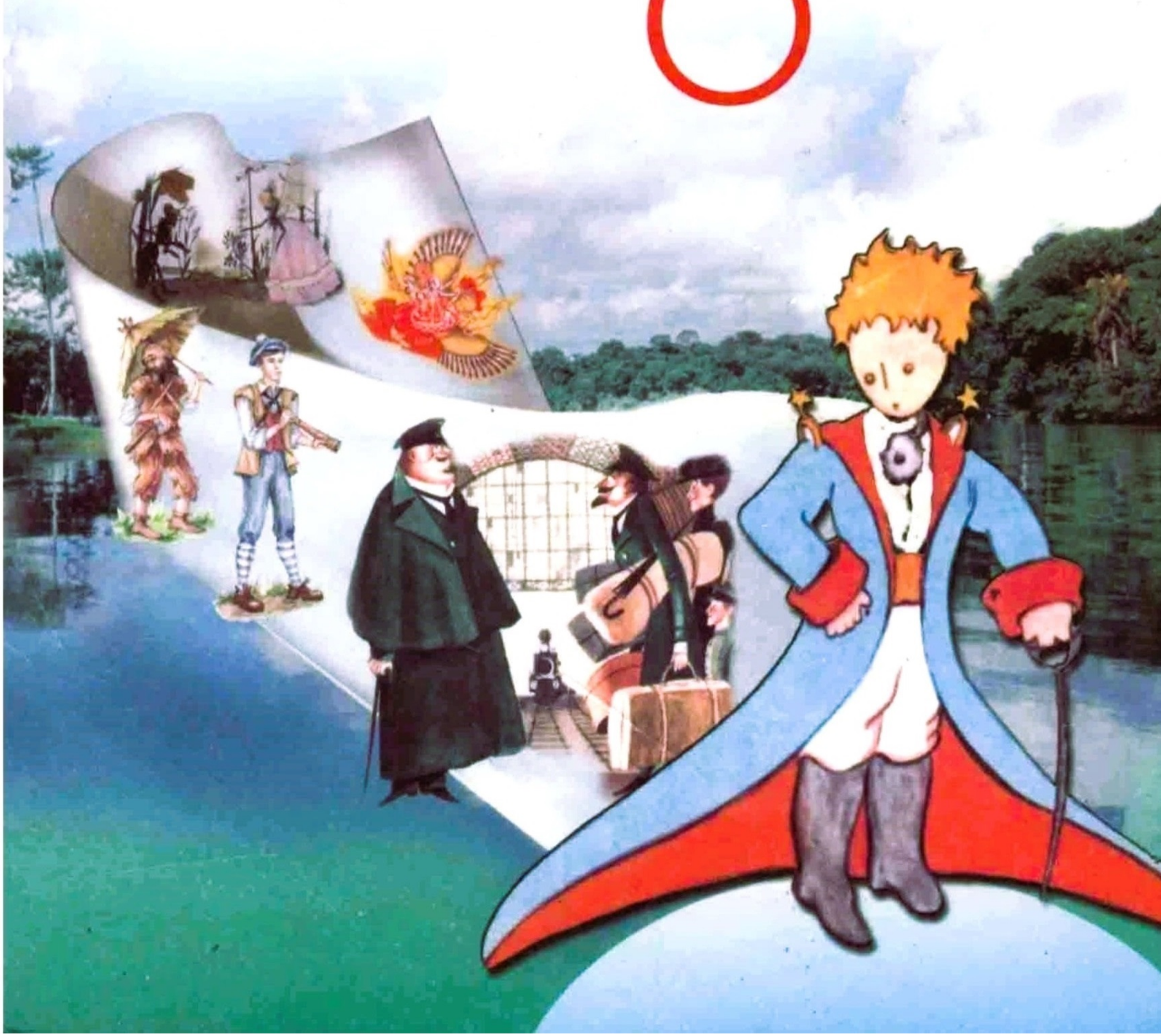
ВИДАВНИЦТВО ОСВІТА

Надія Півнюк
Олена Чепурко
Наталя Гребницька

Зарубіжна література
6

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *Михайла Вербицького*
Слова *Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Надія Півнюк, Олена Чепурко, Наталя Гребницька

Зарубіжна література
6

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ «ОСВІТА» 2006

ББК 83.3(О)я721
П32

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України від 11.04.2006 р. Протокол № 4/4—19)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Художник обкладинки *Т. М. Канарська*

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

* — звернімося до словничка, вміщеного після твору

 — опрацьовуємо прочитане

 — вчимося порівнювати

 — вчимося робити висновки

 — перевіряємо себе

 — творчі завдання

 — підказки до творів

Півнюк Надія
П32 Зарубіжна література: Підруч. для 6 кл. загальноосв. навч. закл./Надія Півнюк, Олена Чепурко, Наталя Гребницька.— К.: Освіта, 2006.— 256 с.
ISBN 966-04-0631-2.

ББК 83.3(О)я721

© Н. О. Півнюк, О. М. Чепурко, Н. М. Гребницька, 2006
© Видавництво «Освіта», художнє оформлення, 2006

ISBN 966-04-0631-2

Дорогі учні!

У п'ятому класі ви розпочали вивчати зарубіжну літературу. У шостому — продовжите опановувати художні твори зарубіжних авторів і збагачувати свій внутрішній світ.

Спочатку ви ознайомитеся з міфами та дізнаєтесь, якими наші давні предки уявляли світ і людину в ньому.

У наступному розділі прочитаєте та проаналізуєте байки грека Езопа, француза Жана де Лафонтена, росіянина Івана Крилова.

Про моральне вдосконалення людини розкажуть оповідання росіянина Антона Чехова і повість англійця Чарлза Діккенса. Ці твори допоможуть вам зрозуміти, у чому полягає сенс людського життя. Про основні життєві цінності піде мова також в оповіданнях англійців Джека Лондона і Рея Бредбері, казці француза Антуана де Сент-Екзюпері.

До країни пригод вас поведуть англійські письменники Даніель Дефо, Роберт Льюїс Стівенсон, французький митець Жуль Верн.

До статей і художніх творів у підручнику подано запитання й завдання, за допомогою яких ви краще опрацюєте тексти, зробите висновки, виконаєте цікаву творчу роботу.

У книзі збережено рубрики, добре знайомі вам із п'ятого класу: «Для допитливих. Читайте і порівнюйте» та «Прочитайте мовою оригіналу», а також розділ «Цікава наука про літературу». Крім того, до художніх творів подано підказки, які допоможуть краще зрозуміти прочитане.

Завершують підручник «Літературознавчий словничок» і покажчик із відомостями про перекладачів, письменників, науковців, згаданих у статтях.

Уважно розглядайте ілюстрації, вміщені в підручнику, сприймайте їх не лише емоційно, а й вдумливо.

Уявіть, що підручник — це чарівний ліхтарик, з яким ви помандруєте у світ зарубіжної літератури.

Автори

ПІЗНАВАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Будьмо відвертими, чи не думав хтось із вас часом: «А для чого потрібна ця література? Чи справді її необхідно не лише читати, а й вивчати?» Зрозуміло, з якою метою введені до шкільної програми математика, ботаніка, географія, історія — у них викладені закони розвитку природи й людини. То як же обійтися без цих наук?! А що дає нам література? Невже так важливо знати, як Герда врятувала Кая або як дванадцять місяців допомогли пасербиці виконати забаганки королеви?

На ці запитання відповідають по-різному. Дехто вважає, що читають художні твори лише тому, що це цікаво. Справді, є чимало книжок, від яких неможливо відірватися. Наприклад, «Мауглі». Пам'ятаєте, як упродовж усього твору ви були заінтриговані: чи прийме Мауглі вовча зграя; переможе чи ні Мауглі Шер-Хана; чи повернеться головний герой до людей?

Багато захоплюючих творів прочитаєте ви і в шостому класі. Один із них — «Острів скарбів» Роберта Льюїса Стівенсона. У ньому чимало таємниць, несподіванок, пригод. Читача хвилює доля Джіма Хокінса і його друзів під час небезпечної подорожі. Тому знайдеться багато школярів, яких зацікавить ця надзвичайна історія.

Однак більшість людей читає художню літературу не лише тому, що це захоплює. Література ще й збагачує найрізноманітнішими знаннями, вона є своєрідним джерелом інформації про людину, її внутрішній світ, про історію, природу, Всесвіт.

Натюрморт із книгами. Невідомий художник XVII ст.

Пригадуєте маленьке містечко з дивною назвою Санкт-Петербург, у якому жив Том Сойєр? Ви, напевно, запам'ятали і школу, в якій учився Том, і місцеву церкву, і печеру. Про все це докладно розповів американський письменник Марк Твен. Тому, прочитавши повість, ви легко можете уявити американське провінційне містечко XIX століття, його мешканців, традиції, національний колорит.

Наодинці з книгою. Гравюра XVIII ст.

В Англію XIX століття, у велике місто Лондон перенесе вас «Різдвяна пісня в прозі...» Чарлза Діккенса. А оповідання Антона Чехова «Хамелеон» і «Товстий і тонкий» ознайомлять із російською провінцією тієї ж доби.

Отже, у літературі, окрім вигаданих подій і персонажів, відображено також реальний світ. Художня книга дає нам широкі уявлення про життя людей різних націй і народностей, про їхні звичаї, традиції, вірування.

Однак, якби твори Олександра Пушкіна, Даніеля Дефо, Чарлза Діккенса та інших письменників цікавили нас лише з цього погляду, то їх легко можна було б замінити іншими, які також розповідають про певні країни чи народи. Але ми знаємо, що твори художньої літератури — самобутні, неповторні. У чому ж полягає їх самобутність? А в тому, що автори зуміли побачити і зафіксувати в них не лише правду про певний час (події, факти, настрої, людей), але й якусь іншу, вічну правду.

У чому ж вона полягає — ця вічна правда? А в тому, що видатні письменники, знавці людських душ, показали нам людину в радості, щасті, любові, у горі, стражданнях і муках. Митці показали, якою вона є і якою може бути. Іноді здається, що ми і без письменника добре все знаємо. Але це не так, люди надзвичайно складні й непередбачувані. Тому на шляху пізнання великою помічницею для кожного з нас стане художня література. Вона покаже нам розмаїтість людських стосунків і характерів. Читаючи, ми навчаємося любити одних героїв, засуджувати інших — учимося розпізнавати людей. Адже вдалося Марку Твену переконати нас, що Том Сойєр, хоча й бешкетник, хвалько і брехун, однак кращий за свого слухняного, охайного брата Сіда. Здавалося б, повинно бути навпаки, але кожен із нас віддає свої симпатії саме Томові.

Коли ви будете читати про пригоди Робінзона Крузо, то побачите, як складні випробування впливають на звичайну людину. Робінзон жив один на безлюдному острові двадцять вісім років. І що ж трапилося з ним? Він витримав випробування — залишився людиною, хоч не здичавіти в тих обставинах було дуже і дуже важко. Герой вижив передусім завдяки силі свого духу, у ньому перемогла людина.

Огюст Ренуар. Читачки

«Друге дихання» відкривається і в героя роману Жуля Верна «П'ятнадцятирічний капітан». Дік перемагає і стихію, і ворогів.

Здобуває перемогу над стихією і перш за все над собою й ґерой оповідання Джека Лондона «Любов до життя»…

Нам ніколи не доведеться повторити життєвий шлях літературних героїв. Але вони допомагають осягнути духовні й моральні цінності людей. Ми вчимося краще розуміти не тільки близьких, друзів, але й самих себе. Саме ця обставина спонукає нас читати і вивчати художню літературу.

Побачити істинне в людині і відкрити його читачеві — це може зробити не кожний, хто взявся за перо, а лише справжній митець, наділений особливим хистом,— силою слова проникати в людські серця.

Запитання й завдання

1. Назвіть твори, вивчені в п'ятому класі. Чим вони збагатили вас?
2. Як ви розумієте сполучення слів «моральні цінності»? Що можна віднести до моральних цінностей?
3. Чи розкрито духовні й моральні цінності в літературі, яку ви вивчали? Обґрунтуйте свою думку прикладами.
4. У чому полягає «вічна правда» художньої літератури?

Розгляньте схему. Складіть за нею усну розповідь про пізнавальне значення світової літератури.

МІФ І ЛІТЕРАТУРА

ПРО МІФ

Чудеса, наявні у міфі, перевершують усякі дива казки й завше постачають їй матеріал чудесності.

Аза Тахо-Годі

«...На самому початку не було ні неба, ні землі, а була тільки темрява і вода, змішана з землею так, ніби кваша, а Бог літав Святим Духом понад водою, яка шуміла піною...» — так уявляли наші пращури переддень виникнення Всесвіту і появи життя на Землі. Давні люди, які жили серед дикої природи, були беззахисними перед виверженнями вулканів і землетрусами, бурями та грозами, посухами і повенями, спекою і морозами. Схід і захід сонця, зміна дня і ночі, рослинний світ, що наче гинув восени і відроджувався навесні, сама земля — усе це здавалося справжнім дивом. Тому люди прагнули знайти відповіді на різноманітні запитання: «Хто створив світ?», «Звідки взялася перша людина?», «Чому небо під час грози блискає вогнем і гримить?» та інші. Осмислюючи навколишній світ, вони намагалися пояснити незрозуміле впливом могутніх надприродних сил. В їхній уяві поставали образи богів і духів, яким було підвладне все на світі і від яких залежало життя людей. Так з'явилися ***міфи*** — оповіді, у яких відображалися найдавніші уявлення стародавньої людини про Всесвіт, Землю і саму себе.

Головні ознаки міфу:
- колективний автор;
- герої: боги, напівбоги, титани, духи, першопредки;
- олюднення й одухотворення природи;
- гіперболізація (сюжету, образу);
- пояснюють природу Всесвіту і життя на Землі.

Створення світу. Книжкова ілюстрація невідомого художника XV ст.

Віктор Васнецов. Бог Саваоф

Майже кожен народ на певній стадії свого розвитку створював міфи і мав свою *систему фантастичних уявлень предків про світ і світобудову*. Таку систему уявлень називають м і ф о л о г і є ю. Це слово також означає сукупність міфів певного народу і водночас науку, що вивчає міфи.

За давніх часів люди сприймали міфи як правдиві розповіді про те, що

Міф — це стародавня оповідь про явища природи і надприродні сили, про богів, духів, першопредків, героїв, у якій часто пояснювалося походження світу і життя на Землі.

було колись. Минали віки, міфи поступово перетворювалися на казки. Але казку сприймали як плід фантазії, а до міфу ставилися як до абсолютної реальності. Ніхто не вірив, що звірі можуть говорити, що кіт ходить у чоботях, що килим літає. А міфам вірили, бо вони виражали розуміння людьми навколишнього світу, відображали історію, звичаї, мрії і тривоги народу.

Є ще відмінності між міфом і казкою. У всіх казках зображено боротьбу сил добра і зла. У міфах такий конфлікт не обов'язковий. Казка не пояснює явища природи, але навчає розпізнавати добро і зло в житті. А в більшості міфів пояснюються певні явища природи, їх закономірності, дії стихії.

Міфи складали задовго до того, як виникла писемність. Деталі міфів різних народів помітно відрізнялися, але теми їх були подібні. Наприклад, єгипетські міфи свідчили про те, що давні єгиптяни намагалися збагнути сенс життя і смерті, відхилити завісу в потойбічний світ. Але й інші народи здавна прагнули розгадати таємниці світобудови, щоб забезпечити краще життя собі й нащадкам. Часом один народ запозичував у іншого якийсь міф, щось змінюючи і доповнюючи. Так з'являлися варіанти одного й того самого міфу.

Іноді подібність міфів різних народів пояснювалася спорідненістю, спільним походженням цих творів.

Які ж міфи давніх народів відомі нашим сучасникам?

Насамперед це міфи, у яких розповідається **про виникнення чи створення світу**. Давні народи по-різному пояснювали виникнення світу. Так, один з давньогрецьких міфів повідомляє про початок усіх речей від богині Евріноми й північного вітру, який богиня перетворила на великого змія, а сама стала голубкою і знесла яйце.

Єгипетський бог полювання Гор в образі сокола. Бронзова скульптура III ст. до н. д.

Єгипетський бог землі та смерті Осіріс. Малюнок на папірусі XII ст. до н. д.

Вільям Блейк.
Бог створює Адама

Мікеланджело.
Створення Сонця і Місяця

З нього виник Всесвіт — Сонце, Місяць, Земля й інші планети. В інших давньогрецьких міфах розповідається про виникнення світу з первісної ріки Океану або про те, як богиня Ніч знесла яйце, а з нього вийшов бог світового ладу Ерот, що згодом став богом кохання. У пізніших міфах йдеться про богиню Гею — матір Землі, яка створила бога Урана — батька Неба, а потім народила все, що є на світі.

Іншу велику групу складають міфи **про народження та діяння богів** — фантастичних істот, що уособлювали різні природні явища: грім, блискавку, вогонь, воду, сонячне світло, нічну темряву. Боги щедро винагороджували тих, хто їх шанував, і жорстоко карали тих, хто їх зневажав. Боги — героїв міфів — дуже подібні до людей з їхніми чеснотами і вадами. Давні народи вірили, що боги з висоти своєї величі стежать за людьми і оцінюють їхню поведінку, відповідно винагороджуючи або караючи смертних. Найвищою винагородою богів було надання людям безсмертя.

Існували також численні міфи **про героїв** — напівбогів-напівлюдей, здебільшого синів безсмертних богів і смертних жінок. У давніх греків такими героями були Геракл, Персей, Тесей та інші. Міфи славили не тільки переможців, а й добродійників, що постраждали за людей. Таким є титан Прометей, жорстоко покараний за те, що викрав з Олімпу вогонь для людей і навчив їх усього того, що відрізняє людину від тварини.

У багатьох міфах йдеться **про різні фантастичні явища**, чудеса, неймовірні перетворення. Таким є давньогрецький міф про чудо з «золотим дотиком» фрігійського царя Мідаса. Деякі міфи розповідали **про походження людей, про засновників міст** тощо.

Отже, міф — давнє джерело наших знань про те, як люди давноминулих епох відповідали на найважливіші питання буття: «Як виник світ?», «Звідки ми походимо?», «Задля чого живемо?».

Чи добре ви запам'ятали?

Поняття: міф, міфологія.

Запитання й завдання

1. Що таке міф? Знайдіть у підручнику визначення міфу і прокоментуйте його. Назвіть головні ознаки міфу.
2. Скільки значень має слово *міфологія*? Назвіть їх.
3. Пригадайте головні ознаки фольклорної казки. Заповніть таблицю «Спільні та відмінні ознаки міфу й казки».
4. На які різновиди поділяють міфи за змістом? Наведіть приклади героїв цих творів.
5. Розгляньте малюнок, уміщений на початку розділу (с. 7), та ілюстрації, подані в статті. Які уявлення наших предків про світ вони відображають?

1. Чому теми міфів різних народів були дуже подібними?
2. Як ви розумієте епіграф до статті? Прокоментуйте його.

Складіть простий план статті підручника «Про міф». Перекажіть статтю за цим планом.

Підготуйте усну розповідь на тему «Чому мої пращури створювали міфи».

МІФИ РІЗНИХ НАРОДІВ ПРО ВИНИКНЕННЯ СВІТУ

Міфологія Стародавнього Єгипту

МІФИ ПРО СТВОРЕННЯ СВІТУ І ЛЮДЕЙ

В єгипетській міфології є кілька здогадок про походження світу. Одна з них така.

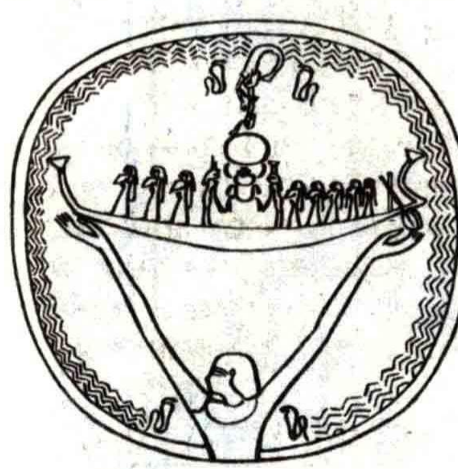
Коли не було ні землі, ні неба, Всесвіт нагадував безмежний океан води. Отой водяний хаос мав ім'я Нун*. Він і був першим прадавнім богом — батьком богів.

Якось із глибин Нуна на світ вийшли боги, яким судилося створити небо, землю, тварин та рослини. І першим із цих богів було Сонце, яке зігріло холодний світ і дало йому життя.

Інше припущення щодо походження світу дещо відрізняється від попереднього.

Спочатку серед первісних вод безмежного океану з'явився пагорб. То був єдиний клаптик землі посеред безбережних вод, які невідомо звідки витікали і невідомо куди текли.

І от якось на цьому пагорбі розкрилась дивовижна квітка лотоса*. Коли вона розтулила свої пелюстки, виявилося, що там було сховане мале дитя, якому судилося стати богом на ім'я Ра*. Від дитини і справді йшло таке сліпуче сяйво, що Всесвіт, який досі перебував у пітьмі, враз освітився і ожив.

Нун тримає Сонце над океаном

Є ще один міф, у якому викладено іншу версію походження світу.

Сонце — початок життя у Всесвіті — вийшло з яйця, що його зніс птах «вели-

кий Гоготун» на пагорбі, який піднявся з водяного хаосу.

Зрештою, у всіх випадках творцем світу був бог-Сонце.

По-різному уявляли собі єгиптяни і появу на землі людей.

Є міф, який розповідає, що «люди вийшли з очей бога-творця», а боги — з його уст.

В іншому міфі сказано, що люди — «отара богів» — походять із тіла бога-творця і є його копією. Це для них він із хаосу створив небо та землю, для дихання — повітря, для їжі — тварин, птахів та риб.

Безперечним є те, що людей створив бог, а отже — вони його «діти».

З чого ж зробив бог-творець небо і землю?

Про це розповідає дуже цікавий міф.

Колись, дуже давно, як ще не було землі, бог повітря Шу* і богиня вологи Тефнут* народили двох дітей — сина Геба* і доньку Нут*. Ці двоє одружилися, і у них теж були діти. Богиня Нут народила Сонце і Зорі, і Всесвіт засяяв чудовими вогнями.

Коли Сонце стомлювалося, Нут ковтала його, і тоді світили Зорі. За якийсь час вона ковтала Зорі та знову народжувала Сонце. І так тривало дуже довго.

Розгнівався Геб, чоловік Нут, що вона поїдає дітей!

— Хіба ти мати?! Ти — свиня, яка поїдає своїх поросят! Не потрібна мені така дружина!

І Геб не захотів більше знатися з Нут.

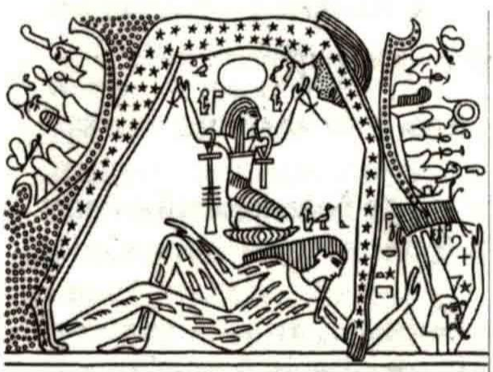
Довелося втрутитися батькові Геба та Нут — богові повітря Шу.

— Я примирю вас! Віднині ви не будете разом, а тому ніколи не сваритиметеся! — вирішив Шу.— Ти, Нут, вигнися дугою над Гебом, спираючись на кінчики пальців рук та ніг! А ти, Гебе, простягнися рівно на землі і лежи спокійно. Віднині Нут буде небом, а Геб — землею, і вам ніколи більше не зійтися...

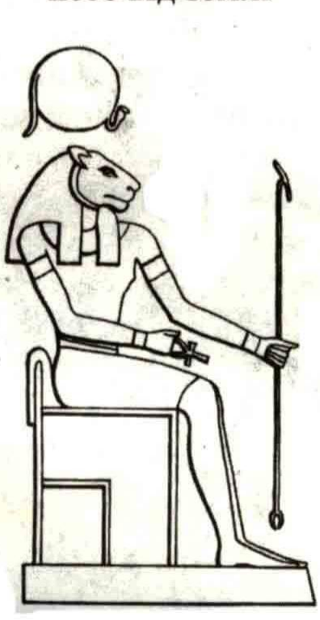
Переказ Ольги Бондарук

Ра в образі сокола, що тримає сонячний диск. Малюнок на папірусі XII ст. до н. д.

Нут, Шу і Геб. Шу відділяє небо від землі

Богиня Тефнут

Хаос — безодня, наповнена туманом і мороком, із якої виникло все, що існує у світі. **Яйце** — першоджерело життя.

Словничок

Геб — бог землі, син Шу і Тефнут, чоловік Нут.
Ло́тос — водяна трав'яниста рослина, схожа на латаття; має великі, дуже гарні квітки, в Єгипті — священна квітка.
Нун — первісний водяний хаос; «батько богів», від якого походять усі боги.
Нут — богиня неба, донька Шу і Тефнут, дружина Геба.
Ра — бог сонця, найголовніший бог.
Тефну́т — богиня вологи, донька Ра, дружина Шу.
Шу — бог повітря, син Ра, чоловік Тефнут.

Запитання й завдання

1. Кого у єгипетській міфології називали творцем світу?
2. Перекажіть міф про створення неба і землі.
3. Як єгиптяни уявляли походження людей? Що спільного в наведених уявленнях про появу людей на землі?
4. Розгляньте малюнки до міфу. Якими єгиптяни уявляли богів?

Порівняйте припущення давніх єгиптян щодо походження світу. Знайдіть спільні й відмінні елементи.

Слов'янська міфологія

ЯК ТВОРИВСЯ СВІТ

*СОКІЛ-РОД**

На початку була Пітьма — вічна й безмежна. Ні Землі, ні Неба, ні Сонця. Тільки — Морок. Густа, холодна і безконечна Ніч. А її пронизувало Око*.

Звідки летіло воно? І — куди? Нізвідки і в нікуди? І де взялося воно?

Око було завжди, воно було вічно. І з Вічності воно летіло у Вічність.

Око, пролетівши чорне безмежжя впродовж безконечної кількості часу і не знайшовши краю Пітьми, одного разу спинилося. І пустило Сльозу. Чистую-пречисту Росинку. З неї вродилося диво: Першоптах і Першобог — птиця Сокіл.

Його золотаве пір'я осяяло непроникну Ніч.

Сокіл розправив крила і кружляв над Оком.

Іван Білібін. Сокіл

І пустив Сокіл золоту Сльозу-Росинку, що впала на Око. І вмить розрослося воно у великий острів серед мороку.

І пустив Сокіл срібну Сльозинку, і впала вона посередині острова, де утворилося озеро Живої Води.

І пустив Сокіл зелену Сльозу-Росинку, і від неї проросли дивовижні квіти й густі високі трави на острові й берегах озера.

Тоді Сокіл сів між квітами і став глибоку думу думати.

*ПРАДУБ**

Довгу думу думав Сокіл. Тьма часу минула.

І зніс Сокіл золотий жолудь. І сталося диво: виросло з того жолудя розкішне й могутнє Перводерево — Дуб-Стародуб.

І наче зорі розцвіли на його крислатому гіллі: то вродили молодильні яблука — плоди невмирущості. Стало довкола світло й весело.

Віктор Корольков.
Білобог

Тоді злетів Сокіл на вершину Перводерева й сказав: «Я створив Вирій*. Тут моє місце на віки вічні. Звідси я творитиму Світ».

БІЛОБОГ І ЧОРНОБОГ

І поринув у глибоку думу Сокіл-Род. І довго-довго думав. І зніс він два яйця: біле і чорне. Впали вони в озеро Живої Води, і вродилися з них Білий лебідь* і Чорний лебідь*. Попливли вони назустріч один одному і стали люто битися.

Тоді з вершини Дубу-Стародубу сказав їм Сокіл: «Зупиніться!»

І лебеді перестали битися.

І сказав Сокіл: «Я даю вам Слово і Розум. Вийдіть з води і станьте обабіч мого Дуба».

Вийшли лебеді з води й одразу перетворилися в людиноподібних велетнів. Тільки в одного шкіра була біла, волосся — русяве, очі — блакитні, а в другого все чорне — і шкіра, і волосся, і очі.

Віктор Корольков.
У царстві Чорнобога

І сказав Сокіл їм: «Зірвіть з дерева по яблуку і з'їжте їх».

З'їли велетні по молодильному яблуку і відчули в собі силу неймовірну.

І сказав їм Сокіл: «Тепер ви невмирущі боги».

І вклонилися йому велетні.

І сказав Сокіл білошкірому: «Ти є Білобог, Володар Світла й Білого Світу та всього, що створиш у ньому».

І сказав Сокіл чорношкірому: «Ти є Чорнобог, Володар Ночі і Пітьми та всього, що створиш у ній».

І сказав він обом: «Ви є Добро і Зло, Краса і Погань, Світло і Тьма, Правда і Кривда. І ви будете завжди, будете скрізь, будете вічно, бо ви є Життя. І ті, що прийдуть, не зазнають Добра без Зла, не зазнають Краси без Погані, бо інакше — не знатимуть, що таке Життя і навіщо жити в ньому».

Сергій Плачинда

Словничок

Бі́лий ле́бідь — священний птах, в якого перевтілювався Білобог. У слов'ян під загрозою смертної кари заборонялося полювання на білого лебедя.
Ви́рій — острів у Всесвіті, першоземля богів і світу.
О́ко — творець Вирію, Всесвіту, Землі і всього сущого на ній.
Праду́б — перводерево світу. Згідно з віруванням, Прадуб росте у Вирії й плодоносить молодильними яблуками, які дають богам безсмертя. На вершечку Прадуба постійно сидить Сокіл.
Со́кіл — Першоптах і Першобог, птиця-тотем.
Чо́рний ле́бідь — священний птах, в якого перевтілювався Чорнобог.

Запитання й завдання

1. Знайдіть спільне й відмінне в описі переддня появи світу в слов'янському міфі та міфах Стародавнього Єгипту.
2. Що таке Око? А що уособлює Прадуб? До яких елементів єгипетських міфів вони подібні?

1. Назвіть ключові слова-поняття в слов'янських міфах і поясніть їхнє значення.
2. Перекажіть ту частину міфу, в якій ідеться про появу птиці Сокола. Чи можна його назвати першопредком слов'янських народів?
3. Хто такі Білобог і Чорнобог? З якою метою створив їх Сокіл?

Що є Життя за слов'янськими міфами?

1. Складіть власний міф про створення світу і появу життя на Землі.
2. Намалюйте ілюстрації до одного з міфів про створення світу.

Для допитливих. Читайте і порівнюйте

Міфологія Давньої Індії

СТВОРЕННЯ СВІТУ

Спочатку не було нічого: ні сонця, ні місяця, ні зірок. З темряви первісного хаосу, який наче спав глибоким сном, першою виникла вода. З цієї води повстав вогонь. Од великої сили тепла, що дав той

Брахма. Алебастрова статуетка XX ст.

Вішну. Кам'яна статуетка X ст.

вогонь, зародилося Золоте Яйце. І плавало те Яйце у водах безкрайнього та бездонного океану, доки в ньому не виник Прабатько Брахма*. Він розбив Яйце, і воно розкололося на дві половини. Верхня стала Небом, нижня — Землею, а між ними Брахма розмістив повітряний простір. І утвердив він землю серед вод.

Так було створено світ.

Спочатку в Брахми з'явилося шестеро синів. Він породив їх силою своєї думки. А от сьомий син, Дакша, вийшов з великого пальця на правій нозі Брахми. З пальця на лівій нозі у Брахми народилася донька на ім'я Віріні. Дакша і Віріні побралися і мали багато-багато дітей.

Їх найстарша донька, Діті*, стала матір'ю грізних демонів. Друга донька, Дану*, породила могутніх велетнів. Третя — Адіті* — народила дванадцятеро світлих синів — великих богів.

Серед них наймогутнішими були бог океану Варуна*, бог грози та грому Індра*, бог сонця Вівасват*.

Та найславетнішим серед них став наймолодший син Адіті — Вішну*, хранитель світу.

З давніх-давен сини Діті й Дану — їх називають асурами — були ворогами богів, синів Адіті. І боротьба між асурами та богами за владу над всесвітом тривала багато століть, і не було їй кінця.

Переказ Ольги Бондарук

Словничок

А́діті — мати світлих богів.
Бра́хма — бог-творець, прабатько богів і людей, один із трьох верховних правителів Всесвіту.
Ва́руна — бог океану, володар Заходу.
Ві́васват — бог сонця, прабатько смертних людей.
Ві́шну — один з трьох верховних богів, правитель Всесвіту.
Да́ну — мати могутніх велетнів.
Ді́ті — мати грізних демонів.
Індра — бог грози та грому, володар богів.

Міфологія Давнього Китаю

СТВОРЕННЯ СВІТУ

У той час, коли ще земля і небо не були відділені одне від одного, всесвіт був суцільним хаосом і виглядом своїм нагадував куряче яйце. В тому яйці зародився першопредок Паньгу́. Він спав і ріс, важко дихаючи, в тому величезному яйці. Минуло вісімнадцять тисяч літ, перш ніж він прокинувся. Паньгу розплющив очі, але, на жаль, нічого не побачив: навколо нього був суцільний чорний та липкий морок. Серце Паньгу сповнила туга. Не знаходячи виходу з того яйця, він схопив невідомо ким приготовану сокиру і з усієї сили вдарив. Пролунав громовий гуркіт, такий, ніби тріскають гори,— і величезне яйце розкололось.

Усе легке та чисте тієї ж миті піднялось догори і утворило небо, а все важке та брудне опустилось додолу і утворило землю. Так небо і земля, які спочатку були лише хаосом, завдяки удару сокири відділились одне від одного. Після того як Паньгу відділив небо від землі, він підпер його головою і стояв, змінюючись разом з ними: кожного дня небо піднімалося вище на три кілометри. Ставав вищим на три кілометри і Паньгу.

Минуло ще вісімнадцять тисяч літ — небо піднялося дуже високо, земля стала товстою, і тіло Паньгу теж виросло до небачених розмірів. Зріст Паньгу сягнув відстані, на яку небо піднімається над землею. Як височенний стовп, стояв велетень Паньгу між небом і землею, не дозволяючи їм знову з'єднатися і перетворитися на хаос. Так він стояв сам-самісінький, підтримуючи небо та упираючись у землю, і не помічав важкої роботи. Минули тисячоліття. Нарешті Паньгу міг більше не турбуватися, що небо і земля знову з'єднаються. Йому теж треба було хоча б час від часу відпочивати. Врешті-решт, як і всі живі істоти, він упав та й помер.

Зітхання, що зірвалося з його вуст, зробилося вітром і хмарами, голос — громом, ліве око — сонцем, праве — місяцем, тулуб з руками та ногами — чотирма частинами світу та п'ятьма знаменитими горами, кров — ріками, жили — дорогами, плоть — ґрунтом, волосся, вуса та шкіра — зорями на небосхилі, травами і деревами, зуби та кості — блискучими металами, перлинами та іншими дорогоцінними каменями, і навіть піт, що виступив на тілі Паньгу, перетворився на дощ та росу.

Отак, помираючи, Паньгу всього себе віддав для того, щоб новий світ був багатим і прекрасним.

Переказ Ольги Бондарук

Бог Паньгу

Запитання й завдання

1. Як давні індійці та китайці уявляли створення світу?
2. Назвіть наймогутніших богів індійської міфології. Хто був першопредком китайців та індійців?

1. Порівняйте індійський та китайський міфи про походження світу. Що в них спільного, а що — відмінного?
2. У міфах якого народу вам уже траплялися слова *хаос* і *яйце*? Що означають ці поняття?

МІФИ ДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

ПРОМЕТЕЙ

За давніх-давніх часів, коли над усім світом панував іще не Зевс*, а його батько Кронос*, люди, що тільки-но розселилися по землі, були кволі, безсилі, лякливі. Вони не вміли ні думати, ні розуміти того, що бачили довкола. Зі страхом дивилися вони на грозові хмари й на пекуче сонце, на безкрає море й на височенні гори. І здавалося людям, що то могутні божественні істоти.

Від усього, що їх лякало, люди мерщій ховалися в свої глибокі підземні нори, наче кроти. Не було тоді в людей ані світлих жител, ані вогнищ родинних, їли вони тільки траву та сире коріння, а м'яса і не куштували, бо не знали мисливства.

Згодом владу над усім світом здобув Зевс, який скинув батька в Та́ртар — у найглибше дно землі і моря, що лежить далеко внизу під царством мертвих, похмурим Аїдом*. Із своєї небесної осяйної височини Зевс і не дивився на нужденних людей, а ті ледь животіли серед незбагненної, ворожої природи. Скільки їх гинуло від хвороб та з голоду, в боротьбі із жорстокою стихією! Так би зачахнув і загинув назавжди рід смертних людей, якби не став їм на захист і допомогу найблагородніший серед безсмертних — титан* Прометей.

Матір'ю його була велика Феміда*, богиня справедливості і правосуддя. А батько — Іапе́т — належав до роду могутніх титанів, що їх здолав Зевс і скинув навіки у Тартар. Такої долі зазнав й Іапет, але зосталися його сини — Атла́нт, Мене́тій, Промете́й та Епімете́й. Двох перших Зевс теж покарав за сміливу спробу змагатися з ним: в Менетія поцілив вогненною блискавкою, і той упав просто в Тартар, а величезному Атлантові надумав іншу кару — тримати на собі все небесне склепіння.

Відтоді стоїть Атлант, величезний, наче гора, і, наче гора, непорушний. Усе дуже, м'язисте тіло його напружилося і скам'яніло, він зігнувся під страшним тягарем, та мусить так вічно стояти.

Найменший Іапетів син, простодушний Епіметей, не був небезпечний Зевсові. А розумний і мужній Прометей сам став на бік Зевса. Він, як ніхто, розумів, що дикі, свавільні титани не можуть справедливо правити світом,— для цього, крім сили, потрібний ще світлий розум. І Прометей сам допоміг мудрому Зевсові стати до влади. Здава-

лося, все йшло до того, що Прометей буде найближчим Зевсовим другом. Та на заваді стали дрібненькі, ледь видні з Олімпу* істоти — смертні люди.

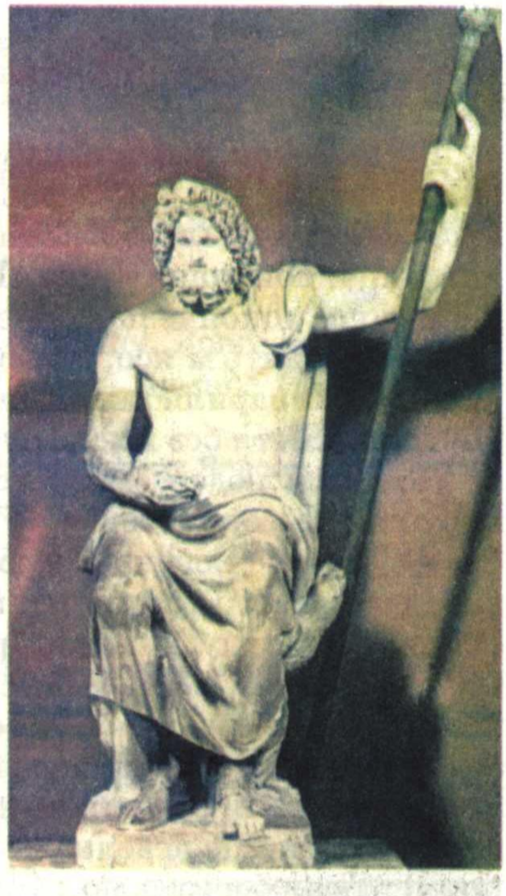
Прометей мав благородне, велике серце, він перший зглянувся на людей, навчив їх будувати світлі житла, плавати на човнах, напинати вітрила, полювати лісову звірину, приручати тварин. Він перший запряг у ярмо дикого бика, перший приборкав вільного коня, і ті стали вірними помічниками людини. Прометей навчив смертних лікуватися цілющим зіллям, знаходити путь по зорях і лету птахів, навчив добувати з землі мідь, золото й срібло та користуватися щедрими дарами природи.

А громовладний Зевс і далі не зважав на людей. Зате його сини й дочки — молоді боги, що безжурно жили на Олімпі,— зацікавилися тими дрібними істотами, які сновигали десь далеко внизу, на землі. Знічев'я безсмертні навіть взялися допомагати людям, навчати ремесел і хліборобства. Але за те зажадали від них великої шани і багатих дарів.

Щоб скласти таку угоду, якось зібралися обидві сторони. Від богів виступав Зевс, від людей — титан Прометей, хоч сам був безсмертний. Він побоювався, що люди не зможуть протистояти богам, і поспішив їм на поміч.

Титан так уболівав за долю смертних, що вдався навіть до хитрощів. Коли привели жертовного бика, він сам зарізав його й поділив тушу на дві частини. До більшої купи поскладав самі кістки, але прикрив їх гарним, лискучим жиром, а меншу, де було смачне м'ясо, Прометей загорнув у брудну бичачу шкуру, ще й поклав зверху гидкі тельбухи.

— Батьку наш Зевсе, вибери собі яку хочеш частину,— лукаво запросив Прометей. — Те, що ти обереш, люди надалі віддаватимуть безсмертним богам.

Зевс на троні. Мармурова скульптура I ст. до н. д.

Голова Гери. Фрагмент мармурової статуї IV ст. до н. д.

Як Прометей і сподівався, Зевс узяв собі купу, більшу і кращу на вигляд. Відтоді смертні стали їсти м'ясо, а кістки спалювали на шану безсмертним.

Розлютився Зевс, збагнувши, як обдурив його Прометей заради тих смертних нікчем. Страшно загримів він з темнохмарного Олімпу і жбурнув на землю вогненні стріли-блискавки. А потім надумав людям кару, аби дошкулити Прометею: він відмовив смертним у тому, що було їм доконче потрібне,— у життєдайнім вогні.

— Хай їдять м'ясо, але сире! — гримів люто Зевс.

Люди не варили їжі, не світили в домівках, не грілися коло багать, і було те життя без вогню злиденним животінням.

Пожалів людей своїм великим серцем титан Прометей і сміливо порушив Зевсову заборону. Якось він перестрів Афіну Палладу*, любу Зевсову дочку. Богиня мудрості була завжди прихильна до титана, тож він і попросив її відчинити йому потай двері чорного ходу, що вів до Зевсового палацу,— адже Прометею було вже не вільно з'являтися на Олімпі. Афіна Паллада так і зробила, гадаючи, що Прометеєві цікаво поглянути на новий витвір бога-митця Гефеста* — на людей із щирого золота, що, наче живі, слугували богам.

А Прометей, опинившись у Зевсовій оселі, мерщій узяв із божественного вогнища невеличку іскру, сховав її у порожній очеретині та й приніс людям на землю.

Афіна. Фрагмент розпису храму V ст. до н. д.

Відтоді засяяли, заяскріли веселі вогнища на землі. Навколо них люди збиралися цілими родинами, смажили м'ясо, грілися, танцювали. Люди зажили тепер веселіше, дружніше, і з того щиро радів титан Прометей. Він навчив їх приборкувати вогонь, топити мідь, кувати зброю, і люди стали дужчі, сміливіші, вони вже не схилялися покірно перед своєю долею. Завдяки Прометеєві вони навчилися думати і тоді, мабуть, уперше відчули себе людьми.

Та чорним, грозовим буревієм насувався на відважного титана страшний гнів всевладного Зевса. Ніхто в світі ще не порушував так зухвало його заборони, ніхто не насмілювався повстати проти нього, батька всіх безсмертних і смертних.

У шаленій нестямі Зевс звелів закути титана Прометея в кайдани і припнути на самому краї землі до стрімкої скелі, щоб відступник висів там довгі століття. Таку кару надумав Зевс останньому з роду титанів, що насмілився змагатися з ним і боронити слабосильних, нікчемних людей.

Здійснити цю кару Зевс доручив своєму кульгавому сину Гефесту, неперевершеному

митцеві і ковалю. А в помічники йому дав двох своїх вірних слуг — Силу і Владу, суворих, безжальних, жорстоких. Прикро було Гефестові коритися Зевсовій волі, бо він щиро шанував Прометея, але не послухатись рідного батька не міг.

Туди, де кінчається пустельна країна диких скіфів і велично здіймаються до неба скелі Кавказу, Сила і Влада привели непокірного титана, а за ними шкутильгав бог Гефест.

Він був кульгавий з дитинства, бо колись розгнівався на нього Зевс і, схопивши малого за ногу, шпиргонув геть з Олімпу. Довго летів Гефест, цілий день, а надвечір упав на скелястий острів Лемнос і відтоді став шкутильгати.

Відтоді ж навіки оселився в його серці страх перед Зевсом. Той страх примусив його і тепер скоритися могутньому батькові.

Тяжко зітхає Гефест і здіймає величезний молот, щоб прикувати Прометея до стрімкої кручі...

Нарешті титана прикуто...

Але словом не озивається гордий богоборець. Навіть не дивиться, як ідуть геть Сила і Влада, кремезні, негнучкі, наче витесані з каміння, а за ними шкутильгає ще дужче Гефест. Тільки коли вони зникли за горами і навколо залягла мертва тиша, Прометей застогнав і голосно крикнув:

— О божественний ефіре!* О мати-земле і сонце ясне, всевидюще! О бистрокрилі вітри і ви, хвилі невтомного моря! Погляньте, як покарав мене Зевс за те, що я був прихильний до смертних і приніс їм вогонь. Я знав, що Зевс мене покарає. Страшні мої муки, та я не зрікаюся свого вчинку!

Замовк Прометей, а навколо зашелестіло, задзвеніло в повітрі, наче від помахів легких пташиних крил. То прилетіли на великій крилатій колісниці ніжні жалісливі океаніди, що в своїх далеких підводних печерах почули брязкіт Прометеєвих кайданів...

За океанідами поспішав на крилатому коні сам старий Океан. Сивий, величний, він наблизився до Прометея і мовив:

— Іапетів сину! Нікого в світі я так не шаную, як тебе. І я прилетів від краю землі сюди, до її іншого краю, щоб ти послухав моєї ради: вгамуй своє горде серце, поступися перед дужчим. Адже ти сам гаразд знаєш: світом керує суворий самовладний бог. Не змагайся з ним! А я спробую випросити в нього для тебе швидке визволення.

— Не турбуйся мною, Океане,— відказав Прометей,— і не труди себе марно — невблаганний-бо Зевс. Стережись і ти Зевса, він лихопомний, жорстокий, тож не здумай просити за мене. Я сам знесу свою кару...

Якось до Кавказьких гір заблукала нещасна Іо́, біла телиця. Колись вона була смертна дівчина, аргоська царівна, така гарна, що в неї закохався сам Зевс. Та незабаром дізналася про це ревнива, заздрісна Гера* і обернула Іо в телицю, ще й приставила пастухом до неї всевидющого А́ргуса. Це чудовисько мало очей по всьому тілу стільки,

Голова Гермеса. Фрагмент мармурової статуї IV ст. до н. д.

скільки сяє зірок на нічному небі. Ті очі ніколи не заплющувалися всі відразу, навіть коли Аргус засинав, тож він стеріг бідолашну телицю і вдень і вночі. І за це заплатив життям: за наказом Зевса Гермес* відтяв Аргусові голову.

Тоді розгнівана Гера наслала на Іо великого ґедзя, і той нещадно жалив телицю. Тікаючи від ґедзя, майже божевільна з болю, Іо опинилася серед Кавказьких гір і от добігла до скелі, де був прикутий Прометей.

Хоч титан сам тяжко страждав, та його схвилювала доля нещасної дівчини, що стала жертвою жорстоких богів. Він чув про неї ще від своєї матері, віщої Феміди, і знав, що попереду в Іо ще багато поневірянь і мук.

— О, як ти, бідна, стогнеш! — співчутливо мовив Прометей.— Я нічим не можу тобі допомогти, бо сам я не вільний. Але знай: тебе, смертну, чекає безсмертна слава, навіть море на згадку про тебе люди назвуть Іонíчним. А Епáф, твій син від Зевса, започаткує великий рід, що дасть могутніх героїв. Найславетніший з-поміж них, твій далекий нащадок Геракл, прийде сюди і, нарешті, визволить мене. Знай і те, що всемогутній бог, через якого ми обоє страждаємо, незабаром може втратити свою владу.

Якоб Йорданс. Прикутий Прометей

— Зевс утратить владу? Хіба це можливо?

— Можливо, і він сам квапить той час.

— А як це станеться?

— Не можу сказати.

— А коли? — допитувалась Іо.

Але Прометей не міг розкрити їй великої таємниці, яку знав тільки він сам один. Колись, добуваючи для смертних руду в довгій, глибокій печері, Прометей так утомився, що ліг просто долі спочити і міцно заснув. Прокинувся він серед глупої ночі, скрізь було темно і тихо. Раптом його здивували якісь ледь чутні звуки. Він прислухався і почув тоненькі старечі голоси, що протягло співали довгу тихомовну пісню про майбутнє людей і богів. То співали Мойри*, богині невблаганної Долі.

Ось тоді Прометей і дізнався, що Зевса чекає загибель, бо він схоче одружитися з богинею Фетíдою, найвродливішою дочкою морського бога Нерéя. А синові Фетиди судилося стати дужчим за батька, хоч би хто він був — чи смертний герой, а чи безсмертний бог. Тож Зевса чекає та сама доля, якої через нього зазнав колись його рідний батько Кронос, і справдиться тоді батькове лиховісне прокляття.

Григорій Михайлов. Прометей

Прометей не міг розповісти це Іо, він тільки запевнив нещасну, що Зевсова влада не вічна, але бідна телиця вже нічого не чула. Знову налетів на неї ґедзь, люто вжалив, і вона, наче божевільна, побігла світ за очі. Ще довго здаля долинали її болісні зойки і терзали титанове серце.

— Хай Зевс безжурно живе на Олімпі! — гнівно вигукнув Прометей.— Хай тішиться своїми громами та сипле на землю вогненні блискавки. Але настане день, коли справдиться прокляття його батька Кроноса!

Ці сміливі слова почув із своєї височини Зевс Громовержець. Он як! Покараний Прометей не тільки не скорився, а навіть погрожує йому, всевишньому владареві! Збентежений Зевс послав до титана меткого Гермеса дізнатись, на яку таємницю натякає зухвалець і що чекає Зевса в майбутньому.

Гермес узув свої сандалії з маленькими золотими крильцятами і невдовзі опинився біля кавказької скелі.

— Слухай мене, Прометею,— владно мовив Гермес.— Батько всіх безсмертних і смертних хоче довідатись, що означають твої слова.

— Яка зарозуміла мова в цього прислужника богів! — вигукнув Прометей.— Хай Зевс не сподівається зробити і з мене такого прислужника. Я не проміняю свої страшні муки на ганебне рабство.

— Я не раб, а бог і вісник богів.

— Ненавиджу я всіх богів. А ти, Гермесе, маєш розум, наче в хлопчиська, коли гадаєш щось від мене дізнатись. І Зевс не дізнається, поки не звільнить мене від кайданів.

— А ти не боїшся, що Зевс розгнівиться ще дужче?

— Хай шаленіє, хай гримить з гніву і спалює скелі пекучим вогнем чи засипає крижаним снігом — все одно він не вирве з моїх вуст жодного слова.

Зненацька розлігся оглушливий грім, задвигтіла земля...

Усі підвладні йому стихії Зевс кинув на прикутого Прометея, але той і не думав коритися. Тоді Громовержець звергнув скелю разом із непереможним титаном у чорну безодню.

Та Прометей був безсмертний. Збігли тисячоліття, і тоді Зевс знову підняв із безодні титана, сподіваючись дізнатись про свою долю.

Ілля Рєпін. Прометей

Але нескорений Прометей мовчав, і батько всіх безсмертних і смертних вигадав йому ще тяжчу кару: знову висів Прометей, прикутий до кавказької скелі, нестерпно палило його сонце, сікли дощі, шарпали люті вітри, і щодня прилітав туди величезний Зевсів орел, гострими пазурами розривав титану груди та дзьобав йому печінку. За ніч кривава рана загоювалася, але наступного дня знову прилітав орел і знову люто шматував могутнє Прометеєве тіло.

Ці страшні муки тривали тисячоліття, але ніщо не могло здолати титана. Сам Громовержець уже хотів помиритися з ним, бо й досі не знав тієї таємниці про себе. Із Зевсової волі пішла до свого сина богиня Феміда. Гірко плачучи, просила вона Прометея помиритися з Зевсом, і материнське горе, страшніше за всі муки, розчулило несхитного титана — він розкрив свою таємницю.

Почувши віщі слова, схаменувся Зевс, бо справді намірявся взяти морську богиню Фетіду собі за дружину. Тепер він звелів якнайшвидше віддати Фетіду за смертного, щоб її син не став загрозою ні йому, ні іншим безсмертним богам.

Незабаром Фетіду віддали за Пеле́я, славного аргонавта,— разом з іншими героями він їздив до Колхі́ди по золоте руно. На весіллі Пелея і Фетіди зійшлися всі боги, і навіть вони не пам'ятали такого пишного свята. А син Пелея і Фетіди — славетний Ахілле́с — справді перевершив мужністю і силою свого батька і став найбільшим героєм Троянської війни.

У подяку за засторогу Зевс послав найславетнішого з-поміж грецьких героїв, далекого нащадка Іо — Геракла — звільнити титана.

Незабаром Геракл був уже біля скелі, де висів прикутий титан і кровожерний орел пазурами рвав йому тіло. Підняв Геракл свій чималий лук і щосили напнув тятиву. Дзвінко заспівала стріла, вп'ялася в орла, і той упав мертвий додолу. Тоді Геракл виліз на скелю і дужими руками розірвав Прометеєві пута. Титан нарешті випростав могутнє тіло і відітхнув на всі груди. Тільки одне залізне кільце зосталося на руці в Прометея, і в ньому застряг камінчик із скелі.

Прометей став вільний, а смертні люди, заради яких він прийняв страшні муки, носять відтоді на згадку про нього металеві каблучки і персні з коштовними камінцями. Так каже легенда, але чи це правда, ніхто не знає. Однак знають усі: в тих мужніх, волелюбних людей, що

віддають свої сили і розум, усе життя на благо народові, палає в серцях іскра незгасного Прометеєвого вогню.

А сам Прометей оживає знову і знову в найкращих творах мистецтва. Так завдяки смертним людям став безсмертним тираноборець-титан.

Переказ Катерини Гловацької

Ім'я Прометей означає «той, що передбачає, провидець».
У грецькій міфології Прометей є культурним героєм, тому що стоїть біля витоків культури: вчить людей риболовлі, землеробства, дарує те, без чого людина не змогла б стати людиною.

Словничок

Аї́д — володар підземного царства мертвих, син Кроноса і Реї, брат Зевса й Посейдона. У грецьких міфах Аїдом часто називають саме царство мертвих.
Афіна Паллáда — богиня мудрості, наук, мирної праці й переможної війни; дочка Зевса, народилася з його голови.
Гéра — богиня родинного життя і шлюбу; старша дочка Кроноса і Реї; Зевсова дружина, мати Гефеста.
Гермéс — бог торгівлі й ремісництва, вісник богів, опікун подорожніх, провідник душ померлих до підземного царства Аїда; син Зевса. Мав золоті крилаті сандалії та золотий жезл, яким міг приспати і розбудити будь-кого з людей.
Гефéст — бог вогню і ковальства, син Зевса і Гери. У суперечках батьків завжди тримав сторону матері, за що Зевс скинув його з Олімпу. Гефест упав на скелястий острів Лемнос і відтоді став шкутильгати. Єдиний з богів, що не цурався фізичної праці: кував блискавки для Зевса, будував палаци на Олімпі тощо.
Ефíр — за уявленнями стародавніх греків — верхній сонцесяйний шар повітря, де перебувають боги.
Зевс (Крóніон) — верховний бог, володар світу, син Кроноса та Геї. З Олімпу владарює над богами й людьми. Батько численних богів і героїв.
Крон (Крóнос) — титан, що відібрав владу у свого батька Урана. Згодом Кроноса скинув найменший син Зевс і став володарем світу.
Мóйри — богині людської долі, дочки Зевса і Феміди. Клото («прядильниця») пряде нитку життя людини, Лахесіс («та, що визначає долю») витягує жереб людини, Антропа («невідворотна») перетинає нитку життя.
Олíмп — міфічна оселя богів; гора у Фессалії, на півночі Греції.
Титáни — божества старшого покоління, діти богині землі Геї та Урана, що уособлює небо. Повстали проти батька й скинули його. Коли до влади прийшов Зевс, він переміг титанів і кинув їх у Тартар (безодню).
Феміда — богиня справедливості й правосуддя, дочка Урана і Геї.

Запитання й завдання

1. Пригадайте початок міфу про Прометея. Яким було життя людей у той час? Чому вони усього боялися? Як ставилися боги до людей?
2. Хто такий Прометей? Яка доля спіткала його родину? Чому Прометей став на бік Зевса в боротьбі з титанами?

3. Що зробив Прометей для людей? До яких хитрощів він удався під час укладання угоди між богами й людьми? Як Зевс помстився людям?
4. З якою метою Прометей таємно проник до Зевсового палацу? Хто допоміг йому в цьому?
5. Як змінилося життя людей після того, як Прометей подарував їм вогонь?
6. Яке покарання вигадав Зевс для Прометея? Хто виконував наказ верховного бога? Поясніть поведінку Гефеста, використовуючи цитати з міфу.
7. Хто співчував Прометею? Що з міфу ви дізналися про Іо?
8. Яку таємницю і чому не захотів розповісти Зевсові Прометей? Як бог покарав його за непокору?
9. Хто звільнив прикутого Прометея? Перекажіть заключну частину міфу.
10. Розгляньте ілюстрації до міфу. Розкажіть про богів, зображених на них. Як зобразили художники Прометея на своїх картинах? Чи однакове в них бачення цього образу?

1. Прочитайте підказку, подану в кінці міфу. Що передбачав Прометей? Чому він узявся допомагати людям?
2. Чому погрози і тортури не здолали могутнього титана?
3. У чому полягає велич подвигу Прометея?
4. Поясніть, як ви розумієте слова з міфу: «*Так завдяки смертним людям став безсмертним тираноборець-титан*».

Порівняйте, яким у ставленні до людини постає Зевс, а яким — Прометей.

1. Складіть простий план міфу про Прометея. Стисло перекажіть за ним твір.
2. Підготуйте виразне читання тієї частини міфу, яка вам найбільше сподобалася.
3. Використовуючи міф, напишіть коротку характеристику Прометея на зразок тих, які дає словничок.

1. Використовуючи ілюстрації до міфу, підготуйте усну розповідь на тему «Яким я уявляю Прометея».
2. Намалюйте ілюстрацію до міфу «Прометей».
3. Підготуйте експонати до підсумкового уроку на тему «Образ Прометея в літературі».

Для допитливих. Читайте і порівнюйте

Джордж Байрон

ПРОМЕТЕЙ

(Уривок)

У тому твій небесний гріх,
Що людям зменшив ти страждання,
Що світлом розуму й пізнання
На боротьбу озброїв їх?

Хай доля зла тебе скувала,
Та виклик твій, борня зухвала,
Завзяття вогненне твоє,
Твій гордий дух і непокора,
Що їх і небо не поборе,
Для смертних прикладом стає.

Переклад Дмитра Паламарчука

Запитання й завдання

1. Які риси характеру титана підкреслює англійський письменник Джордж Байрон? Чи справді поет вважає вчинки Прометея небесним гріхом?
2. Що мав на увазі Джордж Байрон, пишучи *«на боротьбу озброїв їх»* і *«доля зла тебе скувала»*? Обґрунтуйте свою думку прикладами з міфу.

1. Яким постає Прометей у творі Джорджа Байрона?
2. Як ви гадаєте, чому Прометей став героєм творів письменників різних епох і народів?

МІФИ ПРО ГЕРАКЛА

(Скорочено)

НАРОДЖЕННЯ ГЕРОЯ

Наймогутніший грецький герой Геракл мав трудне життя, сповнене великих турбот, страждань і тяжкої виснажливої праці. Він уславився неймовірними подвигами, але кожний його подвиг був насамперед важкою працею, нелюдським напруженням усіх сил.

Мабуть, невблаганна Мойра, що стала прясти нитку Гераклового життя, не дуже пильнувала своєї пряжі, і нитка відразу ж пішла груба, нерівна, з вузлами.

Тяжкі випробування почалися для Геракла із самої його появи на світ. Батьки його — Амфітріо́н і Алкме́на, обоє з роду славетного Персея*, володарювали в Тірінфі*. Та сталося так, що Амфітріон ненароком убив свого тестя Електріо́на, Персеєвого сина, і рідний брат убитого Сфенел примусив Амфітріона з дружиною покинути Тірінф. Молоде подружжя оселилося в семибрамних Фівах*, у гостинного царя Креонта.

Амфітріон кохався в мисливстві, і його юна дружина Алкмена часто нудьгувала сама. Побачив це із захмарного Олімпу Зевс і надумав розважити зажурену красуню, прибравши вигляду її чоловіка. Зраділа Алкмена, щиро повіривши, що то справді Амфітріон, і могутній бог прогостював у неї три дні і три ночі, перетворивши їх на одну добу: тільки раз стомлена богиня Селена-Місяць* розпрягла своїх білих коней, і тільки раз на зміну їй вимчав на небо у вогненній колісниці світозорий Геліос-Сонце*.

Коли скінчилася ця чудесна доба, Зевс піднявся на свій осяйний Олімп. Алкмена спала і нічого не чула, тож як згодом повернувся з

ловів Амфітріон, ані йому, ані його любій дружині і на думку не спало якесь ошуканство чи зрада.

Подружжя жило мирно, у злагоді, щасливі надією незабаром сповити синка. Не знали вони, що з високого Олімпу тепер стежать за ними дві пари пильних очей: одні — Зевсові — доброзичливі, лагідні, а інші — Герині — заздрісні й лихі.

Багато синів було в Зевса від смертних жінок, але серце йому віщувало: тільки тепер настав час народитися його найславетнішому, наймогутнішому синові. Радість і щастя так нестримно буяли в Зевсові, що про цю новину незабаром дізналися всі боги на Олімпі й насамперед його дружина Гера. Якою заздрістю, якою лютою ненавистю палали тепер її чорні очі, коли вона дивилася вниз на красуню Алкмену! А тут іще Зевс якось зібрав усіх олімпійців і радісно мовив:

— Слухайте, богове, що віщує мені чуйне серце: сьогодні має народитися той з Персеєвого роду, хто володарюватиме над усім Аргосом* і над усіма Персеєвими нащадками.

Усі боги-олімпійці шанобливо слухали Зевса, тільки підступна Гера насмілилася урвати йому мову:

— Ти так впевнено кажеш, о Зевсе, а я не йму тобі віри. Поклянися великою клятвою богів, що той, хто з Персеєвого роду сьогодні народиться перший, стане володарювати над усім Аргосом і над усіма Персеїдами*.

Зевс одразу ж склав урочисту клятву, не відаючи, що його найстарша дочка, богиня ошуканства Ата*, потьмарила йому світлий розум. Так її навчила Гера, а сама, не гайнуючи ні хвилини, подалася на золотій колісниці з Олімпу. Шлях їй лежав у Мікени*, до палацу Царя Сфе́нела, Персеєвого сина.

Сфенелова дружина теж була при надії, а з волі Гери, богині шлюбу й родинного життя, в неї передчасно народилася дитина — недужий, кволий хлопчик Еврісфе́й.

Він народився перший за Геракла, і з цією звісткою Гера поспішила на Олімп. Навіть не приховуючи зловтіхи в чорних очах, вона розповіла новину самому Зевсові. Тепер над усім Аргосом і над усіма Персеїдами володарюватиме Еврісфей, а не Алкменин син, хоч Зевс і назвав його на догоду дружині Гераклом, що означає «уславлений Герою».

Зрозумів Зевс, як підступно його одурено. В нестямі схопив він свою дочку Ату за руді коси та шпурнув геть з Олімпу на землю, заборонивши повертатись назад до богів. Відтоді й живе богиня ошуканства Ата на землі, серед смертних людей, засліплюючи їм очі й розум.

Зевс не міг порушити своєї великої клятви, і володарювати над Аргосом і над усіма Персеїдами мав тепер не Геракл, а нікчемний Еврісфей. Правда, Зевс дав своєму синові могутнє здоров'я, божественну снагу, ще й доручив самій Афіні Палладі опікуватися ним. Та згодом краялося серце в могутнього бога, коли він бачив, як смиренно кориться велетень Геракл недолугому Еврісфеєві, які тяжкі, нелюдські подвиги здійснює на його примхливу вимогу.

Малий Геракл душить змій. Бронзова статуетка IV ст. до н. д.

Гера теж не забувала за Геракла. Він був іще немовлям і лежав в Амфітріоновому бойовому щиті, що правив йому за колиску, як лиха богиня наслала на нього двох великих отруйних змій. Було це вночі, в покоях Алкмени вже не світилося жодне віконце, та надвірна брама сама нечутно розчинилася перед чорними зміями, і ті швидко поповзли, наче добре знали дорогу.

У будинку всі спали, спав і малий Геракл, коли раптом почув якесь дивне сичання. Прокинувся хлопчик і побачив просто над собою дві зміїні пащі й червоні бридкі очиці. Геракл миттю схопив рученятами змій за шиї та став їх душити. Довгі слизькі гадини борсалися і звивалися в кільця, випручувалися з дитячих рук, та малий стискав їх дедалі міцніше.

Зачувши якусь колотнечу, прокинулась Алкмена, за нею служниці. З переляку вони на якусь хвилю завмерли, а тоді зняли страшний галас і плач. Прибіг занепокоєний Амфітріон із воїнами, тримаючи в руках гостру зброю, але змії лежали вже долі, сконавши від рук немовляти.

Зрозумів тоді Амфітріон, що Геракл — особлива, незвичайна дитина. Вранці він звелів привести сліпого віщуна Тіресія, і той, уважно все вислухавши, пояснив: Геракл буде великим героєм, якого ще не мала грецька земля.

Переклад Катерини Гловацької

Ім'я Геракл означає «уславлений Герою» або «завдяки Гері».

Найвидатніші вчителі навчили Геракла військової справи, розповіли про цілющі зілля. Геракл одружився з дочкою фіванського царя Крео́нта Мега́рою. Коли в них народилися діти, Гера наслала на Геракла безумство. Він убив малят і дружину.

Щоб очиститися від гріхів, Геракл повинен 12 років вірно служити мікенському царю Еврісфею і здійснити дванадцять подвигів. Тоді він стане безсмертним. Перші чотири подвиги: задушив руками непереможного немейського лева; убив дев'ятиголову лернейську гідру; зловив перінейську лань; упіймав ерімантського вепра.

Антоніо Поллайоло.
Геракл і гідра

ПОДВИГ П'ЯТИЙ: АВГІЄВІ СТАЙНІ

Цар Еврісфей довго не міг отямитись — не так з переляку, як з розпачу: адже Геракл знову повернувся переможцем з тяжкого випробування, ще й, на прикрість цареві, приволік того вепра, що мав роздерти героя на шмаття.

«Що ж тепер йому загадати?» — сушив собі голову недолугий цар, та, певне, нічого б і не надумав, якби не його могутня спільниця Гера.

Злопам'ятна богиня з'явилась Еврісфеєві якось уві сні й підказала загадати герою таке, що було не тільки нездійсненне, але й ганебне, принизливе навіть звичайній людині.

Ще й на світ не світилось, як втішений Еврісфей послав свого оповісника Копрея до Геракла з суворим наказом: йти негайно в Елі́ду до царя А́вгія і за один день вичистити в нього всі стайні.

Зачувши цей дивний наказ, Геракл аж спаленів з образи.

— Чистити стайні! — обурено крикнув він.— Що ти, Копрею, верзеш?

Та враз герой урвав собі мову, помітивши глузливу посмішку царського оповісника. Обличчя в Геракла пашіло гнівом, та він понурив важке чоло і навіть не чув, коли Копрей пішов.

Так, кара богів страшна! Але його власна провина, що й досі незрушним тягарем лежить на серці, ще страшніша. То хіба він може відмагатися від хай найгіршої, хай найганебнішої спокути? Цар Еврісфей глузує із своїми прислужниками, то й що? Треба не зважати на них, а чинити Зевсову волю.

Дорогою до Еліди Геракл пригадував, що чув про володаря тієї країни. Цар Авгій, син сонцесяйного Геліоса, був неймовірно багатий, а надто на всяку худобу. Тьма-тьменна її паслася на зелених гірських полонинах та в долині річки Пенею. Царські табуни й отари були незліченні, мов хмари на осінньому небі. Тож, мабуть, і стайні ті величезні. Ніколи Геракл не цурався роботи, але його бентежила думка, чи зможе він упоратися за один тільки день.

В Еліді Геракл одразу подався не до палацу Авгія, а до його численних стаєнь, обведених міцним муром. Тільки тепер герой збагнув, яке важке діло загадав йому Еврісфей. Усе подвір'я всередині муру було суцільне болото і від нього тягло запаморочливим смородом. Розпитавши людей, Геракл дізнався, що стайні ніхто зроду-звіку не чистив. Надвечір сюди заганяли худобу, і вона так і товклася в тім гної. А бридкий сморід від царських стаєнь линув аж до навколишніх сіл, отруюючи людям повітря й життя.

Авжеж, ганебно героєві порпатись у гної, однак потім люди вільно дихатимуть і згадуватимуть його щирим словом подяки. Але як це зробити за один тільки день? Довго міркував Геракл, походжаючи круг муру, тоді подався вгору, до швидкої річки Пенею, і тут сів трохи спочити.

Цар Еврісфей, певне, тішиться думкою, що Геракл, славетний герой,носитиме на власних плечах смердючі коші із гноєм і сам стане бридкий та смердючий. Аж ні, не діждеться Еврісфей, щоб Геракл бруднив собі руки. До того ж він сам дав один тільки день.

Надвечір Геракл пішов до палацу елідського царя.

Щиро здивувався Авгій, коли побачив перед собою уславленого Геракла, а надто як почув, що той узявся за один день вичистити всі його стайні.

— Та хіба один чоловік таке здужає? — спитав, не ймучи віри, елідський цар.— Якби зібрати людей з усієї моєї держави, то і вони не впоралися б за день.

— А я це зроблю сам-один,— спокійно відказав Геракл.

— Ні, не зробиш! — затявся Авгій.— Закладаюсь, не зробиш.

— І я закладаюсь,— усміхнувся герой.— Якщо я виграю, ти віддаси мені десятину твоєї худоби, гаразд?

— Гаразд! — не замислюючись, погодився цар, певний, що Геракл неодмінно програє.

Покликали в свідки Авгієвого найстаршого сина Філея. Царевич розбив їм руки, а господар сказав:

— Сьогодні, Геракле, будь моїм гостем, а завтра вранці можеш братись до діла.

Наступного ранку, тільки-но зарожевіли на небі промені-персти золотошатної Еос*, Геракл вийшов з палацу, несучи на плечах кайла й лопати. Він ішов не до стаєнь, а в ліс, до річки Пенею, що бурхливо мчав з гори свої хвилі.

За кілька кроків від берега Геракл став, скинув лев'ячу шкуру і заходився копати чималий рівчак униз, аж до стаєнь. Важка була то робота, до снаги тільки могутньому героєві,— твердий, кам'янистий ґрунт ледь піддавався, і раз у раз лопати і кайла ламалися.

Цілий день, не розгинаючись, Геракл копав той рівчак, тільки поглядав часом на сонце, а тоді працював чимдуж далі. Докопавши рівчак аж до самих воріт царських стаєнь, Геракл нарешті спинився, обійшов мур і з протилежного боку вибив у ньому великий отвір. А тоді велів челядникам не підпускати до стаєнь худоби, хоч сонце вже стояло на вечірньому прузі.

З палацу вийшов нарешті сам Авгій поглянути, що робить Геракл, та ніде його не побачив. Посміхнувся зневажливо цар, бо чистити стайні герой і не думав. А день уже потьмянів...

Та з лісу почулися глухі могутні удари — то Геракл з'єднував уже рівчак із Пенеєм. І ось прозорі, чисті струмені ринули новим річищем униз, просто до стаєнь, закрутилися на подвір'ї і понесли весь гній, солому, болото через отвір, пробитий у тому боці стіни.

Геракл стояв і мовчки дивився, як працює за нього вода. Звідусіль

позбігалися люди, з натовпу чулися вигуки щирого захвату, радісний сміх, а царевич Філей уголос вихваляв Геракла, його розум і руки.

Довго вирувала вода, а тоді герой подався назад, до річки, завалив камінням рівчак, і вода знов пішла своїм плином. Усі стайні стояли чисті, вимиті водою, і останні промені призахідного сонця відбивалися в невеличких прозорих калюжах.

— А що, царю, програв? — весело крикнув Геракл до спохмурнілого Авгія.— Доведеться вранці твоїм пастухам відлічити мені десятину худоби, і я пожену її завтра додому.

— Чого поспішати, гостюй іще в мене в Еліді,— відказав знехотя цар.

— Ні, я не можу баритись. Адже Еврісфей уже придумав, мабуть, мені якусь іншу роботу.

— То тебе прислав сюди Еврісфей? — жваво спитав Авгій.— Чого ж ти тоді правиш із мене худобу?

— Хіба ми не закладалися? — ображено мовив Геракл.

— Авжеж, закладались, я тому свідок,— почувся дзвінкий голос, і царевич Філей став поруч героя.

— Припни язика! — заволав люто Авгій на сина.— Ану геть мені з-перед очей!

Та царевич незрушно стояв біля Геракла. І Авгій аж зайшовся криком:

— Геть те звідси обидва! Геть те обидва!

Так цар Еліди втратив і гостя, і сина.

Царевич Філей подався до родичів на острів Дуліхій, а Геракл, як слухняний раб, пішов до Мікен.

Вислухавши його розповідь, цар Еврісфей недбало сказав:

— Чистити стайні — то зовсім не подвиг. Іди-но мерщій до Стімфалійського лісу та повиганяй звідти міднокрилих птахів.

ПОДВИГ ШОСТИЙ: СТІМФАЛІЙСЬКІ ПТАХИ

В Аркадії, недалеко від міста Стімфал, у густому лісі оселилися дивовижні птахи. Здоровенні, більші за шулік, вони мали мідні дзьоби, такі ж пазурі й крила і сипали своїми перами, наче справжніми стрілами. Вони вбивали тварин і людей, бо живилися тільки м'ясом. Були то птахи Арея*, грізного бога війни.

Усі звірі, навіть вовки, повтікали із Стімфалійського лісу, життя в ньому завмерло, замовкли співучі пташки, незрушно і сумно стояли дерева. А згори без упину чулися бридке ґелґотіння тих хижих птахів та брязкіт їхніх металевих крил.

На ті звуки і йшов Геракл, бо всі стежки в тому лісі давно поросли вже травою. Довго продирався герой крізь густий чагарник і нарешті аж вільно відітхнув, добувшись до лісової галявини. Та не встиг він сісти на землю і бодай мить відпочити, як щось гостро задзижчало в повітрі й поруч у землю вп'ялося мідне перо.

Глянувши вгору, Геракл побачив вогненно-мідного птаха, що струшував на нього свої смертоносні пера. Герой мерщій напнув

на голову лев'ячу шкуру, що з нею ніколи не розлучався і що завжди його надійно боронила. Як і сподівався Геракл, мідні пера не змогли ту шкуру пробити, і він, спокійно прицілившись, стрелив у птаха.

Заяріла, замиготіла мідь в яскравих променях сонця, і птах, голосно заквиливши, впав у кущі. Але, зачувши те смертне квиління, звідусіль поспішали сюди інші міднокрилі птахи.

З-під свого надійного захистку Геракл невпинно стріляв і жодного разу не схибив. Проте птахів не меншало, а навпаки, дедалі ставало більше й більше. Герой швидко збагнув, що стріли в нього незабаром скінчаться, тож треба шукати іншої ради.

В голові йому вже гуло від джизчання мідних пер, від брязкоту крил і невпинного ґелґотіння, в очах миготіло від вогненного блиску. Мало не очманівши, Геракл щільніше напнув на себе лев'ячу шкуру та заплющив потомлені очі.

Чи привиділося йому тієї миті, а чи справді стала перед ним мудра Афіна Паллада, його опікунка з дитячих літ? Золоті шати богині яріли дужче, ніж мідні крила в птахів, у прекрасних руках теж щось блищало і брязкотіло.

— Візьми, це зробив сам божественний майстер Гефест! — проказала богиня і щезла, а в руках у героя опинилися два чималі тимпани*.

Геракл одразу збагнув, що треба робити. Весело зареготавши, він скинув додолу лев'ячу шкуру, підняв тимпани над головою і став чимдуж у них бити, ще й горлати на всю силу могутніх легенів.

Битва Геракла з Геріоном. Фрагмент розпису амфори VI ст. до н. д.

Від цієї дикої музики та власного галасу герой трохи сам не оглух, та його брав щирий сміх, бо здоровенні птахи з переляку залопотіли, забряжчали крильми й мерщій полетіли геть.

А Геракл вибіг на пагорб і довго ще бив у тимпани, довго галасував, реготав та свистів, аж поки всі вогненно-мідні птахи щезли за обрієм.

Вони полетіли до Гостинного моря й оселилися на невеличкому острівці, де згодом їх побачили аргонавти. А в Стімфалійському лісі знову все ожило: прибігли звірі, прилетіли співучі пташки й весело зашуміли дерева.

Переказ Катерини Гловацької

Геракл здійснив ще п'ять подвигів: переміг крітського бика; убив фракійського царя Діоме́да, який годував своїх кобилиць людським м'ясом; здобув Еврісфею пояс цариці амазонок Іпполі́ти; викрав на острові Ерифі́я корів Геріона* та привів їх Еврісфею; здобув золоті яблука Гесперід (дочок Атланта), які жили на березі річки Океан.

ПОДВИГ ДВАНАДЦЯТИЙ: ПЕС КЕ́РБЕР

Тепер Гераклові зосталося послужити царю Еврісфею востаннє, і від цієї думки радість, як сонце, осявала героя. Правда, цар загадував дедалі важчі завдання, а тепер, наостанок, зажадав від героя річ нечувану, неймовірну. Еврісфей звелів привести з підземного царства мертвих вартового пса Кербера, люте чудовисько, породження Єхидни* й Тіфона*. Кербер мав три голови на одній довгій шиї, велику гриву з отруйних гадюк, а замість хвоста у нього звивався дракон.

Вільям Блейк. Кербер

Цей пес вартував вихід із царства могутнього бога Аїда, де в непроглядному мороці блукають тіні померлих, і горе було тій нещасній, що знову рвалася на землю, на сонячне світло. Кербер кидався на неї, шматував, тяг назад, у чорний морок. А тоді вертав на своє місце, і звідти раз у раз чувся його лютий гавкіт.

Коли люди довідалися, що Геракл мусить привести до царя Еврісфея оте підземне страховисько, у Мікенах знявся лемент і плач: усі-бо жаліли свого улюбленого героя. Та цар не зважав на той плач і квапив Геракла. А Зевсів син спокійно вислухав примхливу царську волю і, як завжди, відразу зібрався в дорогу.

Йдучи зеленими полями і луками, герой тішився ласкавим весняним сонцем і часто мимохіть йому всміхався — адже незабаром сонячне сяйво вгасне для нього надовго, а може, й назавжди.

Що ближче підходив Геракл до ущелин Тенару*, то тьмяніші ставали сонячні промені і навкруг робилося похмуро і непривітно. Небо повилося в сумні чорні хмари, що сховали ясне сонце, а з потрісканої землі здіймався отруйний, запаморочливий дух.

Ось, нарешті, чорне провалля, що веде до підземного царства мертвих. На якусь мить Геракл зупинився, важко зітхнув, а тоді рішуче ступив уперед.

Стежка круто падала вниз, і сміливець напевне убився б, та поруч нього раптом опинився Гермес, бог невтомний і спритний.

— Вітаю тебе, Зевсів сину,— привітно мовив Гермес.— Мене послала сюди твоя захисниця Афіна Паллада допомогти тобі зійти в Аїдове царство. Тож тримайся мене, я добре знаю цю стежку, бо часто проводжу тут душі померлих.

Іоахім Патінір.
Пейзаж із Хароном

Гермес мав на ногах невеличкі золоті крильцята і через те так швидко йшов, наче летів, а за ним поспішав і Геракл. Невдовзі вони були вже на березі Стіксу, найбільшої підземної річки, що тихо несла свої важкі хвилі.

За Гермесовим знаком син Ночі, старий сердитий Харо́н, мовчки узяв на свій чорний човен Геракла і перевіз на той берег, де в темряві щось клубочилося, мов сірий туман. То були тіні померлих.

Попрощавшись із Гермесом, Геракл пішов далі сам, звично вимахуючи своєю здоровенною палицею, а від нього навсебіч розліталися сірі пасма туману. Ніколи тіні померлих не бачили такого могутнього, відважного героя і лякливо тікали від нього.

Іван Келер. Геракл виводить Кербера з аду

Але одна тінь не втекла. Гераклові навіть здалося, ніби вона щось хоче сказати, та не зважується почати розмову. Придивившись, герой упізнав Мелеа́гра, знаменитого калідонця, і сердечно його привітав.

— О великий Геракле! — глухим, пригаслим голосом озвався Мелеагр.— Вислухай мене: у Калідо́ні, в батьковім домі, живе моя менша сестра Деяніра. Розумна і гарна, вона була б тобі вірною дружиною, бо змалечку мріє про тебе. Якби знаття, що ти одружишся з нею, я б не так сумував і тужив.

Розчулився Геракл і, довго не думавши, мовив:

— Гаразд, Мелеагре, я одружуся з твоєю сестрою Деянірою, якщо тільки повернуся на землю.

І Геракл пішов далі, туди, де на великому троні сиділи володар підземного царства Аїд та його люба дружина Персефона*.

Страшно розгнівався спершу Аїд від того, що якийсь смертний зухвалець насмілився спуститися в його царство та ще й підійти до самого трону. Але, впізнавши славетного Зевсового сина, Аїд тільки похмуро спитав:

— Чого тобі треба, герою?

— Не мені, могутній Аїде, а цареві Еврісфею потрібний Кербер, я мушу привести його до Мікен.

— То що ж, забирай Кербера, коли його подужаєш,— відказав підступний Аїд.— Тільки ставлю тобі єдину умову: зумій побороти його без всякої зброї. А тепер можеш іти, шукай Кербера десь на березі Ахеро́нту. І більше сюди не вертай.

Поміж стрімких чорних скель тихо, повільно і важко плинув Ахеронт, річка скорботи. Геракл стояв на березі й пильнував. Зненацька серед моторошної тиші почулося люте гарчання. Та звір запізнився: Геракл перший стрибнув і щосили стиснув собаці шию. Скажено крутилися й гарчали три собачі голови, та не могли дістати героя. Дракон, що був у Кербера замість хвоста, вп'явся в Геракла, однак той на це не зважав. Дужче й дужче стискав він бридку шию, аж поки знеможений пес упав йому до ніг.

Тоді Геракл затяг Керберові на шиї ланцюг і поволік звіра до Харона. Старий перевізник, похмурий, насуплений, видно, знав уже

Геракл, Кербер і Еврісфей. Фрагмент розпису амфори VI ст. до н. д.

Аїдову волю, бо мовчки перевіз обох на той бік, і герой потяг підземного пса стрімкою стежкою вгору.

Поволі яснішало, чорний морок відступав перед сонячним сяйвом, і Кербер занепокоївся, став опинатися, що далі, то дужче, але Геракл, і на мить не спиняючись, тяг його вгору.

Ось і сонце, блискуче, прекрасне. Герой аж засміявся, така буйна радість його пойняла. А підземний пес одвертав очі від сонця і люто гавкав, тільки піна летіла навкруги з його трьох пащ. Там, де падало клоччя тієї піни, трава мерхла і ставала страшною отрутою.

Коли мікенці побачили триголове чудовисько, що його на цепу тяг Геракл, усі кинулися врозтіч. Ніхто не попередив царя Еврісфея, і він не встиг сховатись у своїй улюбленій діжці, ба навіть вийшов знічев'я з палацу саме тоді, як нагодився Геракл.

Угледівши Кербера, цар пополотнів, затрусився і не міг ані зрушити з місця, ані здобутись на слово. Мабуть, тоді він уперше збагнув, який Геракл дужий, відважний. Принаймні, коли слуги віднесли напівпритомного царя до палацу, той ледве вимовив тремкими вустами:

— Герой тепер вільний... Хай іде...

Геракл подався додому, до своїх рідних Фів. Та спершу він розімкнув ланцюг, і звільнений Кербер миттю пропав з очей — одним скоком він опинився в підземному царстві й став, як і раніше, біля виходу з нього на чатах.

Переказ Катерини Гловацької

Словничок

Аре́й — грізний бог війни, символ войовничості, син Зевса і Гери.
А́ргос — місто в північно-східній частині півострова Пелопонесу.
А́та — богиня ошуканства й засліплення, дочка Зевса. Батько скинув її з Олімпу, відтоді вона живе серед людей, засліплюючи їм розум.
Ге́ліос — бог Сонця, брат Еос і Селени. Щоранку здіймається з Океану на вогняних конях, несучи людям день, а ввечері спускається в Океан на золотому човні.
Геріо́н — триголовий велетень, що мав великі череди корів, яких годував людським м'ясом.
Е́ос — богиня світанку, сестра Геліоса і Селени. Щоранку відчиняє небесну браму Геліосу і з золотого глека бризкає на землю росу.
Єхи́дна — міфічна потвора, напівжінка-напівзмія, що народила від стого-

лового чудовиська Тіфона інших потвор: триголового пса Кербера, лернейську гідру, немейського лева, Сфінкса тощо.

Міке́ни — місто в Арголіді, що на північному сході півострова Пелопоннесу; один із центрів давньогрецької культури.

Персеїди — нащадки Персея.

Персе́й — син Зевса і аргоської царівни Данаї. Започаткував могутній рід Персеїдів. Нащадками Персея були численні герої, зокрема Геракл.

Персефо́на — володарка підземного царства мертвих, дружина Аїда, дочка Зевса.

Селе́на — богиня Місяця, сестра Геліоса й Еос.

Тена́р — скелястий мис на півдні Пелопоннесу, серед скель якого є вхід до підземного світу.

Тимпа́н — стародавній музичний ударний інструмент, вид литавр.

Тірі́нф — давнє місто в Арголіді, знамените своїми кам'яними спорудами.

Тіфо́н — чудовисько зі стома зміїними головами, син Геї і Тартара, чоловік Єхидни. За участь у боротьбі титанів проти Зевса Тіфона скинуто в безодню й придавлено горою Етною. Коли він ворушиться, з Етни виривається полум'я і летить каміння.

Фі́ви — давнє місто в Греції.

Запитання й завдання

1. Хто такий Геракл? Чому його так названо? У якій родині з'явився він на світ? Чому Зевс радів його народженню?
2. Пригадайте, хто такі Мойри. Поясніть рядки з міфу: «*Мабуть, невблаганна Мойра, що стала прясти нитку Гераклового життя, не дуже пильнувала своєї пряжі, і нитка відразу ж пішла груба, нерівна, з вузлами*».
3. Що ви дізналися про Геру? Яку роль вона відіграла в житті Геракла?
4. Перекажіть історію про двох великих отруйних змій, яких наслала в колиску до Геракла Гера. Який висновок зробив Амфітріон? Яке пророцтво висловив сліпий віщун Тіресій?
5. Хто такий Еврісфей? Чому після його народження Зевс розгнівався на дочку Ату?
6. Який вирок винесли боги Гераклу? Перелічіть здійснені ним подвиги.
7. У чому полягало п'яте випробування для Геракла? Як він його подолав? Чи дотримав свого слова цар Еліди Авгій?
8. Яким було останнє випробування Геракла? Хто такий Кербер? Опишіть його. Чи ймовірно було виконати останнє завдання Еврісфея?
9. Як зустрів Геракла володар підземного царства Аїд? Яку умову поставив він героєві?
10. Перекажіть ту частину тексту, в якій іде мова про двобій Геракла і Кербера. Який висновок зробив Еврісфей, коли Геракл виконав його останнє завдання?

1. Хто допоміг Гераклові потрапити в підземне царство мертвих? У якому міфі ви вже зустрічали цього героя? Опишіть його.
2. Імена яких богів вам уже відомі з міфу про Прометея? Що нового ви дізналися про них із міфів про Геракла?

1. Чому могутній Геракл покірно служив нікчемному Еврісфею?
2. Якими рисами наділений Геракл, а якими — інші герої міфів: Зевс, Гера, Еврісфей, Авгій, Аїд? Обґрунтуйте свою думку прикладами з творів.

3. За що Гераклові було даровано безсмертя? Чому його вважають найвідомішим і найулюбленішим героєм давніх греків?
4. Кого в міфах давніх греків називали героями? Чи однакове значення слова герой у таких реченнях: «*Геракл — герой багатьох міфів*»; «*Геракл у грецькій міфології — герой, син Зевса і смертної жінки Алкмени*»?
5. Що в сучасній мові означає вислів «*авгієві стайні*»? Які ще вислови з міфів про Геракла стали крилатими?

1. Розгляньте малюнки до міфу. Які уривки твору вони ілюструють?
2. Прочитайте у «Словничку» про Єхидну. Яких із народжених нею потвор згадано в міфах про Геракла? З якими подвигами вони пов'язані?

1. Підготуйте усну розповідь на тему «Моє ставлення до Геракла». Аргументуйте свою точку зору прикладами з міфу.
2. Намалюйте ілюстрацію до міфу про Геракла.

Запитання й завдання до розділу «Міф і література»

1. Чи можна міфологію певного народу назвати корінням його літератури? Чому?
2. Що споріднює міф і народну казку, а що різнить їх?
3. Міфи яких народів на тему створення світу ви знаєте? Чим відзначаються ці твори?
4. Як постав світ згідно з уявленнями давніх людей? Хто такі творці світу? Чи в усіх поданих міфах розповідається про них?
5. З яких частин, на думку авторів міфів, складається Всесвіт? Наведіть приклади.
6. Назвіть міфи, у яких ідеться про появу першої людини на Землі.
7. Наведіть приклади подібних елементів у міфах різних народів. Поясніть причини їх появи.
8. Розгляньте перший форзац підручника. Назвіть героїв міфів, які творили переважно добро, і тих, що часто творили зло. Обґрунтуйте свою відповідь на прикладі одного з міфів.
9. Чи можна порівняти подвиг Прометея з подвигами Геракла? Заради кого страждав Прометей? Що спричинило поневіряння Геракла?
10. Чи відображено в життєписах міфічних героїв життя реальних людей? Обґрунтуйте свою думку прикладами з міфів.
11. Чи наявні у міфах різноманітні фантастичні елементи, вигадка? Наведіть приклади.
12. Підготуйте письмовий твір на тему «Мій улюблений міфологічний герой».

БАЙКА У СВІТОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

ПРО БАЙКУ

Здається, байка просто бреше,
А справді — правду ясну чеше...
Леонід Глібов

Байка належить до найдавніших жанрів словесного мистецтва. В основі цього твору лежить дуже стисла розповідь про певну особу чи подію, з якої випливає повчальний висновок. Авторів байок називають *байкарями*.

Георгій Нарбут.
Ворона й Курка

Байка, як і міф, дає людині відповіді на численні запитання: як достойно жити, як дружити, любити, працювати, чого навчатися. Тобто, у байці відображено закони людського життя, народну мудрість, основи моралі.

Шлях розвитку цього жанру довгий і своєрідний, започаткований в усній народній творчості. Ми знаходимо елементи байки в казках про тварин, у прислів'ях, пізніше вона стає самостійним літературним жанром. Учені вважають, що першу байку було створено в Давній Греції у VIII—VII ст. до нової доби. Героями цього твору були Соловей і Яструб, темою — засудження жорстокої і несправедливої поведінки правителів. Найдавніші байки стали джерелом сюжетів та образів для наступних поколінь байкарів, які надавали своїм творам виразних національних рис, прагнули бути оригінальними в повчальних висновках.

Традиційні образи байок складалися віками, переважно ними були тварини. Тому й назви творів відповідні: «Соловей і Яструб», «Ворона й Курка», «Вовк і Віслюк», «Вівця, Пес і Вовк». У цих персонажах втілено різні типи людей з певними рисами характеру, манерою поведінки. Наприклад, сильну людину порівнювали з левом, хитру — з лисицею, жадібну й нетямущу — з вовком, незграбну й жорстоку — з ведмедем, нерозумну — з віслюком.

Головні ознаки байки:
- невелике, переважно віршоване оповідання;
- складається з розповіді й повчання (моралі);
- герої — люди, тварини, рослини, предмети;
- алегоричність;
- повчальність;
- мораль.

На перший погляд, байка подібна до казки про тварин. Це сюжетний твір повчального змісту, персонажами якого виступають люди, а також тварини, рослини, предмети, що розмовляють і діють як люди.

Байка — невелике, переважно віршоване оповідання повчального змісту, героями якого виступають люди, тварини, рослини чи предмети.

Та на відміну від казок, байки мають здебільшого віршовану форму. Вони починаються чи завершуються повчальним висновком, сформульованим у декількох рядках, що називається м о р а л л ю.

У байках через образи тварин, рослин або предметів відображено риси людських характерів. Такий художній засіб називають ***алегорією***.

Імена або назви персонажів байок не випадково пишуться з великої букви, хоч у звичайній мові вони вживаються як загальні. Ця особливість пояснюється тим, що в героях байок втілено образ конкретної людини, а не багатьох представників людського суспільства.

Жан Еффель.
Ілюстрація до байок Лафонтена і Езопа

Особливості жанру байки позначилися й на мові цих творів. Мову байок називають алегоричною, а також ***езо́повою***, чи езо́півською,— за іменем давньогрецького байкаря **Езопа**, якого вважають родоначальником цього жанру. Творчість Езопа є невичерпним джерелом тем і сюжетів для байкарів різних епох.

Продовжувачем Езопа був **Федр**, митець із Давнього Риму. Багато сюжетів Езопових байок він творчо переробляв і викладав латиною у формі віршів. Використовував Федр і оригінальні сюжети. У своїх байках поет засуджував гніт і насильство, висміював ледарів, нероб, хвальків.

Ще один етап розвитку світового байкарства пов'язаний із творчістю французького поета **Жана де Лафонтена**. Саме він у XVII столітті звеличив жанр байки. Сюжети творів Лафонтен запозичував у Езопа, Федра, давньоіндійських байкарів, але переробляв так, щоб надати своїм байкам колориту сучасної йому Франції. Лафонтен із гнівом говорив про нерівність і несправедливість, пихатість дворянства, лицемірство і користолюбність церковнослужителів, безчесність суддів.

Правдиво зображував життя свого народу, викривав гострі соціальні суперечності російський байкар **Іван Крилов**. Жанр байки здавна розвивався і в Україні. Байкарське мистецтво тут представлене іменами **Григорія Сковороди, Петра Гулака-Артемовського, Левка Боровиковського, Євгена Гребінки**. Найвищого розквіту українська байка сягнула у творчості **Леоніда Глібова**.

Алегорія — художній засіб, за допомогою якого узагальнене поняття розкривається через конкретний образ.

Езопова (езопівська) ***мова*** — алегоричне висловлювання думок з іронічними натяками й недомовками.

Чи добре ви запам'ятали?

Поняття: байка, алегорія, езопова мова.
Імена: Езоп, Федр, Жан де Лафонтен, Іван Крилов, Григорій Сковорода, Петро Гулак-Артемовський, Левко Боровиковський, Євген Гребінка, Леонід Глібов.
Географічні назви: Давня Греція, Давній Рим, Франція, Україна.
Назви творів: «Соловей і Яструб», «Ворона й Курка», «Вовк і Віслюк», «Вівця, Пес і Вовк».

Запитання й завдання

1. Який твір називають байкою? Знайдіть у підручнику і прокоментуйте визначення байки.
2. Хто такі байкарі? Твори яких зарубіжних і українських байкарів вам відомі? Ілюстрації до яких байок вміщено в статті?
3. Назвіть традиційних персонажів байок. У чому полягає їхня особливість? Чи подібні вони до героїв казок про тварин?
4. Що таке алегорія? Як ви розумієте вислів: *«Байка має алегоричний зміст»*?
5. Кого називають родоначальником жанру байки? Що таке езопова мова?
6. Що називають мораллю байки? У якій частині твору може бути вміщено мораль?

1. Прочитайте епіграф до статті. Як ви його розумієте?
2. Видатний український учений-мовознавець Олександр Потебня зазначав: *«Байка є одним із засобів пізнання житейських взаємин, характеру людини, всього, що стосується морального боку її життя»*. Прокоментуйте його слова.

1. Що спільного між байкою і міфом? А між байкою і казкою?
2. Пригадайте головні ознаки казок про тварин і порівняйте їх із ознаками байки. Чим байка відрізняється від казки про тварин? Перевірте свої висновки за підручником.

Запишіть із пам'яті імена байкарів, про яких ви дізналися зі статті. Перевірте за підручником правопис цих слів.

ЕЗОП

Байки мають назву езопівських і тому, що Езоп багато складав їх, і тому, що вони в нього кращі і більше сприяють мудрості. Через те його і зарахували до мудреців, а байки його мали таке поширення, що того, хто їх не читав, вважали за невігласа. Проти таких невігласів... спрямоване прислів'я: «Ти навіть і Езопа не читав».

Феофан Прокопович

Дієго Веласкес. Езоп

Езоп — давньогрецький байкар

VI ст. до н. д.

Легендарний давньогрецький поет, засновник жанру байки — **Езоп**, за переказами, жив у VI ст. до нової доби. Вперше згадує поета історик **Геродот**. Він повідомляє, що Езоп був рабом **Ксанфа** на острові Самос, писав і виголошував байки і промови, загинув у місті Дельфи. Згодом про Езопа склали багато легенд.

Через декілька століть невідомий упорядник зібрав історії про легендарного байкаря і записав їх як «Повість про Ксанфа-філософа і Езопа, його раба...». У ній автор розповів, що легендарний Езоп був вихідцем із Фрігії — країни в Малій Азії. Він був не лише рабом — доля наділила його й потворною зовнішністю: мав непривабливе обличчя, непропорційні частини тіла, короткі руки і горб на спині. До того ж, кульгав та був німим.

Легенда розповідає, що одного дня Езоп копав землю в полі й раптом побачив самотню жінку у вбранні жриці, яка підійшла до нього і сказала: «Добра людино, коли в тобі є співчуття до смертних — покажи мені дорогу до міста, бо я заблукала». Езоп нагодував жінку хлібом і маслинами, напоїв джерельною водою, потім вивів на дорогу і показав, куди йти.

Жриця швидко дісталася дому і розповіла своїй володарці, богині плодючості, материнства, здоров'я й мореплавства, Ісіді про цю пригоду. Ісіда вирішила нагородити раба за його благодіяння й подарувала Езопові голос. Її дев'ять муз, красномовних дочок Зевса, покровительок поезії, мистецтва й науки надихнули Езопа на складання цікавих промов, наділили мистецьким даром. Так він позбувся німоти і став один із наймудріших людей Греції.

Волею долі Езоп стає рабом філософа й учителя Ксанфа, який значно поступався мудрістю Езопові. Якось Ксанф запросив до себе

Богиня Ісіда.
Мармуровий рельєф
IV ст. до н. д.

гостей і наказав Езопові приготувати обід: першого дня найгірший, а другого — найкращий.

Першого дня раб підносив лише язики. Езоп так пояснював свій вибір: *«Тільки через те, що є язик, ми засмучуємо одне одного, сваримося, обманюємо, хитруємо. Язик робить людей ворогами, руйнує міста, цілі держави. То що ж може бути гіршим від язика?»*

Другого дня Езоп знову подавав язики. Господар і гості були надзвичайно здивовані. Але раб пояснив: *«За допомогою язика ми спілкуємося одне з одним, вирішуємо різні питання, просимо, вітаємося, миримося, даємо, отримуємо, виконуємо прохання, надихаємо один одного. За допомогою язика будуються міста, розвивається культура. То що ж може бути кращим, ніж язик?»*

Дотепний і розумний Езоп почав дратувати свого господаря. Одного разу розлючений Ксанф наказав зв'язати раба і тримати його під вартою.

Того дня в місті були вибори, весь народ зібрався в театрі. Раптом налетів орел, схопив державну печатку і шугонув із нею в небо. Приголомшені греки звернулися до Ксанфа з проханням розтлумачити знамення. Довелося філософові йти з поклоном до Езопа. Раб допоміг господареві, тож Ксанф із вдячності відпустив розумного раба на волю.

Багато років жив Езоп на Самосі вільною й шанованою людиною, а потім вирішив побачити світ і вирушив у мандри грецькими містами. Усюди він проводив бесіди в училищах і, нарешті, потрапив у Дельфи. У своїх промовах Езоп звинувачував дельфійських жреців у тому, що вони не сіють і не жнуть, а живуть із пожертв. Невдоволені священнослужителі вирішили жорстоко помститися Езопові: вони заховали в його речах золоту чашу з храму, а потім звинуватили у крадіжці й засудили до страти, поставивши на скелі над прірвою.

Ілюстрація до видання байок Езопа

Езоп звернувся до дельфійців із проханням дозволити прочитати хоча б одну байку. І коли завершив оповідь, сам кинувся зі скелі в море.

Так обірвалося життя всесвітньо відомого байкаря Езопа. Він залишив нащадкам безцінний скарб — свої чудові байки — і надихнув численних шанувальників його таланту на створення легенд про життя уславленого грека.

Через кілька століть давньогрецький поет-байкар **Бабрій** захоплено скаже про Езопа так: *«Він — раб, але мудріший за вільних; він некрасивий, але вищий за красенів»*.

Перші збірки Езопових байок було видано для потреб освіти. Саме на його байках, перекладених латиною, вчилися у школах середньовічної Європи. До наших часів збереглося близько трьохсот байок Езопа.

Байкарі всіх часів зверталися до Езопових байок як до джерела мудрості. Грек Бабрій, римлянин **Федр** також писали байки на Езопові сюжети. Зі 135 байок Федра 47 складено за Езопом. У XVII столітті за сюжетами Езопа 109 байок написав французький поет **Жан де Лафонтен**, користувалися ними і німецький філософ-просвітитель **Лессінг**, і російський байкар Іван Крилов. В Україні за зразками давніх Езопових байок складали свої твори Григорій Сковорода, Леонід Глібов та інші.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Езоп, Геродот, Ксанф, Бабрій, Федр, Жан де Лафонтен, Лессінг, Іван Крилов, Григорій Сковорода, Леонід Глібов.

Географічні назви: острів Самос, Дельфи, Фрігія, Мала Азія, Європа.

Назва твору: «Повість про Ксанфа-філософа і Езопа, його раба...».

Запитання й завдання

1. Хто такий Езоп? Опишіть його зовнішність за картиною іспанського живописця першої половини XVII століття Дієго Веласкеса.
2. Які відомості про життя байкаря дійшли до нас? Яка книга об'єднала легенди про Езопа?
3. Розкажіть, як жилося Езопові у філософа Ксанфа. Чому Ксанф звільнив його з рабства?
4. Як закінчилося життя легендарного байкаря?
5. З якою метою були створені перші збірки Езопових байок? Скільки творів байкаря збереглося до наших днів?

1. Знайдіть у статті висловлювання про Езопа, яке належить давньогрецькому поету-байкарю Бабрію. Як ви його розумієте?
2. У чому полягає значення творчості Езопа для розвитку світової літератури?
3. Поміркуйте, чому байкарі різних епох і народів зверталися до Езопових творів. Хто з письменників використовував сюжети байок Езопа?

1. Пригадайте легенду про те, як Езопові вдалося позбутися німоти. Перекажіть її від імені жриці. За що нагородила Езопа богиня Ісіда?
2. Використовуючи матеріали статті, напишіть твір-мініатюру на тему «Сторінка з життя Езопа».

ВОВК ТА ЯГНЯ

Вовк побачив, що Ягня п'є воду з річки, і хотів знайти якийсь слушний привід, щоб його з'їсти. Отже, хоч він стояв і вище по течії, але почав обвинувачувати Ягня, що воно каламутить йому воду й не дає пити. Ягня відповіло, що воно п'є, торкаючись води тільки краєчками губ, і що, зрештою, воно, стоячи внизу, не може йому каламутити воду. Тоді Вовк зауважив: «Минулого року ти зневажило мого батька». «Мене тоді ще й на світі не було»,— відповіло Ягня. Але Вовк сказав йому: «Хоч як би ти виправдовувалось, я все одно тебе з'їм».

Байка доводить, що навіть справедливий захист не має сили для тих, хто заповзявся чинити кривду.

Переклад Юрія Мушака

Зверніть увагу: мораль у байках Езопа завжди виділена в окремий абзац.

Запитання й завдання

1. З яких частин складається байка? Схарактеризуйте кожну з них.
2. Назвіть героїв байки. Якими ви їх уявляєте? Які риси людського характеру притаманні цим персонажам?
3. Що чи кого засуджує Езоп у байці?
4. Наведіть приклади алегорії в байці.
5. Хто з українських письменників використав сюжет байки Езопа «Вовк та Ягня?»

КРУК І ЛИСИЦЯ

Вімар. Крук і Лисиця

Крук украв кусок м'яса і сів на якесь дерево. Побачила це Лисиця й захотіла відібрати м'ясо. Вона стала перед Круком і почала вихваляти його велич і красу, кажучи, що йому найбільше з усіх годилося б царювати над птахами, і це сталося б напевно, коли б він мав голос. Крук хотів похвалитися, що в нього є голос, закрякав і випустив м'ясо. Лисиця підбігла, вхопила м'ясо і сказала: «О Круче, коли б ти мав також розум, тобі більше не бракувало б нічого, щоб стати царем».

Ця байка стосується нерозумної людини.

Переклад Юрія Мушака

У Езопа всі байки написані прозою.

Запитання й завдання

1. Чому Лисиця почала вихваляти Крука? Чому Крук повірив Лисиці? Чи справедливо покарано Крука?
2. Які людські вади втілено в образах Крука і Лисиці? З'ясуйте алегорію байки.
3. Знайдіть і прочитайте мораль байки. Як ви її розумієте?

Пригадайте визначення езопової мови. Обґрунтуйте його на прикладі байки «Крук і Лисиця».

МУРАШКИ І ЦИКАДА

Мурашки взимку сушили на сонці вогке збіжжя, коли до них підійшла голодна Цикада й попросила, щоб їй дали їсти. Тоді вони спитали її, чому вона не заготувала собі харчів улітку, а вона їм: «Мені все було ніколи, я співала». На це Мурашки, сміючись, відповіли: «Якщо ти співала влітку, то потанцюй узимку».

Не слід зневажати нічого, щоб згодом не довелося шкодувати.

Переклад Андрія Білецького

Олексій Лаптєв.
Мурашка і Цикада

Запитання й завдання

1. Які людські якості традиційно втілені в образі Мурашки в казках і байках? Чи збігаються вони з тими, що відтворені Езопом?
2. Якими людськими вадами наділена Цикада? Висловте своє ставлення до її поведінки.

Прочитайте вірш італійського письменника Джанні Родарі «Про старовинну баєчку». Чому поет дає своєрідне трактування образів давньогрецької байки? Які людські вади засуджує байка Езопа, а які — поезія Джанні Родарі?

ПРО СТАРОВИННУ БАЄЧКУ

Прошу пробачення, байко антична:
Мурашка скупа не така й симпатична.
От коник співучий — до серця мені,—
Не продає, а дарує пісні.

Переклад Григорія Кочура

Підготуйте усну розповідь на тему «Як слід поводитися в повсякденному житті: як Мурашка чи як Цикада?».

ХЛІБОРОБОВІ ДІТИ

Хліборобові діти між собою не мирилися. Він їх часто вмовляв, але слова не допомагали. Тоді Хлібороб вирішив вплинути на них ділом і сказав їм принести в'язку різок. Коли вони виконали те, що він їм загадав, батько дав їм в'язку і наказав зламати її. Але діти, хоч як силкувалися, не змогли цього зробити. Тоді батько розв'язав в'язку і дав кожному по різці. Коли вони легко переламали їх, батько промовив: «Отак і ви, діти, якщо будете дружні, вас не подолають вороги, коли ж житимете в незгоді, вас легко переможуть».

Байка доводить, що коли згода між людьми — їх важко перемогти, коли незгода — легко.

Переклад Юрія Мушака

Запитання й завдання

1. Чому Хлібороб наказав дітям принести в'язку різок? Чого він хотів їх навчити?

2. Перечитайте слова Хлібороба. Чи висловлено в них ту саму настанову, що й у моралі байки?

1. Із запропонованих португальських прислів'їв оберіть те, яке більше відповідає повчальному висновку байки. Обґрунтуйте свій вибір.

Людина — як і мураха: одна не виживе.
Хай доля веде мене туди, де мої сестри й брати.

Переклад Михайла Литвинця

2. Перекажіть байку близько до тексту.

Для допитливих. Читайте і порівнюйте

Езоп

ВОВК ТА ЯГНЯ

Голодний Вовк долиною гасав,
Виттям нестерпним вив, казивсь од злості:
Поїсти щось шукав —
Здохлятинки чи хоч старої кості,
Аж глядь: не сподіваючись біди,
Ягня простує до води.
— Дивись! Так он хто чинить шкоду!
Ягня!
Без сорому, отак-от серед дня
Мізерія нікчемна каламутить воду?
— Ой, батечку! Скажи, яке в тім зло?

Води не нюхало я й не пило…
— А хто, згадай, в минулім літі
Мене ганьбив, як гіршого у світі?
Як здумаю — гнів горло перейма…
— Але мені й півроку ще нема,
Я ще мале…
— «Мале»? Мале, та язикате,
Нешанобливе, зле…
(Вовк підступає ближче до Ягняти.)
Ви всі святі, як прийде до біди,
А пальця в рот вам не клади!
Коли б могли, усіх би нас пожерли.
Недавно три вівці
Сімох вовків роздерли.
За вчинок їхній у яру
Тебе, як жабу, роздеру! —
Налякане, стає Ягнятко на колінця:
— Таж м'ясо не смачне!
Не їли зроду м'яса вівці.
Помилуйте мене!
— Мовчи уже, дурне!
Чи винне ти, чи ні,
Одначе мушу з'їсти,—
Не треба в очі лізти
Голодному мені…
Ніхто не знав, не відав,
Як смачно Вовк Ягнятком пообідав.

Переказ Микити Годованця

Запитання й завдання

1. Поділіть байку «Вовк та Ягня» в переказі Микити Годованця на окремі логічно завершені частини, дайте кожній із них назву. Порівняйте, чи збігаються визначені вами частини з текстом перекладу Юрія Мушака.
2. Як у переказі відтворено характер Вовка? А як характеризує його перекладач?
3. Для чого, на вашу думку, в переказі використано діалог, якого немає в оригіналі твору?
4. Знайдіть у переказі Микити Годованця рядки, в яких сформульовано мораль байки. Порівняйте її з мораллю, висловленою в перекладі Юрія Мушака. Чим вони відрізняються?
5. Чим переклад байки Езопа відрізняється від переказу за змістом і формою? Порівняйте власні висновки з визначеннями *переклад художнього твору і переказ художнього твору*, вміщеними в короткому літературознавчому словничку наприкінці підручника.

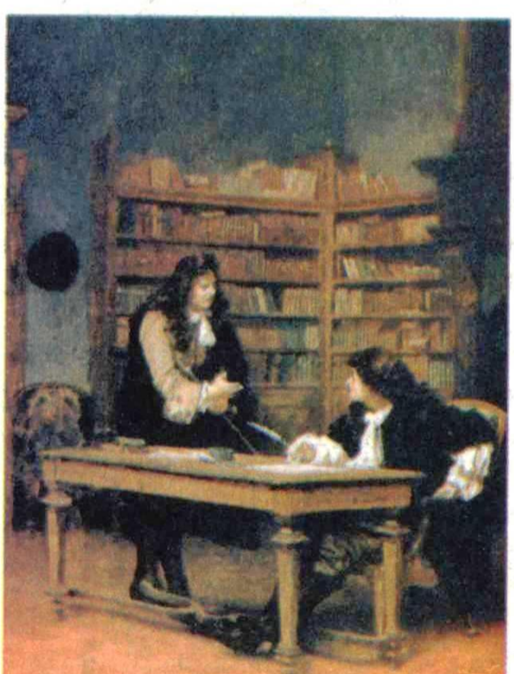
Жан де Лафонтен — французький байкар
1621 (Шато-Тьєррі) — **1695** (Париж)

ЖАН ДЕ ЛАФОНТЕН

Байки не такі прості, як здаються: в них учитися можна навіть у тварин... Наша хитрість — повчати, даруючи насолоду.

Жан де Лафонтен

Багато віків минуло відтоді, як жив Езоп. Світ дуже змінився: виникли нові держави, реформувалися суспільні закони, розвинулися науки, поліпшився побут... Лише внутрішній світ людини та її поведінка суттєво не змінилися. Одним із тих, хто писав і популяризував байки, наповнюючи їх новим змістом, був **Жан де Лафонтен**. Народився він у Франції, в маленькому містечку Шато-Тьєррі в родині лісника. Хлопчик не здобув належної освіти, адже його батько вбачав у синові продовжувача своєї справи і вважав за доцільніше привити Жанові навички ведення лісового господарства. Та несподівано для всіх Жан поїхав до Парижа. Юнак ставився до життя легко, весело та безтурботно, як Цикада з його майбутньої байки «Цикада і Мурашка». Однак це не завадило йому завоювати в столиці прихильність багатьох відомих людей.

Жан-Леон Жером. Лафонтен і Мольєр

Лафонтен почав серйозно вивчати історію, літературу, багато читав, сам складав вірші. Але справжньої слави він зажив як байкар. Перші шість книг під назвою «Байки Езопа, перекладені на вірші добродієм де Лафонтеном» з'явилися в 1668 році. Всього поет видав 12 збірок байок.

Чому Лафонтен став відомим? На це запитання російський поет **Василь Жуковський** відповів так: *«Лафонтен говорить із вами не для того, щоб бути вашим наставником, а тому, що йому весело говорити»*. У байках Лафонтена відкривається поетова душа, через те, напевно, він дістав прізвисько «добродушний».

Характер митця визначав характер його байок. Ці твори виявилися для багатьох близькими і зрозумілі-

ми. За висловом **Олександра Пушкіна**, Лафонтен у своїх байках виразно виявив простодушність як основну рису французького народу.

Лафонтен переказував прозові байки Езопа віршами, до того ж цікаво, дотепно, образно. Він доповнив їх подробицями з життя французького народу, а також власними думками, почуттями, жартами. Байки Лафонтена мають жвавіший, більш динамічний сюжет, ніж твори Езопа, і нагадують невеличкі сценки з життя, насичені яскравими діалогами.

Окрім Езопової спадщини, Лафонтен використав сюжети Федра, індійських байкарів, а також розробив оригінальні сюжети.

Оспівую в байках героїв я буденних,
Яких не знав Езоп в своїх краях священних,—
Дають уроки нам правдиві ці пісні.
Тут розмовляють всі, і риби мовчазні,—
Стосуються й людей повчальні їх поради,—
У образах тварин людські видніші вади!

Переклад Миколи Терещенка

Лафонтен вважав, що байки призначені передусім дітям, оскільки ці твори доступно пояснюють незрозуміле. «*Якщо ви хочете навчити дитину передбачливості й винахідливості,* — наголошував поет,— *не читайте їй нотацій, краще розкажіть байку про те, як Лисиця і Цап спустилися в колодязь, щоб напитися. Лисиця вибралася звідти, ставши на плечі й роги товариша, а Цап залишився на дні колодязя*».

Героями байок Лафонтена є люди, тварини, птахи, комахи, явища природи. Особливо французький байкар любив описувати звірів, найголовнішим з-поміж яких вважав Лева. Цар звірів у творах постає могутнім, величним, сильним, жорстоким, славолюбним. В образі Лева сучасники Лафонтена вбачали французького короля, у Вовкові, Лисиці, Леопарді — його придворних.

Герої Лафонтена говорять такою ж вишуканою літературною мовою, як французькі дворяни. Персонажі байок дуже культурні, високоосвічені. Скажімо, Лисиця знає навіть античну літературу. Не поступається їй знанням етикету і мистецтва й Вовк.

Для виразнішого зображення героїв Лафонтен часто використовує а н т и т е з у (протиставлення): великий — маленький («Лев і Комар»), сильний — слабкий («Вовк і Журавель»). У байках маленький може бути сильним, добрим і благородним, як Мурашка, Комар, Журавель, а великий — слабким, невдячним, жорстоким і несправедливим, як Лев і Вовк.

Титульний аркуш книги байок Лафонтена французького видання 1688 року

Ілюстрація до видання байок Лафонтена. Гравюра XVIII ст.

Лафонтен пише про звірів, але має на увазі людей: *«Всі розмовляють у моїх працях, навіть риби, і те, що вони говорять, стосується нас усіх»*. Отже, важливі для людей істини Лафонтен висловлював не прямо, а за допомогою а л е г о р і ї.

«Зачумлені звірі» — одна з найвідоміших байок Жана де Лафонтена. У ній поет засуджує характерні вади тогочасного суспільства. На прикладі взаємин Лева з іншими звірами Лафонтен показав, як зазвичай складаються стосунки короля (царя) з тими, хто його оточує. Нещирі й улесливі придворні виправдовують будь-які дії короля, оскільки самі є такими ж грішниками, а в усіх бідах завжди звинувачують простих людей.

Байкарську спадщину Жана де Лафонтена складають 238 байок, які сам поет назвав «стоактною комедією» французького життя.

Чи добре ви запам'ятали?

Поняття: антитеза, алегорія.
Імена: Жан де Лафонтен, Василь Жуковський, Олександр Пушкін, Езоп, Федр.
Географічні назви: Франція, Шато-Тьєррі, Париж.
Назви байок: «Цикада і Мурашка», «Лев і Комар», «Вовк і Журавель», «Зачумлені звірі».
Назва збірки: «Байки Езопа, перекладені на вірші добродієм де Лафонтеном».

Запитання й завдання

1. Хто такий Жан де Лафонтен? Які подробиці його біографії ви запам'ятали?
2. У якому літературному жанрі Лафонтен здобув найбільшу славу? Кого вважав своїм учителем?
3. У чому полягають особливості байок Лафонтена?
4. Як поет розумів призначення байки? Обґрунтуйте свою думку прикладами зі статті.
5. Кого байкар зображував у своїх творах? Що засуджував?

1. Перечитайте рядки Лафонтена, що служать епіграфом до статті. Як ви розумієте їхній зміст?
2. Завдяки чому Лафонтен здобув славу видатного байкаря не лише у своїй країні, а й далеко за її межами?

Складіть план статті про Жана де Лафонтена. Перекажіть її за складеним планом.

Розгляньте ілюстрації, вміщені в статті. Підготуйте повідомлення про французького письменника Жана де Лафонтена.

ЗАЧУМЛЕНІ ЗВІРІ

Жан Еффель.
Зачумлені звірі

Небесна кара, що її за гріх
Великий наслано на всіх,
Чума — нещадна, люта сила,
Спроможна все живе за день
До решти винищити, впень,
Нещадно звірину косила.
Не кожен хворий помирав,
Та кожен дні лихої скрути
Хотів як-небудь перебути.
Було звіроті не до справ:
Уже не йшли на полювання
Ні хитрі лиси, ні вовки,
І велелюбні голубки
Забули вже за любування.
Лев скликав раду і сказав:
«Напевно, кару Бог послав
Нам за чиюсь тяжку провину.
У кого з нас найбільший гріх,
Хай жертвує собою й від загину
Рятує всіх.
Історія нас вчить: зі скрути
Не вийти без належної покути.
Покаймося ж, мов на духу, при всіх
У всіх своїх тяжких провинах.
Я маю на душі великий гріх:
Я стільки з'їв овець невинних!
Куди подітись від гріха?
Того ще мало:
Я, бувало,
З'їдав і пастуха.
Я жертвую собою, як немає
У вас гріхів. Та закликаю вас
Покаятись, як я, бо вмерти має
Найбільший грішник серед нас».
«О царю! — каже Лис.— Сумлінність ваша може
Всім бути за взірець.
Але хіба то гріх? Та, може,
Ви, ївши тих дурних овець,
Їм честь велику виявляли.
А щодо пастухів — який то гріх?
Вони нам стільки дозволяли,
Що краще б їх поїсти всіх».
Підлесники аплодували.

А потім тигри та вовки
Себе картали залюбки.
Та всіх їх так атестували,
Що хижаки, розбійники — і ті,
Здавалося, були святі,
Та встав Осел: «Пригадую, давненько
Ішов я лугом, травка зелененька,
А я голодний — біс і спокусив:
Я, грішний, жмутик і вкусив,
А, щиро кажучи, не мав же права».
«Ганьба! Ганьба!» — зарикала орава.
А Вовк довів — учений писарчук! —
Що цей Осел — падлюка із падлюк,
Паршивий і коростявий[1] — причина
Всіх напастей і лих.
Та мало вішати таких!
Він їв чужу траву! Проклята твар злочинна!
Від них завжди чекай біди.
І заревла громада: «Браво!»
Отак і в нас: є гроші — маєш право,
Немає — то під суд іди.

Переклад Івана Світличного

Запитання й завдання

1. З яких частин складається байка «Зачумлені звірі»? Перекажіть розповідну частину.
2. Назвіть персонажів байки. Якими їх зобразив художник? Кого з них можна назвати головним героєм?
3. Дайте стислі характеристики тим персонажам, що виправдовували Левові гріхи. Чому вони це робили?
4. Чому саме Осла звинуватили і зробили жертвою? Як про це сказано в моралі байки?
5. Наведіть приклади використання антитези (протиставлення) в байці, користуючись схемою.

Чи збігаються характеристики героїв байки «Зачумлені звірі» з традиційними характеристиками героїв байок? Обґрунтуйте свою думку.

[1] *Коро́стявий* — хворий на коросту; *коро́ста* — хвороба, що виникає внаслідок проникнення в шкіру коростяних кліщів.

1. Доберіть прислів'я і приказки, якими можна було б передати мораль байки «Зачумлені звірі».
2. Знайдіть у тексті байки і випишіть до зошита вислови, які можна назвати крилатими. Обґрунтуйте свій вибір.
3. Підготуйтеся до виразного читання байки в особах.

Прочитайте мовою оригіналу

LES ANIMAUX MALADES DE LA PESTE

Un mal qui répand la terreur,
Mal que le ciel en sa fureur
Inventa pour punir les crimes de la terre,
La peste (puisqu'il faut l'appeler par son nom),
Capable d'enrichir en un jour l'Achéron,

Faisait aux animaux la guerre
Ils ne mouraient pas tous, mais tous étaient frappés:
On n'en voyait point d'occupés
À chercher le soutien d'une mourante vie;

Nul mets n'excitait leur envie;
Ni loups ni renards n'épiaient
La douce et l'innocente proie;
Les tourterelles se fuyaient;
Plus d'amour, partant plus de joie.
Le lion tint conseil et dit: Mes chers amis,
Je crois que le ciel a permis
Pour nos péchés cette infortune.

Que le plus coupable de nous
Se sacrifie aux traits du céleste courroux;
Peut-être il obtiendra la guérison commune.
L'histoire, nous apprend qu'en de tels accidents
On fait de pareils dévouements.

Ne nous flattons donc point; voyons sans indulgence
L'état de notre conscience.
Pour moi, satisfaisant mes appétits gloutons,
J'ai dévoré force moutons.
Que m'avaient-ils fait? Nulle offense;
Même il m'est arriva quelquefois de manger
Le berger.
Je me dévouerai donc, s'il le faut; mais je pense
Qu'il est bon que chacun s'accuse ainsi que moi;
Car on doit souhaiter, selon toute justice,
Que le plus coupable périsse.

Sire, dit le renard, vous êtes trop bon roi;
Vos scrupules font voir trop de délicatesse.
Eh bien! Manger moutons, canaille, sotte espèce,
Est-ce un péché? Non, non. Vous leur faites, seigneur,

En les croquant beaucoup d'honneur;
Et quant au berger, l'on peut dire
Qu'il était digne de tous maux,
Étant de ces gens-là qui sur les animaux
Se font un chimérique empire.
Ainsi dit le renard, et flatteurs d'applaudir.

On n'osa trop approfondir
Du tigre, ni de l'ours, ni des autres puissances,

Les moins pardonnables offences.
Tous les gens querelleurs, jusqu'aux simples mâtins,
Au dire de chacun, étaient des petits saints.
L'âne vint à son tour, et dit: J'ai souvenance

Qu'en un pré de moines passant,
La faim, l'occasion, l'herbe tendre, et je pense,
Quelque diable aussi me poussant,
Je tondis de ce pré la largeur de ma langue.

Je n'en avais nul droit, puisqu'il faut parler net.
À ces mots on cria haro sur le baudet.
Un loup, quelque peu clerc, prouva par sa harangue
Qu'il fallait dévouer ce maudit animal,
Ce pelé, ce galeux, d'ou venait tout leur mal.
Sa peccadille fut jugée un cas pendable.
Manger l'herbe d'autrui! Quel crime abominable!

Rien que la mort n'était capable
D'expier son forfait. On le lui fit bien voir.
Selon que vous serez puissant ou misérable,
Les jugements de cour vous rendront blanc ou noir.

Запитання й завдання

1. Порівняйте переклад і оригінал байки. Чи вдалося перекладачеві зберегти авторську інтонацію і ритм твору?
2. З яких частин складається твір в оригіналі? Чи відтворив перекладач авторську побудову байки?

ІВАН КРИЛОВ

Жоден з поетів не вмів зробити свою думку такою відчутною і висловлюватися так доступно для всіх, як Крилов.

Микола Гоголь

Карл Брюллов. Портрет Івана Крилова

Іван Андрійович Крилов — російський байкар
1769 (Москва) — **1844** (Петербург)

Слава російської байки пов'язана з ім'ям **Івана Андрійовича Крилова**. Упродовж тридцяти років творчої праці він створив понад двісті байок. Коли Крилова запитували, чому він пише саме байки, той відповідав: *«Цей жанр зрозумілий для кожного, його читають і слуги, і діти»*.

Народився Іван Крилов у Москві в родині бідного армійського офіцера. Згадуючи своє дитинство, він говорив: *«Був дитя, як усі: грався, бешкетував, вчився не відмінно, іноді мене навіть били різками»*.

Після смерті батька, який залишив у спадок лише солдатську скриню з книгами, родина жила в злиднях. Мати ходила в заможні родини читати Псалтир по небіжчиках, а майбутній байкар служив «підканцеляристом» в одній із установ: підточував гусячі пера, переписував тексти, розносив пакети. Змалку Крилов не мав змоги навчатися в школі. Але прагнення хлопця до знань було настільки сильним, що він самотужки вивчив мови, математику і став високоосвіченою людиною. Олександр Пушкін із захопленням говорив: *«Крилов знає європейські мови, до того ж п'ятдесятирічним він вивчив давньогрецьку»*. Знання мови еллінів потрібне було поетові, щоб читати твори Езопа й Гомера в оригіналі.

Яким запам'ятали сучасники Івана Крилова? Російський письменник **Іван Тургенєв** відзначав, що в товаристві Крилов *«майже не говорив, але слухав блискуче»*. Іван Андрійович уникав незнайомців, а якщо й потрапляв на якісь масові заходи, то перебував, за його ж словами, «в образі мертвого». Водночас товариство близьких і добре знайомих людей він любив.

Георгій Нарбут. Іван Крилов

Упродовж тридцяти років Крилов служив у Петербурзькій публічній бібліотеці, тож завжди був ознайомленим із літературними новинками. Тут

Георгій Нарбут.
Титульний аркуш до книги байок Крилова

збиралися видатні митці того часу: письменники Олександр Пушкін, Василь Жуковський, **Микола Гнєдич**, художники **Орест Кіпренський**, **Василь Тропінін** та інші.

Захоплення Івана Андрійовича були різнобічними. Вдома у нього жили голуби, які вільно літали по помешканню. Письменник добре грав на скрипці, вивчав математику. На запитання, навіщо він усе це робить, Крилов відповідав: «Просто так, із цікавості».

Писати байки Іван Крилов почав майже в сорок років. До цього були вірші, п'єси для театру, захоплення журналістикою (видавав сатиричні журнали). Найвідоміший тогочасний байкар **Іван Дмитрієв**, прочитавши перші байки Крилова, сказав: «Нарешті ви знайшли ваш істинний шлях».

Першу книгу митця — «Байки Івана Крилова» — було видано 1809 року. До неї увійшло 23 байки. Упродовж життя письменник видав дев'ять збірок байок.

Вважаючи себе учнем Езопа і Жана де Лафонтена, Крилов запозичував сюжети їхніх байок, але докорінно і майстерно переробляв їх, тож новостворені байки по суті були оригінальними творами. 1823 року Російська Академія нагородила Івана Крилова золотою медаллю «*на знак великої од його байок користі російській мові і слави вітчизні*».

У байках Крилов змальовував багатьох тварин. В алегоричних образах левів, лисиць, ворон він втілював людські характери, висміював такі людські вади, як улесливість, заздрість, жадоба, лінощі. Людина й тварина живуть у творах байкаря в одному світі, розмовляють однією мовою, прекрасно розуміють одне одного, однаково думають, хитрують, викликають здивування, обурення, співчуття, жаль, сміх. Бджоли й інші комахи у творах Крилова здебільшого працелюбні й сором'язливі; Лисиця — лицемірний суддя-хабарник, улесливий царедворець; Вовк — тупоголовий бюрократ-чиновник, ненажерливий хапуга.

Байки Крилова складаються переважно з двох частин: розповіді і повчального висновку (моралі) на початку («Вовк і Ягня») або наприкінці («Скринька») твору.

Мораль Іван Крилов зазвичай формулює стисло й точно. Багато з цих висловів стали крилатими, наприклад: *«А тільки віз і нині там»* («Лебідь, Рак і Щука»); *«Ну й Моська! Дужа, знать, вона, що бреше на Слона»* («Слон і Моська»); *«А скринька просто відкривалась»* («Скринька»).

Одна з найвідоміших байок Івана Крилова — **«Вовк і Ягня»**, сюжет якої письменник запозичив у родоначальника жанру Езопа. Але в Езопа байка прозова, а у Крилова — віршована. Відрізняється й форма подачі моралі байки. Езоп прямо зазначає: «*Байка доводить, що навіть справедливий захист не має сили для тих, хто заповзявся чинити кривду*». У російського байкаря повчальний висновок ширший, він не зводиться до одного рядка: «*У сильного безсилий винен завсігди*». Зміст моралі випливає з розповідної частини байки, підсилюється брехливими звинуваченнями Вовка. Насправді ж у суперечці з Вовком перемагає Ягня, але ця перемога лише наближує його загибель.

Григорій Чернецов. Пушкін, Крилов, Жуковський, Гнєдич у Літньому саду

У деяких байках Крилова (наприклад, «Слон і Моська», «Цикада й Мурашка», «Жаба й Віл», «Лев і Вовк», «Муха і Бджола») мораль не сформульовано. У таких випадках письменник дає змогу читачеві самому поміркувати над твором і зробити висновок.

Численні переклади байок Івана Крилова іноземними мовами зробили його ім'я відомим у світі. 1825 року в Парижі з'явилася збірка, яка складалася з 86 байок Крилова в перекладі видатних французьких та італійських поетів. Поряд із російськими текстами творів було подано французькі та італійські відповідники. У вступній статті зазначалося, що жоден народ не має байкаря, який стояв би вище за Крилова щодо винахідливості й оригінальності. Байки Івана Крилова перекладені також українською, англійською, німецькою, фінською, польською, чеською, вірменською, арабською мовами.

У 1838 році відбулося святкування 50-річчя літературної діяльності Івана Крилова. В одному з привітань ішлося: «*Звірі й птахи, дізнавшись про ювілей байкаря, дякують Крилову за те, що, крокуючи в безсмертя, він узяв їх із собою. Вони обіцяють йому, що, коли отримають здатність говорити, влаштують свято і розкажуть, як байки Крилова допомогли їм поліпшити свою вдачу*».

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Іван Крилов, Олександр Пушкін, Езоп, Гомер, Іван Тургенєв, Василь Жуковський, Микола Гнєдич, Орест Кіпренський, Василь Тропінін, Іван Дмитрієв, Жан де Лафонтен.

Географічні назви: Москва, Петербург, Париж.

Назви байок: «Вовк і Ягня», «Лебідь, Рак і Щука», «Слон і Моська», «Скринька», «Цикада й Мурашка», «Жаба й Віл», «Лев і Вовк», «Муха і Бджола».

Назва збірки: «Байки Івана Крилова».

Запитання й завдання

1. Що ви дізналися про дитинство Івана Крилова?
2. Чому Олександр Пушкін вважав Крилова високоосвіченою людиною?
3. У якому віці Крилов почав писати байки? Як називалася його перша книжка?
4. Чиїм учнем вважав себе Крилов? Що нового він вніс у свої байки?
5. Яким ви уявляєте світ байок Крилова? Прочитайте, що сказано про це в статті підручника. Визначте, яку байку проілюстрував художник на першій сторінці розділу (с. 39). Як на малюнку відтворено національний колорит?
6. З яких частин складаються байки Крилова? Чи завжди в них виокремлено мораль?

1. Якими прикладами можна підтвердити, що поет здобув прижиттєву славу?
2. Прочитайте епіграф до статті. Як ви розумієте слова Миколи Гоголя?

Пригадайте, яким описували сучасники Крилова. Використовуючи матеріали статті, складіть усну розповідь на тему «В гостині у Крилова».

ВОВК І ЯГНЯ

У сильного безсилий винен завсігди:
Цих прикладів в Історії ми досить знаєм.
Та ми Історій не складаєм,
А в байці можем це розповісти.

Олексій Лаптєв. Вовк і Ягня

У спеку до струмка зайшло Ягня напитись;
І треба ж тут біді лучитись,
Що поблизу тих місць голодний Вовк бродив.
Ягнятко бачить він, і хоче поживитись,
Та він цьому надать законних прав хотів,
І каже: «Як, нахабо, смієш ти мутити
Потік цей прохолодний мій,
Напій
Піском брудити?
За це бо, далебі,
Зірву я голову тобі!» —
«Якщо пресвітлий Вовк дозволить,
Насмілюсь вам сказать, що воду в ручаю
Від Світлості я нижче кроків на сто п'ю;
І гніватися він даремно зволить:
Адже мутить пиття ніяк не можу я».—
«Так це брехня моя?
Негіднику! Звідкіль таке нахабство в світі?
Пригадую, як ти в позаторішнім літі
Зі мною надто грубші був.
Цього я, друже мій, ще не забув!» —
«Та зглянься, нема мені ще й року з роду»,—
Відмовило Ягня.— «То, певно, був твій брат».
«Не маю я братів».— «То, може, кум, чи сват,
Чи інший хтось такий із вашого ж бо роду.
Самі ви, ваші пси і ваші пастухи
Мене б хотіли збути,
І шкодите мені ви всі по змозі всюди:
«Та розквитаюсь я за ваші всі гріхи!» —
«Ах, чим же винен я?» — «Мовчи, гоноровисте!
Чи час тут розбирать провини всі, щеня?
Ти винен тим уже, що хочу я, бач, їсти».
Сказав — і в темний ліс Вовк поволік Ягня.

Переклад Миколи Терещенка

Запитання й завдання

1. Визначте, зі скількох частин складається байка «Вовк і Ягня». Чи можна композицію байки назвати традиційною? Обґрунтуйте свою думку.
2. Якими ви уявляєте героїв твору? Які риси Вовка та Ягняти відобразив російський художник Олексій Лаптєв, ілюструючи байку?
3. З якою метою Вовк розпочав розмову з Ягням? Чи довело Ягня в суперечці свою невинність? Чи прагнув Вовк знати істину?
4. З'ясуйте алегорію байки, вдаючись до конкретних прикладів з тексту.
5. Знайдіть у творі Крилова антитезу. З якою метою автор використовує її у творі?

6. У розділі «Цікава наука про літературу» перечитайте статтю «У справу вступає Поштовий Диліжанс». Використовуючи матеріали статті, підготуйтесь до виразного читання байки в особах.

Чим байка «Вовк і Ягня» Івана Крилова відрізняється від подібної за сюжетом байки Езопа? Чи є в цих творах спільні ознаки?

1. Якби струмок, біля якого зустрілися герої байки, міг говорити, то що він сказав би про цей випадок? Сформулюйте думку кількома реченнями.
2. Хто переміг у суперечці: Вовк чи Ягня?

Пригадайте головні ознаки байки. Доведіть, що твір Крилова «Вовк і Ягня» — байка.

1. Підготуйте переказ байки від імені Вовка («Як я поквитався з Ягням») або від імені Ягняти («Як я виправдовувався перед Вовком»).
2. Вивчіть байку «Вовк і Ягня» напам'ять. Спробуйте передати за допомогою інтонації особливості вдачі кожного персонажа.

Прочитайте мовою оригіналу

ВОЛК И ЯГНЁНОК

У сильного всегда бессильный виноват:
Тому в Истории мы тьму примеров слышим,
Но мы Истории не пишем;
А вот о том как в Баснях говорят.

Ягнёнок в жаркий день зашёл к ручью напиться;
И надобно ж беде случиться,
Что около тех мест голодный рыскал Волк.
Ягнёнка видит он, на до́бычу стремится;
Но, делу дать хотя законный вид и толк,
Кричит: «Как смеешь ты, наглец, нечистым рылом
Здесь чистое мутить питьё
Моё
С песком и с илом?
За дерзость такову
Я голову с тебя сорву».—
«Когда светлейший Волк позволит,
Осмелюсь я донесть, что ниже по ручью
От Светлости его шагов я на́ сто пью,
И гневаться напрасно он изволит:
Питья мутить ему никак я не могу».—
«Поэтому я лгу!
Негодный! слыхана ль такая дерзость в свете!

Да помнится, что ты ещё в запрошлом лете
Мне здесь же как-то нагрубил:
Я этого, приятель, не забыл!» —
«Помилуйте, мне ещё и о́т роду нет году», —
Ягнёнок говорит. «Так это был твой брат». —
«Нет братьев у меня». — «Так это кум иль сват
И, словом, кто-нибудь из вашего же роду.
Вы сами, ваши псы и ваши пастухи,
Вы все мне зла хотите
И, если можете, то мне всегда вредите,
Но я с тобой за их разведаюсь грехи». —
«Ах, я чем виноват?» — «Молчи! Устал я слушать,
Досу́г мне разбирать вины́ твои, щенок!
Ты виноват уж тем, что хочется мне кушать».
Сказал и в тёмный лес Ягнёнка поволок.

Запитання й завдання

1. Порівняйте оригінал байки з її перекладом. Чи зберіг перекладач побудову твору?
2. Поміркуйте, наскільки точно Микола Терещенко відтворив авторську мову та інтонацію.
3. Виберіть із текстів байки Крилова в оригіналі та перекладі крилаті вислови і запишіть їх до зошитів.

Твори яких відомих вам зарубіжних письменників перекладав Микола Терещенко? Що ви сказали б перекладачеві байки «Вовк і Ягня» про свої враження від твору?

Запитання й завдання до розділу «Байка у світовій літературі»

1. Пригадайте, з яких джерел брали сюжети та образи для своїх байок Лафонтен і Крилов. Прокоментуйте слова українського поета-байкаря, перекладача Микити Годованця:

Сократ і Бабрій, Федр і Лафонтен,
Сковорода, Крилов — всім вистачило тем:
Всім шлях премудрий розкривався,
Хто до Езопа добувався,
Хто позичав сюжетів та ідей,
Щоб байкою збагачувать людей...

2. З'ясуйте спільні риси байок Езопа, Лафонтена і Крилова. Що об'єднує твори українського байкаря Леоніда Глібова з творами згаданих авторів?
3. Поміркуйте, що відрізняє байки Езопа, Лафонтена і Крилова. Наведіть приклади з текстів.
4. Які художні засоби використовують байкарі? Наведіть відповідні цитати з творів.

5. У якій формі висловлюють мораль у байці? Яка її роль у творі?
6. Розгляньте перший форзац підручника. Пригадайте, хто найчастіше виступає героями байок Езопа, Лафонтена і Крилова. Дайте характеристику «*звіриному царству*» байок.
7. Користуючись довідкою, продовжіть подані вислови з байок.

- *У спеку до струмка зайшло Ягня напитись:*
- *Хоч як би ти виправдовувалось,*
- *О Круче, коли б ти мав також розум,*
- *Я маю на душі великий гріх:*
- *Отак і ви, діти, якщо будете дружні, вас не подолають вороги,*
- *Якщо ти співала влітку,*

Довідка:

... я все одно тебе з'їм.
... і треба ж тут біді лучитись.
... то потанцюй узимку.
... коли ж житимете в незгоді, вас легко переможуть.
... я стільки з'їв овець невинних!
... тобі більше не бракувало б нічого, щоб стати царем.

8. Вкажіть автора і назву байки, якій належить мораль.

- *У сильного безсилий винен завсігди...*
- *Не слід зневажати нічого, щоб згодом не довелося шкодувати.*
- *...Є гроші — маєш право,*
 Немає — то під суд іди.
- *...коли згода між людьми — їх важко перемогти, коли незгода — легко.*
- *Ця байка стосується нерозумної людини.*
- *...навіть справедливий захист не має сили для тих, хто заповзявся чинити кривду.*

9. Знайдіть у поданому ряду «зайвий» за логікою викладу твір: «Зачумлені звірі», «Хліборобові діти», «Авгієві стайні», «Вовк і Ягня». Обґрунтуйте свою думку.
10. Прочитайте з пам'яті байку зарубіжного чи українського автора (за вибором).
11. У розділі «Цікава наука про літературу» прочитайте присвячені байкам статті «Чому ворона каркнула?» й «У справу вступає Поштовий Диліжанс». Дайте відповіді на поставлені запитання.
12. Інсценізуйте одну з прочитаних байок. Спробуйте за допомогою інтонації передати особливості кожного з її персонажів.

ЛІТЕРАТУРА І МОРАЛЬНЕ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЛЮДИНИ

Йосип Браз. Антон Чехов

Антон Павлович Чехов — російський письменник
1860 (Таганрог) —
1904 (Баденвайлер)

АНТОН ЧЕХОВ

Вичавлювати із себе по краплинах раба.

Антон Чехов

«Тисяча вісімсот шістдесятого року, місяця січня, сімнадцятого дня народження, а двадцять сьомого похрещений Антоній. Батьки його — купець Павло Георгійович та законна дружина його Євгенія Яківна — обоє православного віросповідання»,— такий запис було зроблено в церковній книзі реєстрації новонароджених.

Народився **Антон Павлович Чехов** у місті Таганрозі. Тут, на березі Азовського моря, він прожив до дев'ятнадцяти років. Із них останні три жив один: батько, збанкрутувавши, забрав сім'ю до Москви. Антона залишили завершувати навчання в гімназії. На прожиття йому доводилося заробляти самому в основному репетиторством.

Закінчивши гімназію, Чехов вступає до Московського університету вивчати медицину. Після закінчення цього закладу він отримав звання повітового лікаря.

Головні ознаки оповідання:
— прозовий твір;
— невеликий за розміром;
— описано події за малий проміжок часу;
— зображення одного епізода з життя героя;
— невелика кількість персонажів.

Ще в університетські роки юнак розпочав літературну діяльність. *«За час навчання зумів написати сотні* ***оповідань*** *під псевдонімом «Антоша Чехонте»*,— згадував Антон Павлович. До речі, першим його так назвав учитель таганрозької гімназії, протоієрей Ф. Покровський, який любив давати учням прізвиська. Чехов використав своє, коли почав друкуватися.

Протягом наступного десятиріччя Антон Павлович працював, не зупиняючись ні на мить. *«Знаєте, як я пишу свої маленькі оповідання?* — запитав він у російського письменника **Володимира Короленка**.— *Дивіться»*. Він оглянув стіл, взяв у руки першу річ, що потрапила йому на очі,— це виявилася попільниця,— поставив її і сказав: *«Хочете — завтра буде оповідання... Назва — «Попільниця»*. І впорався з цим завданням блискуче.

Оповідання — невеликий за розміром художній розповідний прозовий твір про одну чи кілька подій у житті людини.

Антон Чехов створював оповідання легко, невимушено, часто на несподівані теми: «Хірургія», «Коняче прізвище», «Шило у мішку», «Хамелеон», «Товстий і тонкий». Письменник говорив, що таких маленьких, навіть крихітних, оповідань він написав близько тисячі. І в кожному з них ось уже понад сто років живе його нестримний сміх.

Таганрог. Будинок, у якому народився А. П. Чехов

Писати гумористичні твори непросто. Необхідно мати пильне око, щоб у жесті, виразі обличчя, характері, поведінці людини побачити смішне, і неабиякий мистецький дар, щоб відтворити це яскраво, образно і змусити сміятися інших. Антон Чехов майстерно володів усіма засобами творення ***комічного***. Російський письменник **Корній Чуковський**, захоплюючись талантом Чехова, говорив, що він *«перший російський гуморист після Миколи Гоголя, який заразив своїм сміхом не тільки сучасників, а й мільйони їхніх онуків і правнуків»*.

Особливу увагу Антон Чехов приділяв ***художній деталі***. Письменнику вдавалося вихопити з-поміж безлічі речей чи явищ те, що найкраще передавало головну думку твору.

Завдяки тому, що Антон Павлович багато друкувався, родина його не знала бідності. Чехову довелося рано стати годувальником великої сім'ї: батька, матері, чотирьох братів і сестри. Старший брат письменника, Олександр Чехов, згадував, що до матері в Антона було найніжніше ставлення; куди б він не від'їжджав, писав їй щодня хоча б два рядки.

Чехов любив збирати усю свою родину, численних друзів і приятелів. Йому подобалося пригощати і розважати гостей. Корній Чуковський, добре знаючи життя письменника, зазначав: *«Він був гостинним, мов магнат. Варто було йому оселитися в помешканні, і він одразу ж запрошував до себе силу-силенну гостей»*. Робив це завжди весело, грайливо, з вигадкою. *«Ну, добродію,—* писав Чехов редактору одного журналу,*— за те, що Ви вмістили мій портрет і тим сприяли уславленню імені мого, дарую Вам п'ять пучків редьки з власного парника. Ви повинні приїхати до мене і з'їсти цю редьку»*.

Любов до людей Чехов проніс через усе життя. Він любив із ними спілкуватися, співпрацювати, подорожувати, але понад усе — жартувати і сміятися.

Комічне — смішне в житті та мистецтві. Літературними різновидами комічного є *гумор, іронія, сарказм* і *сатира*.

Художня деталь — виразна подробиця твору, що робить зображувану картину зримішою, яскравішою і глибшою за змістом. Може відображати якусь особливість портрета, мовлення персонажа, пейзажу, інтер'єра тощо.

Москва. Кабінет Чехова в будинку на вулиці Садово-Кудринській

Та Чехов умів не лише сміятися, а й плакати і до сліз розчулювати читачів. **Максим Горький**, прочитавши нове оповідання Чехова, написав автору: *«Читав я дядькам «В яру». Якби ви бачили, як це добре вийшло! Вони заплакали, і я заплакав разом із ними»*.

Завжди — і в радості, і в журбі — Антон Чехов залишався оптимістом і життєлюбом: *«У мене ні копійки, але я міркую так: багатий не той, у кого багато грошей, а той, хто має змогу жити тепер у розкішному оточенні, яке дає рання весна»*.

Байдужість не була властива Чехову, його цікавило все: *«Мені хочеться жити, і кудись тягне мене якась сила. Треба б в Іспанію і в Африку»*. До тридцятирічного віку письменник встиг відвідати Владивосток, побувати в Гонконзі, Сингапурі, Індії, на островах Цейлон, Сахалін.

Антон Павлович не любив обтяжувати когось своїми проблемами, проханнями. Хоча сам допомагав багатьом і словом, і ділом, не шкодуючи ні душевних сил, ні часу, ні коштів. Письменник прагнув не тільки описувати життя, а й втручатися в нього. Часто працював напружено, мобілізуючи усі свої сили. Під час холери він один, без помічників, обслуговував хворих у двадцяти п'яти селах. За свідченням його сестри, Чехов щороку в своєму маєтку безкоштовно приймав понад тисячу хворих селян, та ще й забезпечував кожного ліками. А коли жив у Ялті, куди з різних місць приїжджало багато хворих на сухоти, допомагав їм, як міг. Люди знали: Чехов влаштує, забезпечить і ліжком, і їжею, і лікуванням.

За своє коротке 44-річне життя Чехов встиг зробити дуже багато. Після нього залишилися посаджений на пустирі ліс та два чудових сади, чотири сільські школи, шосейна дорога та бібліотека в місті Таганрозі. До цієї бібліотеки він передав понад дві тисячі томів власних книг. Небагатьом відомо, що і пам'ятник російському царю **Петру І** в Таганрозі теж поставив Антон Чехов. Навіть у своєму заповіті він написав сестрі: «Допомагай бідним».

Але найголовніше, що залишив нам письменник, — це кілька десятків томів чудової прози. Сьогодні твори Антона Павловича Чехова відомі в усьому світі.

Чи добре ви запам'ятали?

Поняття: оповідання, комічне, художня деталь.
Імена: Антон Чехов, Володимир Короленко, Корній Чуковський, Микола Гоголь, Максим Горький, Петро І.
Географічні назви: Азовське море, Таганрог, Москва, Владивосток, Гонконг, Сингапур, Індія, острови Цейлон, Сахалін; Ялта.
Назви творів: «Хірургія», «Коняче прізвище», «Шило у мішку», «Хамелеон», «Товстий і тонкий», «В яру».

Запитання й завдання

1. Коли і де народився Антон Чехов? Хто були його батьки? Як складалися стосунки письменника з його сім'єю?
2. Яку професію вирішив обрати Чехов після закінчення гімназії?
3. Коли Антон Чехов почав писати? Під яким ім'ям публікував перші твори?
4. Що письменник залишив у спадок нащадкам?

1. Яким постає Антон Павлович зі спогадів його сучасників? Назвіть риси вдачі, властиві Чехову.
2. Прочитайте епіграф до статті. Як ви його розумієте?

Використовуючи матеріали статті, складіть усну розповідь на тему «В гостях у Антона Чехова».

ХАМЕЛЕОН*

Через базарну площу йде поліцейський наглядач Очумєлов у новій шинелі і з клуночком у руці. Услід за ним ступає рудий городовик* з решетом, вщерть повним конфіскованого аґрусу. Навкруги тиша... На площі ні душі... Повідчинювані двері крамниць і шинків позирають на світ Божий похмуро, як голодні пащі, коло них нема навіть жебраків.

— То ти кусатись, клятий? — чує раптом Очумєлов.— Хлопці, не пускайте його! Нині не дозволено кусатися! Держи! А... а!

Чути собаче вищання. Очумєлов дивиться в той бік і бачить: з дров'яного складу купця Пічугіна, стрибаючи на трьох ногах і озираючись, біжить собака. За ним женеться чоловік у ситцевій накрохмаленій сорочці й розстебнутій жилетці. Він біжить за ним, і, подавшись тулубом уперед, падає на землю, й хапає собаку за задні лапи. Чути вдруге собаче вищання і крик: «Не пускай!» З крамниць висовуються сонні фізіономії, і скоро біля дров'яного складу, немов з землі вирісши, збирається натовп.

— Начебто безпорядок, ваше благородіє!..— каже городовик.

Очумєлов робить півповорот ліворуч і простує до зборища. Біля самих воріт складу, бачить він, стоїть вищеописаний чоловік у розстебнутій жилетці і, піднявши догори праву руку, показує натовпові закривавлений палець. На півп'яному обличчі в нього ніби написано: «Ось я тобі дам, шельмо!» — та й самий палець має вигляд знамення перемоги. В цьому чоловікові Очумєлов упізнає золотаря Хрюкіна. В центрі натовпу, розчепіривши передні ноги й тремтячи всім тілом, сидить на землі сам винуватець скандалу — біле гостроморде хортеня* з жовтою плямою на спині. В сльозових очах у нього вираз туги й жаху.

— З якої це нагоди тут? — питає Очумєлов, врізаючись у натовп.— Чому тут? Це ти навіщо палець?.. Хто кричав?

— Іду я, ваше благородіє, нікого не займаю...— починає Хрюкін, кашляючи в кулак,— про дрова з Митрієм Митрійовичем, і раптом це стерво з доброго дива за палець... Ви мені пробачте, я людина, котра робоча... Робота в мене дрібна. Нехай мені заплатять, бо я цим паль-

Олександр Дудін. Ілюстрація до оповідання «Хамелеон»

цем, може, з тиждень не поворухну... Цього, ваше благородіє, і в законі нема, щоб від тварюки терпіти... Якщо кожен кусатиметься, то краще й не жити на світі...

— Гм! Гаразд...— *каже Очумєлов суворо, кашляючи й ворушачи бровами.*— Гаразд... Чий собака? Я цього так не залишу. Я покажу вам, як собак розпускати! Пора звернути увагу на таких панів, що не бажають підкорятися постановам! Як оштрафують його, мерзотника, то він дізнається в мене, що означає собака і всяка інша бродяча худоба! Я йому нажену холоду!.. Єлдирін,— звертається наглядач до городовика,— дізнайся, чий це собака, і складай протокол! А собаку знищити треба. Негайно! Він, напевно, скажений... Чий це собака, питаю?

— Це, здається, генерала Жигалова! — каже хтось із натовпу.

— Генерала Жигалова? Гм!.. Зніми-но, Єлдирін, з мене пальто... Страшенно жарко! Мабуть, що на дощ... Одного тільки я не розумію: як він міг тебе вкусити?— звертається Очумєлов до Хрюкіна.— Хіба він дістане до пальця? Він маленький, а ти ж он який здоровило! Ти, мабуть, розколупав пальця цвяшком, а потім і спала тобі на думку ідея, щоб здерти. Ти ж... відомий народ! Знаю вас, чортів.

— Він, ваше благородіє, цигаркою йому в морду для сміху, а він, не бувши дурний, і хапнув... Дурнувата людина, ваше благородіє!

— Брешеш, сліпий! Не бачив, то, виходить, навіщо брехати? Їх благородіє розумний пан і розбирають, якщо хто бреше, а хто по совісті, як перед Богом... А якщо я брешу, то нехай мировий* розсудить. У нього в законі сказано... Нині всі рівні... У мене в самого брат у жандармах... щоб ви знали...

— Не базікай!

— Ні, це не генеральський...— глибокодумно зауважує городовик.— У генерала таких нема. У нього все більше лягаві*.

— Ти це напевно знаєш?

— Напевно, ваше благородіє...

— Я й сам знаю. У генерала собаки дорогі, породисті, а це — чорт знає що! Ні шерсті, ні вигляду... стерво, та й годі. І отакого собаку тримати? Де ж у вас розум? Якби трапився такий собака в Петербурзі чи в Москві, то, знаєте, що було б? Там не подивилися б на закон, а вмить — не дихай! Ти, Хрюкін, постраждав і діла цього так не залишай... Треба провчити! Пора...

— А може, і генеральський...— думав вголос городовик.— На морді не написано... Оце якось у дворі в нього такого бачив.

— Звісно, генеральський!— каже голос з натовпу.

— Гм... Надінь-но, брат Єлдирін, на мене пальто... Щось вітер подув... Морозить... Ти одведеш його до генерала й спитаєш там. Скажеш, що я знайшов і прислав... І скажи, щоб його не випускали на вулицю... Він, може, дорогий, а якщо кожна свиня йому в ніс цигаркою тикатиме, то може й зіпсувати. Собака — ніжна тварина... А ти, бовдуре, опусти руку! Нема чого свого дурного пальця виставляти! Сам винен!..

— Кухар генеральський іде, його спитаємо... Гей, Прохор! Ходи-но, голубе, сюди! Поглянь на собаку... Ваш?

— Вигадав! Таких у нас зроду не було!

— І питати тут довго нема чого,— каже Очумєлов.— Він бродячий! Нема чого тут довго балакати... Якщо сказав, що бродячий, виходить, бродячий... Знищити — от і все.

— Це не наш,— каже далі Прохор.— Це генералового брата, що оце приїхав. Наш не охочий до хортів. Брат їхній охочий...

— Та хіба братик їхній приїхали? Володимир Іванович? — питає Очумєлов, і все обличчя його ясніє від розчулення.— Ох, ти, Господи! А я й не знав! Погостювати приїхали?

— В гості...

— Ох, ти, Господи... Скучили за братиком... А я ж і не знав! То це

їхній собачка? Дуже радий... Візьми його... Собаченятко нічого собі... Метке таке... Хап цього за палець! Ха-ха-ха... Ну, чого тремтиш? Ррр... Рр... Сердиться, шельма... цуцик отакий.

Прохор кличе собаку і йде з ним від дров'яного складу. Натовп регоче з Хрюкіна.

— Я ще доберуся до тебе! — погрожує йому Очумєлов і, запинаючись шинеллю, іде собі далі базарною площею.

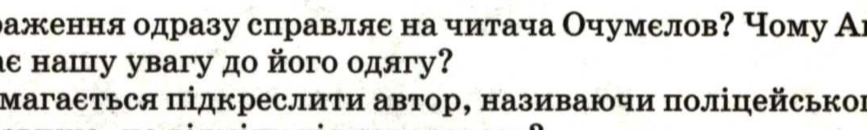
Переклад Антона Хуторяна

Словничок

Городови́к — посада в поліцейській охороні міста.
Ляга́ві — порода мисливських собак.
Мирови́й — суддя, який розглядає незначні справи, встановлює мир між сторонами, що сперечаються.
Хамелео́н — порода ящірок, які швидко змінюють колір шкіри залежно від оточуючого середовища.
Хортеня́ — цуценя мисливської породи.

Запитання й завдання

1. Яке враження одразу справляє на читача Очумєлов? Чому Антон Чехов привертає нашу увагу до його одягу?
2. Що намагається підкреслити автор, називаючи поліцейського наглядача на прізвище, на відміну від городового?
3. Опишіть місце, де відбуваються події. Чому навколо Хрюкіна збирається натовп? Яких людей зобразив художник на малюнку?
4. На які деталі зовнішності звертає увагу автор? Чому Антон Чехов обрав «героєм» не дорослого пса, а цуценя?
5. Чи випадково Хрюкін став жертвою собачати? Чи вважав Хрюкін себе винним у тому, що сталося? Як він поводиться перед поліцейським наглядачем? Як до Хрюкіна поставився натовп? Поміркуйте, з якою метою Чехов називає професію Хрюкіна. Чи підходить цьому персонажеві його прізвище?
6. Зверніть увагу на те, як Очумєлов говорить. Які художні деталі використовує автор, змальовуючи його постать?
7. Розгляньте схему. Дайте визначення комічного. Прочитайте в короткому літературознавчому словнику про його різновиди. З'ясуйте, які з них є в оповіданні «Хамелеон».

1. Зверніть увагу на те, як швидко Очумєлов змінює свою думку. Порівняйте його виступи на захист Хрюкіна і на захист собаки. Як така поведінка характеризує героя?
2. Перечитайте й порівняйте перші та останні рядки оповідання. Чим вони відрізняються? З яким почуттям автор починає оповідання і з яким закінчує?

1. Як Антон Чехов ставиться до своїх героїв? Чи співчуває Хрюкіну? Чи погоджується з Очумєловим? Чому саме такі прізвища автор дав героям твору?
2. Які риси людського характеру висміює автор в оповіданні?
3. За допомогою яких засобів письменник створює комічні ситуації? Поясніть роль комічного в характеристиці персонажів і розкритті ідеї твору.
4. Зазначте художні деталі в оповіданні. Яка їх роль у створенні комічних образів, ситуацій?
5. Як ви розумієте назву твору? Кого з героїв можна назвати хамелеоном? Чи зустрічали ви таких людей у своєму житті?

ТОВСТИЙ І ТОНКИЙ

На вокзалі Миколаївської залізниці зустрілися два приятелі: один товстий, другий тонкий. Товстий щойно пообідав на вокзалі, і його губи лисніли від масла, мов стиглі вишні. Пахло від нього хересом* і флердоранжем*. А тонкий щойно зійшов з вагона і був нав'ючений чемоданами, клунками та коробками. Пахло від нього шинкою і кофейною гущею. З-за його спини визирала худенька жінка з довгим підборіддям — його дружина, і високий гімназист з примруженим оком — його син.

— Порфирій! — вигукнув товстий, угледівши тонкого.— Чи ти це? Голубчику мій! Скільки зим, скільки літ!

— Матінко!— здивувався тонкий.— Миша! Друг дитинства! Звідки ти взявся?

Приятелі тричі поцілувалися і дивилися один на одного очима, повними сліз. Обидва були приємно здивовані.

— Любий мій! — почав тонкий після поцілунків.— От не чекав! От сюрприз! Ну, та глянь же на мене гарненько! Такий же красунь, як і був! Такий же душечка і чепурун! Ах, ти, Господи! Ну, як же ти? Багатий? Одружений? Я вже одружений, як бачиш... Це ось моя дружина, Луїза, уроджена Ванценбах... лютеранка*... А це мій Нафанаїл, учень третього класу. Це, Нафаня, друг мого дитинства! В гімназії разом учились!

Нафанаїл трохи подумав і зняв шапку.

— В гімназії разом учились! — продовжував тонкий.— Пам'ятаєш, як тебе дражнили? Тебе дражнили Геростратом* за те, що ти казенну книжку цигаркою пропалив, а мене Ефіальтом* за те, що я ябедничати любив. Хо-хо... Дітьми були! Не бійся, Нафаня! Підійди до нього ближче... А це моя дружина, уроджена Ванценбах... лютеранка...

Нафанаїл трохи подумав і сховався за батькову спину.

— Ну, як живеш, друже? — спитав товстий, захоплено дивлячись на друга.— Служиш де? Дослужився?

— Служу, милий мій! Колезьким асесором* уже другий рік, і Станіслава маю. Платня погана... ну, та Бог з нею! Дружина уроки музики дає, я портсигари приватно з дерева роблю. Чудові портсигари! По карбованцю за штуку продаю. Якщо ж хто бере десять штук і більше, тому, розумієш, знижка. Перебиваємось сяк-так. Служив, знаєш, у департаменті, а тепер сюди перевели столоначальником по тому ж відомству... Тут буду служити. Ну а ти як? Либонь уже статський*? Га?

Сергій Алімов. Товстий і тонкий

— Ні, голубе мій, бери вище,— сказав товстий.— Я вже до таємного* дослужився... Дві звізди маю...

Тонкий раптом зблід, скам'янів, але скоро обличчя його скривила широчезна посмішка; здавалося, що від обличчя і очей його посипались іскри. Сам він зіщулився, згорбився, звузився... Його чемодани, клунки і коробки стиснулись, поморщились... Довге підборіддя дружини стало ще довшим; Нафанаїл витягся струнко і застебнув усі ґудзички свого мундира...

— Я, ваше превосходительство... Дуже приємно! Друг, можна сказати, дитинства, і раптом вийшли в такі вельможі! Хи-хи.

— Ну, годі! — поморщився товстий.— Навіщо цей тон? Ми з тобою друзі дитинства — і до чого тут це чинопочитання!

— Та як же ж... Що ви...— захихикав тонкий, ще більше зіщулившись.— Милостива увага вашого превосходительства... ніби життєдайна волога... Це ось, ваше превосходительство, син мій Нафанаїл... дружина Луїза, лютеранка, певним чином...

Товстий хотів було заперечити щось, але на обличчі тонкого було стільки благоговіння, солодкуватості і шанобливої кислоти, що таємного радника занудило. Він одвернувся від тонкого і простяг йому на прощання руку.

Тонкий потиснув три пальці, уклонився всім тулубом і захихикав, мов китаєць: «Хи-хи-хи». Дружина посміхнулася. Нафанаїл шаркнув ногою і впустив картуза. Всі троє були приємно вражені.

Переклад Сергія Воскрекасенка

Словничок

Герострáт — грек, який у 356 р. до н. д. спалив храм богині мисливства Артеміди в Ефесі, що вважався одним із семи чудес світу, з метою прославити і увічнити своє ім'я. Вислів *«слава Герострата»* в переносному значенні — ганебна слава.

Ефіáльт — син бога морів Посейдона у давньогрецькій міфології, який мріяв заволодіти Олімпом і всім царством Зевса.

Колéзький асéсор — цивільна посада восьмого класу в царській Росії.

Лютерáнка — та, що сповідує протестантське віровчення, засновником якого був Мартін Лютер (1483—1546).

Стáтський (рáдник) — цивільна посада п'ятого класу в царській Росії (віце-директор департаменту або віце-губернатор).

Таéмний (рáдник) — цивільна посада третього класу в царській Росії (найвища державна посада).

Флердорáнж — тут: дорогі парфуми з ароматом апельсинового цвіту.

Хéрес — міцне виноградне вино.

Запитання й завдання

1. Яке враження склалося у вас про товстого і тонкого на початку твору?
2. Ким доводилися один одному товстий і тонкий? Як вони зустрілися? Чи відреагували на зустріч приятелів дружина і син тонкого?
3. Хто з героїв твору першим почав розповідати про себе? Що хотів підкреслити своєю розповіддю тонкий?
4. Зверніть увагу на те, як говорить тонкий. Чому його речення дуже короткі й часто закінчуються знаком питання або оклику? Як засобами мови автор характеризує свого героя?
5. Яка новина позначилася на зовнішності тонкого, його поведінці, мовленні? Яким чином? Поміркуйте, чи винен у цьому товстий.
6. Як відреагувала родина тонкого на звістку про посаду товстого? Як поставився до змін у поведінці приятеля товстий?
7. Дайте визначення поняття «антитеза». Наведіть приклади з оповідання «Товстий і тонкий». Доведіть, що антитеза допомагає розкрити головну думку твору.
8. Розгляньте ілюстрацію до оповідання художника Олександра Дудіна. Які риси характеру героїв йому вдалося втілити найбільш яскраво?

1. Які риси характеру тонкого висміює автор? Доведіть свою думку цитатами з твору.
2. Як ставиться письменник до своїх героїв? Який зміст вкладає у фразу: «*Всі троє були приємно вражені*»?
3. Поміркуйте, чи залишаться товстий і тонкий приятелями.

1. Випишіть до зошита у два стовпчики та порівняйте художні деталі, які допомагають розкрити образи товстого й тонкого.
2. Доведіть, що антитеза може створювати комічний ефект. Зверніть

увагу на роль художньої деталі у створенні комічного. Порівняйте ці засоби з тими, що використані в «Хамелеоні».

1. Дайте визначення жанру оповідання. Назвіть його головні ознаки. Перевірте свої знання за підручником. Доведіть, що «Хамелеон» і «Товстий і тонкий» є оповіданнями.
2. Прочитайте в розділі «Цікава наука про літературу» статтю «Товстий тонкого запитав...». Дайте відповіді на вміщені після неї запитання.

1. Перекажіть оповідання від імені товстого або тонкого.
2. Спробуйте інсценізувати оповідання, виготовивши відповідні костюми. Поміркуйте, як передати особливості міміки, жестів, мовлення кожного героя.

Прочитайте мовою оригіналу

ТОЛСТЫЙ И ТОНКИЙ

На вокзале Николаевской железной дороги встретились два приятеля: один толстый, другой тонкий. Толстый только что пообедал на вокзале, и губы его, подёрнутые маслом, лоснились, как спелые вишни. Пахло от него хересом и флердоранжем. Тонкий же только что вышел из вагона и был навьючен чемоданами, узлами и картонками. Пахло от него ветчиной и кофейной гущей. Из-за его спины выглядывала худенькая женщина с длинным подбородком — его жена, и высокий гимназист с прищуренным глазом — его сын.

— Порфирий! — воскликнул толстый, увидев тонкого.— Ты ли это? Голубчик мой! Сколько зим, сколько лет!

— Батюшки! — изумился тонкий.— Миша! Друг детства! Откуда ты взялся?

Приятели троекратно облобызались и устремили друг на друга глаза, полные слёз. Оба были приятно ошеломлены.

— Милый мой! — начал тонкий после лобызания.— Вот не ожидал! Вот сюрприз! Ну, да погляди же на меня хорошенько! Такой же красавец, как и был! Такой же душонок и щёголь! Ах ты, Господи! Ну, что же ты? Богат? Женат? Я уже женат, как видишь... Это вот моя жена, Луиза, урождённая Ванценбах... лютеранка... А это сын мой, Нафанаил, ученик третьего класса. Это, Нафаня, друг моего детства! В гимназии вместе учились!

Нафанаил немного подумал и снял шапку.

— В гимназии вместе учились! — продолжал тонкий.— Помнишь, как тебя дразнили? Тебя дразнили Геростратом за то, что ты казённую книжку папироской прожёг, а меня Эфиальтом за то, что я ябедничать любил. Хо-хо... Детьми были! Не бойся, Нафаня! Подойди к нему поближе... А это моя жена, урождённая Ванценбах... лютеранка.

Нафанаил немного подумал и спрятался за спину отца.

— Ну, как живёшь, друг? — спросил толстый, восторженно глядя на друга.— Служишь где? Дослужился?

— Служу, милый мой! Коллежским асессором уже второй год и Станислава имею. Жалованье плохое... ну, да Бог с ним! Жена уроки музыки даёт, я портсигары приватно из дерева делаю. Отличные портсигары! По рублю за штуку продаю. Если кто берёт десять штук и более, тому, понимаешь, уступка. Пробавляемся кое-как. Служил, знаешь, в департаменте, а теперь сюда переведён столоначальником по тому же ведомству. Здесь буду служить. Ну а ты как? Небось уже статский? А?

— Нет, милый мой, поднимай повыше,— сказал толстый.— Я уже до тайного дослужился... Две звезды имею.

Тонкий вдруг побледнел, окаменел, но скоро лицо его искривилось во все стороны широчайшей улыбкой; казалось, что от лица и глаз его посыпались искры. Сам он съёжился, сгорбился, сузился... Его чемоданы, узлы и картонки съёжились, поморщились... Длинный подбородок жены стал ещё длиннее; Нафанаил вытянулся во фрунт и застегнул все пуговки своего мундира...

— Я, ваше превосходительство... Очень приятно-с! Друг, можно сказать, детства и вдруг вышли в такие вельможи-с! Хи-хи-с.

— Ну, полно! — поморщился толстый.— Для чего этот тон? Мы с тобой друзья детства — и к чему тут это чинопочитание!

— Помилуйте... Что вы-с...— захихикал тонкий, ещё более съёживаясь.— Милостивое внимание вашего превосходительства... вроде как бы живительной влаги... Это вот, ваше превосходительство, сын мой Нафанаил... жена Луиза, лютеранка, некоторым образом...

Толстый хотел было возразить что-то, но на лице у тонкого было написано столько благоговения, сладости и почтительной кислоты, что тайного советника стошнило. Он отвернулся от тонкого и подал ему на прощанье руку.

Тонкий пожал три пальца, поклонился всем туловищем и захихикал, как китаец: «Хи-хи-хи». Жена улыбнулась. Нафанаил шаркнул ногой и уронил фуражку. Все трое были приятно ошеломлены.

Запитання й завдання

1. Порівняйте оригінал оповідання «Товстий і тонкий» із перекладом. Чи вдалося перекладачеві передати особливості мовлення, інтонації бесіди, міміку і жести героїв оповідання?
2. Чи відтворив перекладач зміст художніх деталей оригіналу? Наведіть приклади.

Підготуйте усну розповідь на тему: «Порівняння оригіналу й перекладу оповідання Антона Чехова «Товстий і тонкий». У розповіді використовуйте вислови: «*І в оригіналі, і в перекладі твору...*»; «*В обох варіантах оповідання...*»; «*На відміну від оригіналу...*»; «*Якщо в оригіналі твору..., то в перекладі...*».

Чарлз Діккенс — англійський письменник

1812 (Лендпорт) — **1870** (Гейдсгілл)

ЧАРЛЗ ДІККЕНС

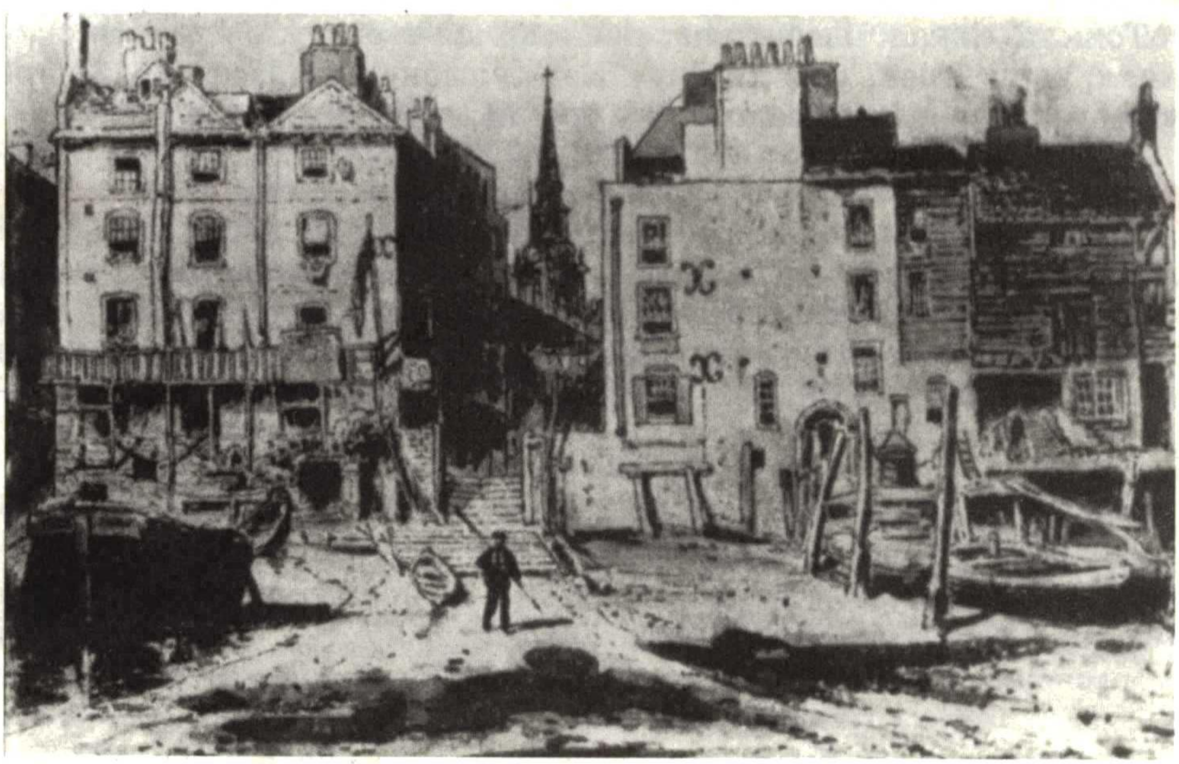
Багато на світі хороших письменників, але Діккенс — один...

Гілберт Кіт Честертон

Чарлз Діккенс був письменником, якого в Англії любили всі: кожне містечко, кожне місто, вся країна, а за її межами — увесь англійський світ, що мешкав у колоніях. Діккенса любили з першої хвилини знайомства з ним. Напевно, ніде в усьому світі не було такої сердечної близькості між письменником і народом. Кожну його книгу англійці чекали з нетерпінням.

Шлях Чарлза Діккенса до визнання і безмежної любові багатьох людей, звичайно ж, був нелегким. Часто життєві обставини були проти Діккенса. І якби не енергійність, цілеспрямований і вольовий характер, невідомо, чи склалося б життя митця так успішно.

Народився Діккенс 2 лютого 1812 року в місті Лендпорті. Зростав хворобливою дитиною, часто лишався один. Рятуючись від самот-

Тут хлопчиком Діккенс працював на фабриці вакси

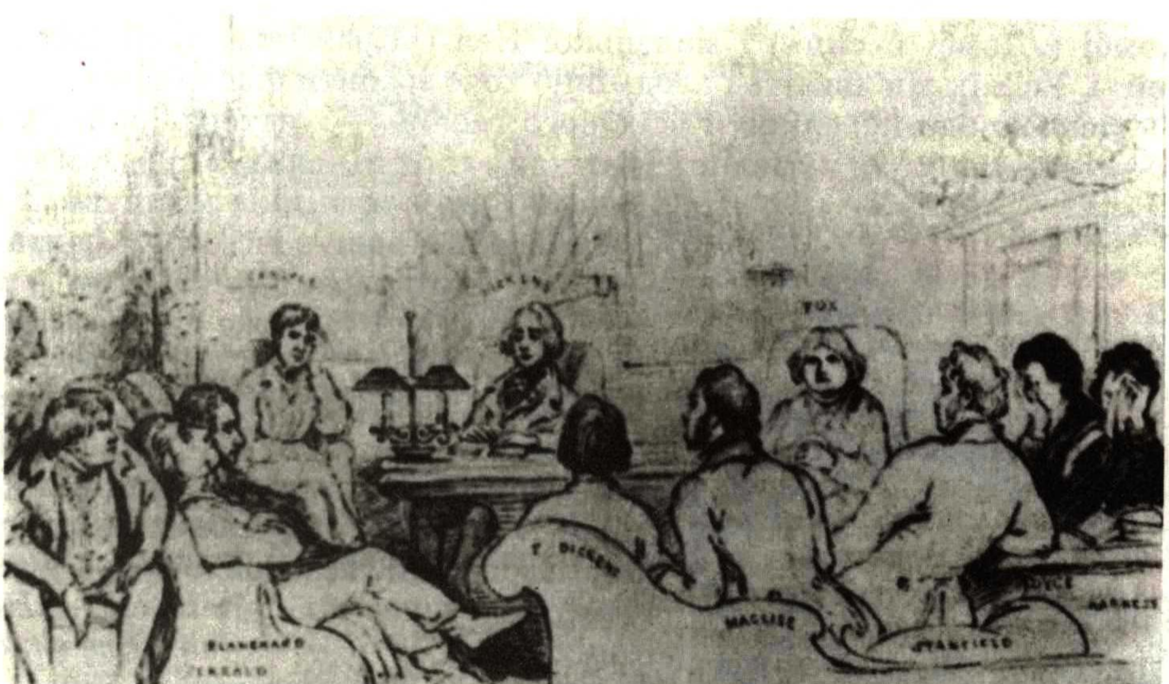
ності, почав читати. Пізніше він напише: *«Мені здається, я перетворився б на недоумка, коли б одна обставина цьому не завадила. У батька була невеличка бібліотека: «Дон Кіхот», «Робінзон Крузо»... Ці книги перешкодили згаснути моїй фантазії і моїм надіям... Ці книги були єдиною і незмінною моєю утіхою... Я читав їх так, ніби від цього залежало моє життя».*

З дитинства Чарлз мріяв прославитися і сподівався, що саме так і станеться. Але в одну мить усі його мрії було зруйновано. Батько зовсім збіднів (він був дрібним урядовцем) і потрапив до боргової в'язниці, а хлопець у свої дванадцять років несподівано став одним з обідранців, що з ранку до ночі наклеювали етикетки на баночки з ваксою (чорною маззю для чищення шкіряного взуття). Чарльзові здавалося, що цьому не буде кінця, але невдовзі його звільнили з роботи. Хлопець знову пішов до школи.

Юний Діккенс навчався з великим задоволенням. Його сучасники пригадували, що він вирізнявся з-поміж усіх розумом, гострим словом, артистизмом.

У п'ятнадцять років школу знову довелося залишити — тепер уже назавжди. І хоча Чарлз пішов зі школи, він не перестав навчатися. Юнака не влаштовувала посада клерка в одній з установ, тому він почав готуватися до роботи репортера — сам, без допомоги і поради. Увесь день він вивчав закони, а всю ніч — стенографію. Через деякий час його батько скаже: *«Він сам себе виховав»*.

У дев'ятнадцять років Чарлз Діккенс став чудовим репортером. Чудовим, бо не міг собі дозволити бути будь-яким. Коли йшлося про роботу, він волів бути найкращим. І саме так намагався робити свою справу все життя.

Діккенс в колі друзів читає «Різдвяну пісню в прозі...»

Творчі здібності Діккенс виявляв ще підлітком. Ніби граючись, Чарлз робив деякі нотатки про цікавих людей. Наприклад, описав перукаря свого дядька, який любив розмірковувати, що зробив би французький імператор **Наполеон** у тому чи іншому випадку.

Однак у юності Чарлз Діккенс мріяв стати актором, а не письменником. Розповідають, що він міг годинами перед дзеркалом відпрацьовувати певні рухи (сідати, вставати, вклонятися). Він учився надавати своєму обличчю то презирливого, то привітного виразу, зображувати любов, ненависть, відчай, надію. Але актором йому стати не судилося.

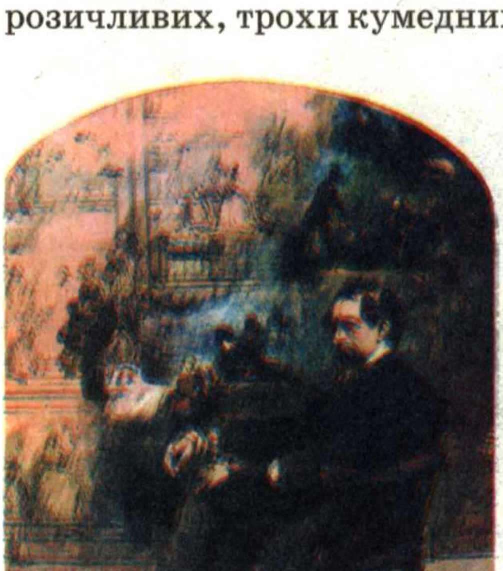
Діккенс став письменником, його перу належить величезна кількість художніх творів, повне зібрання яких становить шістнадцять томів.

Першою книгою, яка принесла Діккенсові славу, були «Посмертні записки Піквікського клубу». Читачі відразу полюбили літнього товстуна-добряка Піквіка. Він, хоч і виглядав дуже кумедним, умів перемагати, здійснювати задумане. Ніколи ще Англія так не сміялася, читаючи книги, і ніколи так не плакала, хвилюючись за долю героя.

Яким героям надавав перевагу письменник? Понад усе він любив простих людей. Він описав їхній побут так детально, ніби сам перебував серед них. Український письменник **Пантелеймон Куліш** назвав Чарлза Діккенса *«найвеличнішим художником побуту, звичаїв і пристрастей людських»*.

Усі симпатії автор віддає улюбленцям Оліверу Твісту, Ніколасу Нікльбі, Девіду Копперфілду — юнакам, яким життя на початку зовсім не усміхалося. Іменами героїв письменник називає свої твори. Особливу ніжність виявляє до малюка Тайні Тіма з повісті «Різдвяна пісня в прозі...» і до дивакуватих маленьких дівчаток, які дуже рано навчилися допомагати іншим: Дорріт («Маленька Дорріт»), Флоренс Домбі («Домбі й син») і маленької Нел («Крамниця старожитностей»). Усіх їх він любить і неодмінно хоче зробити щасливими.

Неможливо перелічити всіх його героїв — життєрадісних, доброзичливих, трохи кумедних і завжди таких цікавих. Усі разом вони могли б населяти ціле містечко. І не думайте, що вони є витвором фантазії автора. Їхні характери цілком життєві. Діккенс був дуже спостережливою людиною, помічав найменші дрібниці зовнішності та поведінки людей. У нього був проникливий погляд. Подивіться на будь-який з його портретів, і ви побачите холодні сірі гострі очі, які приховують у собі все, що колись відкрив їм світ. *«Цей погляд нічого не обминав... Все фіксувалося в ньому й очікувало... Нічого не завмирало і не зникало»*,— таким побачив Чарлза Діккенса на портреті відомий австрійський письменник

Єгор Адамов. Чарлз Діккенс

Стефан Цвейг. Інший письменник, англієць **Гілберт Кіт Честертон**, порівняв погляд Діккенса з птахом, який хапає на льоту всі дрібниці. Обидва митці говорять про те саме, лише різними словами.

Чарлз Діккенс мав ще одну особливість: у кожній обставині, у кожній людині вмів помічати смішне. Письменник знаходив кумедні риси навіть у злодіїв і негідників. Здається, що весь світ мимоволі посміхається, варто лише Діккенсові глянути на нього. Так говорили його сучасники. У хвилини гніву, у скруті, під час хвороби він писав лише весело. Та й у реальному житті, якби це залежало тільки від нього, не погодився б пережити жодного дня нудьги.

Чарлз Діккенс змінив свою країну, хоча ніколи не був при владі, не обіймав посади державного службовця. Після появи романів Діккенса в Англії закрили боргову тюрму, в якій свого часу сидів його батько. Письменник вплинув і на місцеву церкву, і на доброчинність сестер милосердя, і на похоронний ритуал, і на робітничий дім, і на суд. Усе це змінилося, стало іншим. А найголовніше — в очах мільйонів людей, які читали книги Діккенса, заблищали сльози співчуття, а в душах проросли зерна добра і любові.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Чарлз Діккенс, Наполеон, Пантелеймон Куліш, Стефан Цвейг, Гілберт Кіт Честертон.
Географічні назви: Англія, Лендпорт.
Назви творів: «Посмертні записки Піквікського клубу», «Різдвяна пісня в прозі...», «Маленька Дорріт», «Домбі й син», «Крамниця старожитностей».

Запитання й завдання

1. Літературі якого народу належить творчість Чарлза Діккенса? Коли і в якій сім'ї він народився?
2. Про що мріяв і чим захоплювався Діккенс у дитинстві?
3. Чи легким був життєвий шлях письменника? Завдяки яким рисам характеру він уже в 19 років став чудовим репортером?
4. Назвіть улюблених героїв Чарлза Діккенса. Чи всі герої вигадані?
5. Яким запам'ятали Діккенса його сучасники? Розгляньте портрети письменника. Що ви могли б додати про цю людину?
6. Що змінилося в Англії після появи творів Чарлза Діккенса?

1. У чому причина величезної популярності творів Чарлза Діккенса?
2. Прочитайте епіграф до статті і поясніть, як ви розумієте слова Гілберта Кіта Честертона.

РІЗДВЯНА ПІСНЯ В ПРОЗІ, АБО РІЗДВЯНЕ ОПОВІДАННЯ З ПРИВИДАМИ

(Скорочено)

Строфа І. МАРЛЕЄВА ТІНЬ

Марлей помер. Це точно. Свідоцтво про його смерть було підписане пастором та іншими. Сам Скрудж підписав його, а кожний документ, підписаний Скруджем, мав велику вагу на біржі*...

Скрудж зоставив Марлеєве ймення на вивісці. І після Марлеєвої смерті над дверима при вході в контору було написано: Скрудж і Марлей. Всі знали торгову спілку, що звалася «Скрудж і Марлей». Часом ми, несвідомі в торгових справах люди, звали Скруджа Скруджем, а часом Марлеєм, і він озивався на обидва ймення. Йому було однаково.

О! Скрудж був справжній «жмикрут»: він умів міцно схопити людину як кліщами, придушити, скрутити, згребти. Це був старий грішник — заздрий, жадний, твердий і гострий, як кремінь, але ніяке кресало не могло викресати з нього благородної іскри, скритний, потайний та самостійний, як той слимак. Через холод у душі і вся постать його немов заморозилась: ніс загострився, щоки зморщились, хода стала скутою, очі почервоніли, тонкі губи посиніли, а голос, хитрий та прикрий, скрипів. Холодний іній лежав у нього на голові, на бровах і на сухім підборідді. Скрудж всюди носив із собою той холод; в найгарячіші дні він морозив ним свою контору і не давав їй нагрітися хоч би на один градус навіть на Різдво.

Надвірний холод і тепло не впливали на Скруджа. Ніяка спека не могла зігріти Скруджа, ніякий холод не морозив його. Не було вітру жорстокішого за Скруджа, снігу упертішого, дощу такого невблаганного, як Скрудж. Найгірша негода не могла знайти в Скруджеві такого місця, де б пройняти його. Злива, град, сніг, сльота мали тільки одну кращу за нього прикмету — вони бувають часами щедрі, а Скрудж ніколи.

Ніхто на вулиці, зустрівшися з ним, не спинявся, щоб привітно спитати в нього: «Як ся маєте, пане Скрудже? Коли ви зайдете до мене?» Старці ніколи не сподівалися від нього милостині; діти ніколи не питали в нього, котра година; ніхто ніколи за все його життя,— ні чоловік, ні жінка,— не попросив його показати дорогу. Здавалося, що навіть собаки сліпих знали Скруджа і, побачивши його, швидше тягли своїх господарів куди-небудь під ворота або в двір, махаючи хвостом та немов бажаючи сказати: «Нехай краще не дивиться ніяке око, ніж має дивитися погане. Правда ж, сліпий господарю?»

Скрудж не звертав на все те ніякої уваги. Йому навіть подобалося протовплюватися дорогами людського життя, нехтуючи людським співчуттям.

Якось, перед одним з найкращих днів року, перед Різдвом, старий Скрудж сидів і працював у своїй конторі. Година була холодна, похмура. Туман аж проймав. Скрудж чув, як люди ходили надворі, крекчучи від холоду, плещущи руками та тупаючи ногами, щоб зігрітись. Годинник на вежі продзвонив тільки третю годину, а вже було зовсім темно; та й увесь день не виглядало сонце.

Скрудж не зачиняв дверей у своїй кімнаті, щоб наглядати за писарем, що переписував папери в сусідньому закамарку*, тісному та темному, неначе бочка. В коминку в Скруджа ледве горіло, а в коминку в писаря так мало було вогню, що здавалося, неначе там жевріла одна жарина. Але писар не міг підкинути вугілля, бо скринька з вугіллям стояла в Скруджевій кімнаті й кожний раз, як писар увіходив туди з лопаткою, щоб набрати вугілля, господар казав йому, що, мабуть,

їм прийдеться розлучитися. І писар замотав шию білою хустиною і думав, як би його зігрітися коло свічки, але це була трудна справа!..

— Будьте здорові зі Святим вечором, з веселим Різдвом, дядечку! Щасти вам, Боже! — залунав зненацька радісний голос. То говорив Скруджів племінник, хутко ввійшовши в хату.

— Що за дурниці! — відказав Скрудж.

Племінник зігрівся, швидко йдучи по холоду та по туману; на щоках у нього грала краска, очі блищали. Він був дуже гарний в цю хвилину.

— Різдво дурниці, дядечку!? — спитав племінник.— Ви, звичайно, так не думаєте?

— Думаю,— відповів Скрудж.— «Веселе Різдво!» Яке ти маєш право веселитися? З якої речі тобі радіти? Ти, здається, доволі вбогий...

— Ну, та не гнівайтеся ж, дядечку! — сказав племінник.

— Як же мені не гніватися,— бурчав дядько,— коли той світ, де я живу, заселений такими дурнями, як ти! «Радісне Різдво!» Не говори мені такого. На Різдво платять борги без грошей; воно показує, що чоловік став на рік старший і ні на одну годину не став багатший; це той час, коли треба лічити по книгах і бачити, що кожна стаття за всі дванадцять місяців була проти нас. Коли б я міг робити так, як бажаю,— скрикнув Скрудж з лютістю,— то я б кожного дурня, що шляється та славить Христа, зварив разом з його різдвяною стравою й поховав би, застромивши йому ялинку в серце!

— Дядечку! — благав племінник.

— Племіннику,— одказав суворо дядько,— святкуй собі Різдво по-своєму і не заважай мені святкувати його, як я хочу.

— Хіба це святкування! — скрикнув племінник.— В тім-то й річ, що ви його зовсім не святкуєте!

— Ну, то не заважай мені зовсім про нього не думати. Нехай воно тобі буде щасливе! А справді, чи принесло воно тобі коли-небудь щастя?

— Є багато речей, що я з них міг би добути щастя, але я ними не скористався,— між іншим і Різдво так само. Але, окрім моєї великої шаноби до святого Різдва, я ще вважаю цей день найкращим в цілому році; добрий, веселий, ласкавий, привітний день! Єдиний з усіх довгих днів, коли всі вузькі серця ширшають, єдиний день, коли всіх бідніших людей вважають за своїх товаришів у житті, а не створіннями іншої породи. І через те, дядечку, хоч Різдво й не поклало мені в кишеню ані шматочка злата або срібла, а я все ж певний, що воно мені дало добро і буде ще його давати; я славлю його...

— Ви великий красномовець, добродію, і я дивуюся, чому ви не подастеся до парламенту.

— Та не гнівайтеся, дядьку! — мовив племінник,— а краще приходьте до нас завтра обідати.

— Іди ти к...— і Скрудж договорив до кінця,— перше ніж я прийду до тебе!

— Але через що? Чому?

— А нащо ти оженився? — одповів Скрудж.

— Бо закохався.

— «Бо закохався!» — заворкотів Скрудж з таким презирством, немов йому показали єдину річ, ще дурнішу за «веселе Різдво».— Прощавай!

— Але ж, дядьку, ви й тоді, як я був нежонатий, не були в мене ні разу: нащо ж відмовлятися тепер моїм одруженням!

— Прощавай,— знов промовив Скрудж.

— Я нічого од вас не хочу, нічого у вас не прошу,— правив своє племінник,— чому ж нам не бути в добрій згоді?

— Прощавай,— проказав Скрудж.

Але не зважаючи на все це, племінник вийшов з хати, не промовивши жодного гнівного слова.

* * *

Пора було вже замикати контору. Скрудж з неохотою встав зі свого стільця, і по тому знаку писар зразу погасив свічку в своєму закамарку і надів шапку.

— Ви, певне, захочете бути вільні завтра цілий день? — запитав у нього Скрудж.

— Коли це для вас буде вигідно...

— Зовсім не вигідно, і це не по правді. Коли б я не додав вам півкрони, то ви б, напевне, сказали, що я вас кривджу?

Писар покірно усміхнувся.

— А тим часом,— провадив далі Скрудж,— ви не думаєте, що кривдите мене, бо я плачу гроші за цілий день даремно.

Писар зауважив, що це трапляється раз на рік.

— Хороша причина, щоб обкрадати людей кожного двадцять п'ятого грудня,— сказав Скрудж, защіпаючи своє пальто під саму шию.— Ну та вже нехай буде завтра ваш день, але зате післязавтра приходьте якомога раніше...

Ліч. Скрудж і Боб Кретчит

Скрудж пообідав у похмурому трактирі, там, де він мав звичай завжди обідати, перечитав усі часописи, в кінці вечора втішався в товаристві своїх банкових книжок, а потім пішов спати.

Він жив у тій домівці, що колись належала його покійному товаришу. Це був ряд темних кімнат у здоровенному домі, що стояв у самому кінці маленького двора, де йому було дуже тісно. Здавалося, що цей дім, як був маленький і грався з другими домами в піжмурки, то й забіг у цей двір, а потім не знав, як йому звідти вийти.

Тепер цей дім був такий старий та понурий, що, окрім Скруджа, ніхто в ньому не жив. Всі інші квартири наймалися в ньому для контор. Двір був такий темний, що Скрудж хоч і звик до нього, а все ж мусив іти по ньому навпомацки.

Скрудж пішов нагору... Закинувши голову на спинку крісла, він якось глянув на дзвоник, що давно висів у хаті без ужитку. Цей дзвоник був колись для чогось проведений з верхнього поверху. Зненацька він почав гойдатися; спочатку це дуже здивувало Скруджа, потім задзвонив голосно і до нього обізвалися дзвінки з усього дому. Вони дзвонили півхвилини, може — хвилину, але Скруджеві здалося, що цілу годину.

Потім усі дзвінки змовкли. Тоді в самому низу, в підвалі, щось забряжчало, немов хто волочив тяжкого ланцюга по бочках з вином у купця в льоху. Скрудж згадав тоді, що він чув, ніби привиди, з'являючись людям на землі, завжди тягнуть за собою ланцюги... Згодом двері з льоху відчинилися зі страшенним гуркотом, і Скрудж почув бряжчання вже виразніше в нижньому поверсі, потім на сходах, а далі коло дверей до його хати...

То була Марлеєва тінь у його звичайному каптані, у вузьких штанях і високих чоботях з китицями, що ворушилися так само, як кіска, поли від каптана і волосся на голові. Ланцюг, що тяг Марлей за собою, був прив'язаний йому до стану. Ланцюг той був дуже довгий і звивався, як хвіст. Він був зроблений (Скрудж це добре запримітив) із скриньок на гроші, з ключів, із замків, з конторських книг, паперів і з важких мішків з грошима. Все це було зроблене із заліза. Тіло в привида було таке прозоре, що Скрудж, дивлячись на нього спереду, міг бачити два ґудзики на каптані ззаду.

Скруджеві часто приходилося чути, що у Марлея «нема серця», але він до цієї пори не вірив усьому, та й тепер не вірив. Він пильно роздивлявся привида наскрізь і бачив, що той стояв перед ним; він почував на собі погляд його смертельно холодних очей і сам холодів од того; він роздивився навіть, з чого зроблена та хустка, що нею було підв'язане Марлеєві підборіддя. А все-таки він не вірив і боровся сам зі своєю уявою.

— Ну,— сказав Скрудж холодно й жорстко,— чого ви хочете від мене?

— Дуже багато,— відповів привид. Це був, безперечно, Марлеїв голос.

— Хто ви такий?

— За життя я був товаришем вашим — Яковом Марлеєм.

— Чи не могли б... ви... сісти? — спитав Скрудж, підозріливо поглядаючи на привида.

— Можу.

— То сідайте.

Навкруги привида була якась пекельна атмосфера. Скрудж не міг її почувати, але вона виявлялася у тому, що хоч привид сидів зовсім нерухомо, але волосся його і китиці на чоботях та поли від каптана коливалися, немов од теплого повітря, що виходило з печі...

— О Скрудже! — сказав привид.— У кожного чоловіка душа не повинна бути замкнена,— треба, щоб вона завжди зустрічалася зі своїми близькими, щоб мала співчуття до інших; коли душа не робила цього за життя, то мусить спокутувати це по смерті. Вона засуджена тинятися по світі й бачити,— о горе мені! — те бачити, до чого вже не може прилучитися, тих бачити, що за життя могла б з ними ділитися, що їх щастя держала в своїх руках.

Од цих речей Скруджеві серце боляче стислося, він почав тремтіти.

— До тебе прийдуть три духи,— закінчив привид.— Сподівайся першого з них завтра в першій годині ночі.

— Чи не можна б мені прийняти усіх разом і на тому скінчити, Якове? — натякнув Скрудж.

— Другого сподівайся на другу ніч, в ту саму годину. Третій прийде на третю ніч з останнім дзвоном півночі. Мене ти більше не побачиш; але задля твого власного щастя пам'ятай все, що було цієї ночі...

Подорож Скруджа різдвяної ночі в часі й просторі — можливість осягнути своє життя.

Строфа II. ПЕРШИЙ ІЗ ТРЬОХ ДУХІВ

Коли Скрудж прокинувся, було так темно, що він, сидячи на ліжку, ледве міг одрізнити прозорі вікна від непрозорих стін своєї хати. Силкуючися що-небудь розгледіти в темряві своїми проникливими очима, він почув, що б'є годинник із сусідньої церкви; годинник вибив чотири чверті; Скрудж почав прислухатись, щоб почути, яку ж то годину битиме годинник.

— Година, і нічого нема! — скрикнув Скрудж полегшено.

Але він вимовив це раніше, ніж пробило саму годину, і як тільки дзвін глибоким, густим, суворим голосом прогув: «бом!» — година! — в ту ж хвилину в хату полилося світло і запона на Скруджевому ліжку розсунулася. ...Скрудж схопився і напівлежачи просто зустрівся поглядом з тим неземним гостем, що його потурбував...

Цей гість був чудна істота: він мав дитячу постать, однак був більше схожий на діда; але якийсь дивний простір одсовував його від очей і зменшував у дитину. Волосся спадало йому на плечі й було зовсім біле, як у діда, але на його свіжому обличчі не було жодної зморшки. Руки в нього були довгі та міцні, голі, так само як і ноги, але ноги були дуже делікатні. На гостеві була сорочка, дуже біла, підперезана ясним блискучим поясом. Він держав гілку вічнозеленої зимової рослини, а убрання на ньому було прикрашене літніми квітками. Але найдивніше було те, що од його голови йшло широким пасмом світло,— воно освітлювало все навкруги. Але під рукою він тримав великий гасильник, і здавалося, що коли він в якусь смутну хвилю надягне той гасильник замість капелюха, то світло зараз погасне. Але і це ще не було найдивніше в тому створінні, як придивив-

ся Скрудж. Він мінився та світився, то з одного боку, то з другого, там, де за хвилину був ясний, робився темний, вся духова постать була ясна подекуди і весь час міняла свої обриси.

— Чи це не ви, добродію, той дух, що про його відвідини мені казано? — спитав Скрудж.

— Я.

Голос у нього був лагідний та любий, але,— дивна річ,— лунав той голос так, неначе дух був оддалік, а не близесенько від Скруджа.

— Хто ви і що ви таке? — спитав Скрудж.

— Я дух минулого Різдва.

— Давно минулого? — жваво спитав Скрудж, придивляючися до малесенької істоти.

— Ні, твого останнього Різдва.

Скруджеві (він сам не знав через що) дуже захотілося побачити духа в капелюхові, і він попросив його надіти.

— Що? — скрикнув дух.— Невже ти хотів би так хутко знищити людськими руками те світло, що від мене йде? Хіба не досить того, що ти й інші такі, як ти, зробили цю шапку та примушують мене носити її цілими роками, насунувши по самі брови?

Дух простяг свою дужу руку й ласкаво доторкнувся до Скруджа, мовлячи:

— Вставай, ходім зі мною.

По тій мові вони пройшли крізь стіну й опинилися на сільській дорозі. З обох боків простяглися поля, місто зовсім зникло, не було видно й знаку. Зникли теж туман і темрява; був ясний холодний зимовий день, і земля була вкрита снігом.

Скрудж озирнувся і, сплеснувши руками, скрикнув:

— Боже мій, та я ж тут ріс, я був тут дитиною!

Дух ласкаво глянув на нього. Його делікатне доторкання, хоч дуже легеньке та коротке, здавалося, все ще впливало на почуття старого чоловіка.

Скрудж почув у повітрі тисячі запахів, з ними зв'язувались тисячі давно забутих дум, надій, утіх і турбот.

— Твої губи тремтять,— завважив дух.— А що це у тебе на щоці?

Скрудж пробурмотів, заїкаючися, що то прищ, і попросив духа, щоб він його вів, куди хоче.

— Чи ти пам'ятаєш дорогу? — спитав дух.

— Чи я пам'ятаю дорогу? — скрикнув Скрудж з запалом.— Та я міг би йти нею, зав'язавши очі!

— Дивно, що ти протягом стількох років не згадав про неї,— зауважив дух.— Ну, ходім!

Вони пішли дорогою. Скрудж упізнавав кожні ворота, кожний стовп, кожне дерево. Через деякий час з'явилося й село. Он місток, он церква, он в'ється річечка. Кілька коненят бігло підтюпцем, на них їхали хлоп'ята й перегукувалися з другими хлопцями, що сиділи на сільських візках, а поганяли коней господарі. Діти були дуже веселі; перегукуючися, вони сповняли широкі поля такими веселими голосами, що, слухаючи їх, саме повітря сміялося.

— Це тільки тінь тих людей, що колись були,— сказав дух,— вони не бачать і не чують нас.

Веселі подорожні наближалися, і Скрудж пізнавав кожного та звав по йменню. Чого він так безмірно тішився, дивлячися на них? Чого його суворі очі заблищали і серце забилося? Чого йому було втішно слухати, як ті селяни, повертаючи на роздоріжжі, бажали одне одному веселого Різдва? Що було веселого в Різдві для Скруджа? Геть думку про «радісне Різдво»! Коли воно принесло йому щось добре?..

— Школа ще не зовсім порожня,— сказав дух.— Там ще до цієї пори сидить самотній хлопчик, покинутий своїми близькими.

Скрудж сказав, що він знає те, і заплакав.

Вони звернули з дороги на стежку, добре відому Скруджеві, й підійшли до темної мурованої будівлі; на покрівлі стояла маленька вежа зі дзвоном та бляшаним півником-вітровичком. Це був великий будинок, зовсім запущений...

Дух і Скрудж пройшли через першу кімнату, а потім далі. В останнім кутку будинку двері одчинилися перед ними, і вони побачили довгу порожню, похмуру кімнату, що здавалася ще порожнішою через довгі ряди соснових лавок зі столиками. Коло блідого вогню сиділа самотня дитина й читала. Скрудж сів на лавку й заплакав, побачивши свою власну бліду тінь, себе самого, забутого, як бувало завжди на Різдво...

Ото здивувалися б Скруджеві діловиті приятелі, коли б побачили його розпалене, стурбоване обличчя і почули, на які дурниці тратив він всю поважність своєї натури і яким він голосом говорить, не то сміючись, не то плачучи.

Потім, хутко змінивши голос, що зовсім не було в звичаї у Скруджа, він сказав, жаліючи сам себе: — Бідне хлоп'я! — і знов заплакав. Потім, утерши сльози кінцем рукава та засовуючи руку в кишеню й оглядаючись навкруги, він промовив тихо:

— Я хотів би... але вже пізно!..

— Що таке? — спитав дух.

— Нічого,— відповів Скрудж,— нічого; минулої ночі якийсь хлопчик колядував коло моїх дверей... мені хотілось би дати йому що-небудь...

На духовім обличчі з'явився замислений усміх; він порушив рукою й сказав:

— Подивимося на друге Різдво.

При тій мові давніший маленький Скрудж став більший, кімната потемнішала і стала ще брудніша. Двері покосилися, вікна потріскалися. І ось хлопець знов тут сам, бо всі хлопці пороз'їздилися додому на веселі святки...

Він тепер не читав, ходив сумний по кімнаті сюди та туди. Скрудж глянув на духа, смутно покивав головою й боязко глянув на двері. Вони одчинилися, і маленька дівчинка, значно менша за хлопця, вбігла в хату, кинулася до нього, почала його обіймати, цілувати, мовлячи:

— Любий, любий братику мій! Я приїхала по тебе, любий! — та й

почала плескати щупленькими рученятами й сердечно сміятися.— Я приїхала по тебе, щоб одвезти тебе додому, додому, додому!

— Додому, моя маленька Фанні? — спитав здивований хлопчик.

— Еге ж! — одповіла дівчинка, сяючи од втіхи.— Додому, зовсім і назавжди! Тато став такий добрий, що в нас дома тепер просто рай! Він так ласкаво зі мною розмовляв одного вечора, як я йшла спати, що я не побоялася у нього спитати ще раз, чи можна тобі вернутися додому. Він відповів, що можна, і послав мене з повозом по тебе. Ти будеш дорослим чоловіком,— провадила дівчинка, широко розчиняючи очі,— і вже ніколи не вернешся сюди, ми святкуватимем усі свята вкупі й будемо веселитися більше всіх у світі!

Тим часом скриньку молодого Скруджа прив'язали до повозу; діти швиденько попрощалися з тією школою, сіли в повіз і хутко поїхали садком, збиваючи колесами іній та сніг з кущів над доріжкою.

— Дівчинка була завжди таким тендітним створінням і могла зів'янути од найменшого подиху відру,— зауважив дух,— але серце в неї було добре.

— О! — скрикнув Скрудж.— Твоя правда! Я не буду казати, що ні — Боже мене борони.

— Вона потім умерла, вже бувши заміжньою, і в неї, здається, зосталися діти? — спитав дух.

— Одна дитина,— відповів Скрудж.

— Твій племінник?

Скруджеві стало ніяково; він відповів коротко:

— Еге...

Скрудж і дух залишили школу і в ту ж мить опинилися на людних вулицях у великому місті.

Скрудж був дуже стомлений, і на нього напала непоборна дрімота. Він опинився в своїй спочивальні і востаннє притиснув гасильника... Рука його ослабла. Ледве він успів дійти, хитаючись, до ліжка й лягти на нього, як зараз заснув тяжким сном.

Строфа III. ДРУГИЙ ІЗ ТРЬОХ ДУХІВ

Скрудж спав; далі захропів на всю хату й прокинувся. Сів на ліжку й став приходити до пам'яті. Він добре знав, що дзвін знов виб'є першу годину.

Але ж хоч він був готовий на все, та не був готовий до того, щоб перед ним нічого не робилося. Через те, коли пробило першу годину й ніхто не з'явився, його огорнув страх. Пройшло п'ять хвилин, десять... чверть години — ніхто не з'являвся. Тільки червонясте світло, з тої пори, як вибило годину, ринуло цілим потоком на ліжко, де Скрудж лежав увесь той час. Це світло було страшне Скруджеві й турбувало його більше, ніж дванадцять духів разом, бо він не міг угадати, що то за світло й до чого воно...

Нарешті він почав думати, що джерело того світла в сусідній кімнаті, бо справді світло йшло звідти. Зрозумівши це, Скрудж тихенько встав із ліжка і, чалапаючи пантофлями*, пішов до дверей.

У ту хвилину, як він узявся за клямку, чудний голос назвав його по йменню та запросив увійти. Скрудж увійшов.

Кімната була, напевне, його власна, але вона дуже змінилася: стіни й стеля були так гарно вбрані свіжими гілками, що кімната стала неначе гай; у всіх кутках сяйніли яро-червоні ягоди. Блискучі листки з гостролистника, омели та плюща одбивали в собі світло, немов то були маленькі дзеркальця: в каміні горів такий великий вогонь, якого той задубілий камін вже багато-багато років не бачив,— з тієї пори, як Скрудж і Марлей оселилися в тому будинку.

Долі лежали купою гуси, ковбаси, дичина, здорові шматки м'яса, пудинги, барильця з устрицями, гарячі каштани, червонобокі яблука, соковиті помаранчі, солодкі пироги, на додачу миски з кип'ячим пуншем; від усього того хата була повна дуже доброго запаху. На всій тій купі, неначе на престолі, сидів гарний, веселий, кремезний чолов'яга, дуже милий на погляд; в руці у нього був запалений каганець, він держав його високо над головою, освітлюючи Скруджа в ту хвилину, як той визирнув із-за дверей.

— Увійди! — гукнув чоловік,— увійди, познайомся зі мною.

Скрудж боязко увійшов і нахилив голову перед духом. Скрудж уже не був давнім упертим Скруджем і, хоч духів погляд був дуже ясний та ласкавий, однак Скруджеві не хотілося його зустріти.

— Я дух теперішнього Різдва,— промовив здоровань,— подивися на мене!

Скрудж покірно глянув. Дух був убраний в просту зелену кирею*, облямовану білим хутром. Кирея була накинута вільно, і було видно широкі груди духові; з-під широких пол видно було босі ноги. На голові в духа був вінок, зроблений із зимового зілля, прикрашений де-не-де блискучими льодинками. Його темно-каштанові кучері були довгі й розпущені по плечах; обличчя було добре, очі блищали, голос був веселий.

Взагалі від нього віяло радістю й щирістю. Коло пояса в нього висіли старосвітські піхви, наполовину з'їдені ржою,— шаблі в них не було.

— Духу,— промовив Скрудж, веди мене, куди хочеш. Останньої ночі я ходив по неволі, і та наука багато вдіяла... Коли ти хочеш учити мене, то я хочу скористатися з твоєї науки.

...Вони пішли далі, невидимі для всіх, і опинилися в передмісті Лондона. Дух мав дуже дивну снагу, незва-

Олександр Дудін. Дух теперішнього Різдва

жаючи на свій височенний зріст, дух примірявся до кожного місця. Він міг стояти так само вільно під низькою стелею, як і у високій горниці.

Може, втіха виявляти тую снагу, а може, просто духове ласкаве, великодушне серце та прихильність до вбогих людей привели його до домівки Скруджевого писаря, і дух пішов просто туди разом із Скруджем, що міцно держався за духову кирею. На порозі дух затримався, усміхнувся, поблагословив хату Боба Кретчита і покропив кількома краплями зі свого каганця. Подумайте собі тільки! Боб брав усього п'ятнадцять шилінгів на тиждень,— і, незважаючи на це, дух Різдва поблагословив його маленьку домівку.

Пані Кретчит, жінка Кретчитова, була вбрана убого, в сукні двічі перелицьованій, але прикрашеній стьожками; ті стьожки дуже дешеві, але за невеличкі гроші надають сукні краси. Пані Кретчит за поміччю Белінди Кретчитівни, своєї другої дочки, теж прибраної по змозі, накрила стіл скатертиною. Тим часом Петро Кретчит, старший син Кретчитовий, пробував виделкою, чи зварилася картопля. На Петрові були страшенно великі батьківські комірці, що Боб дав йому надіти задля свята. Кінці з тих комірців лізли Петрові в рот, але він дуже тішився зі свого убору та мріяв про те, щоб показатися в ньому десь у хорошому товаристві. Двоє молодших Кретчитенят,— хлопчик і дівчинка,— з галасом убігли до хати, гукаючи, що вони крізь двері в пекарні чули пах од гуски й впізнали свою власну гуску. Втішаючись любими мріями про підливу з яблуками та цибулею, вони почали стрибати навкруг столу, вихваляючи Петра, тимчасом як він (зовсім не гордий, хоч комірці, певно, задушили його) голосно цокнув покришкою з чавунчика й сповістив, що картоплю час узяти й обчистити.

— Що це так довго нема вашого батька й братика Тайні Тіма? — мовила пані Кретчит.— Та й Марта щось не йде!..

— Марта ось де, мамо! — сказала молода дівчина, входячи в хату.

— Ось Марта, мамочко! — гукали двоє молодших Кретчитенят.— Ох Марто! Коли б ти знала, яка в нас гуска!!!

— Що це ти так пізно прийшла сьогодні, моя дитино?— спитала пані Кретчит, цілуючи Марту кілька раз та з ніжною турботою здіймаючи з неї хустку й капелюшок.

— Треба було ввечері кінчати багато роботи, мамочко,— відказала дівчина,— а сьогодні все поприбирати.

Увійшов батько, маленький Боб. На ньому була довга шалька з торочками; старе вбрання було позашиване й вичищене, щоб було святочне. Він ніс на плечах Тайні Тіма, бо Тайні Тім, бідненький, ходив на милиці і його ніжки були позаправлені в залізні лубки.

Аж ось полумисок поставили на стіл, і Боб проказав молитву... Навіть Тайні Тім, заохочений двома молодшими Кретчитенятами, застукав ножем об стіл і гукнув:

— Ох, яка гуска!

Ніколи не було такої гуски! Боб сказав, що він не вірить, щоб коли-небудь пекли таку гуску...

Тайні Тім сидів дуже близько від батька. Боб ніжно, ласкаво держав його маленьку худу ручку, немов боявся, щоб хто не одібрав того синочка від нього...

— Духу! — сказав Скрудж так чуло, як він ніколи до цієї пори не говорив.— Скажи мені, чи буде жити Тайні Тім?

— Я бачу порожнє місце в кутку біля каміна і старанно заховану цілою родиною самотню милицю. Якщо ці тіні не зміняться в прийдешності, то дитина вмре.

— Ні, ні! — скрикнув Скрудж.— О ні, добрий духу, скажи, що він буде помилуваний!

— Коли ці тіні не зміняться, то ніхто з моєї родини вже не побачить його тут.

— За здоров'я пана Скруджа! — промовив Боб.— Моєму господареві завдячуємо ми цим маленьким бенкетом. Випиймо ж за здоров'я пана Скруджа!

— Ми йому завдячуємо цим бенкетом?! — скрикнула пані Кретчитова, червоніючи од зворушення.— Я хотіла б, щоб він був тут. Я сказала б йому свою думку про нього. Сподіваюся, що вона б йому прийшлася до смаку!

— Люба моя,— стримав її Боб,— перед дітьми! В день Різдва!

— Звичайно, тільки ради такого великого свята хтось може пити за здоров'я такого поганого, скупого, злого, безжалісного чоловіка, як твій господар Скрудж. Ти, Роберте, добре знаєш, який він. Ніхто не знає цього краще від тебе, мій бідний.

— Люба моя,— лагідно відповів Боб,— сьогодні ж Різдво!

— Я вип'ю за його здоров'я тільки задля тебе і задля сьогоднішнього дня,— сказала пані Кретчитова і потім промовила: — Довгого життя панові Скруджеві! Веселого Різдва й щасливого Нового Року! Я певна, що він буде дуже веселий і дуже щасливий!

За матір'ю випили й діти, це було перше, що вони зробили без щирої втіхи. Тайні Тім випив після всіх, але цей тост не мав для нього жодної ціни. Скрудж був страшилом для усієї сім'ї. Саме його ймення й тепер насунуло якусь тінь, що не розходилася аж п'ять хвилин.

Дух і Скрудж вийшли з хати й пішли вулицею. Тим часом стало темно і пішов великий сніг.

Дух вів Скруджа, але не казав, куди вони йдуть. Скрудж, пильно слухаючи завивання вітру, думав про те, як страшно літати в темряві над невідомою безоднею,— а її ж таємниця глибока як смерть!.. Він здивувався, зненацька почувши голосний втішний регіт. Він ще більше здивувався, коли пізнав голос свого племінника і сам опинився в ясній сухій хаті. Дух, усміхаючись, стояв біля Скруджа й ласкаво дивився на племінника.

Коли Скруджів племінник сміявся, вхопившися за боки, його жінка теж щиро сміялася, і всі зібрані в них приятелі так само сміялися голосно й весело:

— Ха, ха, ха! Ха, ха, ха!

— Він сказав, що Різдво — дурниця! — вигукнув племінник.— Та ще й сам тому вірить!

— Тим більший йому сором, Фреде! — промовила гнівно племінникова жінка.

— Він дуже чудний дідок! — мовив племінник.— І не такий приємний, як би міг бути. Але ж те зло, що він робить, карає його самого, і через те я не можу гніватися на нього.

— Я певна, що він дуже багатий, Фреде,— промовила племінникова жінка.— Принаймні ти завжди говорив мені це.

— Що ж за користь йому з того багатства, мої любі! — відповів племінник.— Він з нього не робить нічого доброго, [illegible] має ніякого вжитку зі свого багатства, навіть не тішиться тією думкою, ха, ха, ха! — що його добро зостанеться колись нам.

— Я його терпіти не можу! — промовила господиня, а за нею і всі інші жінки.

— А я ні,— відповів племінник.— Мені його шкода, я не міг би на нього гніватися, хоч би й хотів. Хто ж приймає кару за його лиху вдачу? Завжди він сам. Наприклад, він убив собі в голову, щоб нас не любити, і не захотів прийти до нас обідати. Ну, і що ж? Він сам втратив обід, хоч і не Бог зна який!..

Це була довга ніч, та й чи була це одна ніч? Неначе цілі різдвяні свята перейшли в тому часі, що Скрудж провів з духом. Дивно було, що Скрудж зовсім не перемінявся на обличчі, дух же все старішав та старішав.

Скрудж помітив цю зміну, але ні разу не сказав про це. Аж ось виходили вони з одного дитячого свята. Скрудж глянув на духа й побачив, що він зовсім посивів.

— Хіба життя духів таке коротке? — спитав Скрудж.

— Моє життя на землі дуже коротке,— одповів дух,— цієї ночі воно скінчиться.

— Цієї ночі? — скрикнув Скрудж.

— Еге, сьогодні опівночі. Це буде вже хутко... Слухай!

У ту хвилину дзвони вибили три чверті на дванадцяту годину.

— Вибач за моє запитання,— сказав Скрудж, пильно дивлячися на духову одежу.— Під твоєю одежею я бачу щось чудне, воно не належить тобі. Що це таке? Нога чи кіготь?

— Це могло б зватися кігтем, так на ньому мало м'яса,— зі смутком промовив дух.— Дивись!

У ту хвилину з одежі духової вийшло двоє дітей,— нещасних, обшарпаних, страшних. Вони впали на коліна, чіпляючися за поли духової одежі.

— О чоловіче, дивись, дивись, дивись сюди вниз! — скрикнув дух.

То були хлопчик і дівчинка,— жовті, худі, обдерті, зморщені, дикі, грубі. В їхньому приниженні було щось таке, як у гадів. Хороша молодість не закруглила їхнього тіла, не забарвила їх свіжим рум'янцем; жорстка, костиста рука Часу немов зім'яла, стерла й зморщила їх. В їхніх дитячих обличчях, замість доброго ангельського виразу, було щось страшливе, демонське, грізне. Ніякі занепад та розпуста людські,— хоч найгірші,— не могли б створити потвор і наполовину таких гидких і страшних, як ці діти.

Скрудж одступився, поблідши від жаху. Він хотів було сказати, що це хороші діти, але ті слова швидше задавили б його, ніж би він вимовив таку велику, таку неможливу брехню.

Він лише спитав:

— Це твої діти?

— Це людські діти,— відповів дух, дивлячись униз, на дітей.— Вони чіпляються за мене і скаржаться на своїх батьків. Хлопець зветься «Темнота», а дівчинка «Бідність». Стережись їх обох і всього їм рідного; але найбільше стережися хлопця, бо я бачу в нього на чолі напис, той напис,— якщо не буде стертий,— віщує погибель.

Дзвони пробили північ.

Скрудж озирнувся, щоб подивитися на духа, але духа вже не було. Як прогув останній дзвін, Скрудж згадав слова старого Якова Марлея і, підвівши очі, побачив страшну примару, закутану з голови до ніг. Вона наближалася до Скруджа так, як туман стелиться по землі.

Строфа IV. ОСТАННІЙ ДУХ

Помалу, поважно та мовчки наближалася примара. Коли вона підійшла близько, Скрудж упав на коліна. Навіть повітря навкруг духа немов випромінювало тьму й невідомість. Дух був покритий чорною шатою,— вона закривала йому голову, обличчя й тіло; видно було тільки простягнуту руку. Коли б не та рука, то не можна було б одрізнити духову постать серед ночі й темноти, що його обступала.

Скрудж бачив тільки, що дух був величезного зросту; коли він наближався, Скрудж почував, що таємнича присутність духа сповняє його душу жахом. Більше Скрудж нічого не знав, бо дух не озивався й не ворушився.

— Чи я бачу перед собою духа прийдешнього Різдва? — спитав Скрудж.

Дух не відповів, а тільки показав рукою вперед.

Дух пішов уперед так само поважно, як і прийшов. Скрудж пішов за ним в тіні його шати, що, здавалося, підносила й вела його.

Не знаю, чи можна сказати, що вони увійшли в місто, бо швидше місто посунулося до них і огорнуло їх собою.

Дух став позад одного гурточка ділових людей. Скрудж, побачивши, що його рука простягнута до них, підійшов теж послухати їхню розмову.

— Ні,— мовив великий товстий пан з величезним волом,— я нічого більше не знаю про це. Я знаю тільки, що він умер.

— Коли він умер? — спитав другий.

— Тієї ночі, здається.

— Що ж це з ним сталося? — спитав третій, беручи понюшку тютюну з дуже великої табакерки.— Я думав, що він ніколи не вмре.

— Бог його знає,— відповів перший, зітхнувши.

— Що ж він зробив зі своїми грошима? — спитав добродій з червоним обличчям та наростом на носі, що тремтів у нього, як у індика.

— Я нічого не чув про це,— відповів, зітхнувши, пан з великим

волом.— Може, він зоставив їх своєму товариству. Я знаю тільки, що мені він їх не зоставив.

На цей жарт усі засміялися.

— Його похорон буде дуже смутний,— промовив той самий пан,— я не знаю жодного чоловіка, що пішов би туди. Хіба вже ми зберемо людей.

Вони всі розійшлися й змішалися з іншими гуртами.

Скрудж спочатку здивувався, що дух приділяє увагу таким пустим розмовам, але, розуміючи, що вони мають щось означати, він почав дошукуватись, що саме.

Вони пішли на сумний куток міста; там Скрудж ніколи не був до цієї пори; однак він пізнав той куток, згадав його недобру славу. Вулиці були брудні та вузькі; крамниці та будинки дуже сумні; люди обшарпані, в подертих чоботях, п'яні, брудні, з-під воріт на вулицю стікав бруд і йшов сморід; од цього кутка тхнуло злиднями й розпустою.

В самій середині цього вертепу була темна крамничка; у ній продавалося залізо, пляшки, кістки, різне брудне шмаття. Серед того краму в грубці, зложеній зі старої цегли, горіло вугілля, а перед вогнем сидів купець,— сивий крутій, років за сімдесят. Він укривався від холоду завісою, зшитою із лахміття, і курив люльку з великою втіхою, як на тихому відпочинку.

Скрудж і дух опинилися перед цим чоловіком якраз у ту хвилину, як у крамницю тихенько прослизнула якась жінка з важким клунком. Щойно вона увійшла, як з'явилася друга жінка з таким самим клунком. За нею миттю з'явився чоловік у старому чорному вбранні; побачивши жінок, він дуже здивувався. І вони, і він зараз упізнали одне одного. Після короткої мовчанки од здивування,— крамар теж був здивований,— всі зареготали.

— Ось вам усе полічено, і я не дам більше, хоч нехай мене спалять живцем. Чия тепер черга?

Виступила пані Дільбер. У неї були простирадла, рушники, деяке вбрання, дві старовинні срібні ложечки до чаю, щипчики до цукру й кілька чобіт. Те Джо полічив так само.

— Тепер, Джо, розгорни мій клунок,— сказала друга жінка.

Щоб зручніше було, Джо став на коліна; насилу розв'язав клунок і витяг з нього великий та важкий шмат темної тканини.

— Що це таке? — спитав Джо.— Невже завіса од ліжка?

— Авжеж! — сміючись, одказала жінка.— Звичайно, завіса од ліжка!

— Невже ви її зняли разом з кільцями, як він лежав на ліжку? — спитав Джо.

— Звичайно,— відповіла жінка.— Чому ж би мені цього не зробити?

— Ви вродилися для того, щоб зібрати велике майно,— сказав Джо,— і ви неодмінно збагатієте.

— Звичайно, я не буду втримувати руки́, коли треба тільки простягти її, щоб узяти щось, та ще в такого скнари, яким він був! — спокійно відповіла жінка.

Скрудж слухав цю розмову з острахом. Дивлячися на цих людей, що зібралися навкруг своєї здобичі при тьмяному світлі дідової лампи, Скруджеві стало так гидко та ненависно, неначе він дивився на чортів, що торгують людським тілом.

— Духу! — скрикнув Скрудж, увесь тремтячи. — Я бачу, бачу; моя доля могла бути подібна до долі того нещасливого чоловіка; моє життя йшло до того... Боже милосердний! Що це таке?!

Скрудж одступив з жахом, бо усе змінилося, і він торкався до ліжка, до голого ліжка без завіси, а на ліжку лежало щось накрите подертим простирадлом, щось, хоч і німе, але воно говорило за себе страшною мовою.

В хаті було дуже темно, так темно, що не можна було її роздивитись, хоч Скрудж і озирався кругом, слухаючись якогось невідомого пориву й боячися пізнати, що це за хата... Бліде світло, що проходило знадвору, падало просто на ліжко, а на ліжку лежало тіло того чоловіка, окраденого, покинутого, ніким не оплаканого.

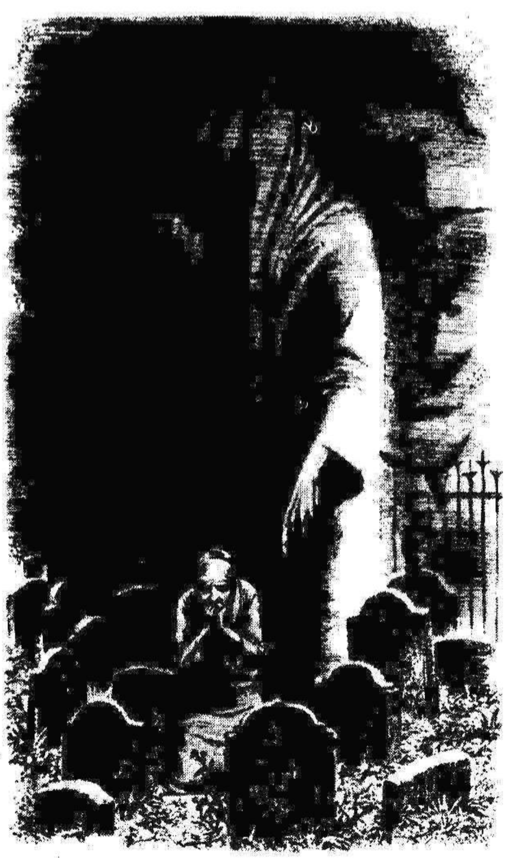
— Духу,— промовив Скрудж,— це страшне місце. Лишивши його, я не забуду науки, вір мені! Ходімо звідси!

Але дух все показував у голови.

— Я розумію тебе,— одказав Скрудж,— я зробив би це, коли б я міг, але несила моя, духу! Я не маю сили!..

Дух знов неначе подивився на нього.

Скрудж повернувся до духа і, дивуючись з того, куди вони йдуть, ішов за ним до залізних воріт. Тут вони затрималися, щоб роздивитися, перш ніж увійти, і побачили кладовище. Отож тут спочиває під землею той нещасливий, що його ймення Скрудж зараз довідається. Це було місце, гідне його: оббудоване навкруги високими будинками, заросле бур'яном, щільно заповнене могилами... Так, гідне місце!

Олександр Дудін. Дух прийдешнього Різдва

Дух стояв межи могилами й показував на одну з них. Скрудж, тремтячи усім тілом, підійшов до неї. Дух зовсім не змінився, але Скруджеві здавалося, що він читає в його поважній постаті якесь інше, страшне значення.

Скрудж наблизився до духа, увесь тремтячи, і, дивлячися в напрямку його пальця, прочитав на всіма покинутій могилі своє власне ймення: «Ебенезер Скрудж».

— Невже?! — скрикнув Скрудж, упавши на коліна.— Невже той чоловік, що лежав на ліжку,— це я?..

Дух показав пальцем на нього, а тоді знов на могилу.

— Ні, духу! О ні, ні!

Але палець не ворушився.

— Духу! — скрикнув Скрудж, міцно тримаючися за духів одяг.— Слухай, що я казатиму! Я вже не той чоловік, що був раніше. Після твоєї науки я вже не хочу бути тим, чим я був. Нащо ж би мені показувати все це, коли нема надії, що я виправлюся?

Уперше духова рука немов затремтіла.

— Добрий духу,— казав Скрудж, все стоячи на колінах,— ти жалієш мене; запевни мене, що я можу змінити ті тіні, що ти мені показував, коли зміню своє життя.

Добра рука затремтіла.

— Я шануватиму в своєму серці Різдво і думатиму про нього цілий рік! Я спокутую минуле теперішнім і майбутнім. Усі три духи будуть завжди зі мною. Я не забуду їхньої науки. О, скажи мені, що я можу стерти напис з цього могильного каменю.

І з палким благанням він ухопив духову руку; дух старався звільнити її, але обійми Скруджеві були дужі й втримали руку. Однак дух наостанку таки відштовхнув Скруджа.

Піднісши руки в останнім благанні, Скрудж зненацька зауважив, що шата духова змінилася. Вона осунулася, повужчала й зменшилася, стала така, як стовпчик від Скруджевого ліжка...

Характерною ознакою різдвяної повісті є казкове переродження Скруджа. З якою метою автор описує цю подію?

Строфа V. ЗАКІНЧЕННЯ

Еге, така, як стовпчик біля власного Скруджевого ліжка.

Ліжко було Скруджеве, і хата була його. Але що було найприємніше, то це те, що майбутнє належало йому й що можна було ще каятися.

— Я спокутую минуле теперішнім і майбутнім! — повторив Скрудж, схопившися з ліжка.— Усі три духи будуть жити в мені. О Якове Марлею! Нехай святиться Різдво! Я кажу це на колінах, так, старий Якове, на колінах!

Скрудж був такий зворушений, що голос його тремтів і не слухався його. Під час останньої боротьби із духом він ридав, і все обличчя його було облите сльозьми.

— Її не зірвали! — скрикнув Скрудж, схопившися за завісу коло ліжка.— Її не зірвали разом із кільцями! Вона тут, я тут, тінь того, що мало статися, можна розсіяти й знищити! Я знаю, що я її знищу!

Він побіг, підстрибуючи, до їдальні і, зовсім засапавшись, став посеред хати.

— Який сьогодні день? — гукнув Скрудж хлопчикові в святечній одежі, що блукав поблизу, може, для того, щоб подивитися на Скруджа.

— Га? — спитав хлопчик, страшенно здивований.

— Який сьогодні день, голубе мій?— перепитав Скрудж.

— Сьогодні?! — знову здивувався хлопчик.— Та РІЗДВО ж!

— Сьогодні Різдво! — мовив сам собі Скрудж.— Так я не пропустив його! Духи зробили все в одну ніч!.. Вони можуть зробити все, що захочуть. Звичайно, звичайно!.. Гей, слухай, хлопче-молодче!

— Що? — озвався хлопчик.

— Знаєш ти курятну крамницю отам, через вулицю, на розі? — спитав Скрудж.

— Як не знати! — одказав хлопчик.

— Ой, який же ти розумний! — мовив Скрудж.— Оце так хлопчик! А не знаєш ти часом,— чи продали того індика, що за нього дано нагороду на виставці та що висів у тій крамниці? Не маленький індик, а великий?

— Отой індик, що такий завбільшки, як я? — спитав хлопець.

— Що за мила дитина! — скрикнув Скрудж,— чиста втіха з ним розмовляти! Еге ж, голубчику мій, отой самий найбільший індик.

— Він ще й досі там висить,— одповів хлопець.

— Справді? — промовив Скрудж.— То піди й купи його.

— Ну, що це ви, пане? Ви жартуєте?..

— Ні, ні,— мовив Скрудж,— я серйозно; йди, купи його й скажи, щоб вони принесли сюди. Я скажу тоді, куди його однести. А сам вернися разом з крамарем, я дам тобі шилінг, якщо ж ти вернешся швидше, ніж за п'ять хвилин, то я дам тобі півкрони.

Хлопчик полетів, як стріла з лука.

— Я пошлю індика своєму писареві Бобові Кретчитові,— шепотів сам собі Скрудж, потираючи руки й сміючися.— Він нізащо не вгадає, хто прислав!.. Індик удвоє більший від його Тайні Тіма! От буде славна штука!

Рука його ще тремтіла, як він писав адресу, але він зійшов униз по сходах, щоб одчинити двері на вулицю й зустріти крамаря.

— А, ось індик! Ура! Здорові були, пане крамарю! З веселими святами!.. Оце так індик! Не можна повірити, щоб цей птах міг стояти на ногах, він поламав би їх під собою! Такого індика не можна донести туди, куди я вам скажу,— я дам вам на візника.

Все те Скрудж мовив з найвеселішим сміхом. Так само сміявся він і даючи хлопчикові гостинця, так само сміявся і вернувшися у свою хату, аж на стілець упав, захекавшись.

Нарешті Скрудж убрався в свій найкращий одяг і вийшов на вулицю. Якраз тоді люди виходили гуртами з дому, зовсім так, як показував йому дух теперішнього Різдва. Заклавши руки за спину, Скрудж ішов, поглядаючи на всіх із усмішкою. Він мав такий веселий і ласкавий вигляд, що троє чи четверо якихось добрих людей сказали йому: «Добридень, пане! З Різдвом будьте здорові!» І Скрудж потім часто казав, що ці слова були найрадісніші, наймиліші з усіх, які він коли-небудь чув.

Далі Скрудж пішов до церкви, потім прохожувався, дивився на людей, що поспішали кудись; привітно озивався до дітей, до старців, дивився униз у кухні, угору на вікна і відчував, що це все сповнює його серце радістю. Ніколи ще ніяка прогулянка, та й будь-що інше не робило його таким щасливим.

Після полудня він пішов до свого племінника. Разів з десять пройшов він повз двері, поки зважився постукати. Далі таки постукав.

— Чи вдома ваш господар, голубонько? — спитав він служницю.— Славна дівчина! Дуже мила!

— Дома, пане.

— Де ж він, моя люба?

— Він, пане, в їдальні разом з панною. Я проведу вас туди, коли бажаєте.

— Дякую вам; він знає мене,— промовив Скрудж,— я сам піду.

Він тихенько одхилив двері і заглянув у їдальню. Стіл був накритий серед хати дуже святково, а молоді господарі вкотре оглядали, чи все було до ладу.

— Фреде! — промовив Скрудж.

— Господи, Боже мій! — скрикнув Фред.— Хто це?..

— Це я, твій дядько Скрудж. Я прийшов на обід. Можна увійти?

Чи можна йому увійти! Скрудж повинен був дякувати Богові, що племінник не поодривав йому рук, стискаючи їх. Щирішої зустрічі не могло й бути. Племінниця привітала його теж так само щиро, і Топнер теж, як прийшов, і кругленька сестра, і всі гості, як поприходили. Що за чудовий був то вечір! Які хороші забави! Яка згода! Яке щастя!

А на другий день Скрудж прийшов рано в свою контору. Страх як рано! Він тільки й думав про те, щоб прийти раніш за свого писаря Боба Кретчита і зловити його на запізненні.

Так і сталося. Годинник вибив дев'ять — Боба нема; чверть на десяту — Боба нема. Він спізнився якраз на вісімнадцять з половиною хвилин. Скрудж сидів перед широко одчиненими дверима, щоб побачити, як Боб увійде в свій закамарок.

Боб ще за дверима зняв шапку й шарфик і одним скоком сів на стілець; потім почав рипіти пером так швидко, немов хотів догнати дев'яту годину.

— Слухайте! — гукнув Скрудж своїм (як тільки він міг удати) звичайним голосом.— Що це ви приходите в таку пізню пору?

— Вибачте мені, добродію,— промовив Боб,— я справді спізнився...

— Спізнився! — переказав Скрудж.— Ще б пак — ні! А йдіть лишень сюди, добродію!

— Це ж тільки один раз на рік,— благав Боб, виходячи зі свого закутка.— Цього вже ніколи не буде більше, пане! Я вчора трохи побавився ради свята...

— Ну, то я вам от що скажу,— мовив Скрудж.— Я не хочу більше терпіти такого, як було, і через те,— говорив він далі, вставши зі стільця й штовхнувши Боба так убік, що той поточився назад у свій закамарок,— через те я зважив платити вам більше.

Боб затремтів з переляку й потягнувся за лінійкою. В нього майнула думка оглушити лінійкою Скруджа, зв'язати його, покликати на поміч з вулиці людей і одвезти його в дім для божевільних.

— З Різдвом Христовим, Бобе! — сказав Скрудж зовсім поважно, тріпаючи його по плечах.— Дай вам, Боже, кращого Різдва, мій

любий друже, ніж ті святки, що я багато років робив вам. Я збільшу вам плату й буду старатися, щоб помогти вашій бідній родині. Ми поговоримо про це сьогодні увечері за склянкою гарячого пуншу. Та запаліть перше всього більший вогонь у себе в каміні!

Скрудж зробив усе, що казав, навіть далеко більше; що ж до Тайні Тіма, що видужав, то Скрудж став йому другим батьком.

Скрудж став таким добрим другом, добрим господарем і доброю людиною, що навряд чи й був другий такий у доброму старому Лондоні або в якому іншому доброму старому місті в доброму старому світі. Дехто насміхався з тої зміни, але Скрудж не зважав на те. Він знав, що завжди знайдуться люди, охочі сміятися з усякого добра, з усього хорошого та величного. Знаючи, що вони сліпці, Скрудж хотів, щоб вони мружили очі від сміху, ніж від справжньої сліпоти, бо сміх далеко приємніший за сліпоту. Він і сам сміявся і був щасливий.

Після тієї пригоди Скрудж не бачився більше з духами; але усе життя він поводився, як наказує любов до людей, уміючи одривати в себе й допомагати іншим, і про нього казали, що вже хто-хто, а Скрудж уміє шанувати Різдво.

Дай, Боже, щоб те саме можна було сказати про нас усіх!

Отже, прокажімо за маленьким Тайні Тімом: «Нехай буде над кожним з нас Боже благословення, його любов та ласка!»

Переклад Ольги Косач-Кривинюк[1]

Словничок

Бі́ржа — установа, де здійснюються торговельні, фінансові та інші операції.
Закама́рок — куток, невелике місце поза чимось, вузький прохід у чомусь.
Кире́я — верхній довгий суконний одяг.
Панто́флі — м'які кімнатні туфлі без підборів.

Запитання й завдання

1. Як Чарлз Діккенс характеризує головного героя на початку повісті? Назвіть головні риси характеру Скруджа. Підтвердіть відповідь цитатами з твору.
2. Використовуючи авторські описи, розкажіть, який вигляд має помешкання Скруджа. Як ви гадаєте, чи виявився характер героя в побутових подробицях опису житла?
3. Коли відбуваються події, описані у творі? Чи збирався Скрудж святкувати Різдво? Чому Діккенс обирає для своєї повісті саме це свято?
4. Хто і з якою метою з'явився до Скруджа в різдвяний вечір у вигляді привида?
5. З якими духами зустрічався Скрудж? Опишіть їхню зовнішність.
6. Куди помандрував Скурдж з духом минулого Різдва? Чи відчував він докори сумління під час подорожі? Чому героєві хотілося загасити світло, що линуло від духа?

[1] Перекладено в 1918 році. Подано в адаптованому до сучасних літературних норм вигляді.

7. Кого відвідали під час подорожі Скрудж і дух теперішнього Різдва? З якого приводу герой відчував докори сумління? Як письменник описує життя родини Кретчитів?
8. Які почуття викликала у Скруджа третя подорож? Чому вона завершилася відвідинами могили Скруджа? Що герой пообіцяв духові?
9. Прослідкуйте за переродженням Скруджа упродовж трьох подорожей із духами. Відразу чи поступово змінюється герой? Підтвердіть відповідь цитатами з твору.
10. З якими намірами прокинувся Скрудж після зустрічі з духами? Чи виконав він усе те, що пообіцяв духові прийдешнього Різдва? Чи лише обіцянки змусили Скруджа змінити себе?
11. Розповідь у повісті ведеться у двох планах: реальному і фантастичному. З якою метою Діккенс уводить у розповідь про реальні події елементи фантастичного?
12. З яких частин складається твір? Назвіть їх. Чому розділи автор називає строфами? Прочитайте визначення строфи за літературознавчим словником.
13. Розгляньте малюнки до твору. Які уривки повісті вони ілюструють? Як на них відтворено особливості сучасної авторові епохи?

1. Пригадайте головні ознаки повісті. Перевірте свої знання за літературознавчим словником. Доведіть, що «Різдвяна пісня в прозі...» Чарлза Діккенса — це повість.
2. Як до Скруджа ставилися оточуючі? Доберіть і запишіть відповідні цитати з твору.
3. Який фольклорний жанр нагадує твір Чарлза Діккенса? Знайдіть ознаки цього жанру в творі.

Пригадайте характер, вчинки і почуття Скруджа до подорожі з духами і після неї. Виконайте записи в зошиті за запропонованою схемою.

Характер, вчинки, почуття Скруджа

до подорожі з духами | після подорожі з духами

1. У чому ви вбачаєте основні причини морального занепаду головного героя повісті?
2. З якою метою письменник зображує подорож Скруджа різдвяної ночі? Поясніть факт казкового переродження головного героя.
3. Яких дітей випустив із своєї одежі другий дух? Чому дух застерігав сторонитися їх обох, а особливо хлопчика?
4. Як ви розумієте поняття *гуманізм*? У чому полягає висока людяність твору?

1. Чи вірите ви в те, що людину може змінити випадкова зустріч, позитивний приклад, сон тощо? Які випадки у вашому житті примушували вас змінюватися на краще? Підготуйте невелику усну розповідь на тему «Чому люди стають кращими».
2. Відшукайте відомості про те, як святкують Різдво на батьківщині Чарлза Діккенса.
3. Напишіть твір на тему «Що в житті людини найцінніше?» за повістю Чарлза Діккенса «Різдвяна пісня в прозі...».

Запитання й завдання до розділу «Література і моральне вдосконалення людини»

1. Які моральні людські вади висміює Антон Чехов в оповіданнях «Хамелеон» і «Товстий і тонкий»? Які вади засуджує Чарлз Діккенс у повісті «Різдвяна пісня в прозі...»?

2. Що в поведінці героїв Чехова видалося вам комічним?

3. Як ви розумієте свято Різдва? Що таке різдвяна пісня? Чи збігаються ваші уявлення про це свято зі словами Діккенса: «*Це радісні дні — дні милосердя, доброти, всепрощення. Це єдині дні в усьому календарі, коли люди, наче з мовчазної згоди, вільно розкривають одне одному серця і бачать у своїх ближніх,— навіть у тих, хто не має ні грошей, ні долі,— таких самих людей, як вони самі*»?

4. Чи відчуваєте ви у творах Чехова і Діккенса ставлення авторів до своїх героїв? Обґрунтуйте свою думку.

ЛЮДИНА В ЖИТТЄВИХ ВИПРОБУВАННЯХ

Даніель Дефо — англійський письменник

1660 (Лондон) — **1731** (там само)

ДАНІЄЛЬ ДЕФО

Мінливих доль таких ніхто, мабуть, іще не знав...

Даніель Дефо

Англійський письменник Даніель Дефо відомий усьому світові як автор книги про Робінзона Крузо.

Приблизно до сорока років прізвище його було наполовину коротшим — Фо. Потім він вирішив прикрасити його на французький зразок часткою «де». І надалі став підписуватися то окремо — де Фо, то разом — Дефо.

Письменник народився 1660 року в Лондоні в родині купця. У дитинстві його особливо вразили дві події: епідемія чуми, яка забрала п'яту частину мешканців Лондона, і пожежа, що сталася через рік. Вогонь лютував три дні: згоріло майже все місто, загинули тисячі людей. Родині Дефо вдалося врятуватися. Однак майбутній письменник, якому тоді було лише шість років, запам'ятав це жахіття назавжди: «*З болем у серці пригадую я те, що пам'ятаю дуже добре, хоча й був ще зовсім дитиною. Маю на увазі велику лондонську пожежу*».

З раннього дитинства в Даніеля виявилися якості характеру, які пізніше розвинулися: надзвичайне терпіння і наполегливість. Він рано навчився грати на скрипці й лютні, вивчив алфавіт і за порадою матері переписував великі уривки з Біблії.

Батько Даніеля мріяв, щоб його син став пастором, тож віддав у духовну академію, де хлопець навчався дев'ятнадцять років. Тут вивчали богословські та природничі науки, літературу, історію, мови. Згодом, ставши письменником, Дефо напише про себе: «*Володіє французькою так добре, як і своєю рідною англійською. Знає іспанську, італійську і трохи слов'янську... знає трохи й португальську... Наділений достатніми знаннями в галузі експериментальних наук... Добре знає географію, весь світ бачить, ніби на долоні. Обізнаний в астрономії, знає про рух небесних тіл... Любить історію: всі історичні праці, написані його рідною мовою і перекладені нею, він прочитав... А щодо відомостей про рідну країну — то він просто жива географічна карта...*»

Мартін Кюсель.
Трищоглове судно 1680 року

Проте, закінчивши духовну академію, Данієль не став священиком. Він вирішив зайнятися комерцією і почав торгувати. Продавав найрізноманітніші товари: парфуми, вино, тютюн, галантерейні вироби. Займаючись торговими справами, він побував у Франції, Італії, Іспанії, Португалії. Торгувати у ті часи було дуже небезпечно. Кораблям загрожували не лише шторми, а й морські розбійники. Неодноразово пірати грабували корабель, на якому Дефо перевозив свої товари. «*Тринадцять разів я ставав багатим і знову бідним*»,— скаже письменник у зрілі роки. Однак, незважаючи ні на що, слова «ділова людина», «комерсант», «торговець» він промовляв із насолодою.

Коли Данієлю Дефо було трохи більше тридцяти, він, не залишаючи комерції, починає писати. І з того часу пише багато: сатиричні вірші, праці, присвячені питанням торгівлі, мореплавства, скляної справи, сімейного виховання, розведення худоби. Він видавав газету і сам писав усі матеріали для неї, серед яких — цікаві статті про парламентську роботу, ураган, чуму, злодіїв тощо. Газета виходила на чотирьох сторінках тричі на тиждень.

Перу Данієля Дефо належать історії про піратів, привидів, грабіжників, короля **Карла XII**, царя Петра І. Він створив романи про моряків на безлюдному острові, про глухонімого хлопчика, про розбійника з великої дороги та багато інших. Дослідники підрахували, що протягом життя Дефо написав понад 500 творів. Славетний «Робінзон Крузо», який належить до ***пригодницької літератури***, у цьому переліку має номер 412.

Письменник часом гнівив владу, якій не подобалося чимало його творів, а також проектів економічних і соціальних реформ. Митцеві доводилося переховуватися. Якось навіть оголосили розшук, а в газеті опублікували опис його прикмет: «*Середнього зросту, худорлявий, приблизно сорока років, смаглявий, волосся темно-каштанове, носить перуку, ніс гачком, підборіддя виступає, очі сірі, у куточку рота велика родимка*».

Обминути суд і в'язницю Дефо не вдалося. Вирок звучав так: «*Твори потрібно спалити рукою ката, а на автора накласти грошовий штраф, посадити до в'язниці і тричі виставити біля ганебного стовпа*». У тогочасній Європі прикутого до ганебного стовпа засудженого віддавали на поталу натовпу. Його ображали брутальними словами, закидали сміттям, камінням і часто забивали до смерті.

З Данієлем Дефо сталося непередбачуване: прикутому до стовпа письменнику кидали квіти. Люди прочитали написаний ним у в'язниці «Гімн ганебному стовпові» і зрозуміли, що митець покараний не за злочин, а за дошкульні слова на адресу влади.

Пригодницька література — твори із захоплюючим сюжетом про складні випробування, через які проходять герої. В основі цих творів — напружені конфлікти особистого чи громадського життя, у яких персонажі найбільш повно виявляють риси свого характеру.

Коли Данієлю Дефо виповнилося шістдесят, він писав: «*Я прожив надзвичайне життя — у постійних бурях, у боротьбі з найгіршим видом дикунів і людожерів... Я пережив насильство і гніт, несправедливі докори, людське презирство, небесні кари і ворожнечу людей...*»

Останні роки свого життя Дефо провів далеко від дому, переховуючись від кредиторів. Він був старим і хворим, однак не припиняв працювати. Останніми написав твори на тему «негайного припинення вуличного розбою». Навіть на порозі смерті він думав про благополуччя країни, в якій його не раз переслідували.

Помер Данієль Дефо у квітні 1731 року. Одна з газет написала з приводу його смерті: «*Кілька днів тому пішов з життя Дефо-старший, добре відомий своїми численними і різноманітними творами. Він був наділений великим природним даром. Чудово орієнтувався в торгових інтересах країни... Він намагався триматися якомога далі від політичних угруповань. Але завжди захищав інтереси громадянської і релігійної свободи...*» Дослідники вважають, що цей некролог написав завчасно сам Дефо.

Слава прийшла до письменника вже після його смерті, передусім завдяки ***романові*** «Життя й надзвичайні та дивовижні пригоди Робінзона Крузо», написаному ще в 1719 році. Повна назва роману — «Життя й надзвичайні та дивовижні пригоди Робінзона Крузо, моряка з Йорка, що прожив двадцять вісім років у цілковитій самотності на безлюдному острові біля американського узбережжя, недалеко від гирла ріки Оріноко, опинившись на березі після аварії корабля, під час якої загинув весь екіпаж, крім нього, з додатком розповіді про не менш дивовижний спосіб, яким його врешті-решт визволили пірати. Писано ним самим». Ця назва є коротким викладом змісту твору.

Головні ознаки роману:
- переважно прозовий твір, великий за обсягом;
- велика кількість подій;
- охоплює значний відрізок часу;
- складна композиція;
- велика кількість персонажів;
- розкрито історію формування характерів героїв.

Коли Данієль Дефо писав роман, мабуть він думав не про славу. Книга вийшла навіть без імені автора, адже була написана нібито самим Робінзоном. Головний герой твору не зовсім вигаданий письменником. У нього був прототип — моряк **Олександр Селькірк.** Після сварки з капітаном його висадили на безлюдному острові біля Південної Америки. Селькіркові залишили невеликий запас продуктів і необхідні речі (одяг, білизну, рушницю, порох, кресало, тютюн, сокиру, ніж, котел і Біблію). Прожив він на острові чотири роки і чотири місяці, а потім його помітили з корабля. За цей час він зовсім здичавів і, опинившись на борту корабля, не зміг спочатку вимовити жодного слова.

Роман — великий за обсягом і складний за будовою переважно прозовий твір, у якому широко охоплені життєві події, розкрито історію формування характерів багатьох персонажів.

Данієль Дефо дізнався про історію Олександра Селькірка з газет. Роман «Робінзон Крузо» трохи нагадує випадок із Селькірком, однак і суттєво відрізняється від нього. Чим саме?

Данієль Дефо змінив ім'я героя, «переніс» острів із Тихого океану в Атлантичний, а час подій — на п'ятдесят років назад. Крім того, письменник збільшив термін перебування героя на острові в сім разів.

Тарас Шевченко. Робінзон Крузо

Робінзон Крузо прожив на острові понад 28 років. Але, на відміну від Селькірка, не тільки не здичавів, а став набагато кращим, ніж був. Англійці, які прибули на острів, назвали його губернатором цієї місцевості: вони одностайно визнали його господарем становища.

Як же вдалося Робінзонові стати переможцем?

Опинившись на безлюдному острові, Робінзон Крузо не занепав духом, не скорився обставинам. Він почав боротися за своє життя, ця боротьба тривала 28 років. Що це означає? Робінзон раціонально організував своє життя на острові, багато працював. Можна стверджувати, що несприятливі обставини він поборов завдяки своєму розуму і наполегливості. І ще одне. На острові Робінзон став іншою людиною — Людиною з великої літери. Він переміг самого себе — свої негативні звички, страх, відчай, сумніви. Саме людську могутність, резерви людського організму та потужність розуму і показав Данієль Дефо у своєму романі.

Сюжет роману побудовано на боротьбі ізольованої від суспільства людини з дикою природою. Це головна ознака одного з різновидів пригодницької літератури — ***робінзонади***. Саме Данієль Дефо і започаткував робінзонаду своїм романом, який почали наслідувати в різних країнах.

Відомі численні переробки, наслідування та перекази роману «Робінзон Крузо», зокрема українською мовою — **Бориса Грінченка**, англійською — **Вільяма Голдінга** та інших. **Тарас Шевченко**, захоплюючись романом, створив малюнок «Робінзон Крузо». З дня своєї появи (квітень 1719 року) роман про Робінзона Крузо мав дуже багато читачів. Усі хотіли прочитати книгу, незважаючи на її високу ціну. За своєю вартістю книга прирівнювалася до вартості третини коня або чоловічого костюма. Самого ж письменника роман не збагатив матеріально, але приніс йому світову славу, яка живе й сьогодні.

Робінзонада — різновид пригодницької літератури, у якому зображено життя та діяльність героїв, що з певних причин опинилися поза цивілізацією.

Чи добре ви запам'ятали?

Поняття: роман, пригодницька література, робінзонада.
Імена: Даніель Дефо, Карл XII, Петро І, Олександр Селькірк, Борис Грінченко, Вільям Голдінг, Тарас Шевченко.
Географічні назви: Лондон, Франція, Італія, Іспанія, Португалія, Південна Америка, Тихий океан, Атлантичний океан.
Назви творів: «Життя й надзвичайні та дивовижні пригоди Робінзона Крузо», «Гімн ганебному стовпові».

Запитання й завдання

1. Коли і де народився Даніель Дефо? Які події особливо вразили його в дитинстві?
2. Де навчався майбутній письменник? Якими знаннями оволодів?
3. Якою справою займався Дефо після закінчення духовної академії? Чи завжди йому щастило?
4. Чи багато книг написав Дефо? Яких тем торкався?
5. Як ставилася влада до його творчості? Чи можна життя письменника назвати безхмарним?
6. Чия історія наштовхнула письменника на написання роману про Робінзона Крузо? Різновид якого пригодницького твору він започаткував?
7. Опишіть зовнішність письменника. Порівняйте наведений у статті опис із художнім портретом Даніеля Дефо.

1. Чому Дефо називає свою долю мінливою? Доведіть твердження, використовуючи матеріали статті.
2. Поміркуйте, чому Тараса Шевченка так зацікавила доля Робінзона Крузо. Яким він зобразив цього героя на малюнку?

ЖИТТЯ Й НАДЗВИЧАЙНІ ТА ДИВОВИЖНІ ПРИГОДИ РОБІНЗОНА КРУЗО

(Скорочено)

Розділ перший. РОДИНА РОБІНЗОНА.— ЙОГО ВТЕЧА З БАТЬКІВСЬКОГО ДОМУ

З самого раннього дитинства я над усе любив море. Я заздрив кожному матросові, що відправлявся в далеке плавання. Цілими годинами вистоював я на березі моря і, не відриваючи очей, стежив за кораблями, що пропливали.

Моїм батькам це дуже не подобалось. Мій тато, стара, хвора людина, хотів, щоб я став поважним чиновником, служив у королівському суді й одержував велику платню. Але я мріяв про морські подорожі. Мені здавалося найвищим щастям мандрувати по морях і океанах.

* * *

В недобрий час, 1 вересня 1659 року, я зійшов на палубу корабля. Це було в той самий день, в який вісім років тому я втік від батька й матері, внаслідок чого так нерозумно занапастив свою молодість.

На дванадцятий день нашого плавання ми перетяли екватор і знаходилися під 7°42° північної широти, коли на нас несподівано налетів шалений шквал, або, точніше сказати, ураган. Він налетів з південного сходу, потім почав дути в протилежний бік і нарешті подув з північного сходу і дув безперервно з такою жахливою силою, що протягом дванадцяти днів нам довелося, віддавши себе у владу стихії, пливти, куди гнали нас хвилі.

Не варто й говорити, що всі ці дванадцять днів я щохвилини чекав смерті, та й ніхто з нас не думав, що залишиться живим.

Якось рано-вранці (вітер все ще дув дуже сильно) один матрос вигукнув:

— Земля!

Та не встигли ми вибігти з кают, щоб довідатись, мимо яких берегів мчить наше нещасне судно, як відчули, що воно сіло на мілину. В ту саму мить від раптової зупинки всю нашу палубу залило такою несамовитою і могутньою хвилею, що ми були примушені зразу ж сховатися в каюті.

Корабель так глибоко застряг у піску, що годі й думати було, щоб стягти його з мілини. Нам залишалось одне: потурбуватися про врятування свого життя. У нас були дві шлюпки. Одна висіла за кормою. Під час шторму її розбило об стерно, а потім вона або потонула, або її знесло в море. Залишалася друга, але ніхто не знав, чи вдасться спустити її на воду. А проте роздумувати не було часу: кожної хвилини корабель міг розколотися навпіл.

Помічник капітана кинувся до шлюпки і з допомогою матросів перекинув її через борт. Ми всі, одинадцять чоловік, ввійшли в шлюпку і віддали себе на волю бурхливих хвиль, бо хоч шторм уже й притих, все ж таки на берег набігали величезні хвилі і море цілком справедливо можна було назвати шаленим.

Так несло нас милі* чотири, і раптом розлютований вал, високий, як гора, налетів з корми на нашу шлюпку. Це був останній, смертельний удар. Наша шлюпка перекинулась. Ми не встигли зітхнути, як опинилися під водою. Буря зразу ж розкидала нас у різні боки.

Неможливо описати той жах, який охопив мене, коли я опинився під водою. Я дуже добре плаваю, але у мене не було сили зразу виринути з цього виру, щоб перевести подих, і я ледве не задихнувся. Хвиля підхопила мене, протягла в напрямі до землі, розбилась і відринула геть, залишивши мене напівмертвим, бо я напився води. Я перевів подих і трохи опритомнів. Побачивши, що земля так близько (значно ближче, ніж я сподівався), я підскочив і з надзвичайною хапливістю попрямував до берега.

Але й тепер я ще не втік від розлютованого моря; воно знову кинулось навздогін за мною. Іще двічі хвилі досягали до мене і несли мене до берега, який в цьому місці був дуже положистим.

Остання хвиля з такою силою шпурнула мене на скелю, що я знепритомнів. Деякий час я був зовсім безпомічний, і коли б у ту хвилину море встигло знову схопити мене, я неодмінно б захлинувся.

Жан Гранвіль. Робінзон опиняється на острові

На щастя, я вчасно опритомнів: побачивши, що зараз мене знову вкриє хвилею, я цупко вчепився за виступ скелі і, затаївши подих, намагався переждати, поки вона зрине.

Тут, ближче до землі, хвилі були не такі величезні. Коли вода зринула, я знову побіг вперед і опинився так близько до берега, що наступна хвиля хоч і облила мене всього з головою, але вже не могла віднести мене у море. Я пробіг ще кілька кроків і з радістю відчув, що стою вже на твердому ґрунті. Я став видиратися по надбережних скелях і, діставшись до пагорка, упав на траву. Тут я був у безпеці; вода не могла доплеснути до мене.

Думаю, немає таких слів, якими можна було б змалювати радісні почуття людини, що, так би мовити, піднялася з домовини! Я почав бігати і стрибати, я вимахував руками, я навіть співав і танцював. Вся моя істота, якщо можна так сказати, була охоплена думками про моє врятування.

Проте я з сумом згадував своїх товаришів, які потонули. Мені було жаль їх, бо за час плавання я встиг заприятелювати з багатьма із них. Я згадував їхні обличчя, імена. Та нікого з них я більше не бачив; від них не залишилося й сліду, крім трьох капелюхів, одного ковпака та двох непарних черевиків, що належали їм і були викинуті морем на сушу.

Подивившись туди, де стояв наш корабель, я ледве розглядів його за рядом високих хвиль — так далеко він був! І я сказав собі: «Ні, це чудо, велике чудо, що я дістався в таку бурю до цього далекого берега».

Висловивши так свою палку радість з приводу врятування від смертельної небезпеки, я згадав, що земля може бути такою страшною, як і море, що я зовсім не знаю, куди я потрапив, і що мені необхідно негайно і уважно оглянути незнайому місцевість.

Тільки-но я подумав про це, моє захоплення зразу ж зникло: я зрозумів, що хоч і врятував своє життя, але не врятувався від нещасть, злигоднів і жахів. Весь мій одяг наскрізь промок, а переодягтись не було в що. У мене не було ні їжі, ні прісної води, щоб підкріпити свої сили. Що на мене чекало? Або я помру від голоду, або мене роздеруть хижі звірі, і, що найгірше, я не міг полювати, не міг оборонятися від звірів, бо у мене не було ніякої зброї. Взагалі у мене не було нічого, крім ножа, люльки та бляшанки з тютюном.

Дія роману відбувається в XVII столітті. У цей час завершилася епоха великих географічних відкриттів, що почалася двома століттями раніше.

Розділ п'ятий. РОБІНЗОН НА БЕЗЛЮДНОМУ ОСТРОВІ.— ВІН ЗДОБУВАЄ РЕЧІ З КОРАБЛЯ І БУДУЄ СОБІ ЖИТЛО

Я шукав очима покинутий нами корабель і з подивом побачив, що його вже немає на попередньому місці. Тепер його прибило ближче до берега. Він опинився недалеко від тієї самої скали, об яку мене ледве не розбило хвилею. Певно, вночі його підняв приплив, зсунув з мілини і пригнав сюди.

Тепер він стояв не далі як за милю від того місця, де я ночував. Хвилі, очевидно, не розбили його: він тримався на воді майже рівно.

Я вирішив зразу ж дістатися на корабель, щоб узяти провізію й інші речі.

Виявилося, що весь запас корабельної провізії залишився зовсім сухий, а тому що мене мучив голод, я насамперед поспішив до комори, наклав у кишені сухарів і, оглядаючи корабель, їв на ходу, щоб не втрачати марно часу. В кают-компанії я знайшов пляшку рому і ковтнув трохи з неї, бо мені потрібно було підкріпитися для роботи, яка чекала на мене.

Передусім мені потрібен був човен, щоб перевезти на берег ті речі, які мені згодяться. Але човна не було де взяти, а бажати неможливого — не варто. За потреби ми стаємо винахідниками, і я гаряче взявся за роботу...

Я вибрав кілька легких колод і викинув їх за борт, обв'язавши перед тим кожну з них канатом, щоб їх не знесло. Потім я спустився з корабля, притяг до себе чотири колоди, міцно зв'язав їх з обох боків, скріпивши згори двома чи трьома дощечками, покладеними навхрест, і в мене вийшло щось схоже на пліт...

Чим же навантажити цей пліт і що зробити, щоб його не знесло приливом? Довго роздумувати не доводилося, треба було поспішати. Насамперед я поклав на пліт усі дошки, які знайшов на кораблі, потім узяв три сундуки, що належали нашим матросам, зламав замки і викинув із сундуків усе майно. Я відібрав тільки ті речі, що були найбільше придатні для мене, і наповнив ними всі три сундуки. В один сундук я уклав харчі: рис, сухарі, три головки голландського

Жан Гранвіль. Робінзон на плоті

сиру, п'ять великих шматків в'яленої козлятини, що була у нас на кораблі основною м'ясною їжею, і рештки ячменю, який ми везли з Бразилії для курей, що були на судні; курей ми давно вже поїли, а трохи зерна залишилося. Цей ячмінь був перемішаний з пшеницею; він придався б мені, але, на жаль, як потім виявилось, він був дуже попсований пацюками.

Ці ящики я також поставив на пліт поряд із сундуками.

Після довгих розшуків я знайшов ящик нашого теслі, і це була для мене справді дорогоцінна знахідка, якої я не віддав би в той час за цілий корабель, навантажений золотом. Я поставив на пліт цей ящик, навіть не заглянувши в нього, бо мені було добре відомо, які інструменти лежать у ньому.

Тепер мені лишалося запастися зброєю і зарядами. В каюті я знайшов дві хороші мисливські рушниці та два пістолети, які я уклав на пліт разом з порохівницею, мішечком дробу і двома старими заіржавленими шпагами. Я знав, що у нас на кораблі були три бочки пороху, але я не знав, де вони зберігаються; проте після ретельних розшуків усі три бочки знайшлися. Одна виявилася намоклою, а дві були зовсім сухими, і я перетяг їх на пліт разом з рушницями і шпагами. Тепер мій пліт було досить навантажено, і настав час вирушати в путь. Добратися до берега на плоту без паруса, без стерна — нелегка справа: найслабший зустрічний вітер міг перекинути всю мою споруду.

* * *

Я був на острові. Навколо з усіх боків розляглося море, і за ним ніде не було видно землі, коли не вважати на два острівці та кілька рифів, що стирчали миль за дев'ять на захід. Ці острівці були маленькі, значно менші за мій.

Я зробив ще одне відкриття: рослинність навколо була дикою, ніде не було видно ані шматка обробленої землі. Значить, людей тут насправді не було!

Хижих звірів так само начебто не було, у всякому разі я не помітив жодного. Зате багато було птахів, усі якихось невідомих мені порід, і потім, коли мені траплялося підстрелити птаха, я ніколи не міг визначити з його вигляду, чи годиться їсти це м'ясо, чи ні.

Мої подорожі на корабель тривали день у день, і кожного разу я привозив щось нове... Під час моїх попередніх відвідувань я так ретельно обшукав нашу каюту, що мені здавалось, немовби там уже нічого нема. Але раптом мені впала в очі шифоньєрка* з двома шухлядами; в одній я знайшов три бритви, великі ножиці і з дюжину хороших виделок і ножів; у другій шухляді були гроші, почасти європейською, почасти бразильською срібною і золотою монетою, разом до тридцяти шести фунтів стерлінгів.

Побачивши ці гроші, я посміхнувся.

— Непотрібний мотлох,— промовив я,— навіщо ти мені тепер? Всю цю купу золота я охоче віддав би за будь-який із цих дешевих ножів. Мені нема що з тобою робити; так іди ж на дно морське! Якби ти лежало на підлозі, не варто було б навіть нахилятися, щоб підняти тебе.

Але, подумавши трохи, я все ж загорнув гроші в шматок парусини і поклав їх у кишеню.

Щоб увійти в мій дім, я користувався драбиною. Я приставляв її до частоколу кожного разу, коли мені треба було ввійти або вийти.

Даніель Дефо описав у романі історію не конкретної людини, а людини взагалі.

Розділ сьомий. КАЛЕНДАР РОБІНЗОНА.— РОБІНЗОН ВЛАШТОВУЄ СВОЄ ЖИТЛО

Скоро після того, як я поселився на острові, мені раптом спало на думку, що я втрачу лік часу і навіть не зможу відрізнити неділі від буднів, якщо не заведу календаря.

Календар я зробив так: затесав сокирою велику колоду, забив її у пісок на березі, на тому самому місці, де мене викинуло бурею, і прибив до цієї колоди дошку, на якій вирізав великими літерами такі слова:

«Тут я вперше ступив на цей острів 30 вересня 1659 року».

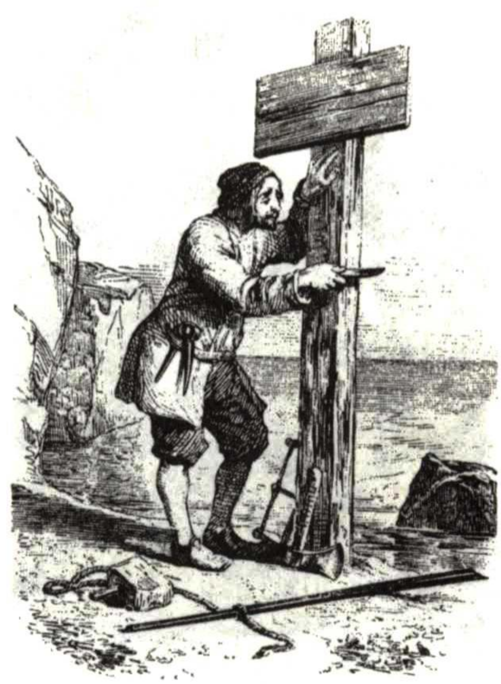
З того часу я щодня робив на своєму стовпі зарубку у вигляді короткої рисочки. Після шести рисочок я робив одну довшу — це означало неділю; ті ж зарубки, що означали перше число кожного місяця, я робив ще довшими. Так я вів свій календар, позначаючи дні, тижні, місяці й роки.

Називаючи речі, що їх я перевіз із корабля за одинадцять разів, я не згадав про багато дрібниць, хоч і не дуже цінних, проте таких, які стали мені у великій пригоді. Наприклад, у каютах капітана і його помічника я знайшов чорнило, пера і папір, три чи чотири компаси, деякі астрономічні прилади, підзорні труби, географічні карти і корабельний журнал.

Чорнило, пера і папір я всяко старався зберегти. Поки у мене було чорнило, я докладно записував усе, що траплялося зі мною; коли ж воно вичерпалося, довелось перестати записувати, бо я не вмів робити чорнила і не міг придумати, чим його замінити.

Часто я впадав у розпач, відчував смертельну тугу. Щоб перебороти ці гіркі почуття, я взяв перо і спробував довести собі, що в моєму важкому становищі все ж є немало хорошого.

Я поділив сторінку навпіл і написав ліворуч «погано», а праворуч «добре», і ось що у мене вийшло:

Жан Гранвіль. Робінзон робить зарубки на стовпі

Погано	Добре
1. Мене закинуто на сумний безлюдний острів, і у мене немає жодної надії на врятування.	1. Але я залишився живий, хоч міг би й потонути, як усі мої супутники.
2. Я відрізаний від усього людства; я пустельник, вигнаний зі світу людей.	2. Але я не помер з голоду і не загинув у цій пустелі.
3. У мене обмаль одягу, і скоро не буде чим прикрити наготу.	3. Але клімат тут жаркий, і можна обійтися без одягу.
4. Я не можу захистити себе, якщо на мене нападуть люди або хижі звірі.	4. Але тут, на острові, немає ні людей, ні звірів. І я можу вважати себе за щасливця, бо мене не викинуло на берег Африки, де так багато лютих хижаків.
5. Мені немає з ким перекинутися словом, немає кому мене підбадьорити і втішити.	5. Але я встиг запастися всім потрібним і забезпечити собі прожиток до кінця своїх днів.

Ці роздумування дуже допомогли мені. Я побачив, що не варто мені сумувати і впадати в розпач, бо серед найтяжчих злигоднів можна і треба знайти втіху.

Розділ восьмий. ЩОДЕННИК РОБІНЗОНА

4 листопада. Розподілив свій час, визначив певні години для полювання на дичину, для роботи, на відпочинок і на розваги. Зранку, якщо немає дощу, години дві-три блукаю по острову з рушницею, потім до одинадцятої працюю, об одинадцятій снідаю, з дванадцятої до другої відпочиваю (в цей час найбільша спека), з другої знову берусь до роботи. Протягом усіх робочих годин в останні два дні я майстрував стіл. Тоді я ще був поганим столяром. Та біда навчить! Я стаю майстром на всі руки. Без сумніву, такої майстерності досяг би кожний, коли б він опинився в моєму становищі.

Ілюстрація до роману французького видання 1861 року

18 листопада. Побачив у лісі те дерево (тієї ж породи), яке в Бразилії називають «залізним», тому що воно надзвичайно тверде. Ледве зрубав одну деревину. Сокира моя зовсім затупилася. Відрубавши від стовбура велику колоду, я насилу дотяг її до свого житла, така вона була важка! Я вирішив зробити з неї лопату.

23 листопада. Закінчив робити лопату і ночви. Тільки-но ці речі були виготовлені, я знову заходився копати печеру. Копав увесь день, скільки стало сили. Мені було потрібне дуже просторе приміщення, яке в той самий час могло б служити льохом, складом для речей, коморою, кухнею і їдальнею.

27 грудня. Підстрелив двоє козенят; одне вбив, друге поранив у ногу, і воно не змогло втекти; впіймав його і привів додому на мотузці. Дома оглянув його ногу: її було перебито, я перев'язав її.

Примітка. Я догледів це козеня; зламана нога зрослася, і воно добре бігало. Але від мене не втікало: я так довго доглядав його, що воно до мене звикло і не хотіло йти від мене. Воно паслося на моріжку, недалеко від намету. Дивлячись на нього, я подумав, що добре було б завести свійських тварин, щоб забезпечити собі харчування на ті часи, коли в мене не стане зарядів і пороху.

* * *

Одного разу, під час улаштування свого господарства, я нишпорив у себе на складі, відшукуючи якусь потрібну річ, і мені потрапив під руки невеличкий мішок з ячменем; це був той самий ячмінь, який ми везли на кораблі для наших гусей і курей. Все зерно, яке ще залишалося в мішку, було зіпсоване пацюками; у всякому разі, коли я тільки заглянув у мішок, мені здалося, що там саме порохно. Тому що мішок мені був потрібен для пороху, я виніс його у двір і витрусив на землю недалеко від печери.

Це було незадовго перед тим, як почалися зливи... Я давно забув про цей випадок, не пам'ятав навіть, у якому саме місці я витрусив мішок.

Та ось минуло близько місяця, і я побачив під горою, біля самої печери, кілька зелених паростків, що тільки-но вибилися з-під землі. Спочатку я вирішив, що це якась тубільна травиця, якої я раніше не помітив. Але минуло ще кілька днів, і я з подивом побачив, що зелені стеблинки (їх було не більше як десять-дванадцять штук) заколосилися, і скоро виявилось, що це колоски звичайного ячменю, який росте у нас в Англії. Неможливо висловити, як схвилювало мене це відкриття. Я говорив собі: «Сталося чудо: ячмінь виріс сам собою, без насіння, щоб підтримати моє існування в жахливій пустині».

Думка ця зворушила мене, і, розчулений, я заплакав. Я був щасливий, що таке справжнє чудо відбулося заради мене. І чудо на цьому не закінчилося: скоро між полосками ячменю з'явилися стеблинки іншої рослини, а саме рису; я його легко впізнав, бо, проживаючи в Африці, часто бачив рис на полях.

Жан Гранвіль. Робінзон біля паростків ячменю

Я не тільки був упевнений, що цей рис і цей ячмінь послано мені самим Господом Богом, який піклується про моє життя, але не мав сумніву і в тому, що на острові для мене заготовлено ще багато таких самих колосків. Я нишпорив по всіх закутках мого острова, заглядаючи під кожну купину, під кожний горбочок, але ніде не знайшов ні рису, ні ячменю.

Тільки тоді я нарешті згадав про мішки з пташиним кормом, який я витрусив на землю біля своєї печери.

Чудо з'ясувалося дуже просто!

Ви можете собі уявити, як ретельно збирав я колоски, коли вони визріли (це було наприкінці липня). Я підібрав з землі всі зернятка і сховав їх у сухому надійному місці. Весь урожай першого року я вирішив залишити на посів: я сподівався, що з часом у мене збереться такий запас зерна, що його стане і на насіння, і на хліб.

Але тільки на четвертий рік я міг дозволити собі виділити для харчування частину зерна, та й то дуже малу.

* * *

30 вересня. Сьогодні сумна річниця мого прибуття на острів. Я підрахував зарубини на стовпі, і виявилось, що я живу тут рівно триста шістдесят п'ять днів!

Чи пощастить мені коли-небудь вирватися з цієї тюрми на волю?

Недавно я помітив, що у мене залишилося дуже мало чорнила. Треба буде витрачати його економніше: досі я писав щодня і записував у щоденник усякі дрібниці, а тепер буду записувати лише видатні події мого життя.

Розділ дванадцятий. РОБІНЗОН ВИГОТОВЛЯЄ ПОСУД

І я вирішив, що коли тільки знайду придатну глину, виліплю кілька великих глечиків для зерна. Про такий глиняний посуд, в якому можна було б готувати страву, я поки що не мріяв.

Я думаю, що жодна в світі людина не відчувала такої радості з такого мізерного приводу, яку відчув я, коли впевнився, що вдалося виготовити горщики, які не бояться ні води, ані вогню.

Я ледве міг діждатися, поки мої горщики прохолонуть, щоб можна було в один із них налити воду, поставити знову на вогонь і зварити на ньому м'ясо. Горщик був прекрасний. Я зварив собі з козлятини дуже добрий бульйон; звичайно, коли б покласти до бульйону капусту й цибулю та заправити вівсяним борошном, він був би ще кращий.

Тепер я став думати, як зробити кам'яну ступку, щоб перемелювати зерно; адже про такий чудовий витвір мистецтва, як млин, не могло бути й мови: одній парі людських рук не під силу виконати таку роботу.

Тепер треба було подумати про те, як я буду місити свої паляниці, коли приготую борошно.

Насамперед у мене не було розчини; втім, цьому лихові все одно запобігти було нічим, і тому про розчину я не турбувався. Але як

обійтись без печі? Це було справді карколомне питання. І все ж я надумав, чим її замінити. Я виліпив із глини кілька великих посудин, щось схоже на блюда, дуже широких, але мілких, і гарненько обпалив їх на вогні. Я приготував їх заздалегідь до початку жнив і склав у коморі. Ще раніше у мене було влаштоване на землі вогнище — рівний майданчик з квадратних цеглин теж власного виробу і теж добре обпалених.

Коли прийшов час пекти хліб, я розвів на цьому вогнищі великий вогонь. Ледве дрова перегоріли, я розгріб вугілля по всьому вогнищу і дав йому полежати з півгодини, щоб вогнище розпалилося до червоного. Тоді я відгріб весь жар убік і поклав на вогнище свої паляниці. Потім я накрив їх одним із заготовлених мною глиняних блюд, перекинувши його догори дном, а на блюдо поклав гаряче вугілля.

І що ж? Мої паляниці випеклися, як у найкращій печі.

Приємно було покуштувати свіжого хліба. Мені здалося, що ніколи в житті я не їв таких чудових ласощів.

Взагалі за короткий час я зробився дуже добрим пекарем; не кажучи вже про простий хліб, я навчився пекти пудинги й коржі з рису. Тільки пирогів я не робив, та й то швидше тому, що, крім козлятини і пташиного м'яса, у мене не було ніякої іншої начинки.

За цими господарськими роботами минув увесь третій рік мого перебування на острові.

Розділ тринадцятий. РОБІНЗОН БУДУЄ ЧОВЕН

Нарешті мені спало на думку: чи не спробувати мені самому зробити човен або, ще краще, пірогу, як роблять у тутешніх широтах червоношкірі?

«Щоб зробити пірогу,— міркував я,— не треба майже ніяких інструментів, бо її видовбують із суцільного стовбура дерева; з такою роботою може впоратись і одна людина».

Зробити пірогу здавалось мені не тільки можливою, а й легкою справою, і думка про цю роботу була для мене дуже приємною. З великою насолодою я думав про те, що мені навіть легше буде виконати це завдання, ніж неграм чи індійцям.

Я не замислювався над питанням, як я спускатиму на воду свою пірогу, коли вона буде готова, а проте ця перешкода була значно серйознішою, ніж нестача інструментів.

Я так палко віддався мріям про майбутню свою подорож, що й секунди не думав про це, хоч цілком очевидно, що незрівнянно легше провести човен сорок п'ять миль морем, ніж

Жан Гранвіль. Робінзон виготовляє пірогу

протягти його по землі сорок п'ять сажнів*, які відокремлювали його від води.

Одне слово, в історії з пірогою я поводився, як дурник, якого тільки може вдати людина, що не втратила розуму.

...Всі мої спроби спустити човен на воду закінчилися безуспішно: моя пірога залишилася там, де була!

Я був вражений до глибини душі і тільки тепер зрозумів, як безглуздо братися за роботу, коли ще невідомо, скільки вона вимагає часу і праці і чи стане сили довести її до кінця.

За цією безглуздою роботою пройшли мої четверті роковини перебування на острові.

Перебуваючи на острові, Робінзон здолав той шлях, який пройшла людська цивілізація від первісних часів до XVII століття.

Розділ двадцятий. *РОБІНЗОН РЯТУЄ ОДНОГО ДИКУНА І ДАЄ ЙОМУ ІМ'Я П'ЯТНИЦЯ*

Минуло ще років півтора. Якось рано-вранці я, на великий свій подив, побачив біля самого берега п'ять чи шість індійських пірог. Людей не було видно, отже, дикуни, мабуть, вийшли на берег і десь пішли. Я знав, що в кожну пірогу звичайно сідає шість чоловік, а то й більше, і, одверто кажучи, трохи розгубився. Я зовсім не чекав, що мені доведеться битися з таким численним ворогом.

Висувати голову було небезпечно. Я сховався за вершиною і став дивитися в підзорну трубу. Дикуни тепер повернулися до своїх човнів. Їх було не менше як тридцять чоловік. Вони запалили на березі багаття і, очевидно, готували на вогні якусь їжу. Я не міг розпізнати, що саме варилось у них, бачив тільки, що вони танцюють навколо багаття з шаленими стрибками і рухами, як звичайно танцюють дикуни.

Продовжуючи дивитися на них в підзорну трубу, я побачив, що вони підбігли до човнів, витягли звідти двох чоловіків і поволокли до багаття. Очевидно, цих нещасних було призначено вбити. До цієї хвилини вони, певно, лежали в човнах із зв'язаними руками й ногами. Одного з них вмить збили з ніг; мабуть, його вдарили по голові дрючком або дерев'яним мечем, цією звичайною зброєю дикунів; враз на нього накинулися ще двоє чи троє і взялися до роботи: розрізали живіт і почали його потрошити.

Другий полонений стояв поблизу, чекаючи такої ж самої долі.

Пораючись біля першої жертви, мучителі забули про нього. Нещасний відчув себе на волі, і у нього, очевидно, з'явилась надія на врятування: він раптом рвонувся вперед і з страшною швидкістю кинувся бігти. Він біг піщаним берегом у той бік, де було моє житло.

Одверто кажучи, я дуже злякався, коли побачив, що він біжить просто на мене. Та й як було не злякатися: мені в першу хвилину здалося, що навздогін йому кинулась уся ватага. Проте я залишився на посту і скоро побачив, що за втікачем женуться тільки два чи три чо-

ловіки, а інші, пробігши невелику віддаль, потроху відстали і тепер ідуть назад, до багаття. Це трохи заспокоїло мене. Але остаточно я заспокоївся, коли побачив, що втікач набагато випередив своїх ворогів; було видно, що коли йому пощастить пробігти з такою швидкістю ще півгодини, вони ні в якому разі не впіймають його.

Не гаючи часу, я спустився драбиною вниз до підніжжя горба, схопив поставлені там рушниці, потім з такою самою швидкістю видерся знову нагору, спустився з протилежного боку і побіг навскоси до моря, щоб перепинити дикунів.

Тому що я біг униз по схилу горба найкоротшою дорогою, я скоро опинився між утікачем і його переслідувачами. Він продовжував бігти, не оглядаючись, і не помітив мене.

Я гукав йому:

— Стій!

Він оглянувся і, здається, в першу хвилину злякався мене ще дужче, ніж своїх переслідувачів. Я зробив йому знак, щоб він наблизився до мене, а сам пішов повільним кроком назустріч двом дикунам, які бігли за ним.

Коли передній наблизився до мене, я несподівано кинувся на нього і прикладом рушниці збив його з ніг. Стріляти я боявся, щоб не привернути уваги інших дикунів, хоч вони були далеко і навряд чи могли почути мій постріл, а якби й почули, то все одно не догадалися б, що це таке.

Коли один із переслідувачів упав, другий зупинився, очевидно злякавшись. Я тимчасом продовжував спокійно наближатися до нього. Та, підійшовши ближче, я помітив, що у нього в руках лук і стріла і що він цілиться в мене, і мені довелося вистрілити. Я прицілився, спустив курок і вбив його на місці.

Нещасний утікач, дарма що я вбив обох його ворогів (принаймні так йому повинно було здатися), був до того наляканий вогнем і гуркотом пострілу, що втратив здібність рухатися; він стояв, як прикутий до місця, не знаючи, на що зважитись: бігти чи залишатися зі мною, хоч, певно, він волів би втекти, коли б міг.

Тут я помітив, що він увесь тремтить; нещасний, певно, боявся, що коли він потрапить до моїх рук, я зразу ж уб'ю його, як і тих дикунів. Я знову показав йому знаком, щоб він наблизився до мене, і взагалі всіляко намагався підбадьорити його.

Він підходив до мене все ближче й ближче. Через кожні десять-дванадцять кроків він падав на коліна. Очевидно, він хотів виявити мені подяку за те, що я врятував йому життя.

Я лагідно посміхнувся до нього і з найпривітнішим виглядом продовжував манити його рукою.

Нарешті дикун підійшов зовсім близько. Тут він знов упав на коліна, поцілував землю, притисся до неї обличчям і, піднявши мою ногу, поставив її собі на голову. Це, очевидно, мало означати, що він присягається бути моїм рабом аж до смерті.

Я підняв його і з лагідною дружелюбною посмішкою намагався показати, що йому нема чого боятися мене.

Ілюстрація до роману французького видання 1856 року

Я наказав йому йти за мною, і ми рушили в дорогу. Йшли ми довго, тому що я повів його не у фортецю, а зовсім в інший бік — до найдальшої частини острова, до мого нового грота. В гроті я дав йому хліба, кетяг родзинок і трохи води; все це було йому дуже потрібне після швидкого бігу.

Коли він підкріпив свої сили, я вказав йому на куток печери, де в мене лежав оберемок рисової соломи, і пояснив йому знаками, що він може лягти спати.

Бідолаха ліг і вмить заснув.

Я скористався випадком, щоб краще розгледіти його.

Це була гарна молода людина, високого зросту, прекрасної будови, з розвиненими мускулястими руками й ногами. На вигляд йому було років двадцять п'ять — двадцять шість. На обличчі його я не помітив нічого похмурого чи лютого. Це було мужнє і в той самий час ніжне і приємне обличчя європейця, і часто на ньому з'являвся вираз лагідності, особливо коли він посміхався. Волосся у нього було чорне і довге; воно не кучерявилось, як овеча шерсть, а падало на обличчя рівними пасмами. Чоло в нього було високе, відкрите; колір шкіри не чорний, а темно-коричневий, але не того жовто-рудого відтінку, який буває у тубільців Бразилії, а швидше оливковий, дуже приємний для ока. Обличчя в нього було кругле, щоки повні, ніс невеликий, але не приплющений, як це буває у негрів. Рот у нього був гарний, губи тонкі, красиві, а зуби рівні, білі, як слонова кістка.

Спав він не більше як півгодини, вірніше не спав, а дрімав, потім схопився на ноги і вийшов із печери до мене.

Я доїв у загоні своїх кіз. Побачивши мене, він зразу ж підбіг до мене і знову впав передо мною на землю, виявляючи різними знаками найпокірливішу вдячність і відданість.

Припавши лицем до землі, він знову поставив собі на голову мою ногу і взагалі всіма доступними йому засобами намагався показати мені свою безмежну рабську покірність і сказати, що з цього дня він буде служити мені все життя.

Я зрозумів багато з того, що він хотів мені сказати, і постарався розтлумачити йому, що я цілком задоволений ним.

З того ж дня я почав його вчити англійським словам. Найперше я сказав йому, що буду називати його П'ятницею (я вибрав для нього це ім'я на згадку про той день, коли врятував йому життя). Потім я навчив його вимовляти моє ім'я, навчив також говорити «так» і «ні» і розтлумачив значення цих слів.

Я приніс йому молока в глиняному глечику і показав, як умочати в нього хліб. Він зразу навчився всьому цьому і став знаками показувати мені, що моє частування йому подобається.

Скоро П'ятниця довів мені, як самовіддано він мене любить. Я не міг не визнати в ньому друга і перестав берегтися його.

Ніколи жодна людина не мала такого люблячого, такого вірного і щирого друга. Ні дразливості, ні лукавства не виявляв він щодо мене; завжди послужливий і привітний, він був прив'язаний до мене, як дитина до рідного батька. Я певний, що при потребі він з радістю пожертвував би для мене своїм життям.

Я був дуже щасливий, що у мене нарешті з'явився товариш, і пообіцяв собі навчити його всьому, що могло б принести йому користь, а насамперед навчити його говорити мовою моєї батьківщини, щоб ми з ним могли розуміти один одного. П'ятниця виявився таким здібним учнем, що кращого не можна й хотіти.

Але найцінніше було в ньому те, що він учився так старанно, з такою радісною готовністю слухав мене, такий був задоволений, коли розумів, чого я від нього хочу, що для мене було великою насолодою вчити його і розмовляти з ним.

Відтоді як з'явився П'ятниця, життя моє стало таке затишне й легке, що коли б тільки я міг вважати себе у безпеці від інших дикунів, я, справді, здається, без жалю погодився б залишитися на острові до останніх своїх днів.

Розділ двадцять третій. РОБІНЗОН СПОСТЕРІГАЄ ЗА ПОЛОНЕНИМИ

Не встиг я видертися на гору, як зразу ж побачив корабель.

Він стояв на якорі південно-східного краю острова, миль за вісім від мого житла. Корабель був, без сумніву, англійський, та й човен, як я зміг тепер упевнитися, виявився англійським баркасом.

Не можу висловити, які різноманітні почуття викликало в мені це відкриття.

Не можна змалювати словами мою радість, радість очікування близької зустрічі з моїми земляками (значить, з друзями), коли я побачив корабель, та ще англійський.

Разом з тим якась таємна тривога, що її я не міг собі пояснити, примушувала мене бути на сторожі.

Стоячи на горі, я стежив за човном, який наближався до острова.

Раптом він різко повернув і пішов уздовж берега в напрямі до бухточки, де я колись причалював плотами. Очевидно, люди, що сиділи в човні, наглядали, де їм краще пристати. Вони не помітили бухточки, а причалили в іншому місці, за півмилі від неї.

Я був щасливий, що вони висіли саме там, бо якби вони увійшли в бухточку, вони опинилися б, так би мовити, біля порога мого житла і — хто знає! — можливо, вигнали б мене з фортеці і пограбували б її.

Люди вийшли на берег, і я зміг упевнитися, що це й справді англійці, у всякому разі більшість із них.

Жан Гранвіль. Робінзон і полонені

Одного або двох я, правда, визнав за голландців, але, як виявилося потім, я помилився. Усіх їх було одинадцять чоловік.

Троє з них, мабуть, були привезені сюди як полонені, бо я не помітив у них ніякої зброї і мені здалося, що у них зв'язані ноги. Я бачив, як п'ять чоловік, що першими вискочили на берег, витягували їх з човна.

Один полонений, очевидно, про щось просив: його жести свідчили і про страждання, і про благання, і про відчай. Певно, він зовсім розгубився. Двоє інших також благали про щось і також піднімали руки до неба, але загалом були немовби спокійніші і не так бурхливо виявляли своє горе.

Розбійники, очевидно, не мали наміру вбивати своїх полонених. Налякавши їх і познущавшися з них, лиходії розбіглися по острову, бажаючи, мабуть, оглянути місцевість, де вони опинились. Полонених вони залишили під наглядом двох своїх товаришів. Але, певно, ті були п'яні: як тільки інші пішли, обидва вони залізли у човен і вмить заснули.

Таким чином, полонені залишилися самі. Але, замість того щоб скористатися наданою їм свободою, вони сиділи на піску, озираючись навколо, у безвихідній розпуці.

Це нагадало мені перший день мого перебування на острові.

Так самісінько і я сидів на березі, дико оглядаючись навколо. Я також вважав себе загиблим. Я був тоді впевнений, що мене розтерзають хижі звірі, видерся на дерево і пробув там усю ніч. Взагалі немає таких страхіть, які не примарилися мені в перший час. Так, тоді я вважав себе загиблим, але як спокійно прожив я всі ці роки! Та цього я тоді не передбачав.

Так само і ці троє нещасних впадали у розпач, не знаючи, що порятунок недалеко.

Розділ двадцять п'ятий. РОБІНЗОН ЗУСТРІЧАЄТЬСЯ З КАПІТАНОМ АНГЛІЙСЬКОГО СУДНА

Їх ніхто не стеріг, і я вирішив, не чекаючи вечора, пробратися до них і поговорити з ними. Мені кортіло довідатись, що це за люди і чому вони тут. Я пішов до них у тому химерному вбранні, яке я щойно описав. За мною вслід ішов П'ятниця. Він так само був озброєний з голови до ніг, хоч і не здавався таким опудалом, як його господар.

Я підійшов до трьох полонених зовсім близько (вони сиділи до мене спиною і не могли бачити мене) і голосно спитав їх по-іспанськи:

— Хто ви такі, сеньйори?

Вони здригнулися від несподіванки, але, здається, перелякалися ще дужче, коли побачили, яке страховище підійшло до них.

Жоден з них не відповів ні слова, і мені здалося, що вони збираються від мене втекти.

Тоді я заговорив по-англійськи:

— Джентльмени,— сказав я,— не лякайтесь. Можливо, ви знайдете друга там, де найменше сподіваєтесь його зустріти. Я англієць і хочу вам допомогти. Ви бачите: нас лише двоє — я і мій слуга; у нас є зброя і порох. Кажіть же відверто: чим ми можемо полегшити вашу долю, яке лихо трапилося з вами?

— Наших злигоднів так багато, що описувати їх було б дуже довго,— відповів один полонений,— а наші кати близько і кожної хвилини можуть з'явитися сюди. Ось вам, сер, коротко вся наша історія. Я капітан корабля; мій екіпаж збунтувався. Я завжди любив своїх матросів, і вони любили мене. Під моєю командою їм дуже добре жилося. Але їх спантеличила зграя негідників, яка останнім часом завелась у мене на судні. Ці негідники переконали їх стати піратами — морськими розбійниками, щоб грабувати й палити кораблі. Товариші мої, яких ви бачите тут (один — мій помічник, другий — пасажир), ледве вблагали цих людей не вбивати нас, і нарешті вони погодилися, з тією умовою, що вони висадять нас трьох десь на пустинному березі. Так вони і зробили. Ми були впевнені, що тут нас чекає голодна смерть, бо вважали цю землю незаселеною. А тепер виявилося, що тут живуть люди, які готові самовіддано врятувати нас від смерті.

— Де ж ці лиходії? — спитав я.— Куди вони пішли? У який бік?

— Вони лежать під тими деревами, сер,— відповів капітан, показуючи на найближчий гайок.— Серце завмирає у мене від страху; я боюся, що вони побачили вас і чують, про що ми зараз говоримо. Якщо так, ми загинули! Вони вб'ють нас усіх, не помилують нікого.

— У них є рушниці? — спитав я.

— Тільки дві, і одна з них у човні.

— Чудово,— сказав я,— все інше я беру на себе. Усі вони сплять, і нам було б неважко підкрастися до них і перебити їх усіх, але чи не краще буде захопити їх живими? Може, вони одумаються, покинуть розбійництво і стануть чесними людьми.

Усі троє підвелись і пішли за мною.

Я повів їх у лісові хащі і там, звертаючись до капітана, сказав:

— Я спробую врятувати вас від піратів, але раніше поставлю вам дві умови.

Він не дав мені договорити.

— Я приймаю будь-які умови, сер,— сказав він.— Якщо вам пощастить відібрати у заколотників мій корабель, робіть зо мною і з моїм кораблем, що хочете. Коли ж ваш задум вам не вдасться, я залишуся тут разом з вами і буду до кінця своїх днів вашим щирим помічником.

Таку саму обіцянку дали і його товариші.

— Коли так,— сказав я,— ось мої дві умови. По-перше, поки ви не перейдете до себе на корабель, ви забудете, що ви — капітан, і будете

безсуперечно підкорятися кожному моєму наказові. І якщо я дам вам зброю, ви при всяких обставинах не скеруєте її ні проти мене, ані проти моїх підлеглих і повернете її мені на першу мою вимогу. По-друге, якщо корабель знову стане вашим, ви без ніякої винагороди приставите на ньому до Англії мене і мого друга.

Капітан заприсягся мені всіма клятвами, які тільки може придумати людський розум, що обидві мої вимоги будуть свято виконані ним і його товаришами.

Поки у нас велися ці переговори, пірати почали прокидатися. З лісу долинули їх голоси. Я побачив, що двоє з них уже стоять на ногах, і спитав капітана, чи це не призвідці заколоту.

— Ні,— відповів він,— ці люди були вірні своєму обов'язкові до останньої хвилини і пристали до заколотників під тиском загроз.

— То нехай собі йдуть,— сказав я,— не будемо їм заважати. Очевидно, сама доля потурбувалася про те, щоб урятувати неповинних від кулі. Але нарікайте на себе, якщо ви дозволите піти іншим. Вони схоплять вас, і вам не буде помилування.

Ці слова пробудили у капітана рішучість. Він і його товариші схопили рушниці, заткнули за пояс пістолети і кинулися вперед.

Один пірат оглянувся на шум кроків і, побачивши капітана з товаришем озброєними, підняв тривогу.

Але було вже пізно: тієї ж секунди, як він закричав, гримнуло два постріли. Стрільці не промахнулись: один пірат був убитий відразу, другий тяжко поранений. Проте він схопився на ноги і почав кликати допомогу. Але тут до нього підійшов капітан.

— Пізно! — сказав він.— Тепер уже ніхто тебе не врятує. Ось тобі нагорода за зраду.

Сказавши це, він підніс мушкет і так сильно вдарив зрадника прикладом по голові, що той навіки замовк.

Тепер, коли не враховувати трьох чоловік, які, певно, зайшли до другої частини лісу, у нас лишалося тільки три вороги, з яких один був легко поранений. В цей час підійшли і ми з П'ятницею. Вороги побачили, що їм не врятуватися, і стали просити пощади. Капітан відповів, що він згоден подарувати їм життя, коли вони ділом доведуть йому, що каються у своїй віроломності, і заприсягнуться, що допоможуть йому оволодіти кораблем. Вони впали перед ним на коліна і стали палко запевняти його у своєму щирому каятті.

Капітан повірив їхнім клятвам і запевнив, що з охотою дарує їм життя. Я не заперечував проти цього, але зажадав, щоб полоненим зв'язали руки й ноги.

Тільки-но переговори закінчились, я наказав П'ятниці і помічникові капітана побігти до баркаса і зняти з нього парус і весла.

Скоро повернулися і ті три матроси, які блукали по острову. Вони забрели далеко і тепер прибігли, почувши наші постріли.

Коли вони побачили, що капітан з їх полоненого став їхнім переможцем, вони навіть не намагалися чинити опір і беззаперечно дали себе зв'язати.

Отже, перемога була за нами.

Розділ двадцять сьомий. КАПІТАН ЗНОВУ КОМАНДУЄ СВОЇМ КОРАБЛЕМ.— РОБІНЗОН ПОКИДАЄ ОСТРІВ

Злочинці каялися, здається, від щирого серця і благали тільки про одне: щоб їх не вбивали.

Бачачи таку покірливість цих жалюгідних людей, наляканих загрозою смерті, я сказав собі:

«Ось коли прийшла до мене година визволення. Цих нещасних так налякано, що, звичайно, вони виконають будь-яку нашу вимогу: варто нам наказати, і вони допоможуть нам оволодіти кораблем».

І відійшовши подалі, за дерева, щоб вони не могли побачити, який убогий вигляд у грізного начальника острова, я вигукнув:

— Покликати до мене капітана!

Один з наших людей урочисто підійшов до капітана і сказав:

— Капітан, вас кличе начальник!

А капітан не менш урочисто відповів:

— Передайте його сіятельству, що я зараз з'явлюся.

Почувши таку мову, бунтівники остаточно притихли. Вони повірили, що недалеко від них перебуває сам губернатор із загоном, в якому налічується п'ятдесят чоловік.

Коли капітан підійшов до мене, я повідомив його, що хочу оволодіти кораблем з допомогою наших полонених. Капітан був у захваті. Ми вирішили завтра ж уранці виконати цей план.

* * *

Коли капітан поїхав, я звелів покликати до себе полонених і завів з ними серйозну розмову.

Я знову сказав їм, що, по-моєму, вони роблять розумно, залишаючись на острові, бо коли б капітан узяв їх з собою на батьківщину, їх неодмінно б повісили.

Я розповів їм докладно, як я потрапив на цей острів, як потроху влаштував своє господарство, як збирав виноград, як сіяв рис і ячмінь, як навчився пекти хліб.

Я показав їм свої укріплення, свої комори, свої лани і загороди — одне слово, зробив усе, щоб життя на острові було для них не таке важке.

Я покинув їм усю свою зброю (тобто п'ять мушкетів, три мисливські рушниці і три шаблі). Я залишив їм півтори бочки пороху і докладно пояснив, як доглядати кіз, як доїти і відгодовувати їх, щоб вони були гладшими, як робити масло і сир.

Таким чином, мені довелося розповісти цим людям усю довгу історію мого трудового, самотнього і томливого життя на острові протягом двадцяти восьми років.

Прощаючись з ними, я обіцяв, що попрошу капітана залишити їм ще дві бочки пороху та насіння овочів, і розповів їм, як важко було мені без цього насіння. Мішок з горохом, який капітан привіз мені для страв, я також віддав їм, порадивши залишити весь горох на посів, щоб у майбутньому його стало більше.

Після цієї розмови з вигнанцями я другого ж дня рано-вранці переїхав на корабель.

Хоч нам і не терпілося поставити паруси і вирушити в далеке плавання, все ж таки ми ще цілу добу стояли на якорі.

Наступного дня рано-вранці ми побачили, що до корабля пливуть дві людини. Виявилося, що це двоє з тих п'ятьох, яких ми залишили на острові.

— Візьміть нас з собою! — кричали вони.— Вже краще повісьте нас, але не кидайте на острові. Наші товариші все одно нас уб'ють.

У відповідь на їхню просьбу капітан заявив, що не може взяти їх без мого дозволу. Але кінець кінцем, узявши з них урочисту клятву, що вони виправляться і будуть поводитися смирно, ми прийняли їх на корабель.

Тому що незабаром починався приплив, на берег було послано шлюпку з речами, які я обіцяв поселенцям. До цих речей капітан додав, на мою просьбу, сундук, повний різного одягу. Вони взяли цей подарунок з великою вдячністю.

Прощаючися з вигнанцями, я дав їм слово, що не забуду про них і, коли тільки в якомусь порту ми зустрінемо корабель, путь якого йтиме повз мій острів, я попрошу капітана того корабля зайти за ними і приставити їх до рідного краю.

Коли я покидав цей острів, я взяв з собою на пам'ять велику гостроверху шапку, власноручно пошиту з козиного хутра, парасольку і одного папугу. Не забув я взяти і гроші, але вони так довго лежали у мене без ніякого вжитку, що зовсім потемніли. Тільки після того, як я ретельно почистив їх, вони знову стали схожі на срібло. Узяв я також і золоті монети, знайдені колись на розбитому іспанському кораблі.

Як потім виявилося з корабельних записів, мій від'їзд відбувся 19 грудня 1687 року.

Отже, я прожив на острові двадцять вісім років, два місяці і дев'ятнадцять днів.

По дорозі я заїхав до іспанців і взяв їх з собою на корабель. Вони були дуже раді і з слізьми на очах дякували мені.

Але, здається, найщасливішим був П'ятниця, бо його старий батько разом з нами вирушив у далеку дорогу.

Переклад Євгена Крижевича

Словничок

Ми́ля — тут: морська міра довжини, що дорівнює 1,852 км.
Са́жень — старовинна міра довжини, яка дорівнює 2,134 м.
Шифоньє́рка — невелика шафа для зберігання білизни, книг тощо.

Запитання й завдання

1. Яку мрію Робінзон Крузо плекав у душі з дитинства? Чому його батько не хотів, щоб вона збулася? Чи прислухався Робінзон до його поради?
2. Опишіть почуття Робінзона, коли він опинився на острові.
3. Що забрав Робінзон з напівзатонулого корабля? Як він визначав цінність речей?

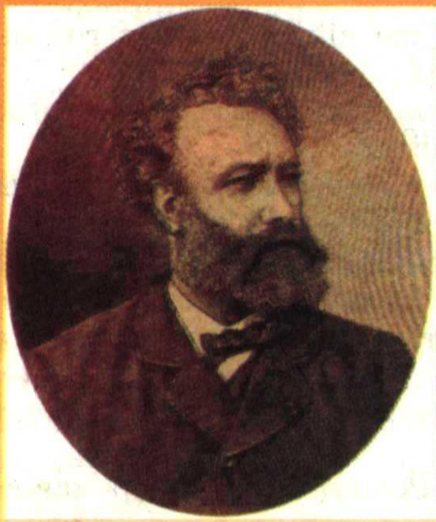
4. Чому Робінзон Крузо вирішив вести щоденник? Що допомогло йому побороти тугу? За записами у щоденнику визначте, що Робінзон вважав найголовнішим у своєму житті на острові.
5. Як Робінзон влаштував своє житло? На що він спрямував головні зусилля? Як йому вдалося прогодувати себе на острові?
6. Розкажіть про життя Робінзона на острові: як він садив город, виготовляв посуд, будував човен. Чи все йому вдавалося?
7. Чи безпечним було перебування Робінзона на острові? Які несподіванки траплялися з ним?
8. Яких висновків дійшов Робінзон за час перебування на острові? Чи зробив би він їх, якби не опинився в ізоляції від людей?
9. Розгляньте ілюстрації до твору. Якими цитатами з роману ви їх підписали б?
10. Які риси характеру Робінзона виявилися на острові? Складіть цитатний план характеристики Робінзона Крузо.
11. Дайте визначення роману. Доведіть, що «Робінзон Крузо» є романом.

1. Перегляньте підказки до твору. Які етапи історії людства пройшов Робінзон? Чому це роман про людину взагалі?
2. Чи мали підстави англійці із захопленого бунтівниками корабля називати Робінзона губернатором острова? Обґрунтуйте свою думку.
3. Чому Робінзон вийшов з усіх випробувань переможцем?
4. Наука стверджує, що людина не може прожити на самоті двадцять вісім років і при цьому не здичавіти. Чому Даніель Дефо вдається до неправдоподібного факту в своєму романі?
5. Що люди мають на увазі, коли називають когось Робінзоном?
6. Чому роман «Робінзон Крузо» належить до пригодницької літератури? Які ще пригодницькі твори ви знаєте? Зверніться до літературознавчого словника.

Прочитайте в розділі «Цікава наука про літературу» статтю «Губернатор безлюдного острова». Порівняйте історії перебування на острові моряка Селькірка й героя роману Дефо. Зверніть увагу на те, як вони там опинились, як облаштовували житло, скільки часу перебували на острові, чи змінилася їхня поведінка.

1. Назвіть «четвертого зайвого» і обґрунтуйте свій вибір: «Пригоди Тома Сойєра», «Товстий і тонкий», «Три мушкетери», «Пригоди Робінзона Крузо».
2. Що мав на увазі Робінзон, коли говорив: «*Непотрібний мотлох, навіщо ти мені тепер?*»

1. Підготуйте усну розповідь від імені Робінзона на тему «Як я вів господарство».
2. Підготуйте розповідь від імені П'ятниці на тему «Моє знайомство з Робінзоном». Розіграйте сцену зустрічі Робінзона і П'ятниці.
3. Дотримуючись законів пригодницької літератури, напишіть невеликий твір на тему «Вони залишилися на острові після Робінзона».

Жуль Верн — французький письменник

1828 (Нант) — **1905** (Ам'єн)

ЖУЛЬ ВЕРН

Усі ми тією чи іншою мірою діти Жуля Верна. Цілком можливо, що без нього нам і в голову не прийшло б полетіти на Місяць.

Рей Бредбері

Не лише на Місяць, а й в інші світи — далекі й близькі — люди вперше зазирнули завдяки французькому письменникові **Жулю Верну. Адмірал Берд**, який у 1926 році перелетів Північний полюс, сказав: «*Сюди мене привів Жуль Верн*».

Таку ж думку висловив і засновник сучасної космонавтики **Костянтин Ціолковський:** «*Жага до космічних подорожей закладена в мені відомим фантазером Жулем Верном*».

Дитяче зацікавлення творчістю Жуля Верна позначилося і на долі відомого дослідника печер **Норберта Кастере:** «*Величезний вплив на моє захоплення печерами справила чудова книга Жуля Верна «Подорож до центра Землі». Я перечитував її багато разів. Зізнаюсь, що і тепер читаю її з таким же інтересом, як у дитинстві*».

Хто ж він такий, Жуль Верн? Чому більше ста років його творчість приваблює усе нових і нових читачів? Чому його книги не старіють, як деякі інші?

Сам письменник про себе розповідав: «*Я повинен був народитися моряком і тепер щодня шкодую, що морська кар'єра не увійшла в мою долю з дитинства*».

А здавалося б, саме життя сприяло цьому. Народився Жуль Верн у 1828 році в місті Нант, де в часи його дитинства базувався флот Франції. Хлопчик жив серед портової метушні великого торгового міста, звідки починалися і де завершувалися далекі морські плавання...

Хорнер. Свіжий бриз

Маленькому Жулеві не було ще й десяти років, а він уже знав усі морські терміни й команди, читав книги про море й моряків. Почесне місце серед них посідали твори англійця Данієля Дефо й американця **Фенімора Купера**.

Одинадцятирічним він утік із дому і найнявся юнгою на вітрильник, який мав відпливати до Індії. Однак подорож не відбулася — хлопчика повернули батькам.

Свою мрію Жуль Верн здійснив у дорослому житті: подорожував власною яхтою. *«Я двічі перетнув Середземне море, побував в Італії, Англії, Шотландії, Ірландії, Данії, Голландії, Скандинавії, заходив у африканські води... Я відвідав навіть Північну Америку»*,— згадував уже в похилому віці Жуль Верн.

Уодд. Американський кліпер 1851 року

Літературний доробок Жуля Верна за майже шістдесят років становить близько 130 томів. Це справжня бібліотека! Щодня з п'ятої ранку до сьомої вечора він писав. Дві-три книги на рік виходили з-під його пера.

На перший погляд здається, що всі твори Жуля Верна написані легко, без зусиль. Але це не так. Для літературної роботи йому необхідні були знання з різних галузей науки, техніки, тому він не шкодував часу на навчання. Жуль Верн навчався упродовж усього життя. Напевно, тільки науку письменник любив так само, як і море. Він цікавився географією, радів, коли дізнавався про будь-яке нове відкриття. У його бібліотеці були праці з географії, геології, астрономії, фізики, записи мандрівників, спогади вчених, різноманітні енциклопедії, довідники, художня література. Улюбленими письменниками Жуля Верна були **Вальтер Скотт**, Фенімор Купер, **Александр Дюма**, **Герберт Уеллс**. Але перевагу він надавав Чарлзу Діккенсу: *«Я кілька разів перечитав Діккенса від початку до кінця. Цьому письменникові я дуже зобов'язаний»*.

Обкладинка книги «Незвичайні подорожі» французького видання кінця XIX ст.

«Незвичайні подорожі» — головна праця Жуля Верна, яка включає 63 романи та дві збірки повістей і оповідань. Письменник створював її понад сорок років: з 1862 по 1905 рік. «Незвичайні подорожі» — це мандри, які насправді в той час не могли відбутися. Наприклад, на Місяць або до центра Землі. Цікаво, що багато фантастичних ідей письменника згодом стали реальністю. Підраховано, що зі 108 фантастичних ідей Жуля Верна помилковими або нездійсненними виявилися лише 10.

Жуль Верн став першим у світі науковим фантастом. Він вигадав свої «Незвичайні подорожі», щоб у фантастичній формі мандрів змалювати величну «картину світу». Здається, у всіх куточках Землі, навіть за її межами, побували його герої. Прочитайте лише назви романів — і вітер мандрів підхопить вас: «П'ять тижнів на повітряній кулі», «Подорож до центра Землі», «Із Землі на Місяць», «Навколо Місяця», «Подорож навколо світу за 86 днів», «П'ятнадцятирічний капітан», «З гармати на Місяць» і, звичайно ж, відома трилогія — «Діти капітана Гранта», «Двадцять тисяч льє під водою», «Таємничий острів».

Герої Жуля Верна — люди найрізноманітніших професій: капітани, винахідники, журналісти, фермери. Письменник подарував світовій літературі три образи героїв-учених: одержимого географа Паганеля, загадкового капітана Немо, інженера-працелюба Сайреса Сміта. Змальовуючи цих персонажів, письменник застосував не лише різні знання і вміння, а й втілив у них свої мрії: «*Якщо я сам не завжди можу бути таким, яким би мені хотілося, то нехай такими будуть хоча б мої герої*».

Жуль Верн і понині живе серед нас, перевтілений у своїх героїв, які мандрують земною кулею. І більше півстоліття разом із ними мандрують читачі різних країн світу.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Жуль Верн, адмірал Берд, Костянтин Ціолковський, Норберт Кастере, Даніель Дефо, Фенімор Купер, Вальтер Скотт, Александр Дюма, Герберт Уеллс, Чарлз Діккенс.

Географічні назви: Франція, Нант, Індія, Середземне море, Італія, Англія, Шотландія, Ірландія, Данія, Голландія, Скандинавія, Північна Америка.

Назви творів: «Подорож до центра Землі», «П'ять тижнів на повітряній кулі», «Із Землі на Місяць», «Навколо Місяця», «Подорож навколо світу за 86 днів», «П'ятнадцятирічний капітан», «З гармати на Місяць», «Діти капітана Гранта», «Двадцять тисяч льє під водою», «Таємничий острів».

Запитання й завдання

1. Коли і де народився Жуль Верн? Ким він мріяв стати в дитинстві?

2. У яких країнах побував письменник? Як ці подорожі вплинули на його творчість?

3. Що означає поняття *літературне життя*? Розкажіть про літературне життя Жуля Верна.

4. Назвіть улюблених письменників Жуля Верна. Кому з них він надавав особливу перевагу?

5. Як називається головна книга Жуля Верна? Які твори, що ввійшли до неї, ви читали? Назвіть ваших улюблених героїв.

6. Які фантастичні ідеї письменника стали реальністю? А в чому він помилявся? Наведіть приклади.

7. Розгляньте портрет письменника. Що ви можете сказати про цю людину?

1. Які особисті якості письменника забезпечили йому успіх у літературі?
2. Як ви розумієте слова Рея Бредбері, що стали епіграфом до статті про письменника?

Накресліть на карті маршрут подорожей Жуля Верна. Поміркуйте, яке місце повинно стати відправним пунктом мандрів.

П'ЯТНАДЦЯТИРІЧНИЙ КАПІТАН

(Уривки)

Частина І

Розділ II. ДІК СЕНД

Погода стояла гарна, і, якщо не зважати на деяку затримку, плавання відбувалося в досить добрих умовах.

Місіс Уелдон влаштувалась на борту «Пілігрима» якнайвигідніше. Однак спершу довелося помізкувати, де її прихистити. На судні не було ні юта*, ні рубки*. Жодна з кормових кают команди для місіс Уелдон не годилася. Тож капітан Халл запропонував їй свою власну скромну каюту біля корми. Проте довелося довго умовляти місіс Уелдон, бо вона ніяк не хотіла забирати в нього каюту. В оцім тісненькім помешканні вона й оселилася з сином та старою Нен. Тут вона обідала в товаристві капітана Халла й кузена Бенедікта, якого поселено в комірчині поряд.

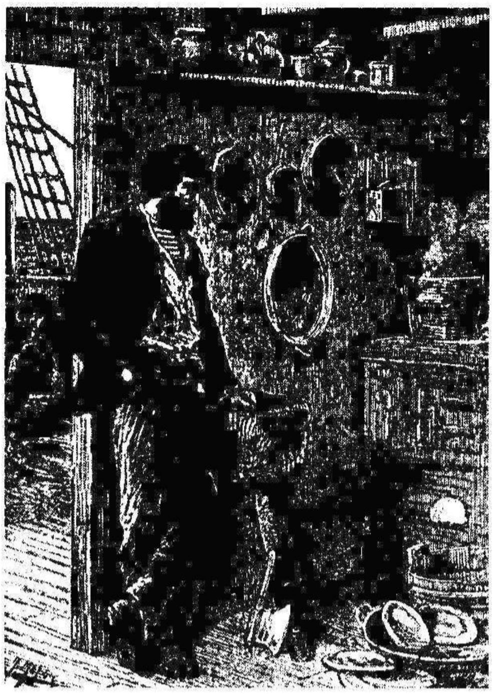
Капітан «Пілігрима» перебрався в каюту, призначену для його помічника, якого на судні ніколи не було. Задля заощадження коштів — шхуна-бриг* плавала з неповною командою, і капітан обходився без помічника.

Команда «Пілігрима» — вмілі, досвідчені моряки — жила як одна дружна сім'я, згуртована спільним життям, клопотами й роботою. Це вже вчетверте матроси виходили разом на промисел. Усі родом з американського заходу, ба навіть з одного узбережжя в штаті Каліфорнія, вони здавна зналися між собою.

Ці славні хлопці дуже добре ставились до місіс Уелдон, дружини їхнього хазяїна, якому були безмежно віддані. Слід сказати, що вони, зацікавлені в якнайбільшому влові, доти завжди поверталися з багатою здобиччю. Якщо навіть їм доводилось добряче попрацювати, то це задля більшого заробітку, який виплачувано при остаточному розрахунку. Але цього разу заробітку майже не передбачалося, і матроси на всі заставки лаяли новозеландських ледацюг.

Тільки один чоловік на борту не був американець за походженням. Звали його Негору, родом він був із Португалії, але добре знав англійську мову. На шхуні він виконував скромну роботу кока. Коли в Окленді втік попередній кок, Негору, бувши без роботи, охоче став на його місце. Чоловік він був мовчазний, тримався від команди осторонь, однак справу свою знав добре. Отож, найнявши його, капітан Халл ніби не прогадав: Негору працював бездоганно.

Проте капітан жалкував, що не мав часу зібрати достатньо відомостей про минуле Негору. Його зовнішність, а надто уникливий погляд

Шарль Барбант, Карл Мейер. Негору

не дуже подобались капітанові. Там, де йдеться про те, щоб допустити незнайомого чоловіка на судно, яке живе своєрідним окремим життям, слід якомога докладніше дізнатися про його минуле, не минаючи жодної дрібниці.

Негору мав років десь із сорок. Це був чорнявий, сухорлявий, моторний, середній на зріст і, певно, дужий чоловік.

Чи мав він якусь освіту? Мабуть, так, це видно було із зауважень, які часом прохоплювались у нього. Він ніколи не говорив ні про своє минуле, ані про свою родину. Звідки він прибув, де жив доти, чим займався — ніхто не знав.

Ніхто не знав і його планів на майбутнє. Він тільки висловив якось намір зійти на берег у Вальпараїсо. Це був дивний чоловік. В усякому разі, він, напевно, не був моряком. Він розумівся на морських справах не більше за першого-ліпшого кока, який значну частину свого життя проплавав у морі. Однак на морську хворобу він не слабував, а це вже неабияка перевага для корабельного кухаря.

На палубі Негору бачили рідко. Цілісінький день він порався в своїм тіснім камбузі*, де стояла велика плита. А пізно ввечері він гасив плиту і йшов до своєї каютки на носі, де відразу лягав спати.

Як ми вже казали, команда «Пілігрима» складалася з п'яти матросів і новачка.

Цей новачок, хлопець п'ятнадцяти років, був сином невідомих батька-матері. Він виховувався в дитячому будинку.

Дік Сенд — так звали хлопця — мабуть, був родом зі штату Нью-Йорк, а то і з самої його столиці — міста Нью-Йорка.

Ім'я «Дік» — скорочене від «Річард» — дано маленькому сироті на честь жалісливого перехожого, який підібрав його через два або три дні після народження. Що ж до прізвища Сенд*, то ним удостоїли хлопчика на згадку про місце, де його знайдено,— на ріжку піщаної коси Сенді-Гук, що утворює вхід до порту Нью-Йорк у гирлі річки Гудзон.

Дік Сенд був середній на зріст, міцно збудований, чорнявий, із синіми рішучими очима. Робота моряка підготувала його до життєвої боротьби. Його розумне обличчя дихало енергією. Це було обличчя не тільки хороброї, а й завзятої людини.

У п'ятнадцять років хлопець уже міг приймати рішення і доводити до кінця свої задуми. Його вигляд, жвавий і серйозний водночас, привертав до себе увагу. На відміну від своїх ровесників Дік був

скупий на слова та жести. Дуже рано, в тім віці, коли ще звичайно не замислюються над майбутнім, він усвідомив своє становище й дав собі обіцянку «стати людиною».

І він дотримав слова — став дорослим чоловіком у віці, коли його однолітки залишались іще дітьми.

Дуже рухливий, спритний і міцний фізично, Дік Сенд був один із тих обранців долі, про яких можна сказати, що вони народилися з двома правими руками й двома лівими ногами. Хоч би що вони робили — їм усе «з руки»; хоч би з ким вони йшли — вони завжди крокують «у ногу».

Шарль Барбант, Карл Мейер. Дік Сенд і Джек

Отже, сирота Дік виховувався в дитячому будинку. В чотири роки він навчився читати, писати й рахувати.

Діка змалку вабило море, і у вісім років він пішов юнгою на корабель, який плавав у південних морях. Тут він став навчатись моряцького ремесла, що його й треба навчатись з раннього дитинства. Офіцери зацікавилися допитливим, здібним до науки хлопчиком і залюбки ділилися з ним своїми знаннями та досвідом. Юнга от-от мав стати матросом і, безперечно, не думав спинятись на досягнутому. Хто з дитячих літ усвідомив, що праця — це закон життя, хто змалу знає, що хліб заробляється тільки в поті чола, той завжди готовий на великі справи і у свій день знайде і волю, і силу, щоб їх здійснити.

Капітан Халл помітив Діка Сенда, коли той був юнгою на борту одного торгового судна. Моряк заприятелював із цим славним відважним хлопцем, а згодом відрекомендував його Джеймсові Уелдону. Уелдон зацікавився сиротою. Він оддав Діка до школи в Сан-Франциско.

У школі Дік Сенд особливо захоплювався географією та історією подорожей, і йому кортіло швидше вирости, щоб вивчати вищу математику та навігацію*. Він би не забарився поєднати теорію з практикою.

І от нарешті новачком-матросом він ступив на борт «Пілігрима». Моряк повинен знати китобійний промисел так само добре, як і теорію навігації. Це гарна практична підготовка до всіляких несподіванок у морській службі. Дік Сенд вирушив у плавання на судні свого благодійника Джеймса Уелдона, яким командував його покровитель капітан Халл. Отже, все складалося для нього якнайкраще.

Зайве говорити, що Дік був безмежно відданий родині Уелдонів, котра стільки зробила для нього. Можна собі уявити, як радів юний матрос, дізнавшись, що місіс Уелдон плистиме на «Пілігримі». Кілька років місіс Уелдон була йому за матір, а малого Джека він любив, мов рідного брата. Його покровителі добре знали, що посіяне

ними зерно впало в родючий ґрунт. Серце юного сироти повнилося вдячністю, й він, не вагаючись, пішов би у вогонь і в воду за тих, що дали йому освіту та напутили його на добро. Дік Сенд мав п'ятнадцять років, а мислив на всі тридцять.

Місіс Уелдон знала, чого вартий їхній вихованець. Вона могла спокійно довірити йому Джека. Малий тягся до Діка, відчуваючи, що «старший брат» його любить. Довгі години дозвілля, які так часто випадають під час переїзду, коли стоїть гарна година, коли вітрила наставлено добре, Дік із Джеком проводили разом. Юний матрос показував малому чимало цікавого з морської справи. Місіс Уелдон без страху спостерігала, як Джек у супроводі Діка Сенда стрибав по вантах*, здирався на фок-щоглу* до марса* або до поперечини брамстеньги* й стрілою ковзав униз по фалу*. Дік завжди ставав попереду або позаду малого, щомиті ладен його підтримати, якби ручка п'ятирічного Джека сприснула. Такі вправи були дуже корисні для малого, який нещодавно одужав після тяжкої хвороби. На борту «Пілігрима» його бліді щічки швидко повнилися рум'янцем завдяки щоденній гімнастиці та свіжому морському повітрю.

Отак і минала подорож. Якби не супротивний ост, то ні команді, ні пасажирам «Пілігрима» не було б на що скаржитись.

Було близько дев'ятої години ранку. Стояла ясна сонячна погода. Дік Сенд із Джеком примостились на реї* бізань-щогли* й оглядали звідти всю палубу судна, а також чималий простір довкола. Позаду частину обрію затуляла грот-щогла* зі скісним гротом* і прапором на флагштокові*. Спереду над хвилями здіймався бушприт* зі своїми трьома кліверами*, що скидалися на три великих неправильних крила. Під ними надимався фок*, а вгорі тремтіли на вітрі фор-марсель* та фор-брамсель*. Шхуну-бриг знай повертали на лівий галс*, тримаючи якомога крутіше до вітру.

Дік Сенд саме пояснював Джекові, чому «Пілігрим» не може перекинутися, хоч і дає добрячий крен* на штирборт*: він-бо правильно навантажений і зрівноважений у всіх своїх частинах. Аж тут хлопчик урвав його, вигукнувши:

— Що це там таке?

— Ти щось бачиш, Джеку? — спитав Дік Сенд, зводячись у повний зріст на реї.

— Так, так! Онде! — відповів малий Джек, показуючи пальцем у проміжок між великим клівером і стакселем*.

Уважно подивившись туди, куди показував Джек, Дік Сенд закричав:

— Спереду, з лівого борту, під вітром до нас, уламок судна!

Розділ VII. ПРИГОТУВАННЯ

Зрозуміло, чому поява цього кита так схвилювала команду «Пілігрима». Смугач і справді здавався велетенським. Уполювати його і в такий спосіб довантажити трюм* — неабияка принада! Чи ж могли китобої знехтувати таку нагоду?

Однак місіс Уелдон спитала капітана Халла, чи не наразяться він і його команда на небезпеку, напавши на кита з такими малими силами.

— Аж ніяк, місіс Уелдон,— відповів капітан Халл.— Мені не раз доводилося полювати на китів з однією шлюпкою, і я завжди мав здобич. Повторюю, ніяка небезпека не загрожує нам, отже, і вам.

Заспокоївшись, місіс Уелдон більше ні про що не питала і одійшла вбік.

Капітан Халл, не марнуючи часу, віддав необхідні розпорядження. З досвіду він знав, що полювання буде нелегке, тож вирішив підготуватися якомога краще, вживши всіх застережних заходів.

А нелегке воно мало бути ще й тому, що невеличкій команді шхуни-брига довелось би полювати тільки з одного човна. Всього ж на «Пілігримі», крім звичайної шлюпки, що стояла між грот-щоглою й бізань-щоглою, були ще три китобійні, підвішені одна з лівого, одна з правого борту, та одна зовсім скраю на кормі. Звичайно, полюючи на кита, на воду спускали й ці три шлюпки. Але то бувало, як уже відомо читачеві, в китобійний сезон, коли матросам «Пілігрима» допомагали люди, навербовані в портах Нової Зеландії.

Тепер же з «Пілігрима» могли вийти тільки п'ятеро матросів, тобто саме стільки, щоб упоратись з однією китобійною шлюпкою. Проте, щоб скористатися з послуг Тома та його товаришів, не могло бути й мови. Керування китобійною шлюпкою вимагає неабиякого досвіду. Досить одного хибного повороту стерна або недоладного змаху весла під час нападу, щоб згубити шлюпку.

Але капітан Халл не хотів кидати свого судна, не залишивши замість себе бодай одного досвідченого моряка. Всяке може статися.

І він, добираючи найдужчих моряків на шлюпку, змушений був хоч-не-хоч полишати «Пілігрима» на Діка Сенда.

— Діку,— мовив капітан,— залишаю тебе замість себе на кораблі на час полювання, яке, сподіваюсь, не забере багато часу.

— Слухаюсь, капітане!— відповів молодий моряк.— Я робитиму все, що треба.

Дік Сенд сам би хотів узяти участь в полюванні, про яке мріяв оддавна, проте розумів, що, з одного боку, на шлюпці потрібен досвідченіший моряк, ніж він, а з іншого,— що тільки він може заступити капітана Халла. Тим-то й скорився наказові.

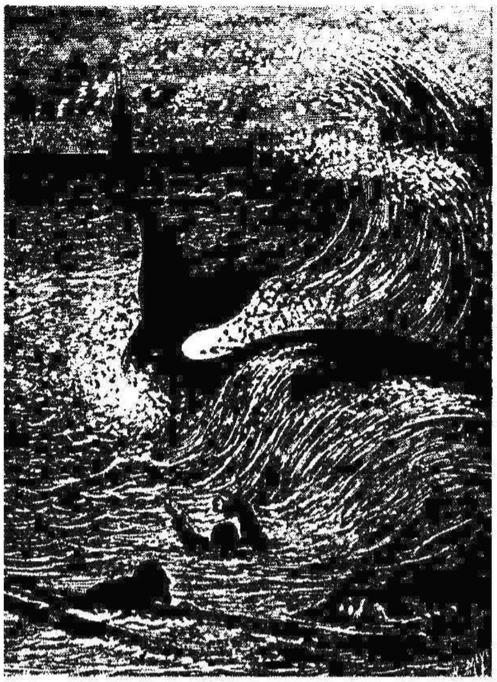
Розділ VIII. СМУГАЧ

Досвідчений китобій, капітан Халл ніколи не покладався на щасливий випадок. Полювання на смугача — важка справа. Тут не слід легковажити жодною перестророгою. І капітан Халл не легковажив.

— Бережись! — закричав капітан Халл.— Зараз вона візьме розгон і кинеться на нас. Бери вбік, Говіку, вбік!

Смугачиха й справді повернулася головою до шлюпки. Потім, ударивши по воді своїми велетенськими плавцями, кинулась уперед...

Смугачиха, прикриваючи собою маля, знов кинулась в атаку. Цього разу вона йшла так, ніби твердо постановила собі не схибити.

Шарль Барбант, Карл Мейер. Смугач

— Пильнуйте, Говіку! — востаннє крикнув капітан Халл.— Пильнуйте!

Але боцман був тепер обеззброєний. Замість довгого кормового весла, що діяло як важіль, він тримав у руках коротке гребне весло.

Він спробував повернути шлюпку. Та всі його зусилля були марні.

Матроси зрозуміли — вони загинули. Підхопившись на ноги, вони відчайдушно закричали, і крик цей, можливо, почули на «Пілігримі».

Морське чудовисько вдарило по шлюпці своїм страшним хвостом.

Підкинута догори неймовірною силою, шлюпка розлетілася на три частини, що попадали у вир, серед якого вертілася смугачиха.

Нещасні матроси, хоча й усі тяжко поранені, ще б змогли втриматися на воді, якби їм удалося схопитися за уламки шлюпки.

З «Пілігрима» встигли побачити, як капітан Халл допомагав це зробити боцманові Говіку...

Але смугачиха, конаючи в страшній агонії, борсалась як навіжена, підстрибуючи, крутилася на місці й несамовито била хвостом по воді.

Протягом кількох хвилин годі було щось розібрати в цім воднім смерчі, що розлітався бризками та піною, розкочуючи на всі боки велетенські хвилі.

Коли Дік Сенд із települ неграми кинулись у шлюпку й за чверть години підпливли до місця побоїща, то не застали там уже нікого живого.

На поверхні червоної від крові води плавали самі тільки уламки шлюпки.

Розділ IX. КАПІТАН СЕНД

Скорбота і жах — такі почуття охопили пасажирів, свідків цієї катастрофи. Всі були приголомшені смертю капітана Халла й матросів. Страшна сцена розігралася в них майже на очах, а вони були безсилі бодай щось зробити для порятунку товаришів! Вони навіть не встигли вчасно підплисти на шлюпці, щоб підібрати поранених, не встигли заступити судном шлях смугачисі з її страшним хвостом. І капітан Халл з командою навіки зникли в морській безодні...

Коли шхуна-бриг підійшла до місця катастрофи, місіс Уелдон упала навколішки, звівши руки до неба.

— Помолімося! — мовила набожна жінка.— Помолімося за нещасних!

Поруч з нею, плачучи, став навколішки малий Джек. Бідний хлопчик усе зрозумів. Дік Сенд, Нен, Том та інші негри стояли зі схиленими головами, проказуючи молитву за місіс Уелдон.

— А тепер, друзі мої,— мовила до супутників місіс Уелдон,— попрохаймо у Всевишнього сили й відваги для нас самих!

Атож! Їхнє становище було таке важке, що їм залишалося тільки чекати порятунку від Всевишнього.

На «Пілігримі» не було ні капітана, щоб командувати, ні матросів, щоб виконувати команди. Судно перебувало серед безкраїх просторів Тихого океану, за сотні миль до найближчого берега, віддане на ласку вітру та хвиль.

Так, лихо було страшне.

На борту «Пілігрима» не зосталося жодного моряка!

Ні, один усе ж зостався: Дік Сенд! Але він — молодий матрос, п'ятнадцятирічний юнак!

Однак тепер він — капітан, боцман, матрос, одне слово, уособлює собою всю команду.

На борту є пасажири — мати з сином та їхні супутники, і це ще дужче ускладнювало становище.

Правда, є ще п'ятеро негрів. Це славні, хоробрі, сумлінні люди, готові виконувати його накази, однак вони анічогісінько не тямлять у морській справі!

Дік Сенд, схрестивши руки, непорушно стояв на палубі й дивився на хвилі, що поглинули капітана Халла, якого він любив, мов батька. Потім окинув зором обрій, силкуючись нагледіти судно, що в нього міг би попросити допомоги або хоч пересадити на нього місіс Уелдон.

Юнак ні в якому разі не збирався покинути «Пілігрим», не довівши його до найближчого порту! На іншому судні місіс Уелдон і Джек були б у більшій безпеці, і він би принаймні не боявся за цих двох людей, що стали йому як рідні.

Але океан був пустельний. Круг «Пілігрима», скільки сягало око, були тільки небо та вода.

Дік Сенд надто добре знав, що вони перебувають далеко осторонь від морських торгових шляхів, а всі китобійні суда плавають іще далі, в південніших широтах, тримаючись місць свого промислу.

Доводилось дивитися небезпеці просто в вічі, бачити все так, як воно було. Що й робив Дік, щиросердно благаючи у Всевишнього допомоги й захисту. «Що робити? — думав він.— Яке рішення прийняти?»

Цієї миті на палубі знов з'явився Негору. Він пішов до камбуза відразу після катастрофи. Ніхто б не міг сказати, яке враження справила трагедія на цього загадкового чоловіка. Він дивився на згубне полювання, не зробивши жодного жесту, не мовивши жодного слова. Та ніхто в ті хвилини не звертав уваги на кока. Проте якби хто й подивився на португальця, то помітив би, що хоч він жадібно стежив за всіма подробицями полювання, обличчя його було незворушне. Він не підійшов до місіс Уелдон, коли та молилася за загиблих.

Негору попрямував на корму, де непорушно стояв Дік Сенд. Кок спинився за три кроки від юнака.

— Ви хочете поговорити зі мною? — ввічливо спитав Дік Сенд.

— Ні, я хотів би поговорити з капітаном Халлом,— холодно відповів Негору,— а якщо його нема, то з боцманом Говіком.

— Але ж вам добре відомо, що обидва вони загинули! — вигукнув юнак.

— То хто тепер командує на кораблі? — зухвало кинув Негору.

— Я,— не вагаючись, мовив Дік Сенд.— Капітан «Пілігрима» тепер я.

— Ви?! — Негору здвигнув плечима.— П'ятнадцятирічний капітан?

— Так. П'ятнадцятирічний капітан! — відповів юнак, підступаючи до кока.

— Так,— сказала місіс Уелдон.— На судні є капітан — капітан Дік Сенд! Прошу це пам'ятати. І знайте — він зуміє добитись послуху від кожного!

Негору вклонився, насмішкувато промимривши кілька слів, що їх годі було розчути, й неквапливо повернувся до себе в камбуз.

І Дік нарешті прийняв рішення!

Тим часом вітер дедалі дужчав; шхуна-бриг, набравши ходу, вже покинула поле рачків.

Дік Сенд оглянув вітрила, потім обвів уважним поглядом людей на палубі. Юнак розумів, яку велику відповідальність бере на себе, проте ухилитись від неї не хотів. Очі всіх супутників були звернені на нього. І, прочитавши в цих очах беззастережну довіру, Дік Сенд у кількох словах сказав, що люди можуть цілком покластися на нього.

При цьому Дік Сенд не переоцінював своїх можливостей. Юнак міг залежно від обставин ставити чи прибирати вітрила з допомогою Тома та інших негрів, однак йому ще бракувало знань, потрібних для того, щоб визначити місцеперебування корабля в океані.

За чотири-п'ять років Дік Сенд досконало оволодів би прекрасним і водночас важким фахом моряка. Він навчився б послуговуватись секстантом — приладом, яким капітан Халл щодня визначав висоту небесних світил. За хронометром, що показував час Гринвіцького меридіана, він би визначав довготу. Сонце б стало його повсякденним порадником. Місяць і планети говорили б йому: «Твій корабель тут, у цій точці океану!» Небесне склепіння — цей найдосконаліший і найточніший годинник із зірками-стрілками, що його не годен вивести з ладу ніякий удар,— показувало б йому години й пройдені відстані. Шляхом астрономічних спостережень він би визначав — як щодня визначав і капітан Халл — місцеперебування свого корабля з точністю до однієї милі, нинішній та подальший правильний курс.

А поки що Дік Сенд міг робити це тільки приблизно, вимірюючи пройдений шлях лагом*, визначаючи напрямок компасом та вносячи поправки в дрейфі*.

Проте він не злякався.

Місіс Уелдон зрозуміла все, що відбувалося в душі сміливого й рішучого хлопця.

— Дякую, Діку,— мовила вона твердим голосом.— З нами вже немає капітана Халла. Вся команда загинула разом з ним. Доля корабля в твоїх руках! Я певна, Діку, що ти врятуєш корабель і всіх нас.

— Так, місіс Уелдон,— відповів Дік Сенд,— я постараюсь це зробити.

— Том і його товариші — славні люди; ти можеш на них покластися.

— Я знаю. Я навчу їх морської справи, й ми разом керуватимемо «Пілігримом». У гарну погоду це легко. А в погану... ну що ж, поборемося з негодою і врятуємо вас, місіс Уелдон, вашого малого Джека і всіх інших. Я відчуваю, що здатен це зробити.

— А ти можеш сказати, Діку, де перебуває «Пілігрим» тепер? — спитала місіс Уелдон.

— Це дуже просто дізнатись,— відповів юнак.— Мені треба тільки глянути на карту, де капітан Халл учора позначив наше місцеперебування.

— А ти зможеш повести корабель у потрібному напрямку?

Шарль Барбант, Карл Мейєр.
Дік Сенд і місіс Уелдон

— Так. Я триматиму курс на схід, до того місця на американському узбережжі, де ми повинні пристати.

— Однак, Діку,— мовила місіс Уелдон,— ти, мабуть, і сам розумієш, що ця катастрофа може та й має змінити наші попередні плани? Звісно, відпадає всяка необхідність вести «Пілігрим» до Вальпараїсо. Тепер треба плисти до ближчого порту на американському узбережжі.

— Безперечно, місіс Уелдон,— відповів Дік Сенд.— Можете не боятись. Американський берег сягає так далеко на південь, що ми до нього десь неодмінно пристанемо.

— А де він, коли дивитися звідси? — спитала місіс Уелдон.

— Он там,— відповів Дік Сенд, показуючи рукою на схід.

— Ну що ж, Діку, прийдемо ми до Вальпараїсо чи до якогось іншого порту — байдуже. Головне для нас — дістатись до берега.

— Ми до нього обов'язково дістанемось, місіс Уелдон, і я вас висаджу в безпечному місці,— впевнено відказав юнак.— Сподіваюсь, неподалік од берега ми зустрінемо яке-небудь каботажне судно*. А норд-вест* дужчає, місіс Уелдон! Коли він протримається, ми пройдемо чималий шлях і швидко дістанемось до берега. Напнемо всі вітрила — від грота до клівера!

Дік Сенд говорив з упевненістю бувалого моряка, котрий чув під ногами палубу надійного корабля — корабля, який не повинен підвести його. Він уже був зібрався з допомогою негрів поставити вітрила й стати за стерно, аж тут місіс Уелдон нагадала йому, що насамперед він має визначити місцеперебування «Пілігрима».

У «П'ятнадцятирічному капітані» я спробував показати, що можуть зробити розум і хоробрість підлітка в боротьбі з небезпекою і труднощами (*Жуль Верн*).

Розділ XI. БУРЯ

Протягом наступного тижня, від 14 по 21 лютого, на «Пілігримі» не сталося нічого, вартого уваги. Норд-ост* дужчав, і судно швидко йшло вперед, роблячи миль по сто шістдесят на добу. Більшого від нього не можна було вимагати.

Як вважав Дік Сенд, шхуна-бриг уже мала б підійти до тих районів океану, куди частіше навідуються трансокеанські пароплави, здійснюючи рейси між обома півкулями. Однак він не полишав надії зустріти один з таких пароплавів, маючи намір або пересадити на нього пасажирів, або ж попросити звідти на поміч кількох матросів, а то, може, й офіцера. Та хоч як пильно оглядала вахта обрій — не помітила жодного корабля, і море знай було пустельне.

Це дивувало Діка Сенда. Він уже тричі перетинав цей район Тихого океану, бравши участь у промислових полярних плаваннях. І вони майже завжди зустрічали тут англійський чи американський пароплав, який або піднімався від мису Горн до екватора, або ж спускався до цієї крайньої південної точки Америки.

Дік Сенд не знав і не міг навіть підозрювати, що «Пілігрим» забрався в набагато вищі широти, куди південніше від тієї точки, де, як він гадав, мав би перебувати. Це пояснювалося двома причинами.

По-перше, течії в цих місцях, що їх швидкість молодий капітан міг вирахувати тільки приблизно, непомітно для нього, але постійно зносили судно з правильного курсу.

По-друге, компас, зіпсований злочинною рукою Негору, показував напрямок неправильно, однак Дік не міг його звірити з другим компасом, що розбився. Отож, гадаючи, що веде судно на схід, юнак вів його на південний схід! Компас постійно був у нього перед очима. Лаг опускали в воду щопівгодини. Ці два прилади давали змогу молодому капітанові, визначаючи напрямок і вираховуючи пройдений шлях, вести судно за курсом. Але ж чи можна покладатися на такі приблизні дані й розрахунки? Аж ніяк.

Розділ XIV. ЩО РОБИТИ?

Отак після подорожі, що тривала сімдесят чотири дні, з її штилями, північно-західними й південно-західними вітрами, «Пілігрим» викинувся на берег і розбився об рифи.

Посадивши собі на коліна сонного Джека, місіс Уелдон озвалася першою.

— Мій друже Дік,— мовила вона,— від усіх нас я дякую тобі за ту відданість, яку ти виявляв досі. Проте ми ще не можемо звільнити тебе від відповідальності. Ти маєш бути нашим провідником на суші, як був капітаном на морі. Ми всі тобі довіряємо. Що нам робити далі?

Місіс Уелдон, Нен, старий Том і його товариші не зводили очей з юнака. Навіть Негору пильно дивився на нього. Видно, кока дуже цікавило, що відповість Дік Сенд.

Поміркувавши якийсь час, Дік Сенд сказав:

— Насамперед, місіс Уелдон, треба з'ясувати, де ми. Гадаю,

«Пілігрим» розбився біля перуанського берега. Вітри й течії мали б занести його саме в ці широти. Можливо, ми перебуваємо в якійсь малозаселеній південній провінції Перу, що межує з пампасами. Я гадаю, це ймовірно: адже берег зовсім безлюдний і, мабуть, рідко хто тут буває. Якщо моє припущення слушне, то ми висадилися дуже далеко від найближчого поселення, а це досить кепська обставина.

Дік Сенд привітно змахнув рукою, і незнайомець, зрозумівши, що на нього не збираються нападати, після недовгого вагання пішов до них.

Дік Сенд міг тепер добре роздивитися незнайомця.

Це був середнього зросту, міцно збудований чоловік років під сорок. Жваві очі, посріблені сивиною чуприна й борода, засмагле, аж чорне, обличчя, мов у того кочовика, що все своє життя мандрував на вільному повітрі по лісах та рівнинах. Шкіряна куртка, крислатий капелюх, чоботи на високих підборах з халявами до колін, на закаблуках великі остроги, які дзвеніли при кожному кроці.

Дік Сенд відразу зрозумів — і так воно було насправді,— що перед ними не корінний житель пампасів — індіанець, а скоріше один з тих чужоземців-авантюристів, часто сумнівної слави, яких нерідко можна зустріти в цих глухих краях. Його манери, а також рудувата борода наводили на думку, що він англосакс за походженням. У всякому разі, він не був ні індіанцем, ані іспанцем.

Дік Сенд упевнився в цьому, коли на його привітання «Ласкаво просимо!», сказане по-англійські, незнайомець відповів тією ж мовою без будь-якого акценту:

— Я також ласкаво прошу вас, мій юний друже!

Підступивши ближче, він потис юнакові руку, а неграм тільки кивнув головою.

— Ви англієць? — спитав він Діка Сенда.

— Американець,— відповів юнак.

— З півдня?

— Ні, з півночі.

Незнайомець ніби зрадів і енергійно, чисто по-американському, ще раз потис хлопцеві руку.

— Від нашої шхуни-брига нічого не залишилося,— мовив Дік.— Прибій потрощив її за цю ніч.

— І насамперед,— вела далі місіс Уелдон,— ми б хотіли спитати у вас, де ми.

— Ви на південноамериканському узбережжі,— відповів незнайомець, якого начебто дуже здивувало запитання місіс Уелдон.— Невже у вас був щодо цього якийсь сумнів?

Шарль Барбант, Карл Мейєр. Незнайомець

— Ви живете в цій частині Болівії, містере Гарріс? — спитала місіс Уелдон.

— Ні, місіс Уелдон, я живу на півдні, біля чилійського кордону, а зараз їду на північний схід, в Атакаму.

— Виходить, ми перебуваємо поблизу Атакамської пустелі? — спитав Дік Сенд.

— Саме так, мій юний друже, і ця пустеля починається за гірським пасмом, що височіє на обрії.

— Пустеля Атакама? — перепитав Дік Сенд.

— Так, — відповів Гарріс. — Ця пустеля — своєрідний край Південної Америки, від якої вона багато чим відрізняється. Це найцікавіша й найменш вивчена область материка.

— І ви їдете сам-один? — спитала місіс Уелдон.

— Я вже не вперше отак їду! За двісті миль звідси є велика ферма — асьєнда Сан-Фелісе, яка належить моєму братові. Я частенько в нього буваю в торгових справах. Коли ви схочете завітати туди зі мною, вас там приймуть якнайгостинніше, а також допоможуть дістатися до міста Атаками. Мій брат буде радий прислужитися вам.

Розділ XVIII. СТРАШНЕ СЛОВО

Вранці 18 квітня загін своїм звичаєм вирушив у дорогу. Ліс щодалі рідшав, дерева вже не росли непрохідними нетрями, а стояли окремими гайка́ми. Чи не починалася це справжня пампа, про яку говорив Гарріс?

У перші години маршу не сталося нічого такого, що б занепокоїло Діка Сенда. І все ж він звернув увагу на дві обставини. Можливо, вони нічого не значили, однак за умов, в яких перебували мандрівники, не годилося нехтувати жодною дрібницею.

Дінго! Дінго став поводитися дивно.

Досі собака біг, опустивши носа до землі, обнюхуючи траву й кущі, начебто по сліду. Він або мовчав, або жалібно гавкав, ніби виказуючи біль чи жаль. А того дня Дінго наче хто підмінив: він гавкав дзвінко, сердито, навіть часом люто. Так він гавкав на «Пілігримі», коли на палубу виходив Негору.

У Діка Сенда виникла підозра, яку підтвердив старий Том.

— Дивно, містере Дік! — сказав він. — Дінго вже не обнюхує землю, як досі. Він нюхав повітря; шерсть на ньому настовбурчилась. Можна подумати, що він відчув поблизу...

— Негору, еге ж? — доказав Дік Сенд. Він схопив старого негра за руку й зробив знак, щоб той говорив тихше.

— Так, Негору, містере. Чи він, бува, не йде слідом за нами?

— Мабуть, так воно і є, Томе, — Негору не дуже далеко від нас.

— Але навіщо це йому?

— Або Негору не знає місцевості й тому не хоче згубити нас з очей, або...

— Або? — схвильовано спитав Том.

— Або ж він її добре знає, і тоді...

— Але звідки Негору може знати цей край? Він ніколи тут не бував!

— Ніколи не бував? — пошепки мовив Дік Сенд.— Це ще хтозна... Адже Дінго поводиться так, ніби цей чоловік, якого він ненавидить, десь тут поблизу.

Він урвав мову й покликав собаку; той знехотя підійшов до нього.

— Тю, Дінго, тю! — гукнув Дік.— Негору! Негору!

Дінго у відповідь люто загавкав. Це ім'я вплинуло на нього, як завжди, і він кинувся вперед, ніби Негору й справді ховався десь у чагарях.

Друге спостереження юнака стосувалося Гаррісового коня.

Здавалося, кінь не чує «духу стайні». Він не втягав ніздрями повітря, не поривався бігти вперед, не іржав, одне слово, нічим не виказував того, що відчуває кінець довгої подорожі. Навпаки, кінь здавався зовсім байдужим, ніби до асьєнди, яку він так добре знав, залишалось іще добрих кількасот миль.

«Аж ніяк не схоже, що кінь повертається додому»,— думав Дік Сенд.

Уранці Гарріс сказав, що асьєнда — всього за шість миль; до п'ятої години пополудні вони напевне пройшли милі чотири.

А кінь так само не чув «духу стайні» й ніщо довкола не показувало на те, що десь поблизу розташована така велика плантація, як асьєнда Сан-Феліссе.

Дік Сенд уже склав собі певну думку про Гарріса. Він зрозумів: то зрадник! Юнак чекав тільки нагоди, щоб викрити американця, і все свідчило про те, що така нагода от-от трапиться.

Але яку потаємну мету ставив перед собою Гарріс? Яку долю готував потерпілим з «Пілігрима», що довірилися йому? Дік Сенд і по катастрофі судна вважав себе відповідальним за своїх супутників. Він повинен — більше, ніж будь-коли досі! — зробити все, що від нього залежить, для порятунку людей, викинутих бурею на цей берег. Тільки він може врятувати своїх товаришів по нещастю: цю молоду жінку, її маленького сина, кузена Бенедікта, негрів. На борту «Пілігрима» він діяв як моряк, але що він має робити тут? Як запобігти страшній небезпеці? А що небезпека близько — він відчував.

Дік Сенд не хотів заплющувати очей на жахливу дійсність. П'ятнадцятирічний капітан «Пілігрима» знову мусив брати на себе обов'язки керівника за цих грізних обставин. Але він не хотів нічого говорити, щоб передчасно не тривожити бідолашну молоду матір; він скаже їй усе тоді, коли настане час діяти.

Дік ішов, як завжди, попереду загону. Раптом він побачив у широкому потічку кілька величезних тварин.

«Гіпопотами! Гіпопотами!» — мало не вихопилося в нього.

Гіпопотами в Америці?!

Для ночівлі вибрали інше місце і заходилися лаштуватись до сну.

Вечеряли нехотя: втома здолала голод. Усі відчували якусь неясну тривогу, майже страх.

На варту стали троє: Дік Сенд, Остін і Бет. Вони напружено вдивлялись і вслухалися в непроглядну пітьму, щоб не пропустити жодного обрису, жодного підозрілого шереху. Проте ніщо не порушувало ні тиші, ні мороку.

Зненацька близько одинадцятої години десь далеко пролунав довгий грізний рик і відразу після нього — пронизливе виття.

Том скочив на ноги і показав на густі хащі, що бовваніли вдалині.

Дік Сенд схопив Тома за руку, але той встиг крикнути:

— Лев! Лев!

Старий негр упізнав рик лева, що його так часто чув у дитинстві.

— Лев! — повторив він.

Діка Сенда мов уразило громом.

Не вагаючись ані миті, він вихопив ніж і прожогом кинувся туди, де спав Гарріс.

Та Гарріса не було.

Зник і його кінь.

Отже, здогади і підозри Діка Сенда справдилися: він і його супутники перебувають зовсім не там, де гадали!

«Пілігрим» розбився не біля берегів Південної Америки!

Звичайно, то жирафи повтікали з галявини, а не страуси! То слони протоптали дорогу в чагарях! То гіпопотами бовтались у потічку біля берега! А муха, яку впіймав на собі кузен Бенедікт,— справді страшна муха цеце, що від її укусів гинуть каравани в'ючних тварин! А в нічній темряві рикав лев!

Колодки, ланцюг, ніж незвичайної форми — то все знаряддя работорговців! Відрубані руки — руки чорних невільників...

Португалець Негору й американець Гарріс були в змові!

Яке жахливе відкриття!

Дік Сенд нарешті впевнився в своєму здогаді, і страшні слова вихопились у нього з уст:

— Африка! Екваторіальна Африка! Країна работорговців і невільників!

Частина II

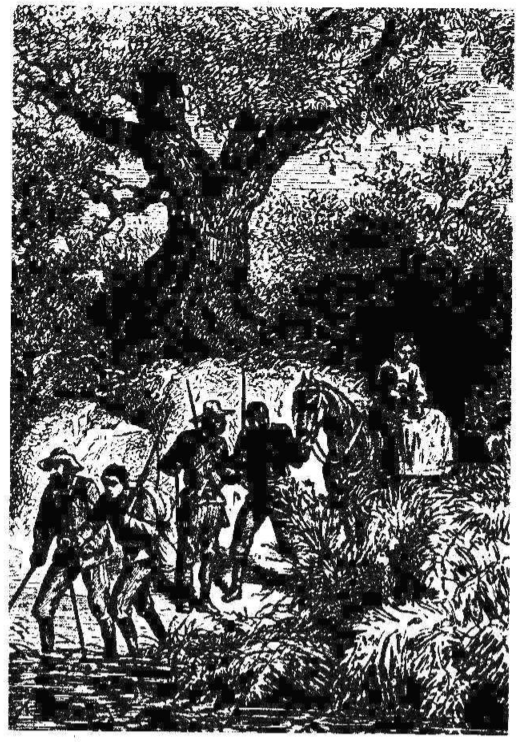
Розділ III. У ДОРОГУ...

Африка! Не Америка — Африка! Це страшне слово ані на мить не йшло з голови Дікові Сенду. Думаючи про події останніх тижнів, юнак марно питав себе, як же вийшло, що «Пілігрим» опинився біля цих небезпечних берегів? Як він обминув мис Горн і перейшов з одного океану в інший? Тільки тепер Дік зрозумів, чому, незважаючи на швидкий хід судна, земля так довго не з'являлася: «Пілігрим» пройшов удвічі більше, щоб дістатися до американського континенту.

«Африка! Африка!» — подумки повторював Дік Сенд. Він вкотре прискіпливо перебирав у пам'яті всі подробиці цього загадкового плавання. Аж ураз йому сяйнуло: компас було зіпсовано зумисне! І запасний компас розбився не випадково, і лаг не потонув, а його потопили...

«На «Пілігримі» залишився тільки один компас, що його покази я не міг перевірити. Якось уночі мене розбудив крик старого Тома. На кормі я застав Негору... Мені сказали, що він упав просто на нактоуз*... Мабуть, це він пошкодив компас!»

У голові в Діка Сенда потроху прояснилося. Він майже розгадав таємницю. Тепер він збагнув, якою підозрілою була поведінка Негору. Він відчував руку португальця в низці буцімто випадковостей, що призвели до загибелі «Пілігрима» й поставили під страшну небезпеку його пасажирів.

Шарль Барбант, Карл Мейер.
У дорозі

Але хто він, цей Негору? Моряк? Він завжди це заперечував. Проте тільки досвідчений моряк міг намислити й здійснити мерзенний замір, який привів «Пілігрим» до берегів Африки!

У всякому разі, коли ще й були нез'ясовані деякі обставини минулого, то щодо їхнього теперішнього становища в Діка сумнівів не залишалося. Вони — в Екваторіальній Африці і, напевно, в Анголі — найнебезпечнішій її частині, за сто миль від узбережжя. Їхній провідник Гарріс — зрадник. За дуже простою логікою виходило: американець і португалець зналися віддавна; випадок звів їх на березі; вони зайшли між собою у змову й задумали щось лихе проти потерпілих з «Пілігрима».

Але що ж саме вони задумали? Можна було б припустити: Негору хоче захопити Тома і його товаришів, щоб потім продати їх у рабство. Зрозуміло й те, що португалець, ненавидячи його, Діка, за старі «образи», шукатиме нагоди помститися йому. Однак, що має цей негідник проти місіс Уелдон та її малого Джека?

Становище було жахливе. Та Дік Сенд не занепав духом. Він був капітаном на морі, залишиться капітаном і на суходолі. Він повинен урятувати місіс Уелдон, малого Джека та всіх інших! Доля всіх його супутників — у його руках! І він виконає свій обов'язок до кінця!

Розділ VII. ТАБІР НА БЕРЕЗІ КВАНЗИ

У таборі із супутниками Діка Сенда поводились як із невільниками-тубільцями. Їх поставили по двоє і з'єднали колодкою — жердиною футів шість завдовжки і рогачами на кінцях, що замикалися залізними скобами на шиях. Ці рогачі змушували невільників іти один за одним, не відхиляючись ні праворуч, ні ліворуч. До того, їх оперезали та скували важким ланцюгом. У них були вільні руки — тільки для того, щоб нести ношу, і ноги — тільки для того, щоб іти, а не втікати. Вони мали брести сотні миль та ще й під ударами нагаїв хавільдарів — так звалися їхні наглядачі.

Проте невільникам нічого чекати милосердя від старших над караваном — арабів і португальців. Вони розмовляли незрозумілою бранцям мовою, а спілкувались з ними тільки погрозливими жестами, окриками й ударами.

Дік Сенд був білий, і з ним не наважилися повестися, як з іншими. Його обеззброїли, але в кайдани не закували. Однак до нього приставили хавільдара...

Зайве казати, що за бранцями було встановлено дуже пильний нагляд. Дік Сенд розумів, що про втечу годі й думати. Але де місіс Уелдон і що з нею? Безперечно, захоплення в полон її та малого Джека — справа рук Негору. Дік Сенд поки що не знав, з якою метою португалець розлучив їх, але серце його краялося, коли він думав, яка небезпека загрожує місіс Уелдон.

«Уявити тільки,— казав собі юнак подумки,— що я міг застрелити обох негідників і не зробив цього!»

Ці та інші думки не давали спокою Дікові Сенду. Скількох нещасть вони були б уникли, вчинивши справедливий суд над Негору й Гаррісом, скільки людей урятували б від рабства!

Юнак то впадав у розпач, то переймався надією. Він долав зневіру і був ладен скористатися з найменшої можливості діяти. Тільки не опускати рук!

Слід перш за все дізнатися, куди ведуть невільників. Коли до якоїсь із ангольських факторій, то це забере кілька днів; коли ж у глиб Екваторіальної Африки, то їм ще треба подолати кількасот миль. Адже головний невільничий ринок — у Ньянгве, в області Великих Озер. Ньянгве лежить саме на меридіані, що ділить африканський континент майже навпіл. Але від табору на березі Кванзи до Ньянгве дуже далеко — іти довелось би кілька місяців.

Тим-то Діка Сенда так турбувало питання, куди женуть караван. Про втечу з Ньянгве годі й думати. Якби навіть їм усім і вдалося утекти з неволі, то вони кінець кінцем однаково загинули б десь по дорозі до узбережжя — такій довгій і небезпечній...

Незабаром Дік Сенд довідався, куди вони йдуть. Хоч юнак і не розумів мови, якою розмовляли старші над караваном,— це була суміш арабської з якоюсь африканською говіркою,— він помітив, що ті дуже часто називали один важливий у цьому районі невільничий ринок — Казонде. Дік Сенд знав: то центр работоргівлі в Анголі. В Казонде, міркував він, вирішиться доля бранців — їх продадуть якомусь місцевому царку або багатому работорговцеві. І він не помилився.

Розділ XII. ПОХОРОН МУАНІ-ЛУНГА

У протилежному кінці ями височів пофарбований у червоне дерев'яний стовп. До стовпа прив'язали білу людину — ще одну жертву на цьому похороні.

Це був Дік Сенд. На оголеному до пояса тілі юнака виднілися сліди тортур, яким його піддали за наказом Негору. Дік Сенд спокійно чекав смерті. Він знав: надії на порятунок немає.

Проте ще не настав час руйнувати загату.

Розділ XVIII. РІЗНІ ПОДІЇ

Дік Сенд не уявляв, скільки ще доведеться їм плисти: тиждень, місяць? Якби річка текла просто на захід, вони давно б уже добулися до північного узбережжя Анголи; але вона повернула на північ. Хтозна, куди ще може повернути річка!

14 липня вранці малий Джек стояв на носі піроги й дивився крізь щілину в навісі. Раптом він побачив на обрії широку смугу води.

— Море! — вигукнув хлопчик.

Серце в Діка Сенда шалено закалатало. Він квапливо підійшов до Джека.

— Море? — перепитав він.— Ні, це ще не море: це, мабуть, велика ріка, яка тече зі сходу на захід. Наша річка — тільки її притока. Може, це сам Заїр?

— Якби ж то так, Діку! — мовила місіс Уелдон.

Якби це був Заїр, або Конго, що його Стенлі дослідить аж через чотири роки, то мандрівники спустилися б за його течією до самого гирла й дісталися б до португальських поселень. Дік Сенд сподівався, що так і буде.

Розділ XX. ЕПІЛОГ

Через два дні, 20 липня, місіс Уелдон та її супутники зустріли караван, який прямував до Ембоми у гирлі Конго. Це були не работорговці, а португальські купці, що везли до Європи слонову кістку. Втікачів гарно прийняли, а потім вони всі разом пішли далі.

11 серпня місіс Уелдон, Джек, кузен Бенедікт, Дік Сенд і Геркулес прибули в Ембому, де їх дуже гостинно прийняли. А біля причалу стояв американський пароплав, який мав плисти до Панамського перешийка. Місіс Уелдон та її супутники сіли на нього й щасливо дісталися до Америки.

Добре, що Негору не вдалося дістатись до Сан-Франціско! Адже містер Уелдон оддав би все своє багатство, щоб тільки викупити дружину й сина. Він би вирушив до Африки, нехтуючи небезпекою, і хтозна, що б учинили з ним усі ті мерзотники...

У вісімнадцять років Дік Сенд з відзнакою закінчив мореплавну школу й, одержавши диплом, став капітаном одного із суден Джеймса Уелдона.

У години дозвілля Дік завжди згадував старого Тома, Бета, Остіна й Актеона. Він вважав, що винен у їхньому нещасті. Місіс Уелдон також завдавала невимовного жалю думка про її колишніх супутників. Вона, Дік та Геркулес ладні були перевернути небо і землю, щоб тільки знайти друзів.

Нарешті Джеймс Уелдон, завдяки своїм широким комерційним зв'язкам, натрапив на їхні сліди. Тома і його товаришів одвезли на Мадагаскар, де рабство було невдовзі скасовано.

Дік Сенд хотів оддати всі свої невеличкі заощадження, щоб викупити їх, але Джеймс Уелдон і слухати про це не схотів. Один з його агентів уладнав цю справу.

Із колишніх пасажирів «Пілігрима» не було з ними тільки старої Нен — вона загинула в Центральній Африці. Загинув і Дінго... Проте це справжнє щастя, що під час таких жахливих злигоднів загинули лише вони двоє...

Зрозуміла річ, того дня в домі у каліфорнійського негоціанта* Джеймса Уелдона був великий бенкет. І всі були в захваті від тосту, який виголосила місіс Уелдон на честь Діка Сенда — «п'ятнадцятирічного капітана!»

Переклад Петра Соколовського

Словничок

Біза́нь-що́гла — кормова щогла.
Брам-сте́ньга — третє коліно складної щогли.
Бушпри́т — горизонтальний або похилий брус на носі корабля.
Ва́нти — снасті, що підтримують щогли з боків.
Галс — напрямок руху судна залежно від вітру.
Грот — нижній парус на грот-щоглі.
Грот-що́гла — друга щогла від носа корабля.
Дрейф — нерухомий стан судна.
Каботá́жне су́дно — пасажирське або товарне судно.
Ка́мбуз — кухня на кораблі.
Клі́вер — трикутне вітрило між фок-щоглою та бушпритом.
Крен — нахил корабля набік.
Лаг — прилад для вимірювання швидкості ходу судна й пройденого шляху.
Марс — майданчик у верхній частині щогли для спостереження й керування вітрилами.
Навіга́ція — судноплавство.
Нактóуз — дерев'яна або металева шафа, у верхній частині якої встановлюють корабельний компас.
Негоціа́нт — купець, який торгує великими партіями товару з іншими країнами.
Норд-вест — північно-західний вітер.
Норд-ост — північно-східний вітер.
Ре́я — металевий або дерев'яний брус, що прикріплюється до щогли.
Ру́бка — закрите приміщення на верхній палубі чи в її надбудові, стіни якої не торкаються бортів судна.
Сенд — англійською мовою: пісок.
Ста́ксель — трикутне вітрило між щоглами або попереду фок-щогли (нижче клівера).
Трюм — приміщення між палубою і днищем, де встановлюють механізми, поміщають вантажі тощо.
Фал — трос для підняття вітрил, прапорів, сигналів.
Флагшто́к — вертикальна жердина для прапора.
Фок — нижнє пряме вітрило на фок-щоглі.
Фок-що́гла — передня щогла.
Фор-бра́мсель — третій знизу парус.
Фор-марсе́ль — пряме середнє вітрило, друге знизу.
Штирбо́рт — правий борт судна за його ходом.
Шху́на-бриг — парусне судно з двома або трьома щоглами.
Ют — надбудова над кормовою частиною судна.

Запитання й завдання

1. Хто такий Дік Сенд? Опишіть його, користуючись текстом і малюнком.
2. Як Дік Сенд став моряком? Чому п'ятнадцятирічному хлопцеві вдалося посісти почесне місце в команді китобійної шхуни?
3. Які випробування проходить Дік на «Пілігримі»? Чи усвідомлює він повною мірою небезпеку, яка загрожує шхуні після загибелі капітана і команди?
4. Чи сподівався Дік Сенд, ставши капітаном, що далеке плавання закінчиться добре? Чи виправдалися його сподівання?
5. Чи закінчилися для Діка і його команди випробування після того, як їхню шхуну викинуло на берег? Для чого Жуль Верн проводить свого героя через нові випробування?
6. Як характеризує Діка Сенда його ставлення до свого оточення? Знайдіть у тексті твору епізоди, у яких від вчинків Діка Сенда залежало життя інших. Прокоментуйте твердження: «*Він був капітаном на морі, залишиться капітаном і на суходолі*».
7. Як ставилася до Діка його команда? Чому дорослі добровільно підкорялися хлопцеві?
8. Які риси характеру виявляв Дік Сенд у хвилини небезпеки? Складіть цитатний план характеристики героя.
9. Хто такий Негору? Яким його зобразив художник? Висловіть своє ставлення до цього героя. Відповідь аргументуйте цитатами з твору.

Складіть порівняльну характеристику Негору та Гарріса. Доберіть цитати з тексту до кожного пункту характеристики.

1. Чому роман має назву «П'ятнадцятирічний капітан», адже події, описані Жулем Верном, відбуваються не тільки на морі, а й на суші?
2. Чи поводився Дік Сенд, як п'ятнадцятирічний підліток? У чому, на вашу думку, полягає «дорослість»?
3. Прочитайте висловлення Жуля Верна, вміщене після розділу IX першої частини твору. Як ви його розумієте?
4. З якою метою введено в роман картини африканської работоргівлі? Обґрунтуйте свою думку.
5. Доведіть, що роман «П'ятнадцятирічний капітан» належить до пригодницької літератури.

1. Складіть карту подорожі «Пілігрима».
2. Розгляньте малюнки. Якими словами з твору їх можна підписати?

Роман Жуля Верна, окрім романтики подорожей, уславлює велич науки та знань. Які наукові відомості вміщує книга? Напишіть твір на тему: «Велич науки і знань» за романом Жуля Верна «П'ятнадцятирічний капітан».

Джек Лондон — американський письменник

1876 (Сан-Франціско, шт. Каліфорнія) — **1916** (Глен-Еллен)

ДЖЕК ЛОНДОН
(Джон Гріффіт Лондон)

Наскільки людина перемагає страх, настільки вона є людиною.

Томас Карлейль

Є письменники, у творах яких ми знаходимо щось нове, незнане, герої цих творів стають нашими близькими друзями і постійними супутниками. До таких письменників належить і великий митець Америки **Джек Лондон**.

Здається, біля його колиски стояли добрі чарівники... У нього було прекрасне обличчя — мужнє, вольове, з розумним чолом і ясними, по-дитячому чистими, веселими очима. Його сталевим м'язам міг позаздрити будь-який спортсмен, а вмінню приваблювати людей — багато хто з політиків. Що вже говорити про талант оповідача, завдяки якому він завоював багатомільйонну аудиторію читачів. Але цей видатний письменник увійшов у літературне життя не в парадні двері, а з чорного ходу.

Дев'ятирічний Джон із собакою Ролло

Джекові дуже рано довелося почати трудове життя, адже родина жила бідно. Згодом письменник згадував про своє дитинство: *«У десять років я вже продавав на вулицях газети. Кожний цент віддавав сім'ї, а сам ходив до школи, згораючи від сорому за свій кашкет, черевики, одяг... Я прокидався о третій ранку, щоб встигнути за газетами, а потім ішов не додому, а до школи. Після школи — вечірні газети...»*

В юнацькі роки Джек Лондон пішов працювати на консервну фабрику, де робочий день тривав одинадцять годин. Якось йому довелося простояти за верстатом тридцять шість годин підряд. Він утік з роботи, купив човна, позичивши гроші в тітоньки Дженні, своєї колишньої годувальниці, і почав добувати в бухті Сан-Франціско делікатесні мідії для

продажу багатіям. Заняття було прибутковим, хоч і небезпечним, але саме цим особливо принадним для Джека Лондона.

Сімнадцятирічним юнаком Лондон найнявся матросом на шхуну «Софі Сазерленд», яка вирушала у Берингове море полювати на котиків Це було перше далеке плавання і водночас серйозне семимісячне випробування, з якого він вийшов із честю. Пізніше Джек Лондон знайшов собі місце на фабриці в Окленді, і знову потяглися похмурі дні. Йому здавалося, ніщо вже не зможе повернути радість життя.

Джек Лондон — матрос на «Софі Сазерленд»

Проте юнак знову вирвався з «пекла праці» і приєднався до масового походу безробітних на Вашингтон. Під час цього походу у Джека Лондона визріло важливе рішення стати письменником. У 17 років він написав своє перше оповідання «Тайфун біля японських берегів», яке було відзначене першою премією в сумі 25 доларів. Саме в літературі вбачав він своє покликання, тому посилено почав займатися самоосвітою, багато писав, пробуючи себе в різних жанрах. Працював початківець по п'ятнадцять годин на добу, виявляючи виняткову наполегливість і витривалість.

У навчанні Джек Лондон виявляв чудеса наполегливості. Жадібно здобуваючи найрізноманітніші знання, Лондон за три місяці самостійно пройшов курс підготовки до університету і став студентом. Але «храм науки» він залишив, провчившись менше року. *«Брак коштів,—* згадував пізніше Джек Лондон,— *і усвідомлення того, що університет не дасть мені те, що потрібно, а забере дуже багато часу,— все це змусило мене піти»*.

У 1897 році газети рознесли звістку, що в річці Клондайк на півострові Аляска знайдено великі розсипи золота. Туди, в полярний край, негайно рушили золотошукачі, серед них — і Джек Лондон. Проте ця експедиція була для нього невдалою. Через нестачу харчів він захворів на цингу. Джек Лондон повернувся в Штати з порожніми кишенями, зате з багатющим життєвим досвідом. У своїх творах він описав «золоту лихоманку» того часу.

Будинок Джека Лондона в Каліфорнії

Біла Тиша снігових безкрайніх рівнин, арктичні простори, осяяні непевним світлом марного сонця... Діти

Джек Лондон за письмовим столом

Морозу — індіанці, що відстоюють свої звичаї в нерівному бою з непроханими білими гостями,— все це він бачив, і все це увійшло до його творів. У Джека Лондона є оповідання, яке так і називається — «Біла Тиша». Після цього твору були написані «Поклик предків», «Біле ікло», «Син вовка», «Любов до життя»... Автор поетизує дику й сурову природу Півночі, мужніх, благородних героїв. У творах Джека Лондона звучить віра в людину. «*Не знаючи жодного бога,*— говорив він,— *я зробив з людини об'єкт свого поклоніння. Звичайно, я встиг дізнатися, як низько вона може впасти. Та це лише збільшує мою пошану до неї, бо дає змогу оцінити ті висоти, яких вона досягла*».

Оповідання «Любов до життя» (1907) також про Північ. Головний герой, напівмертвий від голоду й утоми, з пошкодженою ногою, добирається через снігову пустелю до узбережжя. Кульмінація цього оповідання — боротьба героя з так само виснаженим від голоду вовком. Виявляючи незвичайну волю до життя, герой долає неймовірні труднощі й перемагає.

Своїми «північними» оповіданнями Джек Лондон утвердився в літературі й завоював широку популярність.

Помер Джек Лондон рано: у сорок років. Для багатьох письменників це час найбільшого розквіту таланту. Тому рання смерть художника слова — це справжня трагедія обдарованої особистості. Але й за своє коротке життя Джек Лондон зумів зробити в літературі стільки, що залишився в ній і в пам'яті читачів назавжди.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Джек Лондон.
Географічні назви: Америка, штат Каліфорнія, Сан-Франціско, Берингове море, Окленд, Вашингтон, півострів Аляска, річка Клондайк.
Назви творів: «Тайфун біля японських берегів», «Біла Тиша», «Поклик предків», «Біле ікло», «Син вовка», «Любов до життя».

Запитання й завдання

1. Де й коли народився Джек Лондон? Розкажіть про дитячі роки письменника.
2. Чим доводилося займатися юному Джеку Лондону, щоб заробити на прожиття? Коли він вирішив стати письменником?
3. Як письменник здобув освіту? Що він вважав «справжнім університетом»?
4. Що стало поштовхом до написання «північних» оповідань? Чому їх так називають?
5. Розкажіть, яким ви уявляєте Джека Лондона, використовуючи ілюстрації.

1. Прочитайте епіграф до статті. Як ви його розумієте?
2. Як ви розумієте слова Джека Лондона: *«Я зробив з людини об'єкт свого поклоніння»*?
3. Одного разу Джек Лондон так сказав про своє життя: *«Мені страшно тепер подумати про те, з яким самозреченням я працював, і про те, яким я був бідним, як відчайдушно хотів пробитися, і ще — яким я був щасливим»*. Прокоментуйте слова письменника, спираючись на матеріали статті.

ЛЮБОВ ДО ЖИТТЯ

(Скорочено)

Хто добре жив і кинув все,
лиш той здобуде гарту,—
і виграти потрапить той,
хто ставить все на карту.

Вони ступали, кульгаючи, до річки; на всипаному камінням березі передній заточився і мало не впав. Обидва були стомлені й виснажені, з облич не сходив вираз тупого терпіння, що його карбують тривалі знегоди. На спині вони несли важкі клунки, загорнені в укривала і підтримувані ремінцями, які вони накинули на лоби. Кожен ніс рушницю. Вони йшли, нахиливши низько плечі, а ще нижче голову, втупившись очима в землю.

— Якби нам бодай два патрони з тих, що в схованці,— промовив задній.

Голос його звучав одноманітно, байдуже, і передній, заходячи в молочно-білий потік, що шумував між камінням, не озвався й словом.

Слідом за ним у річку ступив другий. Вони не роззувалися, хоч вода була холодна, як крига,— така холодна, аж нили кості і дубіли ноги. Подекуди шумливий вир сягав їм до колін, і обидва вони втрачали опору.

Той, що йшов позаду, посковзнувся на гладенькому валуні, але в останню мить утримався на ногах, голосно зойкнувши від болю. Мабуть, у нього запаморочилась голова, бо, заточившись, він випростав вільну руку, ніби шукав на що зіпертися. Ставши рівно, він спробував зробити крок, але знов похитнувся і мало не впав. Тоді він поглянув на товариша, котрий навіть не озирнувся.

Хвилину він стояв нерухомо, ніби щось обмірковуючи, потім гукнув:

— Агов, Білле! Я підвернув ногу!

Білл шкандибав далі через молочно-біле шумовиння. Він так і не оглянувся. Товариш дивився йому вслід, і, хоч на його обличчі нічого не відбилося, очі засвітилися тугою пораненого оленя.

Білл вийшов, кульгаючи, на той берег і подався далі, не озираючись. Чоловік, що стояв серед потоку, дивився йому вслід. Губи його злегка тремтіли, і давно не голені руді вуса заворушилися. Він машинально облизав їх.

— Білле! — гукнув він ще раз.

Рокуелл Кент. Наближення бурі

Це був благальний крик дужої людини, що потрапила в біду, але Білл не обернувся. Другий дивився, як він долав положистий схил і, незграбно кульгаючи, простував усе далі й далі, туди, де на далекому небокраї вимальовувалися низькі пагорби. Він дивився товаришеві вслід, поки той перейшов через гребінь і зник з очей. Потім одвів погляд і озирнув те коло світу, в якому його покинув Білл.

Біля обрію дотлівало сонце, ледве проглядаючи крізь запону туману й мли, що налягали на землю без чітких обрисів, наче гуща. Перенісши всю свою вагу на здорову ногу, він витяг годинника. Була четверта. Уже тижнів зо два він не лічив днів, знав тільки, що зараз кінець липня або початок серпня і що, отже, сонце сідає на північному заході...

Він знову озирнув довколишній світ, в якому залишився. Невесела картина. З усіх боків, аж до обрію, одноманітна пустеля, невисокі, пологі пагорби. Ні деревця, ні кущика, ні травинки — нічого, крім безкрайньої страшної пустки; в його очах блиснув страх.

Він ішов не зупиняючись. З несамовитим відчаєм, незважаючи на біль, вибрався він на пагорб, за яким зник Білл,— сам набагато кумедніший за свого товариша, що шкутильгав, по-чудному підстрибуючи. Але з вершини пагорба він побачив, що в неглибокій долині немає нікого. І знову подорожнього пойняв страх; пересиливши його, він пересунув клунок ще далі на ліве плече і подибав схилом униз...

Він не заблудив, дарма що зостався один. Він знав, що незабаром дістанеться до берега озерця, порослого усохлими ялинами й соснами, низенькими й миршавими... Там під перевернутим каное*, що

привалене каміняччям, їхня схованка. Він знайде там набої для своєї рушниці, гачки й ліску, невеличку рибальську сітку — одне слово, все начиння, щоб добувати собі харчі. Там є і борошно — правда, небагато,— шматок бекону й трохи бобів.

Білл чекатиме на нього біля схованки, і вони вдвох попливуть по Діз на південь, до Великого Ведмежого озера, а потім через озеро до річки Макензі. І далі й далі на південь — хай женеться за ними зима, хай вкриваються кригою потоки, хай дні стають морозні — вони пливтимуть собі на південь, поки дістануться до якоїсь факторії* Компанії Гудзонової затоки, де ростуть високі й здорові дерева і де вдосталь усякого харчу.

Ось про що думав він, силкуючись іти вперед. Але чим дужче він напружував тіло, тим більше мусив напружувати розум, переконуючи себе, що Білл не кинув його напризволяще, що Білл неодмінно чекатиме біля схованки. Він мусив так думати, інакше для чого тоді силкуватися — лягай і вмирай одразу! І поки тьмяне кружало сонця повільно ховалося на північному заході, він устиг розрахувати — вже вкотре — кожен дюйм* тієї дороги, яку їм з Біллом доведеться подолати, тікаючи на південь від зими. Він знов і знов лічив у думці запаси харчів у схованці й запаси у факторії Компанії Гудзонової затоки. Два дні у нього не було й ріски в роті, і вже хтозна-відколи він не наїдався досхочу. Раз у раз він нахилявся, зривав бліді болотяні ягоди, клав їх у рот, розжовував і ковтав...

О дев'ятій годині він боляче забив об каменюку пальця на нозі, заточився і впав од страшної утоми й виснаження. Довгенько він лежав на боці не рухаючись. Потім зняв ремені й насилу сів. Ще не смеркло, і в напівсутінках він почав нишпорити між камінням, шукаючи моху. Склавши його в купу, він розпалив вогонь — мох затлівся, закурів — і поставив на нього бляшаний казанок з водою.

Він розв'язав свого клунка і передусім полічив сірники. Їх було шістдесят сім. Щоб пересвідчитись, він перелічив їх тричі. Тоді розділив сірники на три пучечки, загорнув кожен у промащений папір і сховав — один пучечок у порожній кисет*, другий — за внутрішній обідок поношеного капелюха, а третій — за пазуху, під сорочку. Коли упорався з цим, його раптом охопив ляк, він витяг і порозгортав усі пучечки й ще раз перерахував сірники. Їх таки було шістдесят сім...

Пересвідчився, що три пучечки сірників цілі, але вже не став їх рахувати. Проте завагався, дивлячись на туго набиту торбинку з лосевої шкіри. Вона була невелика, в пригорщу завбільшки, та важила п'ятнадцять фунтів* — стільки ж, як і решта речей, і це його непокоїло. Нарешті він відклав її вбік і почав запаковувати клунок. За мить зупинився, поглянув на торбинку, швидко схопив її і кинув на пустелю визивний погляд, ніби вона хотіла відняти його здобуток. Урешті, коли звівся на ноги, готовий плентатися далі, торбинка була в клунку за плечима...

В одному видолинку з-поміж каміння й трави злетіла, фуркаючи крильми, зграя білих куріпок. «Кр-кр-кр!»— лунали їхні крики. Він

жбурляв у них камінцями, але не міг влучити. Тоді він поклав клунок на землю й почав підкрадатись до птахів плазом, як кіт до горобця. Його штани подерлися об гостре каміння, з колін сочилася кров, залишаючи червоні сліди, та через пекучий голод він не відчував болю. Він повз по м'якому моху, одяг його змок, тіло дубіло з холоду, але він не помічав нічого — так його палила голодна лихоманка. І щоразу куріпки злітали перед самісіньким його носом. Нарешті їхнє «кр-кр» вже видалося йому глузуванням, він вилаяв куріпок і став передражнювати їх.

Раз він мало не наткнувся на куріпку, що, певне, спала. Вона випурхнула просто перед носом зі своєї схованки між камінням. Не менш переляканий, ніж куріпка, він усе-таки встиг схопити її, але в руці у нього залишилося тільки три пір'їни з хвоста. Дивлячись услід куріпці, він відчув до неї таку ненависть, ніби вона заподіяла йому не знати яке зло. Отак ні з чим він повернувся назад і взяв клунок на плечі...

Страшна втома долала його, кортіло лягти й заснути, але бажання дістатись до Країни Патичків, а надто голод гнали його вперед. Він шукав у озерцях жаб і розгрібав пальцями намул, сподіваючись виколупати хробака, хоча й знав, що ні жаби, ні черви не живуть так далеко на півночі.

Він зазирав у кожну калюжу, і аж коли настав тривалий присмерк, помітив у одній такій калюжі рибку з пічкура завбільшки. Він занурив руку по плече, але рибка втекла. Тоді він узявся ловити її

обома руками й скаламутив воду. Він так запалився, що впав у калюжу й промок до пояса. Вода геть скаламутніла, і йому довелося чекати, поки вона очиститься.

Він ще раз почав ловити рибу, але невдовзі вода скаламутніла знову. Та він уже не міг чекати: одв'язав бляшане відерце й став вичерпувати калюжу. Спочатку він черпав похапливо, весь захлюпався і виплескував воду так близько, що вона збігала назад у калюжу. Тоді він став черпати обережніше, спокійніше, дарма що серце несамовито калатало і тряслися руки. За півгодини він дочерпався до дна. Води не залишилось, але й рибка зникла. Між камінням він завважив ледь помітну шпарину, через яку вона прослизнула в сусідню, куди більшу калюжу — такої йому й за добу не вибрати. Якби знаття, що там шпарина, він би відразу затулив її камінцем і напевне спіймав би рибу.

Збагнувши свою помилку, він безсило простягнувся на вологій землі. Спершу він плакав тихенько, далі вголос, і його ридання розлягалися над байдужою пустелею довкола; опісля він плакав без сліз, конвульсивно схлипуючи.

Він розпалив вогонь і зігрівся, випивши кілька кварт окропу. Потім уклався спати на прискалку — як і минулої ночі. Перед сном він перевірив, чи не промокли, бува, сірники, і накрутив годинника. Укривала були вологі, аж липли. Кісточку боляче смикало. Але його діймав лише голод: цілу ніч снилися обіди, бенкети та столи, заставлені найрізноманітнішими стравами.

Над ранок він змерз і прокинувся зовсім хворий. Сонця не було. Земля й небо стали ще сіріші, аж темні. Віяв холодний вітер, і перший сніг побілив вершечки пагорбів. Поки він розпалив вогонь і нагрів води, повітря наповнила біла гуща. Пішов мокрий лапатий сніг. Спершу він танув, ледве торкнувшись землі, але снігопад густішав, і зрештою сніг укрив землю суцільним завоєм, погасив вогнище й замочив запас моху.

Це вже був знак, що треба брати клунок на плечі і плентатися далі, він і сам не знав куди. Він уже не думав ні про Країну Патичків, ні про Білла, ні про схованку під перевернутим каное на березі річки Діз. Його охопило одне бажання — їсти. Виголоднів він просто до знетями. Йому було байдуже, куди простувати, отож він ішов, де легше,— низинами. Навпомацки знаходив під снігом водяні болотяні ягоди, так само навпомацки висмикував корінці рогозу. Та все це було несмачне і не вгамовувало голоду. Потім він надибав кислувату на смак рослину і поїв її всю, скільки міг знайти, але знайшов небагато, бо це була повзуча рослина і ховалася під снігом у кілька дюймів завтовшки.

Цієї ночі у нього не було ні багаття, ні окропу, він заповз під свої укривала й заснув неспокійним голодним сном...

Опівдні він нагледів у великій калюжі двох пічкурів. Вичерпати її було годі, але зараз він діяв розсудливо й спромігся впіймати їх відерцем. Вони були з мізинець, та їсти йому вже майже перехотілося. Біль у шлунку дедалі тупішав і вщухав. Здавалося, шлунок дрімає.

Він їх з'їв сирими, ретельно розжовуючи, з'їв лише тому, що наказував розум. Чоловік усвідомлював: щоб вижити, треба їсти.

Увечері він піймав ще трьох пічкурів, двох з'їв, а третього залишив на сніданок. Сонце підсушило кущики моху, і він погрівся, випивши окропу. Того дня він насилу пройшов десять миль*, наступного, мандруючи вперед, коли відпускало серце, подолав не більше п'яти. Але шлунок анітрохи його не турбував — він собі наче заснув. Місця були вже зовсім незнайомі, оленів траплялось дедалі більше, як і вовків. Їхнє виття раз по раз лунало над самотньою пустелею, а якось він побачив їх аж трьох — вони втекли з його дороги.

Ще одна ніч; уранці, міркуючи розважливіш, він розв'язав шкіряну шворку, що нею затягував лосячу торбинку. З неї полився жовтий струмочок зернистого золотого піску й самородків*. Він розділив золото надвоє; одну половину зав'язав у шмат укривала й заховав біля примітного кам'яного виступу; а другу згріб назад у торбинку. Він уже почав рвати останнє укривало, щоб замотувати ноги. Але рушниці не кинув, бо в сховищі на Дізі лежали набої.

День видався туманний, і того ж таки дня в ньому знову прокинувся голод. Він страшенно ослаб, йому паморочилося в голові, іноді так, що аж в очах темніло. Тепер він уже не раз спотикався і падав. Одного разу він звалився просто на куріпчине гніздо. Там було четверо пташенят, що вилупилися, може, напередодні — кожної з цих живих, тремтячих грудочок ледве стало б на один зуб; він з'їв їх жадібно, вкидаючи в рот живцем, вони хрупали на зубах, немов яєчні шкаралупи. Куріпка криком кричала, літаючи навколо нього. Вимахуючи рушницею наче кийком, він спробував прибити її, але вона спритно відпурхувала на безпечну відстань. Тоді він почав жбурляти камінцями й перебив їй крило. Куріпка кинулась навтіки, тріпочучи здоровим крилом і волочачи перебите, а він погнався за нею.

Пташенята тільки роздражнили його апетит. Він незграбно підстрибував, кульгаючи на хвору ногу, жбурляв у куріпку камінці й час від часу хрипко кричав, а то йшов мовчки, падав, терпляче зводився на ноги й протирав рукою очі, коли відчував, що підступає млість.

Погоня за куріпкою завела його на болото в долині, і тут на вогкому моху він угледів людські сліди. Сліди були не його, це він бачив. Мабуть, Білловї. Але зупинятися було ніколи, бо куріпка тікала далі. Спершу він спіймає її, а потім вернеться і роздивиться.

Він загнав куріпку, але й сам вибився з сил. Вона лежала на боці, важко дихаючи; він теж лежав на боці, віддихуючись, кроків за десять від неї, неспроможний підповзти ближче. А коли відсапався, пташина теж відпочила й метнулась убік, тільки-но він простягнув руку. Погоня почалася знову. Але тут споночіло — і куріпка втекла. Спіткнувшись, він упав під вагою клунка і розбив об камінь щоку. Довго лежав нерухомо, потім повернувся на бік, накрутив годинника та так і спочивав до ранку.

День знов був туманний. Половина останнього укривала пішла на стьожки для ніг. Біллів слід відшукати не пощастило. Та це вже нічого не важило. Голод владно гнав його вперед. А що... що, коли Білл

теж заблудився? Опівдні він відчув, що нести клунок йому несила. Він знову розділив золото, одну половину висипав просто на землю. Трохи згодом викинув і решту, залишивши при собі укривало, бляшане відерце й рушницю...

Якось він прийшов до тями від фантастичного видовища. Він ледве не зомлів і заточився, як п'яний, насилу втримавшися на ногах. Перед ним стояв кінь. Він очам своїм не вірив. Їх заволокло густою пеленою, яку пронизували блискотливі цяточки. Він почав несамовито терти очі й побачив, що то не кінь, а здоровий бурий ведмідь. Звір роздивлявся його з ворожою цікавістю.

Чоловік уже підніс був рушницю, але згадав, що її не заряджено. Опустивши її, витяг з оздоблених бісером піхов мисливського ножа. Перед ним було м'ясо і життя. Провів пальцем по лезу: воно було гостре. Вістря теж гостре. Зараз він кинеться на ведмедя і вб'є його. Але серце застережливо стукотнуло, потім шалено підскочило й дрібно-дрібно затріпотіло, голову стягло мов обручем, мозок оповила млість.

Одчайдушну хоробрість змило хвилею страху. А що, коли звір нападе на нього, слабосилого? Він хутко випростався, щоб прибрати якомога грізнішого вигляду, міцніше затис у руці ножа і подивився просто у вічі ведмедеві. Ведмідь незграбно ступив уперед, став на задні лапи й вичікувально рикнув. Якби чоловік побіг, ведмідь погнався б за ним, але чоловік не втік. Осмілілий зі страху, він теж загарчав, дико, люто, вкладаючи в це гарчання весь свій страх, як невіддільний від життя, переплетений з найглибшим його корінням.

Ведмідь одступив убік, погрозливо рикаючи: він і сам злякався цієї загадкової істоти, що стояла прямо й не боялась його. Та чоловік не рухався. Він стояв, як статуя, поки небезпека минула, і лише тоді, не можучи більше стримати дрожу, осів на вогкий мох.

Він напружив сили і пішов далі, мордуючись новим страхом. Це був уже не страх перед голодним сконом, тепер він боявся вмерти наглою смертю до того, як голод до решти вб'є в ньому прагнення жити. Повсюди були вовки. Звідусіль долинало їхнє виття, саме повітря так просякло небезпекою, що він мимоволі підняв руки, щоб відштовхнути її від себе, немов полотнище напнутого вітром намету.

Час від часу вовки по двоє-троє перебігали йому дорогу, але його минали. По-перше, їх було замало, а крім того, вони могли безкарно вполювати собі оленя, який не чинить опору, а ця дивна істота на двох ногах ще стане дряпатись і кусатись.

Надвечір він натрапив на кістки, розкидані там, де вовки загризли свою жертву. Годину тому це було живе оленя, що мекало й вибрикувало. Він споглядав дочиста обгризені, блискучі кості, досі рожеві, бо в їхніх клітинах ще не згасло життя. А може, станеться так, що, перш ніж споночіє, з нього теж залишиться купа кісток? Оце тобі життя! Марна, перебіжна мить. Тільки живий відчуває біль, після смерті болю немає. Вмерти — це заснути. Настає кінець, відпочинок. Чом же тоді він не хоче вмерти?

Та він не довго розводив філософію. Присів навкарачки серед моху, вхопив кістку в зуби і почав висмоктувати рештки життя, що

ледве рожевіли. Солодкуватий присмак м'яса, ледь відчутний, плинний, як спогад, доводив до нестями. Він стискав щелепи скільки сили, щоб розгризти кістку. Іноді ламалася кістка, а іноді його зуб. Тоді він став розбивати кістки каменем, розтовкував їх і ковтав. У поспіху він влучав себе по пальцях і навіть встигав дивуватись, чому це вони майже не болять, коли по них ударити.

Настали жахливі дні із снігом та дощем. Він уже не зважав на час, коли спинявся на ночівлю і коли вирушав у дорогу. Ішов як удень, так і вночі...

Позаду почулось якесь сопіння — хтось наче зітхнув чи кашлянув. Дуже повільно, бо був украй виснажений і зовсім закляк, перевернувся на другий бік. Поблизу він нічого не побачив і терпляче став чекати. Знову почулося сопіння й бухикання — між двома визубленими каменями, не далі як за двадцять кроків од себе він углядів вовчу голову. Гострі вуха не стирчали догори, як у інших вовків; очі були тьмаві й налиті кров'ю, голова понурилася. Звір безперестану кліпав од яскравого сонця. Він чи не був хворий. За мить він знову засопів і бухикнув.

Оце в усякому разі не ввижається, подумав чоловік і перевернувся на другий бік, щоб побачити, який насправді той світ, що його досі застувала мара. Однак море так само сяяло вдалині, а на ньому чітко вирізнявся корабель. А може, це таки справжнє? Він довгенько лежав, заплющивши очі, і думав. Урешті йому все стало ясно. Він ішов на північний схід, у протилежний бік від річки Діз, і потрапив у долину річки Копермайн. Ця широка й повільна ріка і є Копермайн, іскристе море — Льодовитий океан, а корабель — китобійне судно, що запливло на схід, далеко на схід від гирла річки Макензі. Воно стоїть на якорі в затоці Коронації. Він пригадав карту Компанії Гудзонової затоки, яку колись бачив, і все стало ясно й зрозуміло.

Він сів і почав міркувати, що слід зробити найперше. Постоли з укривал протерлися наскрізь, ноги стали суцільною раною. Останнє укривало він уже подер. Рушницю й ножа загубив. Шапка теж пропала, і разом з нею — сірники, сховані за обідком, але пучечок сірників за пазухою в кисеті, загорнутий у промащений папір, був сухий. Чоловік глянув на годинника. Він показував одинадцять і ще цокав. Мабуть, він його коли-не-коли накручував.

Він був спокійний і мислив ясно. Хоч він і охляв до краю, проте болю не відчував. Їсти не хотілося. Думка про їжу була йому навіть неприємна, і до всього, що він робив, його спонукав лише розум. Він одірвав холоші до самих колін і обмотав ними ноги. Якимсь дивом він не загубив бляшаного відерця. Треба випити окропу, перш ніж вирушати в страх яку тяжку — він це відчував — подорож до корабля.

Рухи його були повільні. Він трясся, неначе паралітик. Хотів був назбирати моху, але, хоч як силкувався, не зміг звестись на ноги. Він пробував знову й знову і врешті поліз рачки. Одного разу він підповз до хворого вовка, і той неохоче відсунувся, спроквола облизуючись. Язик його ледве згинався і був не червоний, як у здорової тварини, а жовтувато-рудий, покритий напівзагуслим слизом.

Випивши з кварту окропу, він знайшов у собі силу звестись на ноги й навіть іти, тобто ледь переставляти ноги. Мало не щохвилини йому доводилося відпочивати. Він ступав нетвердо й невпевнено, так само нетвердо й невпевнено плентався слідом вовк; коли настала ніч і густа темрява загасила сяйво моря, чоловік зрозумів, що скоротив відстань до нього хіба на чотири милі.

Всю ніч він чув бухикання хворого вовка і час від часу мекання оленят. Навколо буяло життя, життя, повне сил і здоров'я, і він розумів: хворий вовк іде слідом за хворою людиною, сподіваючись, що та вмре раніше. Вранці, розплющивши очі, він побачив, що звір не зводить з нього тоскного, голодного погляду. Вовк стояв понурившись, підібгавши хвоста, мов миршавий, прибитий горем пес. Він тремтів на пронизливому ранковому вітрі й неохоче вишкірився, коли чоловік обізвався до нього хрипким шепотом.

Зійшло яскраве сонце, весь ранок він шкандибав, заточуючись і падаючи, до корабля, що виднів на іскристому морі. Погода стояла чудова — в північних широтах настало коротке бабине літо. Воно могло тривати тиждень, а могло скінчитись і завтра чи післязавтра.

Пополудні він натрапив на слід. Це був слід іншої людини, що вже не йшла, а повзла рачки. Він подумав, що це, може, Біллів слід, але подумав спроквола, байдуже. Тепер його ніщо не цікавило. Він уже нічого не відчував і не хвилювався. Він став несприйнятливий до болю. Шлунок і нерви заснули. Але життя, яке ще жевріло в ньому, гнало його вперед. Він зовсім виснажився, проте життя в ньому відмовлялося вмирати. І тому, що воно відмовлялося вмирати, він ще їв болотяні ягоди й пічкурів, пив окріп і сторожко поглядав на хворого вовка.

Він пішов слідами людини, що лізла навкарачки, і незабаром дістався місця, де вони урвалися,— на мокрому моху лежали свіжообгризені кістки, а навколо видніли сліди вовчих лап. Тут же валялась торбинка з лосячої шкіри, така, як і в нього, подерта гострими іклами. Він спромігся підняти торбинку, хоч її вага була майже непосильна для його слабких рук. Білл ніс її до останку. Ха-ха! Ох і посміється ж він з нього! Він виживе і донесе торбинку до корабля в іскристому морі. Сміх його звучав хрипко й страшно, мов вороняче каркання, і хворий вовк почав тоскно йому підвивати. Чоловік одразу вмовк. Як же він посміється з Білла, коли це Білл, коли ці рожевувато-білі чистенькі кості і є Білл!

Він одвернувся. Що ж, нехай Білл покинув його, але він не візьме золота, не смоктатиме Біллових кісток. А Білл зробив би так, якби опинився на його місці, думав він, плентаючись далі...

Того дня він скоротив відстань між собою і кораблем на три милі; наступного — ще на дві. Тепер він повз навкарачки, як Білл. Під кінець п'ятого дня до корабля залишилося миль із сім, та він уже був неспроможний проповзти за день і милі. Бабине літо тривало, він то ліз навкарачки, то непритомнів, а вовк усе плентався слідом за ним, кашляючи і хриплячи. Коліна стали суцільною раною, як і ноги; хоч він обмотав їх клаптями, що видер з сорочки, кривава смуга тяглася за ним по каменях та мохові. Якось оглянувшись, він побачив, що вовк пожадливо

вилизує слід, і зрозумів, який його чекає кінець, якщо... якщо він сам не вб'є вовка. І почалась одвічна трагедія боротьби за існування: хвора людина повзла, хворий вовк шкутильгав за нею — дві конаючі істоти волоклися через пустелю, чигаючи на життя одна одної.

Якби це був здоровий вовк, чоловік, може, й змирився б зі своєю долею, але стати жертвою такої відразливої тварини, майже здохлятини... — сама тільки думка про те сповнювала його огидою. Йому було бридко. Він знову почав марити; галюцинації туманили розум, просвітлі хвилини дедалі рідшали й коротшали.

Якось він прочумався від хрипіння біля самого вуха. Вовк незграбно метнувся назад, не втримався на ногах і впав з безсилля. Картина була кумедна, але він не сміявся. Він навіть не злякався. Йому вже було до всього байдуже. Проте думка на мить прояснилася, і він лежав, міркуючи: до корабля лишилось якихось чотири милі. Він протер затуманені очі: його обриси чітко вимальовувались вдалині, і човник під білим вітрилом розрізав хвилі, що блискотіли на сонці. Але йому ніколи не подолати останніх чотирьох миль. Він це знав і міркував про це спокійно. Він знав, що не проповзе й півмилі. І все ж йому хотілося жити. Було б просто безглуздо вмерти, витерпівши такі муки. Доля хотіла від нього аж надто багато. І, вмираючи, він відмовився скоритися смерті. Може, це було б божевілля, але, потрапивши в лабети смерті, він кинув їй виклик і відмовився помирати...

Вовкове терпіння було незмірне, одначе таке саме незмірне було терпіння й у людини. Півдня він пролежав нерухомо, борючись із запамороченням, чигаючи на звіра, який хотів ним поживитися і яким він жадав поживитися сам. Вряди-годи через нього перекочувались хвилі млості, він бачив довгі сни, але увесь час він чекав, що почує хрипке дихання і його лизне шорсткий язик.

Дихання він не почув, але спроквола пробудився, відчувши, як шорсткий язик торкнув його руку. Він чекав. Ікла злегка стиснулись, потім здавили руку дужче, вовк зібрав усю силу, намагаючись устромити зуби в поживу, якої так довго чекав. Але й людина чекала довго: рука здавила вовчу щелепу. І поки вовк кволо пручався, а рука кволо тримала його за щелепу, друга рука поволі простягнулась і схопила звіра. Хвилин через п'ять чоловік усією вагою навалився на вовка. Але рукам бракувало сили задушити його. Тоді він притиснувся обличчям до вовчої горлянки, намагаючись її прокусити. Рот забився шерстю. Минуло півгодини, і чоловік відчув, як у горло потік теплий струмочок. Кров зовсім йому не смакувала. Він ковтав її, немов розтоплений свинець, насилу долаючи огиду. Потім він перекинувся на спину й заснув.

На китобійному судні «Бедфорд» було кілька вчених — учасників наукової експедиції. З палуби вони помітили на березі якусь дивну істоту. Вона повзла до води. Годі було визначити, що то за звір, отож, як справжні дослідники, вони сіли у вельбот* і попливли до берега роздивитися зблизька. То була й справді жива істота, в якій важко було впізнати людину: сліпа, безтямна і звивалась на піску, немов велетенський хробак. Вона звивалася марно, майже не посуваючись

уперед, але була вперта — корчилась, крутилася і за годину пролазила футів із двадцять.

Через три тижні, лежачи на койці в каюті «Бедфорда», зі сльозами, що котилися по запалих щоках, чоловік розповів, хто він такий та що йому довелося зазнати. Він також мимрив щось про матір, про сонячну південну Каліфорнію, про будиночок серед апельсинового гаю, обсаджений квітами.

Збігло ще кілька днів. Він уже сидів за столом у кают-компанії і обідав з ученими й корабельними офіцерами. Він ніяк не міг надивитися на силу-силенну їжі і спостерігав з тривогою, як вона зникає в чужих ротах. Він проводив поглядом кожний шматок, і на його обличчі проступав вираз глибокого жалю. Він був при своєму розумі, але проймався ненавистю до людей, котрі сиділи за столом. Його не полишав страх, що харчів не вистачить. Він розпитував кока, юнгу, капітана про запаси продуктів. Вони безліч разів заспокоювали його, однак він їм не вірив і нишком заглядав у комору, щоб пересвідчитися на власні очі.

Люди помітили, що він гладшає. Він товстішав з кожним днем. Учені похитували головами й висували різні здогади. Вони зменшили йому пайку, а проте він круглішав, і особливо виріс у нього живіт.

Матроси посміхались. Вони знали, в чім річ. І коли вчені почали стежити за ним, то теж невдовзі дізнались. Вони побачили, як після сніданку він пробрався крадькома на бак і, мов жебрак, простяг руку до матроса. Матрос дав йому шматок морського сухаря. Чоловік пожадливо схопив сухар, подивився на нього, як на те золото, і сховав за пазуху. Таку ж милостиню приймав він і від інших матросів.

Вчені нічого не сказали й дали йому спокій. Але вони обстежили нишком його койку. В ній знайшлося повно сухарів, матрац був напханий сухарями, в кожному закутку були сухарі. І все ж чоловік був при своєму розумі. Просто він хотів забезпечити себе на випадок голоднечі, та й годі. Вчені сказали, що це минеться; воно й справді минулося, перш ніж «Бедфорд» кинув якір у бухті Сан-Франціско.

Переклад Петра Соколовського

Словничок

Вельбо́т — веслова морська шлюпка з загостреним носом і кормою.
Дюйм — одиниця довжини, яка дорівнює 2,54 см.
Кано́е — тут: човен північноамериканських індіанців.
Кисе́т — маленький мішечок для тютюну, який затягується шнурком.
Ми́ля — тут: шляхова міра довжини, неоднакова в різних країнах. В США миля дорівнює 1,6 км.
Саморо́док — тут: шматок золота.
Факто́рія — торговельна контора і поселення європейських або північноамериканських купців у колоніальних країнах.
Фунт — міра ваги, неоднакова в різних країнах. В Англії фунт дорівнює 453,6 г.

Запитання й завдання

1. Де і в яку пору року відбуваються події, зображені в оповіданні? Яке значення має пора року для розуміння подій, що відбуваються? Чи відповідає настрій картини Рокуелла Кента створеному автором пейзажу?

2. Яким зображено головного героя на початку оповідання? Чи говорить автор про його фізичний стан та настрій? Чи вдалося це передати художникові?

3. Перекажіть епізоди, у яких зображено переслідування куріпок та ловлю риби. Як вчинки та поведінка характеризують героя? На чому він зосереджує головну увагу? Чи відбулися зміни в характері героя?

4. Пригадайте всі епізоди, де згадується ноша, яка була за спиною в героя твору. Чому чоловік, незважаючи на важкий шлях, так довго її несе і, зрештою, залишає? Чому він розсміявся, коли знайшов такий самий мішечок Білла?

5. Які зустрічі свідчать про небезпеку для героя на його шляху? У якому стані перебував чоловік, коли його почав переслідувати вовк? Чому автор зводить свого героя з хворим вовком?

6. Прочитайте виразно епізод, де людина долає вовка. Що допомогло подолати хижака?

7. Знайдіть в оповіданні описи природи. Як зміни в природі пов'язані з фізичним і психічним станами героя на різних етапах його шляху? Доведіть свою думку прикладами з тексту.

8. Як герой відреагував на слід людини, що пересувалася на чотирьох? Чи здогадався він, хто то був? Які почуття його охопили?

9. Якими побачили героя твору люди з корабля? Чому вони говорили про нього як про «живу істоту»?

10. Поясніть поведінку героя Джека Лондона на кораблі. Чим ви пояснюєте зміни, які відбулися з ним?

1. Чому герою вдалося вижити, адже навіть на початку шляху в нього майже не було фізичних сил? Що саме штовхало його вперед?

2. Як ви розумієте назву оповідання? Обґрунтуйте свою думку цитатами з твору.

3. Знайдіть у тексті роздуми про життя. Кому вони належать?

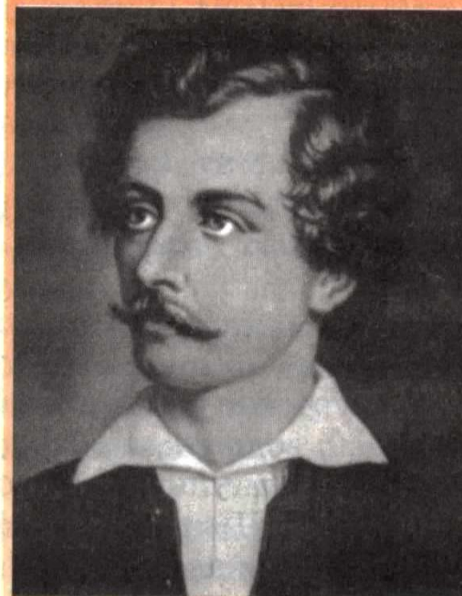
4. Чому Джек Лондон побудував оповідання таким чином, що його герой залишився сам? Спробуйте пояснити авторський задум.

5. Як ви вважаєте, чому автор не називає імені головного героя, водночас повідомляючи ім'я його супутника? Чому здоровий Білл гине, а хворий герой виживає?

ШАНДОР ПЕТЕФІ

Кометою злетів він у небо і, досягнувши зеніту, залишився там, у вишині, не скотився вниз. І нині сяє так, як і тоді...

Мор Йокаї

Шандор Петефі — угорський поет
1823 (Кішкереш)—
1849 (Фегередьгаза)

«Пете́фі — це діамантова застібка, яка скріпила угорську літературу зі світовою літературою. У чудової, огняної угорської нації немає величнішого сина, ніж він. І в неї не було щасливішого дня, ніж день, коли народився Петефі...» — так писав про видатного угорця **Шандора Петефі** чеський поет **Ян Неруда.**

А народився майбутній поет 1 січня 1823 року, у перші новорічні хвилини, в містечку Кішкереш у родині бідного дворянина Іштвана Пе́тровича.

Мати немовляти хворіла і Шандорові взяли няню-годувальницю Жужанну Куруц. Вона виростила і випестила хлопчика, навчила угорських слів, казок, пісень. Шандор відразу почав розмовляти двома мовами: з матір'ю — словацькою, оскільки Марія була за походженням словачкою, а з батьком і нянею — угорською.

Дитинство в малого Петефі було безхмарним. Через багато років він так згадуватиме ті часи:

У цьому краї народився я,
Це полонина радісна моя,
Це місто, де з'явився світ мені,
Мого дитинства сповили пісні.
Одну я згадую. Тремтять кущі.
Гудуть на вітах золоті хрущі.

Переклад Леоніда Первомайського

У п'ять років Шандор уперше переступив поріг школи. Саме в цьому віці він почав читати й писати, трохи пізніше — віршувати, малювати, вивчати німецьку і латинську мови, угорську й світову літератури.

Батько не шкодував ні сил, ні коштів для навчання первістка, возив його у різні міста до найкращих учителів. У п'ятнадцять років Шандор володів угорською, словацькою, англійською, німецькою, французькою, італійською, латинською мовами, добре знав світову літературу, а твори давньоримського поета Горація читав в оригіналі.

Шандор Петефі завжди ніжно ставився до матері, безмежно любив її все своє життя, присвячував їй найкращі вірші:

У рідну сторону краяни йдуть,
То що ж від мене неньці понесуть?
Загляньте, земляки, до неї в дім,
Коли шляхом ітимете моїм.

Скажіть, щоб сліз даремно не лила,
Що син зазнав і щастя, і тепла,
Та не кажіть їй, як я тут терплю,
Бо серце бідній згасне від жалю...

Переклад Леоніда Первомайського

Безтурботне дитинство Петефі закінчилося з весняною повінню: дунайські води знесли батьківський будинок, знищили все майно. Петровичі залишилися без грошей і даху над головою, їм надали притулок знайомі. Шандору Петефі довелося перейти до іншої школи, де навчалися за державний кошт. Він недоїдав, спав на солом'яному матраці, ходив у зношеному одязі. Над ним насміхалися заможні однолітки.

З часом матеріальне становище сім'ї стало ще скрутнішим, тому Шандор був змушений залишити навчання. Спочатку Петефі працював у театрі. Юнак мріяв стати актором, але в театрі йому довелося розставляти декорації, виконувати різні доручення.

Автограф Петефі

Згодом поет іде в солдати, сподіваючись не тільки врятуватися від голодної смерті, а й побачити світ, передусім побувати в Італії — країні, де народилися його улюблені поети: **Данте**, **Петрарка**, **Горацій**. Через півтора року Петефі був звільнений з армії, оскільки захворів на туберкульоз.

І знову починаються поневіряння: Петефі відновлює спроби навчатися, писати вірші, друкуватися. Щоб якось вижити, йому доводилося читати свої вірші в шинках за сяку-таку вечерю.

Врешті Петефі робить спробу змінити життя. *«В одежі, крізь яку просвічувалося моє вихудле тіло, пішки, з кількома мідяками в кишені, з рукописним томом своїх віршів, я пішов у Пешт*[1]*. Уся моя надія була в цьому томику. Я думав: якщо продам його — все буде добре, а якщо ні — досить мені нарешті голодувати і мерзнути, усе мусить мати свій кінець»*,— згадував поет.

[1] *Пешт* — лівобережна частина столиці Угорщини Будапешта.

У Пешті Петефі звернувся з проханням оцінити його вірші до відомого угорського поета **Мігая Верешмарті**. Той досить стримано прийняв юнака, але рукопис перечитав уважно. Вірші Петефі отримали найвищу похвалу визначного лірика. Незабаром побачила світ книга «Вірші Шандора Петефі», яка здобула велику популярність серед шанувальників поезії.

Для Угорщини Шандор Петефі згодом став тим, ким є для українців Тарас Шевченко. Між цими двома національними світочами є чимало спільного. У них схожі долі, характери, теми віршів та ролі в історії своїх народів.

Як і Шевченко, Петефі був народним поетом. Головним стрижнем його творчості стала любов до поневоленої батьківщини та її народу. У віршах поет говорить про свою відданість рідній землі, згадує її героїчне минуле, докоряє співвітчизникам, які забули про тих, хто боровся за свободу краю.

Близькою для поета є також ідея визволення людини від гноблення. Лише свободу Петефі вважає рушійною силою на шляху до щасливого майбутнього людства. З вірша «Коли ти муж,— будь мужнім...» дізнаємося, якою Петефі уявляв справжню людину. Передусім поет цінує такі чесноти, як людська гідність, принциповість, послідовність у діях. Він закликає читачів не боятися долі, а йти їй назустріч, виборюючи своє право на щастя. Петефі висуває гасло: *«Голодний, але вільний»*, тим самим ставлячи свободу вище за інші блага.

Зовсім молодим загинув поет в одній із останніх битв угорської війни за незалежність. Шандор Петефі прожив неповних двадцять сім років, сім із них присвятив поезії. На будинку, в якому письменник провів останні дні свого життя, хтось вирізьбив слова: *«Тут він був ще людиною, звідси він вирушив у велику путь, щоб стати зорею. Світло її вічне»*.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Шандор Петефі, Ян Неруда, Данте, Петрарка, Горацій, Мігай Верешмарті, Тарас Шевченко.
Географічні назви: Угорщина, Кішкереш, Фегередьгаза, Пешт, Італія.
Назва твору: «Коли ти муж,— будь мужнім...»
Назва збірки: «Вірші Шандора Петефі».

Запитання й завдання

1. Коли і в якій країні народився Шандор Петефі? Як минало його дитинство?
2. Розкажіть про роки навчання Петефі. Чи можна його навчання назвати успішним?
3. Чому Петефі припинив навчання і пішов у солдати?
4. Знайдіть і прочитайте в статті спогад поета про те, з якими намірами він ішов до Пешта.
5. Хто допоміг Петефі видати першу збірку віршів? Прочитайте про цього письменника в іменному покажчику.

Що спільного є в долях великих поетів Тараса Шевченка і Шандора Петефі? Чим подібні за тематикою вірші цих національних геніїв?

1. Прокоментуйте епіграф до статті. Чому Мор Йокаї вжив саме таке порівняння? Прочитайте про цього угорського письменника в іменному покажчику.
2. Поясніть, як ви розумієте образне висловлювання Яна Неруди, подане на початку статті.

КОЛИ ТИ МУЖ,— БУДЬ МУЖНІМ...

Коли ти муж,— будь мужнім,
Знайди життєву путь,
А лялькою на шворках
В руках судьби не будь.
Пес недолугий — доля.
Лякає навісна
Лиш кволих — і тікає
Від сміливих вона.

Коли ти муж,— будь мужнім
Не тільки на словах.
Найкращий з Демосфенів[1] —
Меч у твоїх руках.
Твори у вирі битви,
А довершивши твір,
Замовкни, як змовкає
Гроза за краєм гір.

Коли ти муж,— будь мужнім,
Вмій правду боронить,
Хоча б і довелося
За неї кров пролить.
Зумій заради правди
Зламать життя своє.
Честь в боротьбі — найвище,
Що в тебе в світі є.

Коли ти муж,— будь мужнім,
Борися і страждай,
Але своєї волі
Нікому не віддай!
Хто продасться,— гине
В зневазі і ганьбі.
«Голодний, але вільний!» —
Впиши в девіз собі.

Коли ти муж,— будь мужнім.
І в водоверті літ
Тебе не подолають
Ні люди, ані світ.

[1] *Демосфе́н* — давньогрецький оратор і політичний діяч.

Будь дубом, котрий буря
З корінням вирива,
Але який не гнеться
Під вітром, як трава!

Переклад Леоніда Первомайського

Запитання й завдання

1. Прочитайте виразно поезію. Кому вона адресована?
2. На скільки частин можна поділити твір? Що в цих частинах спільне, а що — відмінне?
3. Які людські якості уславлює поет? Визначте ідею твору.
4. Знайдіть у вірші антитезу. З якою метою автор її використав?
5. Прочитайте кілька разів вірш уголос. З якою інтонацією і в якому ритмі його потрібно виголошувати?
6. Визначте настрій вірша. Якими засобами поет створює його? Чи змінюється настрій ліричного героя упродовж твору?

Доберіть до слів антоніми на означення людських якостей, які прославляються у творі.

Боягузтво, рабство, безчесність, покірність.

Як ви розумієте гасло «Голодний, але вільний»? Чи керувався цим гаслом Шандор Петефі у своєму житті? Аргументуйте свою думку прикладами зі статті про письменника.

Пригадайте поезію Роберта Бернса «Чесна бідність» і порівняйте її з віршем Шандора Петефі. Які людські чесноти прославляють обидва поети?

Підготуйте усну розповідь на тему «Що таке справжня мужність», спираючись на тексти творів Джека Лондона й Шандора Петефі.

Роберт Льюїс Стівенсон — англійський письменник

1850 (Единбург) — **1894** (о. Уполу)

РОБЕРТ ЛЬЮЇС СТІВЕНСОН

Я вірю: кожен буде там,
Куди все життя прагне сам.
Роберт Льюїс Стівенсон

Англійський письменник **Роберт Льюїс Стівенсон** прожив усього 44 роки, з яких половину провів у ліжку, змагаючись із підступною хворобою — туберкульозом.

Народився майбутній письменник 13 листопада 1850 року в Англії, в місті Единбурзі. Читати Роберт навчився в сім років, розглядаючи малюнки в ілюстрованих журналах. Світ книг став близьким і рідним йому назавжди. Згодом він навіть написав спеціальну статтю на тему «Книги, які впливали на мене». Серед великого переліку відомих книг головне місце посідала Біблія.

Вже у 12 років Стівенсон почав видавати рукописний журнал, у якому вміщував власні твори, сповнені фантастики й пригод. *«Головне не в тому, що я хотів стати письменником (хоча цього я також хотів), а в тому, що я дав собі клятву навчитися писати,*— згадував Стівенсон.— *У мене в кишені завжди було дві речі: книжка, яку я читав, і записник, в якому робив нотатки, наслідуючи відомих літераторів»*.

Однак батьки не схвалювали намірів сина. По лінії матері всі родичі були суддями або священиками, по лінії батька — інженерами, будували мости й маяки. Всупереч родинній традиції, Стівенсон став письменником, адже був певен, що це — його покликання.

Митець також захоплювався подорожами. У перервах між загостреннями хвороби він вирушав у плавання на байдарках річками Франції та Бельгії; усю територію Франції пройшов пішки. Але подорожі Європою мало задовольняли письменника, він прагнув нових і

Вид Единбурга. Літографія XIX ст.

нових вражень. Тож одного разу Стівенсон на торговому судні переплив Атлантичний океан і опинився в Америці, де мало не загинув від чергового нападу хвороби.

Одного разу Стівенсон накреслив карту острова, старанно розмалював її, назвавши островом скарбів. Потім у нього виник задум скласти перелік розділів майбутньої книги...

Коли у 1893 році вийшов роман «Острів скарбів», читачі отримали захопливу розповідь, а його автор — світову славу. Письменник одержував безліч листів з проханням точніше вказати координати острова. Читачі навіть не здогадувалися, що Стівенсон його просто вигадав.

Головний герой роману — хлопчик Джім, який разом із друзями вирушає на пошуки скарбу, захованого одним із найвідоміших піратів — капітаном Флінтом. Із тією ж метою на острів вирушають пірати на чолі з капітаном Сілвером. У романі герої потрапляють у різні ситуації, часто небезпечні, таємничі. Разом із ними перебуває у вирі пригод і читач. Саме це й забезпечило надзвичайний успіх книги, популярної і сьогодні.

З 1888 року для Стівенсона настає пора океанських подорожей. Він відвідав кілька островів Тихого океану, на одному з яких загинув відомий капітан **Джеймс Кук** і де був «острів Робінзона Крузо». Сподіваючись поліпшити здоров'я, Стівенсон оселився на острові Уполу (Самоа), адже тут був сприятливий для нього клімат.

Перебуваючи на острові, Стівенсон багато працює. У листі, датованому 5 вересня 1893 року, він писав: *«Протягом чотирнадцяти років я жодного дня не почувався здоровим, прокидаючись хворим і лягаючи увечері в ліжко змученим. І увесь цей час я працював, не відступаючи від свого обов'язку і визначеного шляху. Я писав у ліжку, писав, коли мої груди роздирав кашель, коли від слабкості крутилася голова. І мені здається, що я з честю підняв рукавичку, яку мені з викликом кинула доля...»*

Але жити Стівенсону залишилося дуже мало. У грудні 1894 року він раптом упав і через дві години помер. Його смерть спричинила не лише хвороба, а й шалена перевтома.

Тіло письменника, вкрите англійським прапором, було поховане на вершині гори Веа, з якої відкривався чудовий морський краєвид. За життя Стівенсон здобув визнання в місцевих жителів не лише як письменник, а й як людина, що захищала їх від колонізаторів.

Місцеві жителі прорубали в непролазних хащах дорогу до могили Туситали (оповідача), як вони називали письменника. А на могильному камені вибили слова із «Реквієму», який написав сам Стівенсон:

Тут він лежить, де хотів він лежати;
Додому повернувся моряк,
Додому повернувся він з моря,
І мисливець повернувся з верховин...

Понад століття минуло відтоді, а життєвий подвиг письменника не забувається. Стівенсон вражав своїх сучасників і захоплює нас сьогодні колосальною працездатністю, вірою в себе, величчю духу, вмінням радіти кожній миті. Протягом життя Стівенсон написав різноманітні

за тематикою і жанрами твори — вони складають 30 томів. Свою могутню силу духу він втілив у художніх творах — і в «Острові скарбів», і в історичному романі «Чорна стріла», і в детективно-фантастичній «Дивній історії доктора Джекіля та містера Хайда», і у своїх віршах.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Роберт Льюїс Стівенсон, Джеймс Кук.
Географічні назви: Англія, Единбург, Франція, Бельгія, Атлантичний океан, Америка, Тихий океан, острів Уполу (Самоа), гора Веа.
Назви творів: «Острів скарбів», «Реквієм», «Чорна стріла», «Дивна історія доктора Джекіля та містера Хайда».

Запитання й завдання

1. Якій національній літературі належить творчість Роберта Льюїса Стівенсона? Скільки томів налічує його творча спадщина? Назвіть відомі вам твори письменника.
2. Розкажіть про дитинство і юність письменника. Чому він почав займатися літературною діяльністю?
3. Чим захоплювався Стівенсон, крім літератури? У яких куточках земної кулі він побував?
4. Розкажіть про історію написання роману «Острів скарбів». Чому твір здобув велику популярність?
5. Де жив письменник останні роки? Чому місцеві жителі з повагою ставилися до нього? Що спричинило його передчасну смерть?

1. Прочитайте епіграф до статті про Роберта Льюїса Стівенсона. Як ви його розумієте?
2. Визначте провідні риси характеру письменника, використовуючи матеріали статті.

1. Розгляньте портрет Роберта Льюїса Стівенсона. Спробуйте за портретом і матеріалами статті скласти усний опис зовнішності письменника.
2. Позначте на географічній карті маршрут подорожей Стівенсона.

ОСТРІВ СКАРБІВ

(Скорочено)

Ллойдові Осборну*,
американському джентльменові, присвячує цю оповідь, задуману й нарешті завершену в згоді з класичними його смаками,— вдячний за багато спільно проведених приємних годин

Автор

Частина перша

Старий пірат

*Розділ I. СТАРИЙ МОРСЬКИЙ ВОВК У ЗАЇЗДІ «АДМІРАЛ БЕНБОВ»**

Сквайр* Трелоні, доктор Лівсі й решта джентльменів попросили мене розповісти докладно все, що я знаю про острів скарбів, усю історію від початку до кінця, не приховуючи нічого, крім розміщення

острова, та й то лише тому, що не всі ще скарби звідти вивезли. Отож року Божого 17... я берусь за перо й повертаюся думками до тих часів, коли у мого батька був заїзд «Адмірал Бенбов» і коли під нашим дахом оселився засмаглий старий моряк з рубцем від шаблі на щоці.

Я пригадую, ніби те було тільки вчора, як він важкою ходою підступив до дверей нашого заїзду, а слідом за ним прикотили на візку моряцьку скриню. То був високий, міцний, огрядний чоловік, з брунатним обличчям. Над коміром його заяложеної синьої куртки стирчала просмолена косичка. Руки в нього були зашкарублі й пошрамовані, з чорними поламаними нігтями, а рубець на щоці мав неприємний блідо-багровий відтінок. Пригадую, як він, стиха посвистуючи, оглянув бухту, а тоді раптом загорлав давню моряцьку пісню, яку так часто ми чули від нього опісля:

П'ятнадцять хлопців на скрині мерця.
Йо-го-го, ще й пляшечка рому!

Голос у незнайомця був по-старечому тонкий і хрипучий, наче він надірвав його, тягнучи кабестана*.

Потім він постукав у двері кінцем палиці, схожої на гандшпуг*, і, коли вийшов мій батько, грубо зажадав від нього склянку рому. Йому винесли ром, і він почав поволі його цмулити, знавецьки смакуючи кожен ковток і все ще поглядаючи на скелі й на нашу вивіску.

— Бухта нічогенька,— пробурмотів він нарешті.— Непогане місце для шинку. І багато народу, друзяко?

Батько відповів, що, на жаль, народу тут буває дуже мало.

— То й гаразд! — сказав моряк.— При́стань саме для мене.

То був дуже мовчазний чоловік. Цілі дні він сновигав берегом бухти або вибирався на скелі зі своєю мідною підзорною трубою. А вечорами сидів у світлиці в кутку біля коминка й попивав міцний ром, змішаний з водою. Здебільшого він не озивався, навіть коли до нього зверталися — тільки кине раптом лютий погляд і засопе носом, немов корабельна сирена в тумані. Ми й наші відвідувачі невдовзі призвичаїлися не турбувати його. Щоразу, повернувшися з прогулянки, він запитував, чи не показувалися біля заїзду які-небудь моряки. Спочатку ми гадали, що він питає про це, бо йому нудно на самоті. Але зрештою завважили, що він, навпаки, силкується уникати сторонніх. Коли якийсь моряк, пробираючись надбережною дорогою до Бристоля, завертав до «Адмірала Бенбова», наш капітан наважувався вийти до світлиці, тільки поглянувши на відвідувача з-під завіски на дверях. У присутності такого гостя він звичайно сидів тихенько, наче миша.

А бувало й так, що він замовляв випивку на всіх і силував наших відвідувачів, що тремтіли з жаху, вислуховувати його розповіді про морські пригоди або підспівувати йому гуртом. І дуже часто стіни нашого будинку аж ходором ходили від «Йо-го-го, ще й пляшечка рому», бо всі запрошені, побоюючись за своє життя, намагалися перекричати один одного і співати якнайголосніше, щоб не наразитись на прикрість, бо в такому настрої капітан був справді небезпечним: він

то грюкав кулаком об стіл, аби всі замовкли; то раптом спалахував буйним гнівом, коли його перебивали, запитуючи про щось; то, навпаки, шаленів, що ніхто не звертався до нього із запитаннями, а це означало, що товариство неуважно слухає його. Він нікого не випускав із заїзду, аж поки сам не напивався до нестями й не йшов, хитаючись, спати.

Але з часом ми всі так призвичаїлися до цієї пісні, що вже не звертали на неї ніякої уваги, і того вечора пісня про мерця була новиною лише для доктора Лівсі. Як я помітив, вона справила на нього не дуже приємне враження, бо він сердито подивився на капітана...

— Якщо ви не покинете пиячити, то світ незабаром позбудеться одного з найбрудніших мерзотників.

Старий у нестямі аж озвірився. Він скочив на ноги, вхопив і розкрив моряцького складного ножа і, виважуючи його на долоні, почав грозитися, що приткне лікаря до стіни.

Лікар навіть не ворухнувся. Він, як і перше, говорив до капітана через плече тим самим спокійним тоном, хіба, може, трохи голосніше, щоб усі в кімнаті могли чути, але зовсім спокійно й твердо:

— Якщо ви зараз не сховаєте ножа до кишені, присягаюся своєю честю, що вас повісять після першої ж сесії нашого виїзного суду.

Між ними почався поєдинок очима. Але капітан скоро здався. Він сховав зброю, сів на своє місце і тільки одгаркувався, мов побитий пес.

Розділ IV. КАПІТАНОВІ ПАПЕРИ

— У такому разі, коли Джім не заперечує, ми розкриваємо пакета.

І Лівсі поклав пакета перед собою на стіл.

Пакет був міцно зашитий нитками. Лікар розкрив свою валізку з інструментами й розрізав шви хірургічними ножицями. Усередині там були дві речі: зошит і запечатаний конверт...

Конверт був запечатаний у кількох місцях, а за печатку правив наперсток, чи не той самий, що я знайшов у капітановій кишені. Лікар обережно розкрив конверта, і з нього на стіл випала карта якогось острова з позначенням довготи й широти, глибини моря біля берегів, з назвами пагорбів, заток та бухт і взагалі з описом усього того, що треба знати, аби безпечно підвести корабель до берега й об'якоритись.

Острів простягався на дев'ять миль уздовж і на п'ять ушир і формою своєю нагадував гладкого дракона навстоячки. На карті було позначено дві добре захищені від вітру гавані й гору в центрі острова, названу Підзорна Труба. Крім того, на карті були різні додаткові позначки, зроблені пізніше. Найбільше впадали в око три хрестики червоним чорнилом: два у північній частині острова і один у південно-західній. Біля цього останнього хрестика тим самим червоним чорнилом дрібним чітким почерком, дуже відмінним від капітанових карлючок, було написано: «Більша частина скарбу тут».

На зворотному боці карти та сама рука додала ще такі пояснення:

«Високе дерево на схилі Підзорної Труби, напрямок на пн. від пн.-пн.-сх.

Острів Кістяка на сх.-пд.-сх. і сх.

Десять футів.

Зливки срібла в північній ямі. Знайдеш її, ідучи схилом східного пагорка, за десять сажнів на південь від чорної скелі, коли стати лицем до неї.

Зброю знайти легко, вона в піщаному горбі на пн. кінці Північного мису, прямувати треба на сх. і на чверть румба* до пн.

Дж. Ф.»

Генрі Брок. Сквайр Трелоні, лікар Лівсі і Джім

І все. Та хоч які ці записи були стислі й незрозумілі для мене, але сквайра і доктора Лівсі вони захопили надзвичайно.

— Лівсі,— заявив сквайр,— ви негайно кидаєте ваше злиденне лікарювання. Завтра я вирушаю до Бристоля. За три тижні — та які там три тижні... за два тижні!.. за десять днів!.. — ми матимемо найкраще судно, сер, і найдобірнішу команду на всю Англію. Гокінс буде в нас юнгою. З тебе, Гокінсе, вийде неабиякий юнга. Ви, Лівсі,— корабельний лікар. Я — адмірал. Ми візьмемо з собою Редрута, Джойса й Гантера. Погожий вітер швидко домчить нас до місця, а відшукати там скарб — це ми зможемо заіграшки. І в нас буде стільки грошей, що хоч їж їх, хоч купайся в них, хоч засипайся ними з головою...

— Трелоні,— мовив лікар,— я їду з вами. І ручуся за себе й за Джіма, що ми обидва не підведемо вас. Є тільки одна людина, якої я побоююсь.

— Хто це? — вигукнув сквайр.— Назвіть мені цього негідника, сер!

— Це ви самі,— відповів лікар.— Бо ви не вмієте тримати язика за зубами. Не тільки ми троє знаємо про ці папери. Розбишаки, які вчинили напад на заїзд цієї ночі,— зухвало відчайдушні пройдисвіти, це безперечно, і так само й ті, що лишалися на вітрильнику, і ті, які, смію думати, нишпорять десь тут на березі,— вони ладні піти на все, аби допастися до цих скарбів. Тим-то жоден з нас не повинен ходити поодинці, поки ми не виберемось у чисте море. Я і Джім лишимося тим часом тут. Ви беріть з собою Джойса й Гантера, коли поїдете до Бристоля. І найголовніше — щоб жоден з нас ані писнув нікому про нашу знахідку.

— Лівсі,— відповів сквайр,— ви завжди маєте рацію. Я мовчатиму, як могила.

Частина друга

Корабельний кухар

Розділ VII. Я ЇДУ ДО БРИСТОЛЯ

Поки ми готувалися до відплиття, минуло набагато більше часу, ніж гадав сквайр, і так само не справдилися й інші наші плани, навіть намір доктора Лівсі не відпускати мене від себе: він мусив поїхати до Лондона, знайти іншого лікаря, що заступив би його в нашій окрузі. Сквайр мав силу всяких клопотів у Бристолі. А я жив у його садибі майже як бранець під опікою старого доглядача дичини Редрута, весь сповнений мрій про море, про дивовижні острови та пригоди. Багато годин просидів я над картою і вивчив її до найменших подробиць. Улаштувавшись біля вогню в кімнаті доморядника, в мріях своїх я підпливав до острова з різних боків, досліджував кожен вершок його поверхні, тисячу разів видирався на гору, що її пірати назвали Підзорною Трубою, і з вершини милувався чудовими й мінливими краєвидами. Часом у моїй уяві острів аж кишів дикунами, з якими ми билися, часом його заселяли небезпечні хижаки, які ганялися за нами. Але при всій своїй фантазії я не міг уявити й близько тих дивних і трагічних пригод, що сталися з нами там насправді.

Так минуло кілька тижнів, аж поки одного чудового дня надійшов лист, адресований докторові Лівсі, з такою дopискою на конверті:

«Якщо лікар відсутній, листа має розкрити Том Редрут або молодий Гокінс».

Дотримуючись цієї вказівки, ми прочитали (точніше, я прочитав, бо Редрут міг читати хіба тільки друковане) такі важливі новини:

Готель «Стара кітва», Бристоль,
1 березня 17... року.

ЛЮБИЙ ЛІВСІ!

Не знаючи, чи ви зараз у моїй садибі, чи ще в Лондоні, я пишу водночас на обидві адреси.

Судно придбано й споряджено. Воно стоїть на якорі, готове до відплиття. Годі й мріяти про кращу шхуну — навіть дитина може нею керувати. Водотоннажність її — двісті тонн. Назва — «Еспаньйола».

Я дістав її за посередництвом свого давнього приятеля Блендлі, що виявився на диво справною діловою людиною. Він працював для мене достоту мов каторжний. Та що казати, кожен у Бристолі хотів допомогти мені, варто було тільки натякнути про мету нашого плавання, себто про наші скарби...

— Редруте,— сказав я, уриваючи читання,— докторові Лівсі це не сподобається. Сквайр таки роздзвонив про все.

— А хто важливіший, сквайр чи твій лікар? — пробурмотів доглядач дичини.— Чого б це сквайр мав мовчати? Аби догодити докторові Лівсі, чи що?

Я вирішив більше не висловлювати своїх зауважень і став читати далі:

Блендлі сам відшукав «Еспаньйолу» і завдяки своїй спритності купив її за сміховинно малу ціну. Щоправда, є в Бристолі людці, дуже упереджені до Блендлі. Вони навіть базікають, ніби цей чесний чоловік на будь-що піде задля грошей, ніби «Еспаньйола» належала йому і він продав мені її втридорога,— а це безсоромний наклеп! Ніхто з них не наважується, проте, заперечувати добру якість судна.

Отже, з судном не було ніяких затримок. Хоча робітники, що опоряджали шхуну, працювали спершу дуже мляво, але потім справи почали налагоджуватись. Багато мороки з добором команди.

Я вирішив найняти душ двадцять (на випадок нападу тубільців, піратів або цих клятих французів).

Я стояв на набережній, коли зовсім випадково зайшов у розмову з одним незнайомцем. Виявилося, що він старий моряк, тримає шинок, знає всіх моряків у Бристолі. Збавивши собі здоров'я на березі, він хоче найнятися хоч би й кухарем на яке-небудь судно, щоб знову піти в море. Того ранку, за його словами, він саме тому й пришкандибав у порт, аби подихати солоним морським повітрям.

Це мене дуже зворушило (вас, гадаю, так само б), і я з жалю до нього тут-таки запропонував йому місце корабельного кухаря. Звуть його Довгий Джон Сілвер, і в нього немає однієї ноги. Але це, на мою думку, якнайкраща рекомендація для нього, бо ногу свою він утратив, служачи батьківщині під проводом безсмертного Гока*. Він не одержує пенсії, Лівсі. Подумайте лишень, в який ганебний вік ми живемо!

Так от, сер, я гадав, що знайшов тільки кухаря, а виявилось, що відкрив цілий екіпаж. Сілвер і я, ми за кілька днів дібрали команду справжніх випробуваних моряків — не дуже, може, привабливих на вигляд, але, судячи з усього, страшенних відчайдухів. Запевняю, що з такою командою ми можемо битися хоч би й проти фрегата*.

Довгий Джон навіть порадив мені позбутися двох із шести чи семи чоловік, що я найняв. Він зразу ж довів мені, що вони прісноводні швабри, з якими небезпечно вибиратися у сповнене пригод плавання.

Тілом і душею я почуваю себе чудово — їм, наче бик, сплю мов убитий. І все-таки нетерпляче жду тієї миті, коли залопотять наші вітрила. Швидше б у море! І до дідька скарби. Морська слава, а не скарби, ось що паморочить мені голову!

Отже, Лівсі, мчіть сюди на поштових. Не гайте ні години, якщо поважаєте мене.

Відпустіть молодого Гокінса під охороною Редрута попрощатися з матір'ю, а потім нехай обидва якнайшвидше їдуть до Бристоля.

Джон Трелоні

Post scriptum. Забув повідомити вас, Лівсі, що Блендлі, який, між іншим, обіцяє надіслати нам на допомогу друге судно, якщо ми не повернемося до кінця серпня, знайшов нам чудового капітана. Цей капітан великий упертюх, але в усьому іншому просто неоціненний. Довгий Джон Сілвер викопав нам дуже тямущого штурмана, на ім'я Ерров. А я вже маю на оці боцмана, що грає на ріжку. Отже, на борту нашої доброї «Еспаньйоли» все буде, як на військовому кораблі.

Розділ X. ПЛАВАННЯ

Бувши на борту, Джон Сілвер прив'язував свою милицю ремінцем до шиї, щоб мати вільні обидві руки. Цікаво було дивитись, як він, спираючись милицею в перéділку і похитуючись у згоді з кожним порухом судна, готував їжу так упевнено, ніби стояв на твердій землі. Ще дивніше було бачити, як він у найбільшу хитавицю проходив палубою. То перебираючи руками мотузяні петлі, зумисне для нього підвішені в найширших місцях (матроси називали їх «сережки Довгоджона»), то спираючись на милицю або волочачи її за собою на ремінці, він так швидко пересувався, що й котрогось здорового міг випередити. Хоча ті матроси, які плавали з ним давніше, дуже шкодували, що він уже підупав на силі.

— Наш Тулуб неабиякий чоловік,— казав мені стерничий.— Замолоду він добре вчився і як схоче, може говорити, мов з книжки читає. А що вже хоробрий він, наш Довгоджон,— лев проти нього ніщо! Я бачив, як раз він зітнувся з чотирма — загріб їх і буць голова об голову — а сам був без зброї!

Вся команда поважала його і навіть слухалася. Сілвер знаходив слушне слово для кожного і кожному вмів прислужитися. Зі мною він був завжди ласкавий і щоразу радів, коли я заходив до нього в камбуз, де було дуже охайно й чисто, посуд аж вилискував, а в кутку висіла клітка з папугою.

— Заходь, Гокінсе,— запрошував звичайно Сілвер,— заходь побалакати з Джоном. Нікому я так не радий, як тобі, синку. Сідай і послухай новини. Ось Кап'тан Флінт — я назвав свого папугу Кап'таном Флінтом на честь славетного пірата,— так ось Кап'тан Флінт пророкує нам щасливу подорож. Правду я кажу, Кап'тане?

Папуга неймовірно швидко починав торохтіти:

— Піастри!* Піастри! Піастри! — і так товк доти, аж тебе візьме подив, як то він не захлинеться, або поки Джон не закриє клітки хустиною.

— Оцей птах,— казав він,— прожив уже, мабуть, років з двісті, Гокінсе. Папуги страшенно живучі. І коли хто бачив на своєму віку більше зла, ніж мій папуга, то хіба що сам диявол. Цей папугá плавав з Інґлендом, великим кап'таном Інґлендом, піратом. Він бачив, як добували золото з потоплених кораблів. Отам він і навчився кричати «піастри», що й не дивно: адже тоді, Гокінсе, видобули триста п'ятдесят тисяч піастрів!

І ось після заходу сонця, закінчивши роботу, я вже збирався вкладатись на свою койку, але нараз мені закортіло з'їсти яблука. Я вибіг на палубу. Вахтові зосереджено дивились уперед, чи не з'явиться там острів. Стерничий, спостерігаючи за вітрилами, легенько насвистував. Крім цього, тишу порушували тільки хвилі, що хлюпотіли обабіч шхуни.

Мені довелось залізти в діжку, щоб намацати на дні однеоднісіньке яблуко. Присівши там у темряві, заколисаний плюскотом води й розміреним погойдуванням судна, я мало не заснув. Аж це раптом діжка хитнулася, коли хтось навалився на неї спиною і важко сів на палубу.

Я хотів був уже вилізти, як почув, що цей чоловік заговорив. Я впізнав голос Сілвера. І не встиг він промовити й десятка слів, як я поклав собі нізащо в світі не вилазити з діжки. Я скорчився там на дні й прислухався, тремтячи з жаху й цікавості. З цього першого десятка слів я зрозумів, що життя всіх чесних людей на судні залежить тепер тільки від мене.

Розділ XI. ЩО Я ПОЧУВ, СИДЯЧИ В ДІЖЦІ З-ПІД ЯБЛУК

— Так воно ведеться з джентльменами фортуни,— казав Сільвер.— Життя їхнє нелегке, раз у раз їм загрожує шибениця, зате наїдків і напитків у них донесхочу, як у півнів-перебійців. У плавання вони відходять, маючи хіба сотню мідяків у кишені, а вертаються з сотнями фунтів. Але ті гроші розтринькують на пиятику й гульки, і знов у море вирушають майже голяка. От у мене інший звичай. Я складаю свої гроші потроху в різних місцях, аби ні в кого підозри не виникло. Мені, вважай, вже півста років. Коли повернуся з цього рейсу, то заживу, як справжній джентльмен. І пора вже, кажеш? Що ж, я й до цього пожив непогано: ніколи не відмовляв собі ні в чому, чого душа жадала, спав м'якенько, їв солодко — тільки в морі бувала часом скрута. А з чого я починав? З простого матроса, як і ти.

— Гаразд,— зауважив його співрозмовник,— але ж тепер плакали усі ваші грошенята. Ви ж не насмілитесь і носа поткнути до Бристоля після цього рейсу!

— А де, по-твоєму, лежать мої гроші? — насмішкувато перепитав Сілвер.

— У Бристолі, в банках та інших таких закладах,— відповів матрос.

— Лежали там,— сказав кухар.— Лежали там, коли ми знімалися з якоря. Але моя стара уже їх усі забрала відти. І Підзорну Трубу продала разом з усім манаттям. А сама перебралася на домовлене місце, аби чекати там на мене. Я б сказав тобі, де саме, бо тобі довіряю, та боюся, інші образяться, чом їм не сказав.

— А своїй старій ви довіряєте?

— Джентльмени фортуни,— відказав кухар,— звичайно, не дуже довіряють один одному, і мають на це підстави, далебі. Але мене обдурити не так легко. Хто спробує підставити мені ніжку, той не довго житиме на одному світі зі старим Джоном. Одні боялися П'ю, інші боялися Флінта. Але мене боявся сам Флінт! Боявся мене, хоч і

Генрі Брок. Джім підслуховує розмову моряків

пишався мною... А у Флінта були ж одчайдухи з одчайдухів — сам диявол не наважився б піти з ними у чисте море. Що ж, я бо не хвалько, і ти сам бачиш, яка в мене товариська натура. Але коли я був за старшого матроса, старі Флінтові пірати слухались мене, мов ягнята. Ого-го, на кораблі старого Джона кожен знав своє місце!

— Правду кажучи,— промовив молодий матрос,— спершу, до цієї розмови, мені ваша справа була зовсім не до смаку, Джоне. Але тепер — ось моя рука, я згоден.

— Ти хоробрий хлопець, та й метикуватий,— відповів Сілвер, так міцно тиснучи руку матросові, що аж діжка гойднулася.— З тебе буде такий джентльмен фортуни, якого ще не бачили мої очі.

Тільки тепер я почав розуміти зміст їхніх словечок. «Джентльменами фортуни» вони називали просто піратів, а розмова, що я її підслухав, була прикінцевим актом спокушання чесного матроса, можливо, останнього такого в команді. Невдовзі, однак, мені довелося переконатися в тому, що він не останній — це коли Сілвер тихенько свиснув, і до діжки підсів ще хтось.

— Дік уже пристав,— сказав Сілвер.

— О, я знав, що Дік пристане,— почув я голос стерничого Ізреєла Гендса.— Він не дурень, наш Дік.— Гендс пожував тютюн, сплюнув і мовив далі: — Послухай, Тулубе, я хочу знати одне: скільки ще часу мусимо ми тупцятися без діла? Присягаюсь, мені вже до смерті осточортів кап'тан Смоллет! Я хочу жити в кап'танській каюті, хочу їсти їхні маринади, пити їхні вина!

— Ізреєле,— сказав Сілвер,— у тебе ніколи не бувало багато клепок. Але слухати ти можеш,— принаймні вуха в тебе для цього досить довгі. Так ось що я тобі скажу: ти й далі спатимеш у кубрику*, працюватимеш скільки треба, не задиратимешся й не пиячитимеш, поки я не подам знаку. Покладись у всьому на мене, синку.

— Та я ж хіба що? — пробурмотів стерничий.— Я тільки запитую — коли? Тільки й того.

— Коли, хай йому чорт! — зірвався Сілвер.— Ну, та гаразд, якщо хочеш знати, я тобі скажу. Якомога пізніше, ось коли! Ми маємо першорядного моряка кап'тана Смоллета, що веде судно, куди нам треба. Маємо сквайра й лікаря з картою, тільки де ця карта, я не знаю. Та й ти теж не знаєш. Так от, нехай сквайр і лікар знайдуть скарби й допоможуть нам перенести їх на судно, хай їм чорт! А тоді побачимо. Коли б я був певен у таких собачих дітях, як ви, я дозволив би кап'танові Смоллету провезти нас ще й пів зворотного шляху і тільки тоді почав би діяти.

— Я гадаю, ми й самі непогані моряки,— докинув Дік.

— Непогані матроси, ти хочеш сказати! — гримнув на нього Сілвер.— Ми можемо тримати курс. А хто зможе його правильно прокласти? Ви, джентльмени, всі до одного тут наплутаєте. Коли б моя воля, то я дозволив би кап'танові Смоллету довести нас назад хоча б до пасатів. Тоді нам уже нічого було б боятися хибних розрахунків і що доведеться видавати прісну воду по ложці на день. Тому я покінчу з ними на острові, тільки-но вони перетягнуть скарби сюди, на судно,

хоча й шкода. Та що ж, як ви такі, аби скорше допастись до горілки, — це все ваше щастя. Як на правду, то мене аж верне, коли подумаю, що повертатись доведеться з такими типами, як ви.

— Всі знають, що в тебе язик підвішений, мов у попа, Джоне. Але ж були й інші, які незгірш за тебе вміли орудувати й кермувати,— сказав Ізреєл.— Проте вони не дерли так носа, бо й самі любили розважитись, і іншим не заважали.

— Це правда,— відповів Сілвер.— Але де вони тепер? Такий був П'ю — і помер жебраком. Флінт теж був такий — і помер від рому в Саванні. Та що там казати, ладні були хлопці, тільки де вони тепер, ось у чім клопіт!

— А все-таки,— поцікавився Дік,— що ми з ними зробимо, коли запопадемо їх?

— Отакого я люблю! — захоплено вигукнув кухар.— Оце діло. А що, по-твоєму, слід зробити? Висадити їх на безлюдний острів? Так робив Інґленд. Чи перерізати, наче свиней? Так робили Флінт і Біллі Бонс.

— Біллі знався на цьому,— сказав Ізреєл.— «Мертві не кусаються»,— любив примовляти він. Ну а тепер він сам мертвий і може на собі перевірити свої слова. Так, Біллі мав тверду руку на ці справи.

— Атож,— погодився Сілвер,— тверду й нещадну. Але я, прошу мати на увазі,— чоловік лагідний, як справжній джентльмен. Хоча цього разу вже не до жартів. І як треба, то треба, браття. Тож я голосую за смерть. Не хочу я, щоб до мене, коли я сидітиму в парламенті й роз'їжджатиму в кареті, вдерся непроханим гостем, мов біс до ченця, один з тих позивайлів, що там у каюті. А зараз треба чекати, ось що я вам скажу. Та коли наспіє час — діяти безоглядно!

— А ти таки молодець, Джоне! — вигукнув стерничий.

— Скажеш це, Ізреєле, коли побачиш мене в ділі,— відповів Сілвер.— Я вимагаю тільки одного для себе — Трелоні. Я хочу скрутити оцими руками його баранячу голову!.. Діку,— звернувся він раптом до молодого матроса,— голубе, дістань-но мені з діжки яблуко — промочити горлянку.

Можете собі уявити, як я вжахнувся! Я хотів був вискочити з діжки й тікати чимдуж, але не зміг — так сильно калатало в мене серце й тремтіли ноги. Дік уже підвівся, та хтось його наче зупинив, і почувся голос Гендса:

— Стривай. Якого дідька смоктати цю гниль, Джоне? Дозволь нам краще збігати по ром.

Частина третя

Мої пригоди на березі

Розділ XIII. ЯК ПОЧАЛИСЯ МОЇ ПРИГОДИ НА БЕРЕЗІ

Все було ясно, як день. Сілвер був тепер капітаном, і заколотницька команда слухала тільки його. А чесні матроси — незабаром виявилося, що на борту все-таки залишилися такі,— були не дуже тямущі. Найімовірніше, що призвідці затуманили голови всім матро-

сам, тільки кому більше, а кому менше — декотрі, самі по собі й непогані хлопці, не хотіли заходити надто далеко. Одна річ — неслухняність і лінощі, і зовсім інша — захопити силою судно й забити кількох невинних людей.

Кінець кінцем у команді домовилися. Шестеро матросів лишалися на судні, а решта тринадцятеро, включаючи й Сілвера, почали сідати в шлюпки.

Саме тоді я й наважився на перший свій відчайдушний вчинок, який вельми багато допоміг нашому порятункові. Ясно було, що захопити корабель нам не пощастить, оскільки Сілвер залишив на ньому шістьох чоловік. І так само ясно було, що як їх тільки шестеро, моя допомога нашим на судні не потрібна. Отож я вирішив поїхати на берег. Ту ж мить я переліз через борт і скрутився калачиком у найближчій шлюпці, яка саме відчалювала.

Ніхто не звернув на мене уваги, тільки передній весляр озвався:

— Це ти, Джіме? Тримай голову нижче!

Але Сілвер — він сидів у другій шлюпці — пильним оком скинув на нашого човна й гукнув до мене, щоб пересвідчитись, чи це справді я. Отоді я й пошкодував, що поїхав.

Розділ XIV. ПЕРШИЙ УДАР

Я був дуже задоволений, що пощастило втекти від Довгого Джона: відразу на душі мені повеселіло, і я почав зацікавлено розглядати нову для мене землю...

Невдовзі я почув звіддалеки голос, що, наближаючись, ставав усе виразнішим.

Страшенно перелякавшись, я кинувся під захист густого листя найближчого вічнозеленого дуба і принишк там, наче миша.

Другий голос щось відповів. Тоді знову почувся перший голос, і я впізнав його: це був голос Сілвера. Він говорив про щось, довго й гаряче, і тільки зрідка його перебивав супутник. Розмова, очевидячки, була серйозна й дуже гостра, але слів розчути я не міг.

Нарешті вони обидва замовкли і, мабуть, сіли, бо я не чув їхньої ходи, та й птахи, заспокоївшись, знову почали спускатись на болото.

І раптом я відчув, що недбало ставлюся до своєї справи: коли вже мені стало розуму піти на такий нерозважливий вчинок, як подорож на острів разом з цими палисвітами, то я повинен бодай підслухати їхню нараду! Мій прямий обов'язок — скрастися до них якнайближче й сховатися серед густого листя приземкуватих дерев.

Де саме сиділи розмовники, я міг визначити досить точно — як з їхніх голосів, так і з кружляння сполоханих птахів у них над головами.

Плазом — повільно, але вперто — я посувався вперед. Нарешті, підвівши голову й глянувши в прогалину між листям, я побачив на зеленій галявинці коло болота Джона Сілвера і одного матроса. Вони стояли під деревами один проти одного й жваво розмовляли.

Їх палом палило сонце. Сілвер кинув на землю свою трикутку, і на його зверненому до співбесідника широкому й гладкому обличчі, яке лисніло від поту, відбивалося майже благання.

— Братчику,— казав він,— та це ж тому, що я тебе дуже шаную, ну як ти цього не втямиш? Та коли б я не любив тебе всією душею, хіба ж став би тебе застерігати? Все готове, і ти вже нічого тут не зміниш. Коли я й кажу тобі про це, то тільки тому, що хочу врятувати твою шкуру. Коли б хоч один з цих горлорізів довідався, про що я балакаю з тобою, Томе,— як ти гадаєш, що мені було б за те?

— Сілвере,— озвався матрос, і я помітив, що обличчя йому пашіло, а голос звучав хрипко й тремтів, мов натягнутий трос,— Сілвере, ти вже в літах, і маєш сором... принаймні, така про тебе думка... В тебе є гроші, яких нема у більшості моряків. І ти ж не боягуз, оскільки я знаю. То невже ж ти можеш злигатися з цією негіддю? Та ні, цього не може бути! Присягаюсь Богом, я б радше дав відрубати собі руку!

Раптом якийсь галас перервав йому мову. Я побачив одного чесного моряка в нашій команді — і саме в цю мить почув про другого такого самого. Здалека від болота пролунав гнівний пронизливий крик людини, потім ще один і трохи пізніше — несамовитий протяглий зойк. Луна в скелях Підзорної Труби повторила його кілька разів. Зграї болотяних птахів знову злетіли й галасливою хмарою закружляли вгорі, затьмарюючи небо. Довго ще цей передсмертний зойк бринів у моїх вухах, хоч навколо знову настала мертва тиша, яку порушували тільки лопотіння пташиних крил та далекий гуркіт прибою.

Том здригнувся, мов підостроженний кінь, але Сілвер навіть оком не змигнув. Він стояв нерухомо, спираючись на милицю і стежачи за своїм співрозмовником, як готова до стрибка змія.

— Джоне! — сказав моряк, простягаючи до нього руку.

— Геть руки! — гаркнув Сілвер, відстрибнувши вбік так прудко й спритно, мов натренований гімнаст.

— Гаразд, Джоне Сілвере, я заберу руки геть, коли ти цього хочеш,— відповів матрос.— Та це тільки твоє нечисте сумління страхає тебе. Але, заради всього святого, скажи мені, що там сталося?

— Що сталося? — перепитав Сілвер, посміхаючись недоброю посмішкою, але й насторожено; його очі на широкому обличчі здавалися не більшими за вістря голок і блискучими, як скляні скалки.— Що сталося? О, це, мабуть, Елен.

Цю мить бідолашний Том виявив себе справжнім героєм.

— Елен! — вигукнув він.— Пухом йому земля, чесному морякові! А ти, Джоне Сілвере... Ти довго був моїм товаришем, але більше ти мені не товариш. Може, й доведеться мені померти, як собаці, але я не зраджу свій обов'язок. Адже це ти вбив Елена, ге ж? То вбий і мене, коли можеш! Але знай, що я зневажаю тебе.

З цими словами хоробрий моряк обернувся до кухаря спиною і рушив до берега. Та йому не судилося надійти далеко. Джон скрикнув, вчепився однією рукою за гілку дерева, другою вихопив з-під пахви свою милицю і щосили пошпурив у Тома. Милиця із свистом пролетіла в повітрі й ударила матроса гострим кінцем межи плечі. Том скинув угору руки, хекнув і упав.

Розділ XV. ЛЮДИНА З ОСТРОВА

З крутого укосу дощем посипалися дрібні камінці, шурхітливо підстрибуючи між деревами. Я мимохіть озирнувся в той бік і побачив щось темне й волохате, що вмить сховалося за стовбуром сосни. Що то було — ведмідь, людина чи мавпа — я не встиг розгледіти. З жаху перед цією новою небезпекою я застиг на місці.

Я зупинився, обмірковуючи, як би його втекти, і раптом згадав про свого пістоля. Коли я впевнився, що маю захист, у серці в мене ожила мужність, і я рішуче подався назустріч дикому островикові.

Він уже причаївся за іншим деревом і стежив за мною. Побачивши, що я прямую в його бік, він вийшов з-за стовбура і ступив крок до мене. Потім завагався, трохи позадкував і враз бухнув навколішки й благально простяг вперед руки, чим страшенно мене здивував і вразив.

Я знову зупинився.

— Хто ви такий? — запитав я.

— Бен Ґан,— відповів він хрипким і скреготливим голосом, що нагадував іржавий замок.— Я бідолашний Бен Ґан. Я вже три роки не балакав з жодною християнською душею.

Тепер я побачив, що він був такої ж білої раси, як і я, і навіть мав досить приємні риси обличчя. Тільки шкіра його так засмалилась на сонці, що аж губи в нього почорніли, а ясні очі надзвичайно гостро проступали на темному обличчі. Він був обідранцем з обідранців. Одяг його складався з парусинового лахміття та решток матроської роби; це руб'я трималося купи завдяки цілій системі всіляких застібок, мідних ґудзиків, паличок і петель з просмоленого мотузка. Єдиною тривкою річчю з усього його обладунку був черес з мідною пряжкою.

Генрі Брок. Джім і Бен Ґан

— Три роки! — вигукнув я.— Ваше судно зазнало аварії?

— Ні, братику,— відповів він.— Мене тут висадили. Я чув про цю жахливу кару в піратів: провинного висаджували на якийсь безлюдний далекий острів і кидали там напризволяще, давши рушницю й трохи пороху.

— Висадили три роки тому,— провадив він далі.— І живу я відтоді, годуючись козлятиною, ягодами та устрицями. Хоч би куди людину закинуло, скажу я тобі, скрізь вона дасть собі раду. Але, братику, серце моє стужило за християнською їжею. Може, у тебе є шматочок сиру з собою, га? Нема? Скільки довгих ночей снився мені сир — підсмажений, на скибочці хліба... Прокидався, а його нема.

— Якщо я тільки потраплю назад на судно,— відказав йому я,— ви матимете отакенну голову сиру!

Увесь цей час він обмацував мою куртку, погладжував мені руки, розглядав мої черевики й радів, наче дитина, що бачить подібну до себе істоту.

— А ще, Джіме,— він озирнувся на всі боки і стишив голос до шепоту: — Я тепер — багатій!

Цю мить мені стало ясно, що бідолаха збожеволів у своїй самотності. Певно, ця думка відбилася на моєму обличчі, бо, глянувши на мене, він гарячково повторив:

— Багатій! Багатій! Послухай, Джіме, я й тебе виведу в люди! Ох, Джіме, ти благословлятимеш свою зорю за те, що перший спіткав мене! — Та раптом лице йому спохмурніло, він стис мені руку й застережливо підніс вказівного пальця.— Скажи мені правду, Джіме. Це не Флінтів корабель?

Мене враз осяяла думка: це ж він може бути нам спільником! І я поспішив відповісти йому:

— Ні, це не Флінтів корабель. Флінт помер. Але я скажу вам правду, як уже зайшла про це мова: у нас на борту є кілька чоловік з його команди. І це — велике лихо для всіх нас.

— Але ж там нема... людини... на одній нозі? — насилу видушив він із себе.

— Сілвера? — перепитав я.

— Атож, Сілвера,— підтвердив він.— Це його ім'я.

— Він у нас за кухаря. І перший заводіяка.

Бен Ґан усе ще тримав мене за руку і при цих словах мало не скрутив її.

— Якщо тебе підіслав Довгий Джон,— сказав він,— то мені капець, я це знаю. Але чи ти уявляєш, де ти сам опинився?

Водночас я зважив, що мені робити, і замість відповіді розповів йому про всю нашу подорож і про те, в якому важкому становищі ми опинилися. Він вислухав усе це з жадібною цікавістю і, коли я закінчив, погладив мене по голові.

— Ти добрий хлопак, Джіме,— сказав він.— Але зараз ви всі зав'язані мертвим вузлом, далебі. Що ж, ти можеш здатися на Бена Ґана — Бен Ґан знає, що робити.

Частина п'ята

Мої пригоди на морі

Розділ XXV. Я СПУСКАЮ «ВЕСЕЛОГО РОДЖЕРА»

...Я побачив на кормі двох піратів. Один з них, у червоному ковпаку, нерухомо простерся на спині, розкинувши руки, мов прип'ятий до хреста, і вищиривши зуби. Другий, Ізреєл Гендс, сидів, спершись на фальшборт, голова його спадала на груди, а руки безсило лежали на палубі; засмагле обличчя Гендсове було бліде, як віск.

Нараз я помітив біля них на палубі темні плями крові і подумав, що вони, пересварившись ізп'яну, мабуть, зарізали один одного.

Поки я отак приглядався до них і розмірковував, шхуна на хвильку пристала, і Гендс, ворухнувшись і стиха застогнавши, спробував сісти на попереднє своє місце. Почувши цей стогін, що свідчив про біль і смертельну слабість, та ще побачивши, як у нього одвисла щелепа, я мимоволі відчув жаль. Але жаль одразу зник, як тільки я згадав про розмову, що її почув, сидячи в діжці з-під яблук.

— Дуже поранено? — спитав я його.

Він буркнув, чи, точніше сказати, прохарчав:

— Коли б той лікар був на борту, він би вмент підняв мене на ноги. Та мені, бачиш, завше не таланить. А оцей пентюх,— він кивнув на пірата в червоному ковпаку,— він уже кувікнув. Та моряк з нього був ніякий... Стривай, а відки ти тут узявся?

— Я прибув на судно перебрати його під свою руку, містере Гендсе,— сказав я.— І прошу підлягати мені, як вашому капітанові, доки не буде інших розпоряджень.

Гендс понуро блимнув на мене, але не сказав нічого. Щоки його знову порожевіли, хоч він усе ще виглядав кволим і хилився набік при кожному поштовху корабля.

— Між іншим,— докинув я,— мені зовсім не подобається цей прапор, містере Гендсе. І, з вашого дозволу, я його спущу. Краще ніякого, ніж оцей.

Знову прошмигнувши під гротом до щогли, я смикнув за линву, спустив того проклятого чорного прапора й викинув його за борт.

— Боже, боронь короля! — вигукнув я, вимахуючи шапкою.— Геть капітана Сілвера!

Гендс, усе не підводячи голови, пильно й хитрувато стежив за мною.

— Я гадаю,— озвавсь він урешті,— я гадаю, кап'тане Гокінсе, ви б хотіли пристати до берега. То, може, побалакаймо про це?

— Тільки попереджую,— відповів я.— На Кідову стоянку я не збираюся вертатись. Я хочу вести шхуну в Північну бухту й там причалити до берега.

— Згода! — вигукнув він.— Не такий уже ж я бовдур, далебі. Хіба я не бачу, що програв, дав маху, і що ваше зверху? Хочете до Північної бухти? Ну що ж, мені не перебирати. Хай йому грім на голову, я допоможу вам довести судно хоч би й до моєї шибениці!

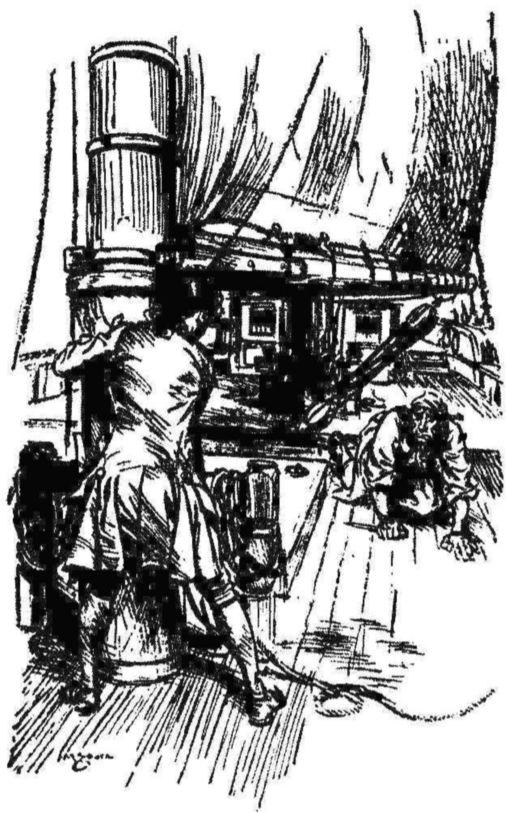
В його словах, як мені видалося, був певний сенс, і ми тут-таки дійшли порозуміння. Ще за три хвилини вітер уже мчав «Еспаньйолу» вздовж берегів острова скарбів. Я сподівався досягти Північної бухти ще до полудня, щоб увійти в неї перше, ніж почнеться приплив, а там уже стати в безпечному місці, перечекати, поки спаде вода, і зійти на берег.

Мене тільки непокоїв погляд Гендса, який пильно стежив за всіма моїми рухами на палубі, і дивна посмішка, що не зникала з його уст. У цій химерній посмішці відчувалося не тільки страждання і безсилля літньої людини, а й щось притамоване й зловісне, коли він так хитрувато посміхався й пас мене очима.

Розділ XXVI. ІЗРЕЄЛ ГЕНДС

Чи то я почув шелест, чи вловив тінь крайчиком ока, а чи просто в мені прокинувсь інстинкт, як ото в кота, але, обернувшись, я побачив Гендса на півдорозі до мене з кинджалом у правій руці.

Ми, здається, обидва скрякнули не своїм голосом, зустрівшись очима — я з жаху, а він з люті, мов оскаженілий бик. Він рвонувся вперед, на мене, але я відскочив убік і випустив з рук румпель*, який ту ж мить вирівнявся й ударив Гендса в груди. Це, мабуть, і врятувало мені життя.

Генрі Брок.
Джім і Ізреєл Гендс

Не встиг він опам'ятатись, як я уже вибрався з того кутка, де він мене застукав, і мав перед собою цілу палубу. Зупинившись біля грот-щогли, я витяг з кишені пістоля, націлився в Гендса, коли він знов почав підходити до мене, і спустив гачок.

Курок клацнув, але не було ні спалаху, ні пострілу: порох біля запалу підмок у воді. Я лайнув себе за таку недбалість.

— Джіме,— почав він,— ми обидва заплутались, і нам треба якось дійти згоди. Я б убив вас, коли б не той крен судна, але мені не щастить, так уже є. І хоч як це прикро, я, старий моряк, мушу скоритися вам, Джіме, корабельному юнзі.

Я радо впивався його словами й тішився, мов півень на паркані. Коли це він махонув правою рукою, і щось просвистіло в повітрі, як стріла. Я відчув удар і гострий біль, а плече моє виявилось прип'ятим до щогли.

Від жахливого болю й несподіванки — зовсім наче позасвідомо — я спустив обидва гачки, і мої пістолі вистрелили й випали у мене з рук. Але впали не тільки вони: глухо скрикнувши, стерничий розкинув руки й полетів сторчма у воду.

Розділ XXVII. «ПІАСТРИ»

Так чи сяк, але нарешті скінчились мої морські пригоди, і я повернувся на острів,— та ще й голіруч. Позад мене стояла відбита в піратів шхуна, на якій ми зможемо вийти в океан. Мені хотілося якнайшвидше дібратися до нашої домівки, до форту, і похвалитися своїми здобутками.

Мабуть, мені трохи дорікатимуть за дезертирство, але ж я відвоював «Еспаньйолу», і це загладить усе — навіть сам капітан Смоллет визнає, що я не промарнував часу.

Частина шоста

Капітан Сілвер

Розділ XXVIII. У ВОРОЖОМУ ТАБОРІ

Червонаве світло смолоскипа, осяявши середину блокгаузу*, підтвердило найгірші з моїх здогадок. Пірати захопили будинок і всі наші припаси — і барильце* бренді, і солонина, і мішки з сухарями були на тому самому місці. Але мене вжахнуло те, що жодного бранця я не побачив. Я міг подумати лише одне: що всі вони загинули! Серце моє затерпло в грудях. Чом я не лишився і не загинув разом з ними!

У блокгаузі були всі шестеро піратів — більше ніхто з них не зостався живий. П'ятеро їх, з розчервонілими й опухлими обличчями, ледве очумавшись від п'яного сну, схопилися на ноги. А шостий тільки звівся на лікті. Мертвотно бліде лице й закривавлена пов'язка у нього на голові свідчили, що його поранено, і то зовсім недавно. Я пригадав, що під час нападу на блокгауз одного з піратів підстрелили, і він сховався в лісі; мабуть, це він і був.

На плечі Довгого Джона сидів папуга й чистив дзьобом пір'я. Власник папуги здавався блідішим і суворішим, ніж звичайно. На ньому був усе той самий ошатний сюртук, в якому він приходив сюди пропонувати перемир'я, тільки тепер увесь завожений, вимащений глиною і подертий колюччям.

— Ти ба! — сказав він.— Та це ж сам Джім Гокінс, хай йому чорт! Завітав у гостину, га? Ну, то заходь, просимо до господи!

Він сів на барильце з бренді й почав натоптувати люльку.

Генрі Брок.
Джім у ворожому таборі

— Ну, коли ти вже тут, Джіме, то я скажу тобі, що в мене на думці. Ти мені завше був до душі, бо ти хлопець хвацький. Дивлячись на тебе, я згадую, що і я колись був такий молодий та гожий. Мені весь час хотілося, щоб ти пристав до нас, одержав свою частку скарбів і помер заможним паном, і ось ти, лебедику, і прийшов. Кап'тан Смоллет — чудовий моряк, це я завше кажу, тільки надто крутий щодо дисципліни. «Як треба, то треба»,— вважає він, і цілком слушно. Тож ти маєш стерегтися кап'тана. Та й доктор лютий на тебе. «Невдячний поганець!» — ось що він про тебе сказав. Справа, виходить, така: вернутись назад до своїх тобі не можна, бо вони тебе не приймуть. І коли ти не хочеш створити ще третю команду, себто лишитись на самоті, то мусиш пристати до кап'тана Сілвера.

Від слів піратових мені аж полегшало на душі: отже, мої друзі ще живі! І хоч я почасти повірив Сілверові, що вони й справді обурені моїм дезертирством, він мене більше врадував, аніж засмутив.

— Я вже й не кажу про те, що ти в наших руках,— провадив далі Сілвер,— бо ти й сам це бачиш. Але, як на мене, то краще переконати, ніж залякати. Коли тобі любо з нами— приєднуйся до нас, а коли ні, то так щиро й скажи, Джіме, по своїй волі. І хай дідько мене візьме, коли який моряк був одвертіший з тобою, як оце я!

— То я маю щось відповідати? — спитав я тремтячим голосом.— А тепер я маю вибирати?

— Та вже ж не інакше,— мовив Сілвер.

— Гаразд! — почав тоді я.— Я не такий дурний і добре знаю, що мене чекає. Та хай буде, що буде — мені все одно! Відколи я спіткався з вами, смерть мені не дивина. Але ось що я вам скажу,— мовив я, чимдалі більше збуджуючись.— По-перше, становище ваше погане: шхуну ви втратили, скарб втратили, людей своїх втратили. Вся ваша справа пропаща. І коли ви хочете знати, хто все це спричинив, то знайте: це я і ніхто інший. Я сидів у діжці з-під яблук того вечора, коли ми побачили землю, і я підслухав вас, Джоне, і тебе, Діку Джонсоне, і Гендса, що лежить тепер на дні моря, і не минуло й години, як я усе до слова переповів своїм друзям. А щодо шхуни, то це я перетяв якірну линву, це я вбив тих, кого ви залишили на борту, і це я відвів шхуну туди, де вам її ніколи не знайти. Ви пошилися в дурні, бо від самого початку всі ниточки сходилися в моїх руках, і я боюсь вас, як торішнього снігу. Хочете — вбийте мене, хочете — лишіть живим, воля ваша. Але якщо ви залишите мене живим, то я забуду все минуле, і коли вас притягнуть до суду за піратство, спробую вам допомогти. Тож це ви маєте робити вибір. З моєї смерті вам ніякої вигоди. А якщо ви залишите мене живим, то я допоможу вам врятуватись від шибениці.

Я замовк, бо — не критимусь від вас — хвилювання перехопило мені дух. На мій подив, пірати навіть не ворухнулись і тільки вирячились на мене, мов ті барани. Не давши їм часу отямитись, я повів далі:

— І ще, містере Сілвере,— сказав я,— ви, сподіваюся, кращий за інших у цій компанії. Тож у разі моєї смерті, прошу, розкажіть докторові все, як було.

— Матиму це на увазі,— відказав Сілвер таким чудним тоном, що я ну ніяк не міг второпати, чи глузує він з мене, чи йому таки сподобалась моя сміливість.

— А ще пригадайте,— скрикнув нараз багрянолиций старий матрос на ім'я Морган, якого я колись бачив у таверні Довгого Джона в Бристольському порту,— що це саме він пізнав і Чорного Пса!

— І це ще не все,— докинув корабельний кухар.— Він, побий мене грім, той самий хлопчисько, що потяг карту зі скрині Біллі Бонса. Через цього Джіма Гокінса геть усі наші нещастя!

— То чого з ним цяцькатись! — лайнувшись, вигукнув Морган.

Вихопивши ножа, він так прудко скочив на ноги, наче був двадцятилітком.

— Ані руш мені! — закричав Сілвер.

— Слухай, Джіме Гокінсе,— ледь чутно прошепотів він,— ти на волосинку від смерті, ба навіть гірше — тобі загрожують тортури. Вони хочуть мене скинути. Та пам'ятай, що я обстаю за тобою. Я не збираюсь цього робити, але ти сказав кілька слів, і я передумав. Мене взяв розпач, що я так безглуздо програв і можу попасти на шибеницю. Але я побачив, що ти тямущий хлопець. І я сказав собі: «Заступися за Гокінса, Джоне, а Гокінс заступиться за тебе. Ти Джоне, його остання карта, а він, побий мене грім, він — твоя остання карта! Послуга за послугу,— сказав я.— Ти врятуєш собі свідка на суді, а він врятує твою шию від зашморгу».

До мене почало потроху доходити.

— Ви гадаєте, що ваша справа пропаща? — запитав я.

— Та вже ж бо, хай йому і грець! — відповів він.— Коли шхуна пропала, значить, нам світить шибениця, і квит. Тільки я глянув на бухту, Джіме, і побачив, що шхуна зникла, то хоч який я упертюх, а зрозумів, що наше діло швах. А ці хай собі радяться, всі вони — телепні й боягузи. Я спробую врятувати від них твою шкуру. Але слухай, Джіме, — я тобі, а ти мені: ти у свою чергу вирятуєш Довгого Джона від шибениці.

Мене це страшенно вразило: тож які мусять бути кепські в них справи, коли цей старий піратюга, їхній заводій, хапається за будь-яку соломинку!

— Що зможу, те зроблю,— пообіцяв я.

— То й згода! — вигукнув Довгий Джон.— Ти так певно це кажеш, що я, присяйбі, маю тепер надію на порятунок.

Він пошкутильгав до смолоскипа, встромленого поміж купи дров, і знову розпалив люльку.

— Зрозумій мене, Джіме,— провадив далі Сілвер, повернувшись на своє місце.— У мене ще є голова на в'язах, тож я тепер на боці сквайра. Я знаю, що ти відвів шхуну кудись у безпечне місце. Не знаю, як ти це впорав, але я певен, що шхуна ціла. Гендс і О'Браєн, я здогадуюся, сплохували. Та я ніколи й не покладався на них. Зауваж собі: я ні про що тебе не розпитую та й іншим цього не дозволю. Я знаю правила гри й бачу, що програв. І я розумію, що твоє горою. Ти такий молодий та завзятий, що ми з тобою стільки б могли наробити!

Він націдив у кварту бренді з барильця і запропонував мені.

— Покуштуєш, братику? — І коли я відмовився, сказав: — То я сам вип'ю трохи, Джіме. Мені треба підживитися, попереду ще так багато клопоту. До речі, про клопоти: пощо це доктор віддав мені карту, Джіме?

Певно, на обличчі моєму з'явився такий подив, що Сілвер перестав розпитувати далі.

— А так, він дав мені карту,— додав він.— І щось за цим є, Джіме, щось є... — погане чи й добре.

Він знову ковтнув з кварти й похитав своєю великою головою, як людина, що сподівається найгіршого.

Розділ XXIX. ЗНОВУ ЧОРНИЙ ЗНАК

Двері розчинилися, і п'ятеро чоловік, стовпившись на порозі, проштовхнули наперед одного зі своїх. За інших обставин, то воно смішно було б дивитись, як він поволі й остережливо переставляв ноги, простягши, однак, вперед стиснуту в кулак правицю.

— Підходь ближче, хлопче,— сказав Сілвер,— і не бійся: я тебе не з'їм. Давай сюди, тюхтію, що там у тебе в руці. Я знаю правила й депутата не займу.

Підбадьорений цими словами, пірат уже сміливіше підійшов до Сілвера, тицьнув йому щось у руку й ще хуткіш відбіг назад до своїх товаришів.

Корабельний кухар розтулив долоню й глянув.

— Чорний знак! Я так і думав,— промовив він.— Але де ви дістали папір?.. Е! Та це ж лиха прикмета! Ви бо вирізали клапоть з Біблії! Який це йолоп порізав Біблію?

— Ото ж і є, бачите! — озвався Морґан.— Хіба я не казав? Не казав я, що це не до добра?

— То це ви гуртом так надумали? — вів своєї Сілвер.— Тепер вам уже всім гойдатись на шибениці. Який це заплішений дурень мав при собі Біблію?

— Це Дік,— відповів один з піратів.

— Дік? Ну, то вже пора йому й прощення в Бога просити,— мовив Сілвер,— одгуляв він своє. Це я певно кажу.

Але тут утрутився довгов'язий з жовтими очима.

— Нема чого базікати, Джоне Сілвере! — сказав він.— Вся команда на сходинах, як велить звичай, ухвалила передати тобі чорний знак. Переверни його, як це годиться, і подивись, що там написано. Тоді собі можеш розводитись.

— Дякую, Джордже,— відказав корабельний кухар.— Ти завше був спритняк у справах і знаєш напам'ять усі наші правила. Я радий пересвідчитись у цьому, Джордже. Ну, то що ж там написано? Ага! «Скинуто». Ось воно що! Чудово написано — так, наче друковано! Це твоя рука, Джордже? Ти, я бачу, тепер майже за ватажка в цій команді. Я не здивуюсь, коли тебе кап'таном оберуть.

— Гаразд. Тепер слухайте мене. Е, тут багато чого можна сказати! Може, вам це пусте, коли до вас щодня приходить лікар, який скінчив коледж? Тобі, Джоне, з твоїм пробитим черепом, лікар уже не потрібен? Чи тобі, Джордже Меррі, якого ще кілька годин тому тіпала пропасниця, в якого очі ще й зараз жовтаві, мов цитрини? Чи, може, ви не знаєте, що сюди має невдовзі прийти другий корабель на підмогу? Але він прийде, вже недовго чекати. І тоді побачимо, хто зрадіє, маючи заручника. Потім ще пункт другий: ви закидаєте мені, що я пішов на мирову. Та хіба ж ви самі не повзали отут навколішках, благаючи мене замиритися? Ви повзали навколішках, страхополохи, боялися, що подохнете з голоду, як не буде замирення! А втім, це все дурниці. Не заради цього пішов я на угоду. А ось заради чого!

І він кинув на підлогу шмат паперу, який я відразу пізнав. Це була та сама карта на жовтому папері, з трьома червоними хрестиками, що її я знайшов на дні скрині Біллі Бонса. Чому лікар віддав її Сілверові,— цього я ніяк не міг збагнути.

Натомість бунтівники, побачивши карту, зраділи до нестями. Вони накинулись на неї, мов коти на мишу. Карта переходила з рук у руки, один виривав її в іншого. Пірати лаялися, кричали, заливалися дитячим сміхом — хтось би подумав, що вони не тільки вже мацають золото руками, а навіть пливуть собі з ним безпечно додому.

— Так,— сказав один,— це Флінтова карта, нема сумніву. Отут написано «Дж. Ф.», ще й кривулька внизу, він завше так розписувався.

— Все це добре,— сказав Джордж,— але як же ми заберемо з собою скарби, коли не маємо корабля?

Сілвер нараз підхопився з барильця і, спираючись рукою на стіну, закричав:

— Стережися, Джордже! Ще одне таке слівце, і я викличу тебе на герць. Як? А звідки я знаю? Це ти мав би мені сказати. Ти й усі інші, що через них я позбувся шхуни, бодай би ви згоріли! Та куди тобі з твоїм тарганячим мозком придумати щось путнє! Але бодай чемно розмовляти ти можеш і мусиш, Джордже Меррі, затям це!

— Таки й правда,— сказав старий Морґан.

— Правда? Ще б пак! — підхопив корабельний кухар.— Ви згубили судно, а я знайшов скарб. То хто ж із нас вартніший? Але я складаю з себе свої звання, хай йому чорт! Обирайте собі, кого хочте за кап'тана. З мене годі!

— Сілвера! — загукали всі.— Тулуб назавше! Тулуб — наш капітан!

— Он якої ви тепер заспівали! — крикнув кухар.— Що ж, Джордже, голубе мій, доведеться тобі почекати іншої нагоди. Щастя твоє, що я людина незлобива. Не така в мене натура. А тепер, браття, що робити з цим чорним знаком? Виходить, він тепер ні до чого, ге ж? Дік накликав на себе лихо, зіпсував свою Біблію, і все це даремно.

— А хіба ж вона не годиться для присяги? — пробурмотів Дік, видимо стурбований цією халепою на свою голову.

— Біблія з вирізаним крайчиком! — глузливо відказав Сілвер.— Та нізащо в світі! У ній тепер сили не більше, як у звичайному співаннику.

— Та невже? — вигукнув Дік, якось наче зрадівши.— Ну, та нехай, така теж може на щось придатись.

— А цю штуку нá тобі, Джіме, на пам'ять,— сказав Сілвер, простягаючи мені велемовний клаптик паперу.

Він був завбільшки з велику монету і з одного боку чистий, бо його вирізали з останнього аркуша книги. З того боку, де друкований текст, усе було замащене вуглем. Він уже злазив і забруднив мені пальці. А де чистий бік, так само вуглем вивели одне слово: «Скинуто».

Я зберіг цей чорний знак як цікавинку, і ось він зараз переді

мною, тільки від того слова лишився тепер самий слід, мов подряпина нігтем.

На цьому закінчилися події тієї ночі. Усі ми, випивши по ковтку спиртного, невдовзі полягали спати — усі, крім Джорджа Меррі, якому Сілвер помстився тим, що поставив вартувати й погрозився покарати смертю, коли чогось не догляне.

Довго ту ніч не міг я склепити очей. Мені було про що думати, Бог свідок: і про людину, яку я вбив, рятуючи своє життя, і найбільше про подиву гідну гру Сілвера, який намагався однією рукою тримати в покорі піратів, а другою хапався за всяку соломинку, аби врятувати своє нікчемне життя. Сам він мирно собі спав і голосно хропів. І хоч який він був пройдисвіт, а проте мене брав жаль за нього, що жив серед таких небезпек і був приречений на ганебну смерть у зашморгу.

Розділ XXX. НА СЛОВО ЧЕСТІ

Мене збудив — та, властиво, й усіх нас, навіть вартового, що аж підскочив, закунявши було коло дверей,— ясний дзвінкий голос із узлісся:

— Блокгауз, агов! Лікар іде!

І справді, то був лікар. Хоч я й зрадів, почувши його голос, та водночас і збентежився. Коли я згадав про власне самовільство, як я потайки втік від своїх, і до чого це призвело, в якій небезпечній компанії я опинився, мені стало так соромно, що я не міг глянути лікареві в обличчя.

— Тож ти тут, Джіме,— сумно мовив лікар.— Що посіяв, те й пожнеш, хлопче. Бачить Бог, мені не стає духу тебе ганити. Одне тільки скажу, любо це тобі, чи нелюбо: коли капітан Смоллет був здоровий, ти не насмілювався втікати. Але втекти, коли він лежав поранений і не міг завадити тобі — це таки нечесно, їй-Богу!

Визнаю, що при цих словах я аж схлипнув.

— Докторе,— сказав я,— прошу, не картайте мене! Я й сам уже досить себе картав. Життя моє висить на волосинці, і коли мене не вбили, то лише тому, що Сілвер вступився за мене. Повірте мені, докторе, я можу вмерти, і я заслужив смерть,— але я боюся тортур. Коли вони почнуть катувати мене...

— Джіме,— урвав мене лікар, і голос йому як стій змінився.— Джіме, я цього не можу допустити. Гайда через паркан і тікаймо!

— Докторе,— відповів я,— але ж я дав слово честі.

— Знаю, знаю! — вигукнув він.— Та що ж подієш! Я візьму всю вину й ганьбу на себе, хлопче. Але я не можу кинути тебе тут. Плигай сюди! Один плиг, і ми чкурнем, як антилопи.

— Ні,— відповів я.— Ви знаєте, що й ви так не зробили б. Ні ви, ні сквайр, ні капітан. І я теж цього не зроблю. Сілвер повірив мені, я дав слово, і я повернуся назад. Але, докторе, я ж не доказав ще. Коли вони почнуть катувати мене, я можу виказати, де стоїть шхуна. Бо ж мені пощастило, хоч і ризикуючи життям, забрати в них шхуну, і вона тепер на південному березі Північної бухти, саме на межі припливу. Її можна звідти вивести.

— То шхуна ціла?! — вигукнув лікар.

Я нашвидку розповів йому про свої пригоди, і він мовчки вислухав мене.

— Це просто доля,— зауважив він, коли я скінчив.— На кожному кроці ти рятуєш нам життя. Тож як ти можеш думати, що ми покинули тебе напризволяще? Це була б погана віддяка тобі, хлопче, за все, що ти для нас зробив. Ти викрив змову, ти знайшов Бена Ґана,— а це найкраще, що ти зробив досі та й за все життя зробиш, навіть доживши до ста років. А цей Бен Ґан такий чортяка!.. Гей, Сілвере! — вигукнув нараз лікар.— Сілвере! Я хочу дати вам одну пораду,— мовив він, коли кухар підійшов ближче.— Не дуже хапайтеся шукати скарби.

— Сер, я б з дорогою душею, але не можу! — відповів Сілвер.— Адже, перепрошую, тільки пошуком скарбів я спроможуся врятувати життя собі й цьому хлопцеві, і це щира правда.

— Як так, Сілвере,— сказав лікар,— то я дам вам ще одну пораду: будьте насторожі, коли знайдете їх.

— Перепрошую, сер,— озвався Сілвер,— але ви кажете і забагато і замало. Що ви маєте на меті? Чом ви покинули блокгауз? Чом віддали мені карту? Цього я не знав і не знаю. А тим часом я слухняно виконав вашу волю, хоч мені ані натяком не дали надії! Але це вже занадто. Коли ви не хочете прямо пояснити мені, що у вас на думці, то так і скажіть, і я випускаю кермо з рук.

— Ні,— задумливо промовив лікар,— я не маю права сказати вам більше. Розумієте, це не моя таємниця, Сілвере. Інакше, повірте, я б усе вам розповів. Але скажу вам навіть трохи більше, ніж маю на те право, хоч мені й перепаде за це від капітана, щоб я так живий був! Отож, слухайте, я дам вам маленьку надію, Сілвере: якщо ми обидва видеремося з цієї пастки, я зроблю все можливе, крім кривоприсяжництва, аби врятувати вас від шибениці.

Обличчя Сілверове проясніло.

— Сер, навіть рідна мати не могла б мене втішити так, як оце ви! — вигукнув він.

— Це перша моя поступка вам,— докинув лікар.— І друга така: я раджу тримати хлопця біля себе, а коли вам потрібна буде підмога, кличте мене. Я спробую стати вам у пригоді, і тоді побачите, що я не кидаю слів на вітер... Бувай, Джіме.

Доктор Лівсі потиснув мені руку через частокіл, кивнув головою Сілверові й швидко попростував до лісу.

Розділ XXXIV. І ОСТАННІЙ

Наступного дня ми вдосвіта взялися до праці, бо треба було перенести все золото з печери на берег, а це майже миля відстані, і потім три милі везти його шлюпкою на «Еспаньйолу»,— що становило досить важке завдання для такої малої кількості людей. Нас мало турбували три пірати, які десь блукали на острові, бо ми гадали, що надовго відбили в них бажання нападати. Але про всяк випадок ми поставили одного вартового на верхів'ї пагорба.

Працювали ми цілими днями; надвечір велика купа скарбів опинялась на шхуні, але не менша їх купа чекала на нас у печері наступного ранку. І весь цей час ми нічого не чули про трьох бунтівників, які лишилися на острові.

Нарешті — здається, це було третього вечора,— коли ми з лікарем удвох походжали на верхів'ї пагорба, звідки видно було околишні низини, з непроглядної пітьми внизу вітер доніс до нас щось таке, як вереск або, може, спів. Проте це було так далеко, що ми ледь уловили невиразні звуки, після яких знов запала тиша.

— Хай їх Бог милує,— озвався лікар,— це заколотники.

— Ще й п'яні, сер,— почув я за спиною Сілверів голос.

Сілвер, мушу сказати, мав у нас повну волю, і хоч ми ставились до нього вкрай холодно, тримався з нами невимушено, як привілейований і відданий служник. Взагалі він погорду до себе сприймав на диво спокійно, був надзвичайно чемний, кожному силкувався стати в пригоді, дарма що всі поводилися з ним, наче з собакою. Всі, крім Бена Ґана, який досі ще страшенно боявся цього колишнього старшóго над собою з Флінтового судна, і крім мене, бо я почував до нього деяку вдячність за своє врятування, хоч і мав підстави бути про нього гіршої думки, ніж хто інший, знаючи, яку нову зраду замислив був він на плато. Тому не дивно, що лікар відповів йому досить гостро:

— Може, п'яні, а може, хворі й марять.

— Маєте слушність, сер,— погодився Сілвер,— тільки вам і мені до цього зовсім байдуже.

— Навряд чи ви сподіваєтесь, щоб я залічував вас до людяних осіб,— сказав лікар, посміхаючись,— тому мої почуття вам здадуться дивними, містере Сілвере. Та якби я знав напевно, що вони всі хворі (поки що, здається, тільки одного з них трусить пропасниця), то я, навіть ризикуючи своїм життям, пішов би надати їм лікарську допомогу.

— Даруйте, сер, але ви зробили б дуже велику помилку,—заперечив Сілвер.— Ви згубили б своє дорогоцінне життя, оце й тільки. Я тепер на вашому боці тілом і душею і не хотів би, щоб наш загін втратив таку людину, як ви,— я ж не забуваю, що я завдячую вам. Бо оті людці на болоті — вони не годні дотримати слова, навіть коли б захотіли. Я й більше скажу, вони й вашому слову не повірили б.

— Атож,— сказав лікар.— Зате ви годні дотримати слова, ми це знаємо.

Власне цим і вичерпуються наші останні відомості про трьох піратів. Тільки ще раз почули ми відлеглий постріл з рушниці й вирішили, що то вони полюють. Порадившись, ми ухвалили покинути їх на острові, чому Бен Ґан страшенно зрадів, а Ґрей також привітав цю ухвалу. Ми залишили для них значні запаси пороху й куль, багато солоної козлини, трохи ліків і ще деякі потрібні речі: різні знаряддя, одяг, полотно, кілька сажнів линви і, з наполягання лікаря, добрячу пайку тютюну.

Після цього нам уже нічого було робити на острові, адже скарби були приставлені на шхуну, і ми запаслися прісною водою та решткa-

ми солонини на випадок якої затримки в дорозі. І ось одного чудового ранку ми підняли якір, на що в нас ледве стало сили, і вийшли з Північної бухти під тим самим прапором, якого капітан колись підняв над блокгаузом, де ми оборонялись від піратів.

Троє бунтівників, як виявилося, стежили за нами пильніше, ніж ми гадали, бо коли ми проходили вузькою горловиною з бухти й мусили наблизитись до південного її берега, то там побачили їх усіх трьох: вони стояли навколішки на піщаній косі, благально простягаючи до нас руки. Нам тяжко було кидати їх на безлюдному острові, але ж ми не могли наражати себе на небезпеку повторного заколоту, та й навряд чи це було б добротою — везти людей на батьківщину, де на них чекає шибениця. Лікар гукнув їм, де лежать залишені для них припаси. Але вони й далі, називаючи кожного з нас на ймення, благали змилуватись і не прирікати їх на смерть на цьому безлюдді.

Побачивши, що судно все-таки не змінює курсу й швидко віддаляється, один з піратів — не знаю, котрий саме — скочив на ноги, хрипло скрикнув, схопив мушкета й вистрелив. Куля просвистіла над головою Сілвера й продірявила грот.

Це примусило нас не показуватись якийсь час на видноті, а коли я перегодом виглянув, і пірати, і та коса зникли з обрію. Це вже був кінець наших пригод. Опівдні, на мою превелику радість я побачив, що й найвища скеля острова скарбів зникла в блакитному просторі моря.

З первісної команди нашої шхуни додому вернулося тільки п'ятеро. «Пий, і диявол тебе призведе до кінця» — це пророцтво якраз і справдилося стосовно решти матросів. Хоча все-таки «Еспаньйола» була щасливіша за судно, про яке співали пірати:

Ніхто не вернувся додому гулять,
А вийшло їх в море аж сімдесят п'ять.

Кожен із нас одержав свою частку скарбу й скористався нею — розумно чи по-дурному — на власний розсуд. Капітан Смоллет облишив морську службу. Ґрей не тільки зберіг гроші, а й, пройнявшись раптом бажанням піднестись у житті, серйозно заходився вивчати морську справу; тепер він штурман і співвласник одного добре впорядженого корабля, у нього є дружина й діти. Що ж до Бена, то цей, одержавши свою тисячу фунтів, витратив її чи розтринькав за три тижні, або, точніше, за дев'ятнадцять днів, бо на двадцятий прийшов до нас без шеляга. Довелося йому обійняти посаду брамника у сквайровім парку, чого він якраз і побоювався. Він і досі живий, і дуже приятелює, а часом і свариться з місцевими хлопцями, а в неділі та свята чудово співає в церковному хорі.

Про Сілвера ми більше нічого не чули. Цей клятий одноногий моряк нарешті зник з мого життя. Мабуть, він розшукав свою чорношкіру жінку й живе десь у достатках разом з нею та своїм папугою Капітаном Флінтом. Принаймні, я сподіваюся, що це саме так, бо навряд чи йому суджено розкошувати на тім світі.

Решта скарбів — бруски срібла і зброя — все ще лежить там, де Флінт закопав їх, і, коли хочете знати мою думку, їм там і місце. А мене вже ні волами, ні арканом не заманиш удруге на оцей клятий острів. Я й досі прокидаюся від жаху, коли вві сні чую грізний гуркіт прибою біля його похмурих скель і пронизливий голос Капітана Флінта, що вигукує без кінця:

— Піастри! Піастри! Піастри!

Переклад Юрія Лісняка

Словничок

Бари́льце — невелика дерев'яна посудина для рідини з двома днищами й опуклими стінками, стягнутими обручами.
Бе́нбов Джон — видатний англійський адмірал кінця XVII ст.
Блокга́уз — саморобна споруда з дерева, сталі тощо для ведення кругового кулеметного та артилерійського вогню.
Га́ндшпуг — важіль на кораблі для пересування або піднімання вантажів.
Гок Е́двард — видатний англійський адмірал XVII ст.
Кабеста́н — пристрій із вертикальним барабаном для піднімання вантажів, підтягування суден до причалів, витягання суднових якорів тощо.
Ку́брик — житлове приміщення на судні для команди.
О́сборн Ллойд — пасерб Роберта Льюїса Стівенсона.
Піа́стр — старовинна іспанська монета.
Румб — морська міра кута кола горизонту.
Ру́мпель — важіль для керування стерном.
Сквайр — дворянський титул в Англії.
Фрега́т — трищоглове вітрильне військове судно.

Запитання й завдання

1. Назвіть, спираючись на ілюстрації головні події, описані у творі. Чи можна ці події назвати звичайними?
2. Зазначте сюжетні лінії у творі. Чи пов'язані вони між собою? У творах якого жанру може бути кілька сюжетних ліній?
3. Де відбуваються події роману? Чи всі вони трапляються в один час?
4. Назвіть головних героїв роману. На які дві групи їх можна поділити? Визначте лідерів кожної групи.
5. Схарактеризуйте оточення Джіма. Чому хлопець довірився саме лікареві Лівсі і сквайру Трелоні? Як ставилися друзі до несподіваних вчинків Джіма? Чи показано у творі ставлення автора до юнака?
6. Які риси уславлює письменник в образі Джіма Гокінса? Складіть цитатний план характеристики героя.
7. Хто такий капітан Сілвер? Яким ви його уявляєте? Якою була головна мета життя пірата? Що має на увазі автор, коли говорить про «диявольську гру» Сілвера?
8. Прослідкуйте історію взаємин Джіма і Сілвера. Коли Джім вперше побачив Сілвера? Чим капітан йому запам'ятався? Що особливого було в мовленні Сілвера? Чи змінив Джім своє ставлення до нього?

1. Назвіть «четвертого зайвого».
а) Лівсі, Сілвер, Трелоні, Гокінс;

б) «Робінзон Крузо», «Різдвяна пісня в прозі...», «П'ятнадцятирічний капітан», «Острів скарбів».
2. Перекажіть близько до тексту шосту частину роману «Острів скарбів».
3. Доведіть, що роман «Острів скарбів» належить до пригодницької літератури.

1. Складіть порівняльну характеристику п'ятнадцятирічного капітана Діка Сенда та Джіма Гокінса. Назвіть їхні спільні риси вдачі.
2. Зіставте долі Бена Ґана й Робінзона Крузо на безлюдних островах. Чим вони подібні й чим різняться?

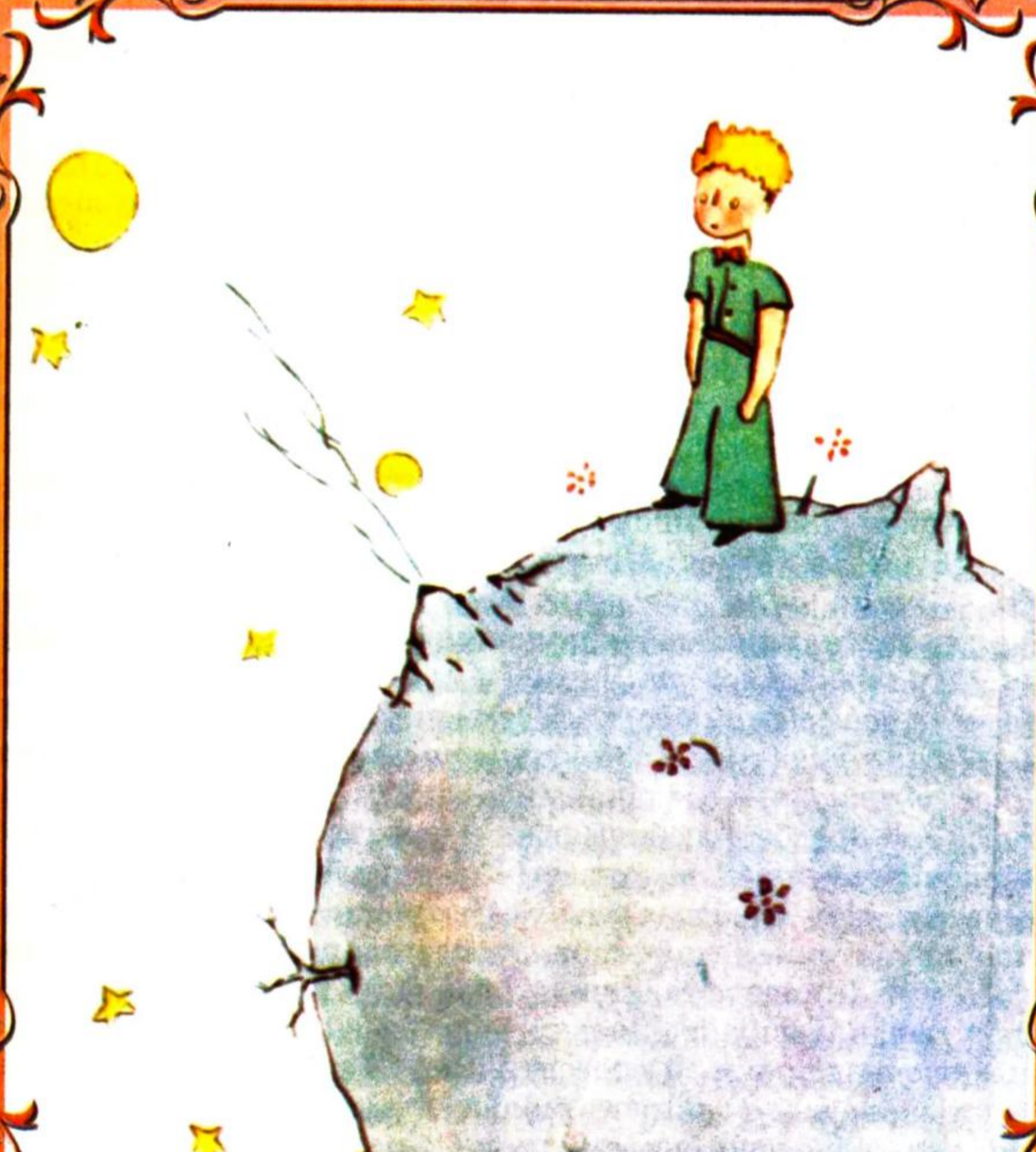
1. Поміркуйте, чому саме команда Джіма знайшла скарби, а не пірати.
2. Чи є майбутнє у піратів? Що з цього приводу говорить автор?
3. Спочатку роман називався «Корабельний кухар». Як ви думаєте, чому письменник змінив назву?
4. Чому Джімові після подорожі на острів не захотілося вирушати в інші мандри? Чи змінила ця подорож характер героя?
5. Хто такий Джім Гокінс: герой чи звичайний юнак? Обґрунтуйте свою думку.

1. Підготуйте усний переказ уривка твору від особи Джіма на тему «Що я почув, сидячи в діжці».
2. Намалюйте карту острова скарбів.
3. Проінсценізуйте епізод роману, який вам найбільше сподобався.

Запитання й завдання до розділу «Людина в життєвих випробуваннях»

1. У яких творах розділу описано романтику подорожей? Чому їх відносять до пригодницької літератури? Чому роман «Робінзон Крузо» є пригодницьким?
2. Розгляньте другий форзац підручника. Які випробування випали на долю героїв творів Данієля Дефо, Жуля Верна, Роберта Льюїса Стівенсона? Чому герої Антона Чехова й Джека Лондона належать до реального світу? Що об'єднує цих героїв, а що їх різнить?
3. Яку ситуацію у творах «Робінзон Крузо», «П'ятнадцятирічний капітан», «Любов до життя», «Острів скарбів» ви б назвали критичною? Доведіть свою думку.
4. Що приваблює вас в образах Робінзона Крузо, Діка Сенда, Джіма Гокінса та героя оповідання «Любов до життя»? Кого з них ви б назвали супергероєм? Чому?
5. Чи можна сказати, що всі чотири твори об'єднує ідея прославлення сили людського характеру? Чи висловлено цю ідею у вірші Шандора Петефі «Коли ти муж,— будь мужнім...»? Підтвердіть свою думку цитатами з тексту.
6. Доведіть, що твори «Робінзон Крузо», «П'ятнадцятирічний капітан», «Острів скарбів» є романами, а «Любов до життя» — оповіданням.
7. Підготуйте усну розповідь на тему «Що приваблює мене в пригодницькій літературі».
8. Напишіть твір-роздум на тему «У чому полягає сила людського характеру» на матеріалі відомих вам творів зарубіжних письменників.

ЛЮДИНА ТА ЇЇ СВІТ

Рей Дуглас Бредбері — американський письменник

нар. **1920** (Вокіген, шт. Іллінойс)

РЕЙ ДУГЛАС БРЕДБЕРІ

Я повинен примусити вас повірити у любов, у життя...

Рей Дуглас Бредбері

Рей Бредбері вважає себе найщасливішим з усіх письменників. Звичайно, він щасливий, тому що все життя займається улюбленою справою — пише книги. Одного разу його запитали: «*Що означає для вас писати?*» Він відповів: «*Найпрекрасніше у світі заняття! Неперевершене, чудове, чарівне заняття! Для мене це завжди було радістю...*»

Щасливий Рей Бредбері ще й тому, що у нього є свої читачі в усіх країнах світу. Сьогодні він — найвідоміший американський письменник-фантаст.

Рей Бредбері рано знайшов своє покликання. Вже з дитинства він знав, чим буде займатися. Книги не лише вказали Бредбері шлях у житті — вони були його життям, його родиною. Найбільше він захоплювався ***науково-фантастичною літературою***. «*Жуль Верн — мій батько, Герберт Уеллс — мудрий дядечко.* ***Едгар Аллан По*** *для мене двоюрідний брат... Моєю матір'ю, очевидно, була* ***Мері Шеллі****... Ну ким я ще міг стати, як не письменником-фантастом — у такій ось сімейці!*» — зазначав письменник.

Читати Рей Бредбері любив завжди, тому й професію після школи обрав відповідну — продавець газет. Коштів для навчання в університеті він не мав, тому здобував освіту самотужки. Після роботи йшов до Публічної бібліотеки, читав твори улюблених письменників: **Бернарда Шоу**, Чарлза Діккенса та інших. У двадцять років він вже знав американську, французьку, італійську, англійську історію та літературу.

Пригадуючи ці роки, п'ятдесятилітній Бредбері напише статтю «Як замість коледжу я закінчив бібліотеку», в якій скаже: «*Справедливо буде вважати мене випускником бібліотеки*».

З п'ятнадцятирічного віку Рей Бредбері надсилав сотні оповідань у великі журнали. Але їх повертали назад, пояснюючи це тим, що оповідання надто страшні, сповнені жахів. Більшість ранніх оповідань письменник спалив, але й залишилось їх чимало. Напередодні свого сімдесятиріччя він підрахував, що написав 25 книг, 300 оповідань, 30 п'єс, підготував 60 телесеріалів.

Науково-фантастична література — художні твори, у яких автори під впливом науково-технічного прогресу намагаються в образній формі прогнозувати майбутнє, показувати прийдешню долю людства.

Світову славу принесли авторові збірки ***новел*** «Марсіанські хроніки», «Золоті яблука сонця», роман «451° за Фаренгейтом». Його новелами «Усмішка», «Усе літо в один день», «Калейдоскоп», «Р — означає ракета», «Канікули» зачитуються люди усієї планети. Все це фантастика. Як вона народжується? З яких джерел? Коли про це запитали Рея Бредбері, він почав говорити, здавалося б, зовсім про інше: «*Я цікавлюся всілякими галузями знань... Деякі галузі я знаю найкраще: психіатрію, філософію, поезію, літературу... З дитинства люблю детективи. Цікавлюсь мистецтвом Ренесансу, грецькою і латинською цивілізаціями... Думки, які я взяв із різних дисциплін, накопичуються і спалахують у мозку. За одну секунду із слона народжується муха або навпаки*».

Головні ознаки новели:
— невеликий за обсягом прозовий твір;
— зображено одну незвичайну життєву подію;
— напружений сюжет;
— невелика кількість персонажів;
— несподівана розв'язка;
— використання художніх деталей.

Слова письменника здаються трохи несподіваними, хоча й зовсім простими. Виявляється, фантастика народжується із звичайних книг. Відповідаючи на запитання, чи була для нього наукова фантастика одним із способів відійти від дійсності, Бредбері сказав: «*Ні, хіба що підійти до дійсності ближче!*»

Тема космосу притягувала його до себе, ніби магнітом. Якось Бредбері випала нагода поїхати на мис Канаверал, звідки американці запускають свої космічні кораблі. «*Я піднявся*,— згадував письменник,— *на самісіньку верхівку пускової установки, все оглянув. І до кінця дня плакав від радості. Адже я був там, у світі, який вважаю своїм...*»

Тому він і розуміє так добре всіх мрійників, вірить у те, що люди освоять Місяць, Марс, полетять у різні куточки Всесвіту...

Закоханий у космос, Рей Бредбері, однак, понад усе цінує те, що має на Землі. Найвищою цінністю митець вважає сім'ю. На урочистостях до дня закінчення школи, на яких він є частим гостем, письменник завжди говорить молоді: «*Тут присутній той, хто дуже вас любить, але він не може зізнатися вам у цьому. Це ваш батько. Біжіть же, поцілуйте його і скажіть, як міцно ви його любите*».

У своїх фантастичних творах, відправляючи героїв у далеке минуле або в таке ж далеке майбутнє, Бредбері завжди говорить про людину і її почуття. А себе він вважає автором «оповідань з мораллю». «*Усі ми схожі на капітана Немо: йому не подобалося, як влаштований світ. Але замість того щоб руйнувати, він створює такий світ, який потрібен йому... Я такий же, якими були Жуль Верн і Герберт Уеллс*»,— говорить письменник.

У Рея Бредбері є заповітна мрія: «*Якщо коли-небудь після моєї смерті мою могилу відвідає хлопчик і скаже: «Тут лежить оповідач пригод»,— я буду щасливий*».

Новела — невеликий за обсягом прозовий твір переважно про одну незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом.

Чи добре ви запам'ятали?

Поняття: науково-фантастична література, новела.
Імена: Рей Дуглас Бредбері, Герберт Уеллс, Жуль Верн, Едгар Аллан По, Мері Шеллі, Бернард Шоу, Чарлз Діккенс.
Географічні назви: Іллінойс, Вокіген, мис Канаверал.
Назви творів: «451° за Фаренгейтом», «Усмішка», «Усе літо в один день», «Калейдоскоп», «Р — означає ракета», «Канікули».
Назви збірок: «Марсіанські хроніки», «Золоті яблука сонця».

Запитання й завдання

1. Літературу якої країни презентує творчість Рея Дугласа Бредбері?
2. Де отримав освіту майбутній письменник? Які науки вивчав? Які книги любив читати? Яку професію обрав?
3. З яких джерел народилася фантастика Бредбері? Яке вона має відношення до життя?
4. Скільки творів написав Рей Бредбері? Які з них ви читали?
5. Що письменник понад усе цінує в житті?

1. Що Рей Бредбері мав на увазі, коли говорив: *«Я такий же, якими були Жуль Верн і Герберт Уеллс»*?
2. Чи вважає себе митець щасливою людиною? Обґрунтуйте свою думку.
3. Як ви розумієте слова Бредбері, що є епіграфом до статті?

Складіть усну розповідь на тему «Чому Рей Бредбері обирає фантастику». Використайте в ній висловлювання письменника, подані в статті.

УСМІШКА

Черга зібралась на міському майдані о п'ятій ранку, коли перегук півнів долинав із далекого, вкритого інеєм, селища й ніде не світилося. Тоді повсюди над зруйнованими будинками висіли клапті туману, та ось тепер, о сьомій ранку, він почав зникати з появою перших ознак світанку. Дорогою парами, втрьох іще йшли люди — був саме ярмарковий і святковий день.

Хлопчина стояв позаду двох чоловіків, котрі голосно розмовляли між собою, і в чистому холодному повітрі звучання їхніх слів було ще різкішим. Він тупцював на місці й хекав на свої червоні, обвітрені руки, позираючи то на засмальцьований, з цупкої мішковини, одяг балакунів, то на довгу вервечку чоловіків та жінок попереду.

— Агов, хлопче, а ти що тут робиш спозаранку? — почувся чоловічий голос у нього за спиною.

— Це моє місце, я зайняв тут чергу,— відповів хлопець.

— Ти б краще віддав своє місце комусь тямущому, а сам забрався б геть!

— Не чіпай хлопця,— втрутився, різко обернувшись, один із чоловіків, які стояли попереду.

— Я пожартував.— Чоловік, котрий стояв позаду, поклав руку хлопчині на голову, а той, насупившись, скинув її.— Просто подумав: якось дивно — дитина вже на ногах із самого ранку.

— Цей хлопець тямить у мистецтві, зрозумів? — сказав захисник, чоловік на прізвище Грігзбі.— Як тебе звати, малий?

— Том.

— Наш Том не схибить, плюне як слід. Чи не так, Томе?

— Ще й питаєте!

У черзі засміялися.

Попереду хтось продавав гарячу каву в надщерблених філіжанках*. Поглянувши туди, Том побачив маленьке палахкотливе вогнище й іржавий казанок, де шумувало вариво. Це не була справжня кава. Її запарили з якихось ягід, зібраних за містом, і продавали по пенні за філіжанку, щоб зігріти шлунок, та негусто було покупців, бо мало в кого вистачало на це грошей.

Том вдивлявся поперед себе, де за поруйнованою вибухом кам'яною стіною зникав кінець черги.

— Кажуть, вона усміхається,— мовив хлопець.

— Атож, усміхається,— відповів Грігзбі.

— Кажуть, вона з фарби і полотна.

— Так. Тому мені й здається, що вона не справжня. Та, справжня, я чув, колись давно на дошці була намальована.

— Кажуть, їй чотириста років.

— Якщо не більше. Ніхто не знає напевне, який тепер рік.

— Дві тисячі шістдесят перший!

— Правильно, хлопче, так тільки кажуть. Брехня. Може, вже трьохтисячний чи п'ятитисячний! Хто знає? Довгенько тривала вся ця колотнеча. А нам дісталися самі кісточки та ратички.

Поволі просуваючись, вони човгали холодною бруківкою.

— Коли вже ми її побачимо? — непокоївся Том.

— Ще кілька хвилин, не більше. Її відгородили, напнувши оксамитову стрічку на чотири мідних кілочки, за всіма правилами, щоб люди не підходили надто близько. І пам'ятай, Томе, жодного каміння. В неї заборонили жбурляти каміння.

— Гаразд, сер.

Сонце піднімалося на небосхилі дедалі вище, несучи тепло, яке змусило чоловіків поскидати страхітливу одіж та брудні капелюхи.

— Чому всі ми стоїмо у черзі? — роздумуючи, запитав Том.— Чому всі мусять плювати?

Грігзбі й не глянув на нього, він дивився на сонце, міркуючи, котра година.

— Ну, Томе, є купа причин для цього.— Він звично заклав руку до кишені, якої вже давно не було, шукаючи неіснуючу цигарку. Том бачив цей жест мільйон разів.— Тут вся річ у ненависті. Ненависті до всього, пов'язаного з Минулим. Скажи мені, Томе, як ми дожилися до такого? Замість міст — звалища мотлоху, шляхи від бомб ніби викорчувані, а половина полів уночі світиться від радіації. Ото я й запитую, Томе, хіба це не огидний безлад?

— Так, сер. Так воно і є.

— Тож-бо, Томе. Людина ненавидить те, що зламало її, покалічило їй життя. Така вже людська природа. Безглуздо, мабуть, та людина вже так влаштована.

— Тому ми ненавидимо всіх і все,— відгукнувся Том.

— Правильно! Всю цю юрбу, яка у Минулому верховодила у світі. От і маємо: стоїмо тут удосвіта в холоді, всередині все злиплося від голоду, самі живемо у печерах, і нічого нам не лишилося — ні курива, ні випивки, жодної розваги, крім оцих наших свят, Томе, наших свят.

І Том подумки перебрав свята, які їм випали за останні роки. Згадав той рік, коли вони порвали всі книжки й спалили їх на майдані, тоді всі реготали, мов п'яні. А на свято науки місяць тому, коли притягли останній автомобіль, вони кидали жеребок, і щасливчики могли по разу вгатити машину кувалдою.

— Чи я пам'ятаю *це*, Томе? Чи *пам'ятаю*? Це ж я побив лобове скло — скло, чуєш? Господи, який був розкішний звук! Трррісь!

Томові й справді почулося, як сяючим градом сиплеться скло.

— А Біллові Гендерсону випало розтрощити двигун. І як славно він з цим упорався, як вправно! Бацщ! Та найкраще,— пригадував далі Грігзбі,— було тоді, коли руйнували завод, який ще намагався виготовляти літаки. Боже мій, яке це було відчуття — висадити його в повітря! — продовжував Грігзбі.— А потім ми знайшли друкарню і склад з боєприпасами й підірвали їх разом! Розумієш, Томе?

Том спробував уявити:

— Ага.

Настав полудень. Сморід зруйнованого міста ширився в спекотному повітрі, щось кублилося серед уламків будівель.

— Містере, те більше ніколи не повернеться?

— Що — цивілізація? Кому вона потрібна? Тільки не мені!

— А от я ладен дещо в ній стерпіти,— відгукнувся один із черги.— Було в ній щось і гарне.

— Дарма переймаєшся! — вигукнув Грігзбі.— То все одно пусте.

— Ет, не кажіть,— наполягав хтось із черги.— Ще з'явиться, от побачите, якийсь головатий і підлатає цивілізацію. Згадаєте мої слова. Та людина матиме чутливе серце.

— Не буде цього,— мовив Грігзбі.

— А я кажу — з'явиться. Людина, яка матиме чутливе серце до прекрасного. І зможе повернути нам, сказати б, обмежену цивілізацію, таку, щоб ми могли жити мирно.

— Насправді виявиться, що найперше — знову війна!

— А може, цього разу все буде інакше.

Нарешті вони вступили на головний майдан. У цей час до міста в'їжджав вершник, тримаючи в руці аркуш паперу. Посеред майдану виднілася обгороджена стрічкою ділянка. Том, Грігзбі й усі інші накопичували слину для плювка, просуваючись уперед,— рухалися з готовністю й передчуттям втіхи, широко розплющивши очі. Схвильований Том відчував, як прискорено калатало його серце, а земля під босими ногами здавалася йому розпеченою.

— Ну, Томе, тепер наша черга, пильнуй!

На кожному кутку обгородженої ділянки стояли полісмени — четверо чоловіків із жовтою поворозкою на зап'ястку, знаком їхньої влади над усіма іншими. Вони мали стежити, аби з черги не жбурляли каміння.

— Це для того,— наостанку пояснив Грігзбі,— щоб усім вдалося разочок плюнути в неї, зрозумів, Томе? Ну, давай!

Том укляк перед картиною, довго вдивляючись у неї.

— Та плюй, Томе!

У нього пересохло в горлі.

— Ану, Томе! Швидше!

— Але,— повільно вимовив Том,— вона ж гарна!

— Гаразд, я плюну замість тебе!

Плювок Грігзбі зблиснув на сонці. Жінка усміхалася Тому з картини лагідно й загадково, а він, відповідаючи на її погляд, чув калатання власного серця, немов йому у вухах звучала якась музика.

— Вона гарна,— повторив він.

— Йди вже, поки поліція...

— Увага!

Черга затихла. Щойно вони сварили Тома, що той занімів, тепер усі повернулися до вершника.

— Як її звати, сер? — тихенько запитав Том.

— Що, картину? Здається, Мона Ліза*... Еге ж, Мона Ліза.

— Прослухайте оголошення,— гукнув вершник.— За дозволом влади сьогодні опівдні портрет на майдані буде передано до рук тутешніх мешканців, аби вони могли взяти участь у знищенні...

Том і кліпнути не встиг, як натовп панічно заметушився, з криками й стусанами поніс його до картини. Почувся різкий звук роздертого полотна. Полісмени накивали п'ятами. Натовп ревів на все горло, і руки роздирали портрет, як шмат падалі зграя голодних птахів. Том відчув, як його просто жбурнули через розбиту раму. Він простягнув руку, безтямно мавпуючи* інших, ухопив клапоть маслянистого полотна і смикнув, видерши його, а потім упав, і стусани винесли його на край натовпу. Закривавлений, в пошматованому одязі, він дивився, як літня жінка жувала клапті полотна, як чоловіки трощили раму, ударами ніг розривали цупкі частини полотна, дерли їх на дрібне шмаття.

Лише Том стояв принишклий осторонь від розбурханого натовпу. Він поглянув на свою руку. Вона міцно притискала до грудей клаптик полотна, ховаючи його.

— Гей, Томе, чого ж ти! — гукнув Грігзбі.

Не промовивши й слова, схлипуючи, Том кинувся геть. Він біг за місто зруйнованою вибухами дорогою, полем, через неглибокий потічок, біг, не озираючись, і затиснута в кулак рука ховалася під курткою.

Надвечір він дістався до маленького села й проминув його. О дев'ятій уже був біля зруйнованої будівлі ферми. За нею, в тому, що лишилося від силосної башти, під накриттям, він почув звуки, з яких було ясно, що сім'я спить — сплять мати, батько і брат. Він поспіхом прослизнув тихенько у малі дверцята і ліг, важко дихаючи.

— Том? — з темряви почувся материн голос.

— Це я.

— Де ти віявся? — гаркнув батько.— Зажди, ось я тебе вранці віддухопелю.

Хтось його стусонув. Це був брат, котрому довелося сьогодні самому поратися біля грядок.

— Лягай вже! — впівголоса прикрикнула на нього мати.

Ще один штурхан.

Том ліг, відсапуючись. Довкола панувала тиша. Його рука була притиснута до грудей, міцно-міцно. Півгодини він лежав так, заплющивши очі.

Потім він щось відчув: холодне біле світло. Це високо в небі зійшов місяць, і маленький клаптик світла мандрував баштою, переповзаючи по тілу Тома. Тільки тепер його рука розслабилась. Повільно, обережно, прислухаючись до рухів тих, які спали поруч, Том підніс її до очей. Він повагався, глибоко вдихнув повітря, а потім очікувально розтис пальці й розгладив шматочок помальованого полотна.

Все довкола спало під місячним сяйвом.

А на долоні в нього лежала Усмішка.

Він дивився на неї в білому світлі, що лилося з опівнічного неба. І подумки промовляв до себе, знову і знову: «Усмішка, люба Усмішка».

Через годину він все ще бачив її, навіть після того, як обережно склав і заховав. Він заплющив очі, а Усмішка не зникала у темряві. Вона все ще була з ним, тепла і лагідна, коли він заснув, і світ поринув у тишу, а місяць веслував собі у холодному небі спершу догори, потім донизу назустріч ранку.

Переклад Євгена Крижевича

Словничок

Мавпува́ти — повторювати за іншим.
Мо́на Лі́за — картина італійського художника XVI ст. Леонардо да Вінчі, на якій зображено молоду неаполітанку, ймовірно — дружину Франческо дель Джокондо (звідси друга назва картини «Джоконда»).
Філіжа́нка — маленька чашечка для кави.

Запитання й завдання

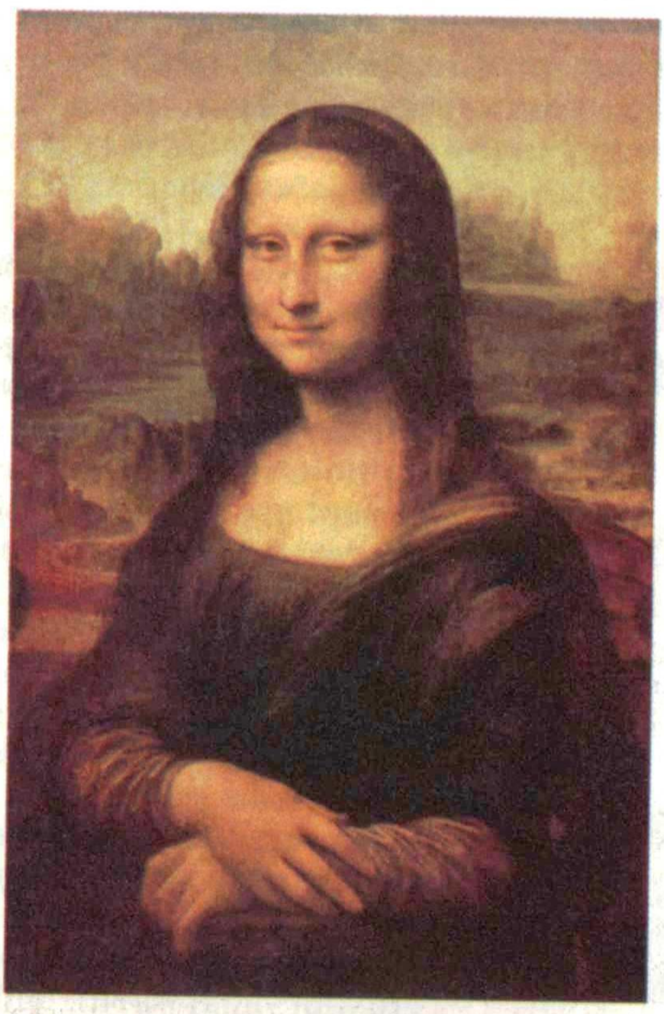
1. Як Рей Бредбері зображує ранок того дня, коли відбувалося свято?
2. Опишіть людей, які стояли в черзі до картини. У яких умовах вони жили? Наведіть приклади з тексту.
3. На яке свято збиралися люди? Чи проводилися такі свята в місті раніше? Як би ви назвали те, що в новелі названо святом?
4. Чому люди відчували ненависть до Минулого? Чи мали вони рацію, коли вважали, що в минулому було тільки погане?
5. Чи всі люди розуміли, що відбувається на святі?
6. Чому з усього натовпу лише хлопчик не зміг плюнути в «Мону Лізу»? Чи відрізнялося його життя від життя інших людей? Що він зробив із клаптиком відірваного полотна?
7. Випишіть із тексту цитати, які пояснюють внутрішній стан Тома. Прослідкуйте, як змінюються почуття і переживання героя упродовж твору. Якими засобами передає їх автор?

8. Знайдіть у новелі елементи фантастичного. Чи можна назвати фантастичними почуття людей, які прийшли на свято? З якою метою автор поєднує у творі фантастичні ситуації з реальними?
9. Дайте визначення поняття *новела*. Знайдіть у творі Рея Бредбері ознаки цього жанру.
10. Пригадайте визначення поняття *художня деталь*. Поміркуйте, чи використовує автор у новелі «Усмішка» художні деталі. Підтвердіть свою думку прикладами з тексту.

1. Чому новела називається «Усмішка»? Чи може усмішка Мони Лізи якось впливати на життя людей? Розгляньте картину Леонардо да Вінчі. Що символізує усмішка Джоконди?
2. Чому Рей Бредбері закінчує оповідання описом місяця, що пливе назустріч ранкові? Що має на увазі письменник?
3. Чи вірить автор, що у героїв новели є майбутнє? Від чого він застерігає людство?

Пригадайте головні ознаки оповідання й порівняйте їх із головними ознаками новели. Чим новела відрізняється від оповідання? Аргументуйте свою думку прикладами з оповідання Антона Чехова «Товстий і тонкий» та новели Рея Бредбері «Усмішка».

Підготуйте усну розповідь на тему «Що Том зможе розповісти онукам про своє дитинство».

Леонардо да Вінчі. Мона Ліза

Антуан де Сент-Екзюпері — французький письменник
1900 (Ліон) — **1944**
(поблизу о. Корсика)

АНТУАН ДЕ СЕНТ-ЕКЗЮПЕРІ

Найскладніший політ — це політ над собою.
Антуан де Сент-Екзюпері

Графові **Антуану де Сент-Екзюпері** (друзі називали його Сент-Екс) судилося стати однією з видатних постатей XX століття. Все сприяло цьому: родовід, який своїм корінням сягав Хрестових походів, дитинство, проведене в стінах старовинних замків Франції, вроджене благородство...

Народився Антуан де Сент-Екзюпері 29 червня 1900 року у французькому місті Ліоні в аристократичній сім'ї. Хлопчику ще не виповнилося чотирьох років, коли від серцевого нападу помер його батько Жан де Сент-Екзюпері. Мати Марі залишилася з п'ятьма маленькими дітьми. Саме вона була опорою письменника все життя. Після смерті батька родина мешкала в замку Сен-Моріс-де-Ременс, який належав графині де Тріко, хрещеній Марі.

З дитинства Антуан мріяв про небо. І мрія здійснилася: він став льотчиком, одним із тих, чиї героїчні зусилля відкрили нову еру в авіації.

Брати та сестри Сент-Екзюпері. Зліва направо: Марі-Мадлен, Габрієль, Франсуа, Антуан, Сімона

У 20-ті роки минулого століття льотчики мали не лише добре знати свою справу, а й виявляти відчайдушну сміливість. Літаки були ненадійними, а змагатися доводилося із самою природою.

Чого тільки не траплялося із Сент-Екзюпері під час польотів! Його непритомним витягали з розбитого літака після катастрофи у Гватемалі. Він робив вимушену посадку на води ріки Меконг в Індокитаї. Падав на скелі на півночі Африки, тонув у бухті біля узбережжя Аргентини, падав у Середземне море, тричі розбивався у пустелі й мало не загинув від спраги. Йому доводилося ремонтувати літак під кулями арабів-кочівників, які викрадали полонених товаришів у ворожого африканського племені. Можна подумати, що Сент-Екзюпері дуже полюбляв пригоди, якщо так часто

Замок Сен-Моріс-де-Ременс

потрапляв у екстремальні ситуації. Але це не так. Надзвичайні пригоди його не вабили, він просто не любив бездіяльності, спокою.

Про Сент-Екзюпері ще за життя складали легенди. І він не раз підтверджував їх вчинками. Йому, наприклад, вдалося за 13 місяців роботи в Африці врятувати 14 льотчиків.

Антуану де Сент-Екзюпері допомагають одягнути льотний костюм

Антуан де Сент-Екзюпері справляв враження здорованя, а насправді через численні травми не міг самостійно одягнути комбінезон і сісти в кабіну літака. Пілот поштових ліній, начальник аеродрому в пустелі, піонер авіації в Південній Америці і... письменник-мислитель. Ніби не дуже це все поєднується, але тільки не для Сент-Екзюпері. *«Для мене літати й писати — одне й те саме,*— говорив він.— *Головне — діяти, головне — знайти себе. Авіатор і письменник... однаковою мірою пізнають світ»*.

Авіація й література в житті Сент-Екзюпері стояли на першому місці. За спогадами друзів, письменник дуже любив також французькі народні пісні, джаз, кіно, гумор. А як він умів розповідати! Його слухали, затамувавши подих, коли він у товаристві розповідав про те, як мало не помер від спраги в Лівійській пустелі.

Друзів у Сент-Екзюпері було небагато, але якщо вже він знаходив друга, то на все життя. Коли його найкращий товариш льотчик Гійоме розбився в горах, Сент-Екзюпері, сподіваючись знайти друга, день у день кружляв над гірськими вершинами, спускався до самісінького дна крижаних ущелин.

Після багатьох аварій письменника визнали непридатним для служби в авіації. Але він повернувся в небо у роки Другої світової війни.

31 липня 1944 року Сент-Екзюпері вирушив на своєму літаку в розвідувальний політ і не повернувся. Цей політ став для нього останнім. Він загинув над морем поблизу острова Корсика.

Головні ознаки притчі:
— алегоричний повчальний твір;
— наявні мораль, духовні настанови;
— немає описовості;
— дія відбувається мовби без декорацій.

Антуан де Сент-Екзюпері пішов у зоряні світи, але залишився на Землі завдяки своїм книгам, передусім — казці-***притчі*** «Маленький принц».

Письменник присвятив цей твір своєму найкращому другові **Леону Верту**, якого знав ще з дитинства. Сент-Екзюпері вигадав

Притча — алегоричний повчальний твір про людське життя із прихованою мораллю.

героя — маленького принца — ще в середині 30-х років XX століття. Він малював його на папірцях, серветках, довго міркував над одягом принца. Не відразу з'явився і малюнок удава, який проковтнув слона. Цим малюнком починається казка. Хто зуміє його розгадати, той побачить не дивний капелюх, а страшну картину із життя джунглів.

Писати казку було нелегко. Сент-Екзюпері списував сотні сторінок, щоб із них вибрати одну-єдину. У творі відображено те, що письменникові довелося побачити в житті: вулкани у Південній Америці, баобаби в африканському місті Дакар тощо. Дещо Сент-Екзюпері віддав маленькому принцові з власного дитинства.

«Маленький принц» — казка про льотчика, який опинився в африканській пустелі Сахара внаслідок аварії літака. Тут чоловік зустрів маленького принца, у якого була своя планета завбільшки з будинок і якому не вистачало друга. Подорожуючи від астероїда[1] до астероїда, маленький принц знайомиться з їх досить дивними мешканцями. Але головна зустріч у нього відбулася на Землі — він познайомився з мудрим лисом, який відкрив йому таємницю дружби й любові.

Притча-казка «Маленький принц» побачила світ у квітні 1943 року в Нью-Йорку. Серед її захоплених читачів була **Памела Треверс** — та сама, що створила згодом книгу про Мері Поппінс. Письменниця відразу зрозуміла сутність казки і висловила її в одній фразі: *«Я прожила все життя, і поруч зі мною не було людини, з якою я могла б поговорити»*. Що вона мала на увазі? Відповідь ви знайдете у творі «Маленький принц».

Чи добре ви запам'ятали?

Поняття: притча.
Імена: Антуан де Сент-Екзюпері, Леон Верт, Памела Треверс.
Географічні назви: Франція, Ліон, Гватемала, Індокитай, ріка Меконг, Африка, пустеля Сахара, Аргентина, Середземне море, Південна Америка, Дакар, Лівійська пустеля, Нью-Йорк, острів Корсика.
Назва твору: «Маленький принц».

Запитання й завдання

1. Літературі якого народу належить творчість Антуана де Сент-Екзюпері? У який час жив письменник?
2. Розкажіть про родину митця, спираючись на матеріали статті й ілюстрації.
3. Які справи вдало поєднував у житті Сент-Екзюпері? Перечитайте матеріали статті про авіаторські події життя письменника і перекажіть їх.
4. Коли і як обірвалося життя Сент-Екзюпері?
5. Розкажіть про історію написання казки «Маленький принц». Кому присвячено твір? Як про нього відгукнулася Памела Треверс?

1. Які риси характеру письменника ви можете відзначити?
2. Прочитайте епіграф до статті. Як ви його розумієте? Яким чином цей вислів стосується життя самого митця?

[1] *Астеро́їд* — мала планета Сонячної системи, що обертається по своїй орбіті навколо Сонця.

Розгляньте фото письменника й складіть його словесний портрет, використовуючи запропоновані вирази: *я пригадую, як... , ніколи не забуду... , сумно читати... , бачу на фото... , уявляю його... .*

1. Що таке притча? Назвіть її головні ознаки.
2. Позначте на контурній карті світу країни, у яких побував Сент-Екзюпері.

Під час читання «Маленького принца» потрібно простежувати не лише ланцюг подій, а передусім — розвиток метафор, виділених в тексті напівжирним шрифтом. Вони є ключем до розуміння головних життєвих проблем, над якими розмірковує автор.

МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ

З малюнками автора

(Скорочено)

Даруйте мені, дітки, що я присвятив цю книжку дорослому. У мене дуже поважне виправдання: той дорослий — мій найкращий приятель. Є й друге виправдання: той дорослий може зрозуміти все на світі, навіть дитячі книжки. І нарешті третє: дорослий живе у Франції, зазнає там голоду й холоду. Йому так треба, щоб його хтось потішив. Та коли все це не може виправдати, то я згоден присвятити оцю книжечку тому хлопцеві, яким був колись мій дорослий приятель. Усі-бо дорослі спершу були дітьми, тільки мало хто з них про теє пам'ятає. Отож, я виправлю присвяту:

Леонові Верту, коли він був маленьким

I

Коли мав я шість років, у книжці під назвою «Билиці» — там про тропічні ліси розповідалося — побачив якось химерний малюнок. На малюнку здоровезний удав ковтав якогось хижака. Ось копія того малюнка.

У книжці було написано: «Удав ковтає свою жертву цілою, не прожовуючи. Після цього він не може й ворухнутися, спить собі півроку, аж поки перетравить їжу».

Я чимало думав про сповнене пригод життя в джунглях та й собі намалював кольоровим олівцем мій перший малюнок. Малюнок № 1. Ось що я зобразив.

Я показав цей твір дорослим і спитав, чи не лякає він їх.

А мені на те:

— Чого б то капелюх нас лякав?

Але ж то був не капелюх. То був удав, що проковтнув слона. Тоді я зобразив удава в розрізі, аби дорослим було зрозуміліше. Їм завжди треба все тлумачити. Ось мій малюнок № 2.

Дорослі порадили мені не малювати більше гаддя ні в натурі, ні в розрізі, а краще цікавитися географією, історією, математикою та граматикою. Отак і сталося, що я в шість років зрікся блискучої малярської кар'єри. Зазнавши провалу з малюнками № 1 і № 2, я геть зневірився в собі. Дорослі такі нетямовиті, а діти просто не в змозі розжовувати їм усе.

Отож я мусив обрати собі інше ремесло, і я навчився керувати літаками. Я облетів майже цілий світ. І географія, сказати по щирості, стала мені у великій пригоді. Я умів з першого погляду одрізнити Китай од Арізони. То вельми корисно, надто як уночі з курсу зіб'єшся.

На своєму віку я зустрічав чимало всяких поважних людей і мав з ними стосунки. Жив довго між дорослих. Бачив їх зовсім близько. І від того моя думка про них не покращала.

Коли мені здибався дорослий, людина нібито кмітлива, я поцікавився його думкою про свій малюнок № 1, який я беріг. Хотілося знати, чи він справді може второпати. Але дорослий незмінно відповідав мені: «Це капелюх». Тоді я вже не говорив з ним ні про полозів, ні про тропічні ліси, ні про зорі. Я пристосовувався до його тями. Заводив з ним мову про гольф і бридж, про політику і краватки. І дорослий так тішився: познайомитися з такою розважливою людиною.

Зміст малюнка — наочний вираз головної думки твору: «найголовніше не побачиш очима».

II

Так жив я сам-один, не маючи нікого, з ким міг погомоніти-порадитися, аж до аварії, що спіткала мене шість років тому в Сахарі. Почав давати збої двигун мого літака. Ні механік, ні пасажири зі мною не летіли, довелося поратися самому, хоч ремонт був складний. Тут таке: або пан, або пропав. Питної води я мав ледве на тиждень.

Отож першого вечора я заснув на піску в пустелі за тридев'ять земель від будь-якої людської оселі. Я був ще самотніший, ніж потерпілий на плоту посеред океану. Уявіть собі мій подив, коли на зорі мене збудив якийсь чудний голосочок.

Він сказав:

— Прошу... намалюй мені баранця.

— Га?

— Намалюй мені баранця...

Я скочив, наче мене громом ударило. Старанно протер очі. Пильно роззирнувся навкруг. І побачив дивовижного хлопчика, що поважно мене розглядав. Ось його найкращий портрет, якого мені пощастило згодом намалювати. Та, звісно, на моєму малюнку він далеко не такий гарний, як був насправді. Не я тут виною. Коли я мав шість років, дорослі відбили у мене охоту до того, щоб стати художником, і я тільки й навчився, що малювати удавів — у натурі та в розрізі.

Отож я виряченими від подиву очима дивився на цю появу. Не забувайте, що я був за тридев'ять земель, на безлюдді. А проте зовсім не здавалося, щоб це хлоп'я заблукало або вкрай зморилося чи вмирає з голоду, спраги або зі страху. На око годі було сказати, що це дитина, яка загубилася серед пустелі, запропастилася край світу. Нарешті до мене вернулася мова, і я сказав:

— А... що ти тут робиш?

Та він знову попросив тихо й вельми поважно:

— Прошу... намалюй мені баранця...

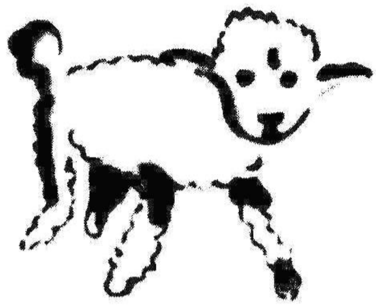
Таємнича поява так вразила мене, що я не посмів одмовитися. І хоч яким безглуздям це могло здатися тут, за тридев'ять земель від людей, коли на мене чигала смерть, я добув із кишені аркуш паперу та самописку. Але одразу ж згадав, що вчився передусім географії, історії, математики та граматики, і сказав хлопцеві (трохи навіть сердито), що не вмію малювати. Він одмовив:

— Байдуже. Намалюй мені баранця.

Я зроду не малював баранів і тому відтворив для нього один із двох малюнків, що тільки й умів малювати: удава в натурі. І здивувався непомалу, коли хлоп'я одмовило:

— Та ні! Я не хочу слона в удаві. Удав дуже небезпечний, а слон надто здоровенний. У мене все маленьке. Мені треба баранця. Намалюй баранця.

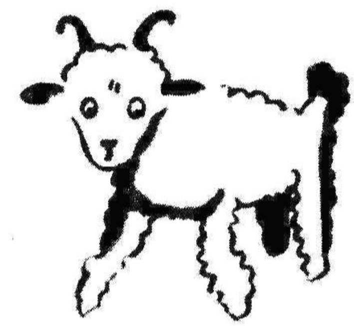
І я намалював.

Він глянув пильно та й каже:

— Ні! Цей баранець зовсім хирявий. Намалюй іншого.

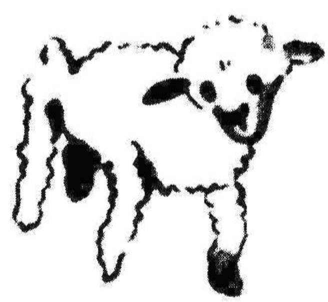
Я намалював.

Мій приятель посміхнувся лагідно й поблажливо.

— Ти ж добре бачиш — це не баранець, а баранисько. Ще й рогатий...

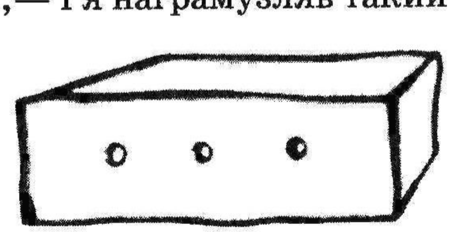
Тоді я зобразив ще одного.

Та він забракував і цей малюнок.

— Це надто старий. Я хочу такого баранця, щоб жив довго.

І тут мені терпець урвався — адже треба було якнайхутчій розбирати й лагодити двигун,— і я награмузляв такий малюнок:

І заявив:

— Ось тобі ящик. А в ньому той баранець, який тобі до вподоби.

Я був неабияк вражений, побачивши, як заяснів мій юний суддя:
— Саме такого я й хотів! Чи багато паші треба для цього баранця?
— А хіба що?
— Таж у мене вдома все маленьке.
— Йому, певне, вистачить. Я дав тобі зовсім маленького баранчика.
Хлопчик схилив голову над малюнком.
— Не такий він і маленький! Глянь-но, він заснув...
Так я познайомився з маленьким принцом.

III

Збігло чимало часу, поки я втямив, звідки він узявся. Маленький принц про все допитувався в мене, зате моїх питань, здавалося, не чув. Лише з випадково зронених слів мені помалу все стало зрозумілим. Так, побачивши мій літак уперше (я не малюватиму літака — для мене це дуже морочливо), він спитав:

— Що то за штуковина?

— То не штуковина. Ця річ літає. Це літак. Мій літак.

І я гордо розтлумачив йому, що вмію літати. Тоді він вигукнув:

— Як? Ти упав з неба?

— Авжеж,— відказав я скромно.

— От дивина!

І маленький принц так голосно зареготав, що мені стало досадно. Я хочу, щоб моєму лихові бодай співчували. Потім він додав:

— Отже, і ти прибув з неба. А з якої планети?

Ось де розгадка його таємничої появи тут, у пустелі!

— То ти потрапив сюди з іншої планети? — гостро спитав я.

Та він не відповів. Розглядаючи літака, він тихо хитав головою...

На хвилю він замислився, потім промовив:

— Добре, що ти дав мені ящик: баранець тут ночуватиме, це буде його оселя.

— Атож. А коли ти шануватимешся, я дам тобі ще й мотузок, щоб припинати його удень. І кілок.

Мої слова нібито прикро вразили маленького принца.

— Припинати? Яке безглуздя!

— Бач, коли його не припнеш, він залізе в шкоду або втече.

Мій приятель знову засміявся.

— А куди ж, по-твоєму, йому тікати?

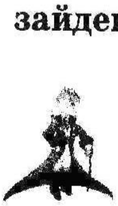
— Будь-куди. Просто перед собою, куди очі світять.

Тоді маленький принц зауважив серйозно:

— Пусте, у мене там усе дуже маленьке.

І дещо журливо додав:

— **Коли йти просто перед собою, куди очі світять, то далеко не зайдеш.**

Сент-Екзюпері вважав, що найточніше визначення — метафоричне: *хата-планета*.

IV

Так я довідався про ще одну важливу річ: його рідна планета завбільшки десь із хату!

А втім, це й не так уже мене здивувало. Я добре знав, що, крім таких великих планет, як от Земля, Юпітер, Марс, Венера, уже давно названих, є сила інших, і між них такі маленькі, що їх нелегко побачити навіть у телескоп. Коли астроном відкриває таку планетку, він дає їй не йменння, а номер. Називає, скажімо, астероїд 3251.

Я маю всі підстави думати, що планета, з якої прилетів маленький принц, астероїд В-612.

V

Щодень я дізнавався щось про його планету, про те, як він покинув її і як мандрував по світах. Він розповідав про це поступово, і то принагідно. Отак третього дня я дізнався про трагедію з баобабами.

Це також сталося завдяки баранцеві. Маленького принца обсіли тяжкі сумніви, і він раптом спитав мене:

— А правда, що баранці їдять кущі?

— Авжеж, правда.

— О, я радий!

Я не второпав, чому так важливо, щоб баранці їли кущі. Але маленький принц додав:

— То вони їдять і баобаби?

Я сказав маленькому принцові, що баобаби не кущі, а височенні, з дзвіницю, дерева, і хоч би він привів навіть цілий табун слонів, то й вони не з'їдять і одного баобаба.

Почувши про табун слонів, маленький принц засміявся.

— Їх би довелося поставити один на одного...

А далі промовив розважливо:

— Баобаби, поки виростуть, бувають зовсім маленькі.

— А й справді. Але навіщо тобі, щоб баранець їв маленькі баобаби?

— А то як же! — одказав він, ніби йшлося про щось цілком очевидне. І мені довелося добре поміркувати, поки я здогадався, в чому тут річ.

На планеті маленького принца було жахливе насіння... Це насіння баобабів. Земля на планеті була вражена тим насінням. А баобаб — така рослина, що коли не розпізнаєш її вчасно, то вже ніколи не позбудешся. Він захарастить цілу планету. Він проникне її своїм корінням. А якщо планета дуже маленька, а баобабів забагато, вони роздеруть її на клапті.

— Є такий закон,— сказав мені згодом маленький принц.— **Причепурився**

сам уранці, причепури гарненько і свою планету. Треба полоти баобаби зараз же, як тільки побачиш, що то не рожі, бо молоді пагінці рож і баобабів майже однакові. Ця праця дуже нудна, але зовсім легка.

«Діти! — кажу я.— Стережіться баобабів!» Я хотів застерегти моїх приятелів від небезпеки, що давно чигає на них, а вони не знають цього, як не знав я сам раніше, хотів попередити...

VII

П'ятого дня, знов-таки завдяки баранцеві, я довідався про таємницю життя маленького принца. Він спитав зненацька, навпростець, ніби це було наслідком довгих мовчазних роздумів:

— Якщо баранець їсть кущі, то він і квіти їсть?

— Баранець їсть усе, що попадеться.

— Навіть квіти з колючками?

— Авжеж, навіть квіти з колючками.

— Навіщо ж тоді колючки?

— Колючки ні на що не потрібні, квіти випускають їх просто од злості!

— О!

Відтак, трохи помовчавши, гукнув майже сердито:

— Я тобі не вірю. Квіти такі кволі. І простодушні. І вони підбадьорюють себе. Гадають, що колючі вони страшніші... І ти гадаєш, що квіти...

— Де ж, пак! Нічого я не гадаю! Я відповів тобі навмання. Я заклопотаний поважною справою!

Він глянув на мене здивовано.

— Поважною справою!

— Ти мовиш, як дорослі!

Мені стало соромно. А він додав безжально:

— Ти все плутаєш... ти все перекинув догори ногами!

Маленький принц і справді дуже розсердився. Труснув головою, і вітер розмаяв його золоту чуприну.

— Я знаю одну планету. Живе там такий собі червонопикий добродій. Він не понюхав ні разу жодної квітки. Зроду не глянув на зірку. Нікого ніколи не любив. Він тільки й робить, що підбиває цифри. І цілий день торочить: «Я людина поважна! Я людина поважна!» — достоту, як ти. І дметься з пихи. А насправді він не людина, він гриб.

— Що?

— Гриб!

Маленький принц аж поблід із гніву.

— Мільйони років у квітів ростуть колючки. І мільйони років баранці все ж їдять квіти. То хіба це не поважна річ — зрозуміти, чому вони так стараються випустити колючки, які їм нічого не дають? Хіба це не важливіше і не поважніше, ніж рахунки червонопикого гладуна? І коли я знаю квітку, яка є єдина на світі і росте лише на моїй планеті, а якийсь баранець одного ранку з'їсть її, не тямлячи навіть, що він накоїв, це теж, по-твоєму, байдуже?

Він зашарівся, потім озвався знову:

— Якщо ти любиш квітку, яка існує єдина на світі і лише на одній з

мільйонів і мільйонів зірок, цього досить: милуєшся на зорі і чуєшся щасливий. Кажеш собі: «Десь там і моя квітка...» Але коли баранець її з'їсть, це все одно, мовби всі зорі раптово згасли! І це, по-твоєму, байдуже!

Він більше не міг нічого сказати. Він раптом заридав...

VIII

На планеті маленького принца завше росли звичайні прості квіти — вони мали нерясно пелюсток, місця займали мало й нікого не турбували. Вони розпускалися вранці в траві, а надвечір никли. А та квітка проклюнулась із насінини, занесеної невідомо звідки, і маленький принц викохував той пагінчик, такий неподібний до інших билинок. А що, як це якась одміна баобаба? Та кущик незабаром перестав рости, і на ньому виліз пуп'янок. Маленький принц ізроду не бачив ще таких буйних пуп'янків і відчував, що от-от станеться якесь диво. Одначе квітка, схована в своїй зеленій світличці, ще не була готова, вона все чепурилася. Старанно добирала барви. Вона виряджалася поволі, приміряючи одну по одній пелюстки. Вона не хотіла виходити скуйовджена, як самосійний мак. Вона хотіла показатись у всій своїй пишноті. Таємниче вбирання тривало багато днів. Аж от якось уранці, тільки встало сонце, квітка розпустилась.

Як дбайливо вона готувалася, стільки поралася, а нині, позіхаючи, сказала:

— Ох! Я ледве прокинулась!.. Даруйте мені... Я ще зовсім не зачесана...

Маленький принц не тямився від захвату:

— Яка ви гарна!

— Правда? — тихо озвалася квітка.— І народилась я разом із сонцем...

Маленький принц, звісно, здогадався, що красуня не надто скромна, зате вона була така прегарна!

— Здається, пора снідати,— додала вона по хвилі.— Прошу, потурбуйтесь про мене...

Збентежений маленький принц розшукав поливальницю й полив квітку.

Скоро з'ясувалося, що красуня гордовита й вередлива, і маленький принц попомучився з нею. Якось, мовлячи про свої чотири колючки, вона заявила йому:

— Хай приходять хоч тигри пазуристі — не страшно!

— На моїй планеті тигри не водяться,— відказав маленький принц,— а потім тигри не їдять трави.

— Я не трава,— стиха кинула квітка.

— О, пробачте...

— Тигрів я не боюся, зате терпіти не можу протягів. У вас немає ширми?

«Не може терпіти протягів... для рослини кепсько,— подумав маленький принц.— З цією квіткою морока та й годі...»

— Увечері накрийте мене ковпаком. У вас тут надто холодно. Дуже незатишна планета. Там, звідки я прибула...

І затнулася. Її занесло сюди ще зернинкою. Вона нічого не могла знати про інші світи. Навіщо брехати, коли тобі так легко завдати брехню! Красуня знітилася і кахикнула раз-другий — хай маленький принц відчує свою провину.

— То де ж та ширма?

— Я збирався саме по неї піти, але ж ви говорили до мене!

Тоді вона закахикала дужче — вирішила покарати його гризотами сумління.

Отож маленький принц, хоч він і любив прегарну квітку, пройнявся якоюсь недовірою. Порожні необов'язкові слова він узяв близько до серця і відчув себе нещасливим.

— Не треба було слухати її,— довірливо мовив він мені якось.— Ніколи не треба слухати квітів. Треба просто милуватися ними і дихати їхніми пахощами. Моя квітка напахтила всю мою планету, а я не умів нею тішитися. Оті балачки про тигрячі пазурі... вони б мали зворушити мене, а я розгнівався...

А ще він признався:

— Тоді я ще нічого не розумів! Треба було зважати не на слова, а на діла. Вона впоювала мене своїм ароматом, ряхтіла, як сонце. То чом би я мав від неї тікати? Адже за тими її нелукавими хитрощами я мав би вгадати ніжність. Квіти-бо такі свавільні! Але я був занадто молодий, щоб уміти любити.

IX

Мені здається, що він утік з мандрівними птахами. Вранці того дня ретельно попорав свою планету. Дбайливо прочистив діючі вулкани. Два вулкани в нього діяли. На них було дуже зручно розігрівати сніданок. А ще він мав один погаслий вулкан...

Зажурений маленький принц вирвав також останні пагінці баобабів. Він гадав, що ніколи більше не вернеться. Але того ранку звична праця здавалася йому такою любою. А коли востаннє полив квітку й лагодився накрити її ковпаком, йому навіть збиралося на плач.

— Прощавайте,— мовив він квітці.

Красуня не відповіла.

— Прощавайте,— сказав він ще раз.

Вона кахикнула. Не від застуди.

— Я була нерозумна,— озвалася нарешті квітка.— Даруй мені. І спробуй бути щасливим.

І ні слова докору. Маленький принц був уражений.

Стояв, збентежений і знічений, зі скляним ковпаком у руці. Не розумів, звідки ця погідна ніжність.

— Авжеж, я люблю тебе,— почув він.— Моя вина, що ти цього не знав. Але це пусте. Ти був такий самий дурненький, як і я. Спробуй знайти свою долю... Облиш цей ковпак, він уже мені не потрібний.

— А вітер...

— Не так я вже й застуджена... Нічна прохолода піде мені на користь. Я ж квітка.

— А звірята...

— Слід перетерпіти, коли заведеться дві-три гусениці: я ж хочу познайомитися з метеликами. Здається, вони прегарні. Та й хто ж мене провідуватиме? Ти-бо будеш далеко. А великих звірів я не боюся. Я теж пазуриста.

І простодушно показала свої чотири шпичаки. Потім додала:

— Та не барися, це мене дратує. Намислив іти, то йди.

Бо не хотіла, аби маленький принц бачив, як вона плаче. То була дуже гонориста квітка...

X

Найближче до планети маленького принца були астероїди 325, 326, 327, 328, 329 і 330. Спершу він вирушив туди: треба ж знайти якесь діло та й чогось навчитися.

На першім астероїді жив король. Убраний у пурпур і горностай, він сидів на престолі — дуже простому, а все ж величному.

— А ось і підданець! — гукнув король, угледівши маленького принца.

«Звідки він може мене знати? — подумав собі маленький принц.— Він же мене зроду не бачив!»

Він не відав, що світ для королів дуже спрощений. Для них усі люди — підданці.

— Підійди, щоб я тебе краще роздивився,— мовив король, пишаючись, що може нарешті над кимось королювати.

Бо для короля найважливіше, щоб його шанували. Непослуху він не стерпів би. Був то абсолютний монарх. Але він був дуже добрий і тому давав тільки розумні накази.

Згадавши свою покинуту планетку, маленький принц трошки зажурився і зважився попросити в короля:

— Я б хотів подивитись, як сідає сонце... Зробіть мені ласку... Зведіть сонцеві зайти...

— А коли я звелю якомусь генералові пурхати метеликом із квітки на квітку, або написати трагедію, або перекинутися морською чайкою — і генерал не виконає наказу,— хто буде винен: він чи я?

— Ви, ваша величносте,— не вагаючись, відповів маленький принц.

— Цілком слушно,— відповів король.— **Від кожного треба вимагати лишень те, що він може зробити. Влада передусім має бути розумна.** Коли ти накажеш народові кинутись у море, то він учинить революцію. Я маю право вимагати послуху, бо мої розпорядження розумні.

Маленький принц позіхнув. Шкода, що тут не завжди можна побачити захід сонця. Та й, сказати по щирості, він уже нудився.

— Мені пора,— сказав він королю.— Більше нема чого тут робити.

— Зостанься! — мовив король, неабияк гордий з того, що в нього знайшовся підданець.— Зостанься, я призначу тебе міністром.

— Міністром чого?

— Ну, міністром... міністром юстиції.

— Але ж тут нема кого судити!

— Хто зна,— мовив король.— Я ще не оглянув усього свого королівства. Я вже старий, для карети місця в мене нема, а ходити пішки я зморююся.

Маленький принц нахилився і заглянув ще раз на той бік планети.

— О, я вже подивився! — вигукнув він.— Там більше нікого немає.

— То суди сам себе,— відказав король.— Це найважче. **Себе судити набагато важче, ніж інших.** Якщо ти зумієш правильно судити самого себе, то ти справді мудрий.

— Сам себе я можу судити де завгодно,— сказав маленький принц.— Для цього мені нема чого тут жити.

Король нічого не відповів, маленький принц постояв у нерішучості, потім зітхнув і пішов геть.

— Призначаю тебе моїм послом! — гукнув услід йому король. І виглядав він дуже владно.

«Та й диваки оці дорослі»,— помислив маленький принц, пускаючись у мандри.

XIII

Четверта планета належала ділкові. Цей чолов'яга був такий заклопотаний, що коли прийшов маленький принц, навіть голови не звів.

— Добридень,— сказав маленький принц.— У вас погасла цигарка.

— Три та два — п'ять. П'ять та сім — дванадцять. Дванадцять та три — п'ятнадцять. Добридень. П'ятнадцять та сім — двадцять два. Двадцять два та шість — двадцять вісім. Нема коли прикурити. Двадцять шість та п'ять — тридцять один. Ху! А всього, виходить, п'ятсот один мільйон шістсот двадцять дві тисячі сімсот тридцять один.

— П'ятсот мільйонів чого?

— Га? Ти ще тут? П'ятсот мільйонів... вже не знаю чого... У мене стільки роботи! Я людина поважна, мені нема коли язика чесати! Два та п'ять — сім...

— П'ятсот мільйонів зірок? А що ж ти з ними робиш?

— Нічого. Я ними володію.

— Володієш зірками?

— Так.

— Але я вже бачив короля, який...

— **Королі нічим не володіють. Вони лише правлять.** Це велика різниця.

— А нащо тобі володіти зірками?

— Щоб багатим бути.

— А нащо бути багатим?

— Щоб купувати ще нові зірки, якщо їх там хтось відкриє.

«Цей,— сказав собі маленький принц,— міркує майже так, як той п'яничка».

Однак розпитував далі:

— А як можна володіти зірками?

«Цікаво! — подумав маленький принц.— І навіть поетично. Але це не дуже серйозно!»

Що серйозно, а що несерйозно — маленький принц розумів по-своєму, зовсім не так, як дорослі.

— Я маю квітку,— сказав він,— і щоранку її поливаю. У мене три вулкани, я щотижня їх прочищаю. Усі прочищаю: і діючі, і погаслий. Мало що може статися. І моїм вулканам, і моїй квітці корисно, що я ними володію. А зорям від тебе нема ніякої користі...

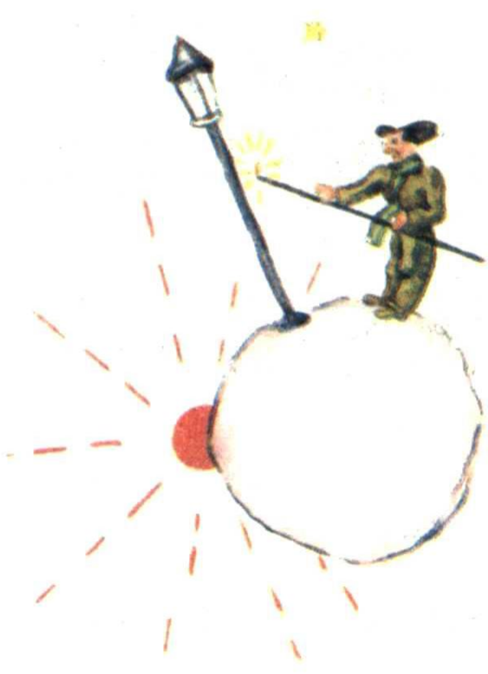
Ділок відкрив рота, але так і не здобувся на відповідь, і маленький принц рушив далі.

«Дорослі таки справді дивацьке поріддя»,— простодушно казав він собі в дорозі.

XIV

П'ята планета була вельми цікава. Вона виявилася з усіх найменша. На ній тільки й ставало місця, що для ліхтаря та ліхтарника. Маленький принц ніяк не міг збагнути, навіщо серед небес, на планетці, де немає ні будинків, ні жителів, потрібні ліхтар та ліхтарник. Але він подумав:

«Можливо, цей чолов'яга тут і недоречний. А проте він не такий недоречний, як король, шанолюб, ділок і п'яничка. Його праця має все ж якийсь глузд. Коли він запалює свого ліхтаря — буцімто народжується ще одна нова зірка або квітка. Коли гасить ліхтар — буцімто присипляє зірку чи квітку. Гарна робота! Вона таки справді корисна, бо красива».

І, порівнявшись із планетою, він шанобливо привітався до ліхтарника.

— Добридень,— мовив він.— Навіщо ти оце погасив ліхтаря?

— Таке розпорядження,— відказав ліхтарник.— Добридень.

— А що то за розпорядження?

— Щоб я гасив свого ліхтаря. Добривечір.

І він знову запалив ліхтаря.

— А нащо ти знов його засвітив?

— Таке розпорядження,— відповів ліхтарник.

— Не розумію,— признався маленький принц.

— А що тут не розуміти,— сказав ліхтарник.— Розпорядження це розпорядження. Добридень.

І погасив ліхтаря.

Відтак картатою червоною хусточкою витер піт із чола й сказав:

— Жахливе в мене ремесло. Колись воно мало глузд. Я гасив ліхтаря вранці, а ввечері знову запалював. Решту дня я міг відпочивати, а решту ночі — спати.

— А потім розпорядження змінилося?

— Розпорядження не змінилося,— сказав ліхтарник.— У тому то й лихо! Моя планета з кожним роком обертається швидше й швидше, а розпорядження лишилося те саме.

— А як же зараз? — спитав маленький принц.

— А ось так. Планета робить повний оберт за одну хвилину, і я не маю ні секунди перепочинку. Щохвилини я гашу ліхтаря і знов його запалюю.

— От цікаво! Отже у тебе день триває всього одну хвилину!

— А що тут цікавого? — відказав ліхтарник.— Уже цілий місяць, як ми розмовляємо з тобою.

— Цілий місяць?!

— Авжеж. Тридцять хвилин. Тридцять днів. Добривечір!

І він знову запалив ліхтаря.

Маленький принц подивився на ліхтарника — йому подобався цей чолов'яга, що так віддано виконував розпорядження.

«Цього чолов'ягу,— сказав собі маленький принц, торуючи шлях,— цього чолов'ягу зневажали б усі інші: і король, і шанолюб, і п'яничка, і ділок. А проте лише він, як на мене, не смішний. Либонь, тому, що він не думає про себе».

Маленький принц зітхнув.

«От з ким я міг би заприятелювати,— подумав він.— Але його планетка зовсім крихітна. Там нема місця для двох...»

XV

Шоста планета була вдесятеро більша од попередньої. На ній жив дід, він писав грубезні книги.

— Чи ти ба! — гукнув він, угледівши маленького принца.— Мандрівець!

Маленький принц сів на стола — звести дух. Він уже так здорожився!

— Звідки ж ти? — спитав його старий добродій.

— А що це за грубезна книга? — поцікавився маленький принц.— Що ви тут робите?

— Я географ,— мовив старий добродій.

— А що таке географ?

— Це вчений, котрий знає, де розташовані моря, річки, міста, гори й пустелі.

— Як цікаво! — вигукнув маленький принц.— Оце вже справжній фах!

І він роззирнувся по планеті географа. Зроду маленький принц не бачив планети такої величної.

— А вона дуже гарна, ваша планета. А океани тут є?

— Цього я не можу знати,— мовив географ.

— А-а! — протягнув маленький принц розчаровано.— А гори?

— Цього я не можу знати,— відказав географ.

— А міста, річки, пустелі?

— Цього я теж не можу знати.

— Але ж ви географ!

— Авжеж,— сказав дід.— Я географ, а не мандрівець. Мені геть бракує мандрівців. Не географи ж ведуть облік міст, річок, гір, морів, океанів і пустель. Географ — особа надто поважна, щоб вештатися світами. Він не виходить зі свого кабінету. Але він приймає у себе мандрівців. Розпитує їх, записує їхні розповіді.

— Книги з географії — найцінніші з усіх книг,— мовив географ.— Вони ніколи не застаріють. **Дуже рідко трапляється, щоб гора зрушила з місця. Дуже рідко буває, щоб океан пересох.** Ми пишемо про те, що одвічне.

— У мене є три вулкани... І ще у мене є квітка.

— Квітів ми не записуємо,— сказав географ.

— Чому? Це ж найкрасивіше, що є на світі!

— Тому що квіти ефемерні.

— Що означає — «ефемерні»?

— Ефемерне — це недовговічне, те, що скоро зникає.

— І моя квітка скоро зникне?

— Авжеж.

«Моя рожа недовговічна,— мовив собі маленький принц,— їй нема чим боронитися, окрім тих чотирьох колючок. А я покинув її вдома саму-самісіньку!»

Це вперше його взяв жаль. Але він знову збадьорився і запитав:

— Куди ви порадите мені вирушити?

— Одвідай планету Земля,— відказав географ.— Вона має добру славу.

І маленький принц пустився в дорогу, все думаючи про свою квітку.

XVI

Отож, сьома планета була Земля.

Земля — планета неабияка! На ній сто одинадцять королів (не поминаючи, звісно, негритянських), сім тисяч географів, дев'ять тисяч ділків, сім з половиною мільйонів п'яничок, триста одинадцять мільйонів шанолюбців, себто десь із два мільярди дорослих.

Аби ви уявили, яка то велика Земля, скажу лиш, що до винайдення електрики доводилося на всіх шести материках утримувати цілу армію ліхтарників — чотириста шістдесят дві тисячі п'ятсот одинадцять душ.

Як глянути збоку — то було прегарне видовисько.

XVII

Отож, потрапивши на Землю, маленький принц не побачив ані лялечки і вельми здивувався. Він уже злякався, що помилково залетів на якусь іншу планету, аж тут у піску ворухнулося кільце такої барви, наче місяць.

— Добривечір,— мовив про всяк випадок маленький принц.

— Добривечір,— відповіла гадюка.

— На яку це планету я потрапив?

— На Землю,— мовила гадюка.— До Африки.

— Ага. То що, на Землі нема нікого?

— Це пустеля. В пустелях ніхто не живе. Земля велика,— сказала гадюка.

Маленький принц присів на камінь і звів очі до неба.

— От цікаво — чому зорі світяться,— сказав він.— Мабуть, щоб кожен рано чи пізно міг відшукати свою зірку. Диви, он моя планета — саме над нами. Але до неї далеко!

— Гарна планета,— мовила гадюка.— А чого ти сюди завітав?

— Я посварився з одною квіткою,— зітхнув маленький принц.

— Ага, он воно що...

І обоє змовкли.

— А де ж люди? — знов озвався нарешті маленький принц.— У пустелі все-таки самотньо...

— **Серед людей також самотньо**,— відповіла гадюка.

Маленький принц глянув на неї пильно.

— Чудна ти істота,— мовив він.— Завтовшки з пальчик...

— Зате сили в мене більше, ніж у пальці короля,— сказала гадюка.

Маленький принц усміхнувся.

— Не така вже ти й дужа... Ти навіть безлапа. Та й мандрувати не можеш.

— Я можу занести тебе далі, ніж будь-який корабель,— мовила змія.

І обвила круг кісточки ногу маленького принца, наче золота обручка.

— Усякого, кого я торкнусь, я повертаю землі, з якої він вийшов,— мовила ще вона.— Але ти безневинний і прибув із зірки...

Маленький принц нічого не відповів.

— Мені шкода тебе, ти такий тендітний на цій крем'яній Землі. Я можу тобі підсобити, якщо ти дуже пошкодуєш за своєю покинутою планетою. Я можу...

— О, я добре зрозумів,— сказав маленький принц,— але чому ти весь час говориш загадками?

— Я розв'язую всі загадки, — відповіла гадюка. І обоє змовкли.

XIX

Маленький принц зіп'явся на високу гору. Раніш він ніколи не бачив гір, окрім трьох вулканів, що були йому до колін. Згаслий вулкан правив йому за стільчик. Отож маленький принц помислив: «З такої високої гори я зразу побачу всю планету і всіх людей». Але побачив лише скелі, шпичасті, шпилясті.

— Добридень,— мовив він про всяк випадок.

— Добридень... добридень... добридень...— озвалася луна.

— Хто ви? — спитав маленький принц.

— Хто ви... хто ви... хто ви...— відповіла луна.

— Будьте моїми приятелями,— мовив він,— я геть один.

— Геть один... геть один... геть один...— відгукнулася луна.

«Яка чудна планета! — подумав тоді маленький принц.— Геть суха, вся в гострих шпичках і солона. А людям бракує уяви... Тільки й повторюють, що їм кажуть... Квітка, яку я мав удома, завше озивалася перша».

XX

Довго простував маленький принц пісками, скелями й снігами і набрів зрештою на дорогу. **А всі дороги провадять до людей.**

— Добридень,— промовив він.

Перед ним був садок, повний квітучих рож.

— Добридень,— відгукнулися рожі.

Маленький принц поглянув на них. Усі вони скидалися на його квітку.

— Хто ви? — спитав він, уражений.

— Ми — рожі,— відказали квіти.

— Он як...— сказав маленький принц.

І почувся дуже нещасливим. Його квітка запевняла його, що вона на всьому світі одна така. А ось тут буяло п'ять тисяч таких самих квіток, лише в одному саду!

Він ще сказав собі: «А я гадав, що маю такий скарб — єдину в світі квітку, а то звичайнісінька рожа. Проста рожа і три вулкани заввишки мені до колін, і то один з них погас, певне, назавжди — цього замало, щоб величати себе принцом...»

Він упав на траву й заплакав.

XXI

Отоді-то й показався лис.

— Добридень,— мовив лис.

— Добридень,— звичайненько відказав маленький принц і озирнувся, та нікого не побачив.

— Осьдечки я,— озвався голос,— під яблунею.

— Хто ти? — спитав маленький принц.— Ти такий гарний!

— Я лис,— відповів той.

— Пограйся зі мною,— попрохав маленький принц.— Мені так журно...

— Я не можу з тобою гратися,— мовив лис.— Я не приручений.

— О, даруй,— сказав маленький принц.

Але подумав і додав:

— А що означає — приручити?

— Ти нетутешній,— сказав лис.— Що ти тут шукаєш?

— Шукаю людей,— відповів маленький принц.— А що означає — приручати?

— Люди,— мовив лис,— мають рушниці і ходять на лови. Це так ускладнює життя. А ще вони розводять курей. То єдина користь від людей. Ти шукаєш курей?

— Ні,— сказав маленький принц.— Я шукаю приятелів. А що означає — приручати?

— Це поняття давно забуте,— мовив лис.— Воно означає: прихилити до себе...

— Прихилити до себе?

— Авжеж,— мовив лис.— Ти для мене поки що лише маленький хлопчик, достоту такий, як сто тисяч інших. І ти мені не потрібний. І я тобі теж не потрібний. Я для тебе всього тільки лис, достоту, як сто тисяч інших лисів. Та як ти мене приручиш, ми станемо потрібні одне одному. Ти будеш для мене єдиний на цілім світі. І я буду для тебе єдиний на цілім світі...

— Я вже трошки розумію,— проказав маленький принц.— Є одна рожа... мабуть, вона мене приручила...

— Цілком можливо,— відповів лис.— На Землі чого тільки не побачиш...

— О, це не на Землі,— заперечив маленький принц.

Лис нібито дуже здивувався.

— На іншій планеті?

— Так.

— А мисливці є на тій планеті?

— Нема.

— Як цікаво! А кури є?

— Нема.

— Ех, світ недосконалий! — зітхнув лис.

А потім знову повернувся до того самого:

— Одноманітне в мене життя. Я полюю на курей, а люди полюють на мене. Всі кури однакові, і люди всі однакові. І я нуджусь. Але як ти мене приручиш, моє життя буде ніби сонцем осяяне. Я знатиму твою ходу й розрізнятиму її серед усіх інших. Почувши чиїсь кроки, я ховаюся в нору. Зате твоя хода, як музика, викличе мене з нори...

Лис замовк і довго глядів на маленького принца. А потім попросив знову:

— Будь ласка... приручи мене!

— Я б радо,— відмовив маленький принц,— але в мене обмаль часу. Мені ще треба знайти приятелів і узнати багато всяких речей.

— **Узнати можна лише те, що приручиш,**— мовив лис.— Людям уже бракує часу щось узнавати. Вони купують готові речі в торгівців. Але ж немає таких торгівців, що продавали б приятелів, і тим-то люди не мають приятелів. Як хочеш мати приятеля — приручи мене!

— А що для цього треба зробити? — спитав маленький принц.

— Треба бути дуже терплячим,— відказав лис.— Спершу ти сядеш трошки далі від мене на траву, ось так. Я краєчком ока позиратиму на тебе, дивитимусь, а ти мовчатимеш. **Мова — це джерело непорозуміння.** Але щодня ти сідатимеш трошки ближче.

Назавтра маленький принц прийшов знову.

— Краще, якби ти приходив о тій самій порі,— попросив лис.— Якщо ти прийдеш, скажімо, о четвертій дня, то я вже з третьої години відчуватиму себе щасливим. О четвертій я вже почну хвилюватися і непокоїтися. Я узнаю ціну щастю. А як ти приходитимеш коли попало, то я ніколи не знатиму, на яку годину готувати своє серце...

Так маленький принц приручив лиса. І коли настала пора прощатися, лис сказав:

— О, я плакатиму по тобі.

— Сам винний,— мовив маленький принц.— Я ж не хотів тобі нічого лихого, а ти зажадав, щоб я тебе приручив...

— Авжеж,— згодився лис.

— Але ж ти плакатимеш! — мовив маленький принц.

— Авжеж.

Він замовк. Потім додав:

— Піди ще поглянь на рожі. Ти зрозумієш, що твоя рожа — єдина на світі. А як вернешся попрощатися зі мною, я подарую тобі одну таємницю.

Маленький принц пішов глянути на рожі.

— Ви нітрохи не схожі на мою рожу,— мовив він їм.— Ви ще ніщо. Ніхто вас не приручив, і ви нікого не приручили. Ви такі, як раніше

був мій лис. Він нічим не різнився від ста тисяч інших лисів. Але я з ним заприятелював, і нині він — єдиний в усьому світі.

Рожі дуже зніяковіли.

— Ви гарні, але порожні,— сказав іще маленький принц.— Задля вас не схочеться померти. Звісно, випадковий перехожий і про мою рожу подумає, що вона така сама, як і ви. Але вона одна-єдина, над усе найдорожча. Я-бо полив її. Я-бо накрив її скляним ковпаком. Я-бо затулив її ширмою. Я-бо нищив задля неї гусінь, лишив тільки двох чи трьох, щоб повиводились метелики. Я чув, як вона нарікала, і як хвалилась, і навіть як замовкала. Рожа ця — моя.

І маленький принц вернувся до лиса.

— Прощавай...— мовив він.

— Прощавай,— відповів лис.— Ось моя таємниця. Вона дуже проста: **лише серце добре бачить. Найголовнішого не побачиш очима.**

— Найголовнішого не побачиш очима,— повторив маленький принц, аби краще запам'ятати.

— Твоя рожа дорога тобі тому, що ти присвятив їй стільки часу.

— Моя рожа дорога мені...— повторив маленький принц, аби краще запам'ятати.

— Люди забули цю істину,— мовив лис,— але ти не забувай. **Ти назавжди береш на себе відповідальність за тих, кого приручив.** Ти відповідаєш за свою рожу.

— Я відповідаю за свою рожу,— повторив маленький принц, аби краще запам'ятати.

XXIV

— О,— сказав я маленькому принцові,— твої розповіді дуже цікаві, але я ще не полагодив свого літака, мені нема чого пити, і я теж був би щасливий, аби міг просто піти до криниці!

— Мій приятель лис...— почав він.

— Хлопче, мені вже не до лиса!

— Чому?

— А тому, що доведеться сконати від спраги...

Він не зрозумів мене і заперечив:

— Добре, коли є приятель, навіть якщо треба сконати. От я, я дуже радий, що приятелював із лисом...

«Він не усвідомлює, яка велика небезпека. Він ніколи не зазнавав ні голоду, ні спраги. Йому досить трошки сонця...» — помислив я.

Проте він поглянув на мене і відповів на мої думки:

— Мені теж хочеться пити... пошукаємо колодязя...

Я втомлено розвів руками: це безглуздя — шукати навмання в безкраїй пустелі колодязя. І все ж ми рушили в дорогу.

Довгий час ми йшли мовчки: нарешті споночіло, в небі спалахнули зорі. Від спраги мене трохи лихоманило, і я бачив їх наче вві сні. А в пам'яті все лунали слова маленького принца.

— Отже, і ти знаєш, що таке спрага? — спитав я.

Та він не відповів на моє запитання. Він сказав просто:

— **Вода буває потрібна й серцю...**

Я не збагнув його слів, але промовчав. Знав, що розпитувати його не слід.

Він утомився. Сів на пісок. Я опустився поруч. Помовчали. Потім він мовив:

— Зорі прегарні, бо десь там є квітка, хоч її й не видно звідси...

— Авжеж,— відповів я, дивлячись на піщані брижі, осяяні місяцем.

— Пустеля гарна...— додав він.

— Знаєш, чому гарна пустеля? — спитав маленький принц.— Десь у ній ховаються джерела.

— Так,— сказав я,— йдеться про дім, про зірки чи пустелю: того, що являє собою їхню красу, не побачиш очима!

— Я дуже радий,— озвався маленький принц,— що ти згоден з моїм приятелем лисом.

Потім він заснув, я взяв його на руки й рушив далі. Я був схвильований. Здавалося, ніби я несу скарб, тендітний і безборонний. Здавалося навіть, що нічого безбороннішого нема на нашій Землі. У сяйві місяця я дивився на його бліде чоло, на примкнуті вії, на пасмо чуба, що його куйовдив вітер, і казав собі: «Те, що я бачу, це лише оболонка. Найголовнішого не побачиш очима...»

Його розтулені вуста затремтіли в посмішці, і я сказав собі ще: «Найзворушливіше в цьому заснулому маленькому принці його вірність квітці, образ рожі, що сяє в ньому, ніби полум'я світильника, навіть коли він спить...» І я зрозумів, що він ще тендітніший і безборонніший, ніж здається. Світильники треба старанно охороняти: порив вітру може погасити їх...

Так я йшов — і на світанні побачив колодязь.

XXV

Колодязь, до якого ми прийшли, був не такий, як усі колодязі в Сахарі. Звичайно тут колодязь — просто яма в піску. А цей скидався на справжній сільський колодязь. Але поблизу не було жодного села, і я подумав, що це сон.

— От чудасія,— сказав я маленькому принцові,— тут усе наготовлено: і корба, і цебро, і вірьовка...

Він засміявся, торкнув вірьовку, почав крутити корбу. І корба зарипіла, як старий флюгер, що довго іржавів у безвітрі.

— Чуєш? — мовив маленький принц.— Ми збудили колодязь, і він співає...

Я боявся, що він утомиться.

— Я сам витягну,— сказав я,— тобі це не до снаги.

Повільно витяг я повне цебро і поставив його на кам'яне цямриння. У вухах ще бринів спів корби, вода в цебрі ще тремтіла і в ній бігали зайчики.

— Мені хочеться цієї води,— сказав маленький принц,— дай напитись...

І я зрозумів, чого він шукав.

Я підніс цебро до його вуст. Він пив, заплющивши очі. Було гарно, як на бенкеті. Була то не звичайна вода. Вона народилася від довгої дороги під зорями, від рипу корби, від зусилля моїх рук, люба серцеві, як дарунок. Так у дитинстві, коли я був маленьким хлопчиком, мені висявали різдвяні гостинці: вогниками свіч на ялинці, органною музикою обідні, лагідними усмішками.

— Люди на твоїй планеті,— промовив маленький принц,— викохують п'ять тисяч рож в одному саду... і не знаходять того, чого шукають...

— Не знаходять,— погодився я.

— А те, чого вони шукають, можна знайти в одній-єдиній рожі, у ковтку води...

— Авжеж,— погодився я.

І маленький принц додав:

— Але очі не бачать. **Шукати треба серцем.**

Я напився. Дихалось легко. На світанні пісок такої барви, як мед. І від цієї барви меду я теж був щасливий. Чого б то мені журитись.

— Ти повинен виконати обіцянку,— стиха озвався маленький принц, знову сідаючи коло мене.

— Яку обіцянку?

— Пам'ятаєш... обротьку для мого баранця... Я ж відповідаю за ту квітку.

Я добув із кишені свої малюнки, маленький принц поглянув на них і засміявся.

— Баобаби в тебе схожі на капустини...

— О!

А я так пишався своїми баобабами!

— А в лиса твого вуха... наче роги! І які довгі!

І він знову засміявся.

— Ти несправедливий, хлопче. Я ж ніколи нічого не вмів малювати, хіба що удава в натурі і в розрізі.

— Ні, дарма,— заспокоїв він мене.— Діти й так знають.

І я намалював обротьку для баранця. Віддав малюнок, і серце в мене стислося.

— Ти щось надумав, а я не знаю...

Але він не відповів.

— Бачиш,— мовив він,— завтра минає рік, як я потрапив до вас на Землю.

І замовк. Потім додав:

— Я упав зовсім близько звідси...

І зашарівся.

І знову, бозна й чому, мене оповила якась дивна зажура. Все-таки я спитав:

— Отже, не випадково тиждень тому, того ранку, коли ми познайомилися, ти блукав тут самотою, за тридев'ять земель від людського житла? Ти повертався туди, де тоді упав?

Маленький принц зашарівся ще дужче.

А я додав нерішуче:

— Може, тому, що минає рік?..

І знову він почервонів. Він ніколи не відповідав на питання, але ж коли червонієш, то це означає «так», еге ж?

— О! — мовив я.— Я боюсь...

Але він перейняв мене:

— Пора тобі братися до роботи. Вертайся до своєї машини. Я чекатиму на тебе тут. Приходь завтра ввечері...

Мені не стало спокійніше, одначе. Я згадав лиса. **Коли ти даєш себе приручити, потім доводиться й плакати.**

XXVI

Неподалік від колодязя збереглися руїни давнього кам'яного муру. Наступного вечора, скінчивши з роботою, я вернувся туди і ще здалеку побачив, що маленький принц сидить на краю муру, спустивши ноги. І почув його голос. Маленький принц спитав:

— А в тебе добра отрута? Ти певна, що я недовго мучитимусь?

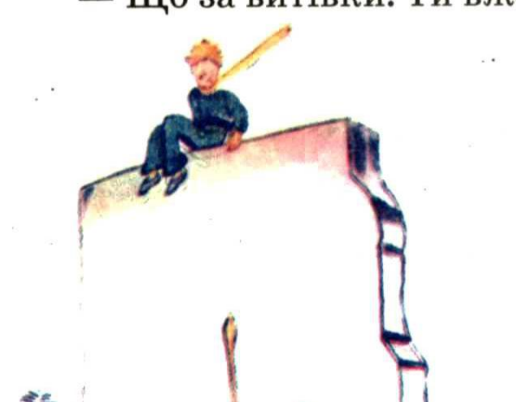
Я зупинився, і серце мені стислося, але я досі ще нічого не розумів.

— Тепер іди,— мовив маленький принц.— Я хочу стрибнути вниз.

Тоді я опустив очі і аж підскочив! Під муром, звівши голову до маленького принца, згорнулась жовта гадючка, від укусу якої людина гине за тридцять секунд. Намацуючи в кишені револьвера, я бігом кинувся до неї, але, почувши шурхіт моїх кроків, гадюка тихо, мов змеженілий ручай, заструмувала по піску і з ледве чутним металевим дзвоном заповзла поміж каміння.

Я підбіг до муру саме вчасно, щоб підхопити на руки маленького принца, білого мов сніг.

— Що за витівки! Ти вже забалакуєш із гадюками!

Я розв'язав золотого шарфа, який він постійно носив. Змочив йому скроні і відпоїв водою. Але я не зважувався більше ні про що розпитувати. Він поважно глянув на мене і обвив мою шию руками. Я почув, як тіпається його серце, мов у підстреленої пташки. Він сказав мені:

— Я радий, що ти знайшов, у чому там був клопіт із твоєю машиною. Тепер ти можеш вернутися додому.

— Звідки ти знаєш?

Я саме збирався сказати йому, що над усі сподівання таки полагодив літака!

Він нічого не відповів на моє питання, сказав лише:

— Я теж сьогодні вертаюся додому.

Потім додав журно:

— Це куди далі... це багато важче...

І знову мене обсипало морозом передчуття непоправного. Невже, невже я більше ніколи не почую, як він сміється? Цей сміх для мене — ніби джерело в пустелі.

— Хлопче, я хочу ще почути, як ти смієшся...

Але він сказав:

— Сьогодні вночі мине рік. Моя зірка саме над тим місцем, де я упав рік тому...

— Слухай, хлопче, адже вся ця історія з гадюкою, з побаченням і з зіркою — це просто лихий сон, еге ж?

Але він не відповів. Сказав лише:

— Найголовнішого не побачиш очима...

— Авжеж.

— Це як із квіткою. Як ти любиш квітку, що росте десь на далекій зірці, вночі тобі любо дивитися на небо. Всі зорі розквітають.

— Авжеж.

— Це як із тією водою. Коли ти дав мені напитися, вода була наче музика... а все та корба й вірьовка... пам'ятаєш?.. вода була чудова.

— Авжеж.

— Вночі ти подивишся на зорі. Моя зірка дуже маленька, я не можу тобі й показати, де вона. Та це й краще. Вона буде для тебе просто одна з численних зірок. І тобі подобатиметься зорювати... Всі зорі стануть тобі за приятелів. І потім я тобі дещо подарую...

І він засміявся.

— О хлопче, хлопче, як я люблю цей твій сміх!

— Оце й буде мій подарунок... це буде, як із тою водою...

— Що ти хочеш сказати?

— **У кожної людини свої зорі**. Для одних, тих, хто подорожує, вони дороговказ. Для інших це просто маленькі вогники. Для вчених зірки — наукова загадка. Для мого ділка вони золоті. Але всі ці зорі німі. А ти матимеш такі зірки, яких більше ні в кого немає...

— Як це розуміти?

— Я житиму на одній із зірок, я там сміятимусь, і коли ти подивишся вночі на небо, це буде так, наче всі зорі сміються. Ти матимеш зорі, що вміють сміятися!

І він сам засміявся.

— І коли ти втішишся (а втіха таки приходить), ти будеш радий, що познайомився зі мною. Ти завше будеш моїм другом. Тобі захочеться посміятися зі мною. Тоді ти відчиниш вікно, і тобі буде приємно... І твої приятелі будуть неабияк здивовані, що ти смієшся, глядячи на небо. А ти їм скажеш: «Так, так, зорі завше викликають у мене охоту сміятися!» І вони подумають, що ти несповна розуму. Ось яку капость я тобі втну...

І він знову засміявся.

— Це буде так, наче замість зірок я дав тобі безліч дзвіночків, що вміють сміятися...

І він знову засміявся. Потім знову споважнів:

— Знаєш... сьогодні вночі... краще не приходь.

— Я тебе не залишу.

— Я матиму такий вигляд, наче мені зле... Наче я вмираю. Так уже воно буває. Не треба, щоб ти це бачив...

— Я не залишу тебе.

Однак він був заклопотаний.

— Я кажу тобі це... і через гадюку. Не треба, щоб вона тебе вжалила... Гадюки ж злі. Когось ужалити для них утіха.

— Я тебе не залишу.

Щось його заспокоїло.

— Правда, на другий укус отрути в неї не вистачить.

Тої ночі я не помітив, як він пішов. Він тихо вислизнув. Коли я наздогнав його, він ішов прудко й рішуче.

— А, це ти...— тільки й сказав він мені.

І взяв мене за руку. Але щось іще його тривожило.

— Даремно ти так учинив. Тобі буде боляче. Я буду наче неживий, а насправді це буде не так...

Я мовчав.

— Бачиш... Це дуже далеко. Я не можу забрати свого тіла. Це заважко.

Я мовчав.

— Але це все одно, що покинути стару оболонку. За старими оболонками нема чого жалкувати.

Я мовчав.

Він трохи занепав духом. Але все ж зробив ще одне зусилля:

— Знаєш, це буде гарно. Я теж зорюватиму. І всі зорі будуть наче криниці з рипучою корбою. І всі зорі дадуть мені напитися...

Я мовчав.

— Подумай, як буде чудово! Ти матимеш п'ятсот мільйонів дзвіночків, а я п'ятсот мільйонів струмків...

І тут він теж замовк, бо заплакав...

— Це тут. Дай мені ступити ще крок самому.

І він сів на піску, бо йому стало страшно.

Потім він сказав:

— Знаєш... моя рожа... я за неї відповідаю! А вона така квола! І така довірлива. Єдине, чим вона може захищатися, це чотирма жалюгідними колючками...

Я теж сів, бо мені підломились ноги. Він мовив:

— Ну от. Це все...

Завагався ще з хвилину і встав. І ступив лише крок. Я не міг ворухнутися.

Неначе жовта блискавка майнула біля його ніг. Якусь мить він стояв непорушно. Не закричав. Потім упав — повільно, як падає дерево. Повільно й нечутно, бо пісок приглушує звуки.

XXVII

І от збігло вже шість років... Я ще нікому не розповідав цієї історії. Коли я повернувся, товариші були раді, що знову бачать мене живого й здорового. Важко було в мене на душі, але я казав їм:

— Це просто втома...

І все ж потроху я заспокоївся. Тобто... не цілком. Але я добре знаю: він на свою планетку повернувся, бо коли розвидніло, я не знайшов на піску його тіла. Воно було не таке вже й важке... А ночами я люблю слухати зорі. Немов п'ятсот мільйонів дзвіночків...

Але ось що дивовижно. В обротьці, намальованій для принцового баранця, я забув намалювати ремінець! Маленький принц ніколи не зможе надіти її на баранця. І я питаю себе: що ж коїться там, на його планетці? Що, як баранець з'їв рожу? Іноді я кажу собі: «Ні, звичайно, ні! Маленький принц на ніч прикриває рожу скляним ковпаком і пильно стежить за своїм баранцем». Тоді я щасливий. І всі зорі тихенько сміються.

А часом я кажу собі: «Іноді, трапляється, буваєш неуважний... Тоді все може статися! Що, як він якось увечері забув про скляний ковпак або вночі викрався баранець на волю...» І тоді всі дзвіночки мовби плачуть...

Усе це загадкове й незбагненне. Для вас, тих, хто теж полюбив маленького принца, як і для мене, і світ стане інший, коли десь, невідомо де, баранець, що його ми ніколи не бачили, можливо, з'їв рожу...

Погляньте на небо. І спитайте себе: «Є ще та квітка чи нема її? Може, баранець її з'їв?» І ви побачите, як усе змінюється...

І ніколи жоден дорослий не зрозуміє, як це важливо!

Це, по-моєму, найкраще й найсумніше місце у всьому світі. Цей же куточок пустелі намальовано й на попередній сторінці, але я намалював його ще раз, щоб вам краще було видно. Саме тут маленький принц уперше з'явився на Землі, а потім зник.

Придивіться уважніше, щоб неодмінно впізнати те місце, якщо колись потрапите до Африки, в пустелю. Якщо вам доведеться проїздити тут, благаю вас, не поспішайте, забаріться трохи якраз під цією зіркою! І якщо до вас підійде золоточубий малий хлопчик, який сміється і не відповідає на ваші питання, ви одразу здогадаєтесь, хто це такий. Тоді — будь ласка — розвійте мою журу, мерщій напишіть мені, що він вернувся.

Переклад Анатоля Перепаді

Запитання й завдання

1. Хто такий маленький принц? Який вигляд мав хлопчик, коли льотчик уперше побачив його? Чому автор назвав малюка принцом? Якими рисами характеру наділив його?
2. Яким ви уявляєте льотчика? Опишіть його. Чому маленький принц подружився з ним?
3. Складіть цитатний план першого і другого розділів казки-притчі. Зверніть увагу на призначення авторських малюнків. Перекажіть за цитатним планом обидва розділи.
4. Як склалися взаємини маленького принца і квітки? Чого навчає ця історія?
5. Яких висновків дійшов маленький принц під час зустрічей із мешканцями астероїдів? Усно опишіть одну з планет.
6. Як вплинуло на героя перебування на Землі? Обґрунтуйте свою думку цитатами з твору.
7. Для чого маленький принц дозволив змії укусити себе? Перечитайте уважно закінчення казки-притчі і поміркуйте, що сталося з маленьким принцом. Чи допомагають малюнки зрозуміти фінал твору?
8. Пригадайте, що таке алегорія. З'ясуйте алегорію образів казки: джунглі, квітка, баобаби, король, ділок, ліхтарник, географ, гадюка, лис, криниця, зорі тощо.
9. Перечитайте виділені в тексті метафоричні вислови. Як ви їх розумієте? Навіщо людям когось «приручати»?
10. Пригадайте головні ознаки притчі. Знайдіть їх у творі Сент-Екзюпері. Доведіть, що «Маленький принц» — притча.

1. Наведіть приклади життєвих цінностей, втілених у казці. Як їх розуміють маленький принц, лис, мешканці астероїдів, льотчик?
2. Сент-Екзюпері попереджає читача: «*Я не хочу, щоб мою казку читали для розваги*». З якою метою вона написана?
3. Казку «Маленький принц» називають «мудрою». Яку мудрість відкрила для вас ця казка?
4. Поміркуйте, як казка характеризує свого автора. Якою він був людиною? Що цінував у людях? Що його засмучувало? Що спільного у характерах маленького принца і творця цього художнього образу?
5. Поміркуйте, чому льотчик Сент-Екзюпері у тривожні часи війни далеко від рідної Франції написав казку про маленького принца. Що спонукало його до цього?
6. Прочитайте присвяту-передмову до «Маленького принца». Як ви її розумієте? У чому полягає глибина змісту твердження: «*Усі-бо дорослі спершу були дітьми, тільки мало хто з них про те пам'ятає*»?

1. Назвіть художній образ, який відповідає поданим словам і словосполученням: самотність, дитяча мрія, істина, життя, краса, сподівання на краще. Поясніть свій вибір.
2. Прочитайте подані вислови. Кому з героїв твору вони належать?

Причепурився сам уранці, причепури гарненько і свою планету.
Намислив іти, то йди.
Вода буває потрібна й серцю.
Діти! Стережіться баобабів.
Ми пишемо про те, що одвічне.

Себе судити набагато важче, ніж інших.
Та й диваки оці дорослі!
Серед людей також самотньо.
Ти назавжди береш на себе відповідальність за тих, кого приручив.
Я ж відповідаю за ту квітку.
У кожної людини свої зорі.

3. Складіть і заповніть таблицю за такими рубриками: герої твору; їхні життєві цінності.

1. Випишіть із тексту цитати про те, які відкриття зробив для себе маленький принц, і які — льотчик. Підготуйте усну розповідь на тему «Які я зробив відкриття після читання «Маленького принца» Антуана де Сент-Екзюпері».
2. Накресліть схему подорожей маленького принца Всесвітом.
3. Складіть власний розділ до казки «Маленький принц». Проілюструйте його малюнками.
4. Напишіть твір-роздум на одну з тем: «Моя планета», «Мій маленький принц».

Запитання й завдання до розділу «Людина та її світ»

1. Як ви розумієте назву розділу «Людина та її світ»? Замініть слово *світ* синонімом.
2. Опишіть світ маленького принца з казки-притчі Сент-Екзюпері та світ Тома з новели Бредбері. Чим ці світи подібні і чим відмінні?
3. У якому оточенні перебувають обидва хлопчики? Як довкілля впливає на них? Уявіть, які відкриття зробив би маленький принц, якби став героєм новели Бредбері «Усмішка».
4. Кого з героїв казки-притчі Сент-Екзюпері міг би «приручити» Том? Поясніть свій вибір. Чи зміг би Том наблизитися до світу маленького принца?
5. Чи дають Сент-Екзюпері та Бредбері відповіді на запитання, якими повинні бути людина та світ? Обґрунтуйте свою думку.

НОВІ ПРИГОДИ В КРАЇНІ ЛІТЕРАТУРНИХ ГЕРОЇВ

Пам'ятаєте хлопчика Гену та професора Архипа Архиповича, які подорожували Країною Літературних Героїв? Разом із ними ви, тоді ще п'ятикласники, побували на суді над Томом Сойєром, стали свідками сварки у благородній родині тропів.

Сьогодні подорож продовжується. Отже, вирушаймо...

ЧОМУ ВОРОНА КАРКНУЛА?

І знову Гена прийшов до Архипа Архиповича, і знову застав його за читанням книги, присвяченої байкам XVIII—XIX століть.

Г е н а. Як? Ви захоплюєтеся ось цим? Я й сам байки вчив напам'ять,— як домашнє завдання, звичайно,— але щоб їх ще й вдома, для себе читати?.. Ні, ви не подумайте, я нічого поганого сказати не хочу! Байки, загалом, гарна річ. Крилов, наприклад. Він так писав, що його і вчити легко. Раз прочитаєш — на все життя запам'ятаєш. У кого, звичайно, пам'ять добра. Історію про ворону і лисицю він смішно придумав, чи не так?

П р о ф е с о р. Зачекай, як ти сказав? Придумав?

Г е н а. Так. А що? Чому ви так дивно запитуєте? Хіба це не з Крилова?.. Е, ні, Архипе Архиповичу, не плутайте: кого-кого, а Крилова я добре пам'ятаю!

П р о ф е с о р. Вперше байку про Лисицю і Ворону, точніше, Во́рона (крука) — адже це різні птахи — склав легендарний байкар Езоп. Мало не три тисячі років тому. Значно пізніше на цю тему писав відомий француз Лафонтен.

Г е н а. Тепер я зрозумів. Отже, Крилов про Ворону і Лисицю не сам вигадав. Але ж хіба так можна, Архипе Архиповичу: одне в одного списувати? І для чого, головне?

П р о ф е с о р. Ні, любий. Вони — або, точніше, кращі з них — не тільки не списували і не повторювались, а навпаки, говорили кожен своє. По-своєму. І навіть сперечалися один з одним!

Г е н а. Тепер я зрозумів: те, що байкарі увесь час повторюються... тобто, я хочу сказати, беруть один і той же сюжет, не тільки їм не заважає висловлювати своє, а, навпаки, навіть допомагає.

П р о ф е с о р. Так! І чим же, на твою думку?

Г е н а. Як чим? Хіба ви не помітили? Адже і в житті так буває. Прийдеш на яке-небудь знайоме місце — і відразу помітиш: а цього тут раніше не було. А це зникло кудись. Чому помічаєш? Бо місце знайоме!

П р о ф е с о р (*з мимовільною повагою*). Глянь, і це зрозумів! Молодець! Тільки ніколи не говори, що тобі абсолютно все зрозуміло. Так не буває, а тут взагалі справа дещо складніша.

Г е н а. Як це? Що ви хочете сказати?

П р о ф е с о р. Сказати?.. Я краще у тебе запитаю. Як ти гадаєш: що відбувається в криловській байці про Ворону і Лисицю? Або ще простіше: чому Ворона раптом каркнула? Що змусило її зробити цей безглуздий вчинок? Які, так би мовити, почуття?

Г е н а. Архипе Архиповичу, це вже й насправді дуже просто.

П р о ф е с о р. Ти гадаєш? А мені здається... Добре. Якщо ти у нас для такого легенького запитання дуже розумний, я переадресую його нашим юним читачам. Можливо, вони й дадуть правильну відповідь!..

У СПРАВУ ВТРУЧАЄТЬСЯ ПОШТОВИЙ ДИЛІЖАНС[1]

Цього разу і початок подорожі, і місце, з якого вона починається, інші. Навіть двох головних дійових осіб змінено. Словом, ми на квартирі, але вже не в Архипа Архиповича, а в Шерлока Холмса. У тій самій, всім відомій, що на Бейкер-стріт. Господар квартири відсторонено спостерігає, а його товариш Уотсон дуже роздратований.

Під вікнами квартири стоїть Поштовий Диліжанс, у якому терпляче чекає візник Сем Уеллер.

У о т с о н. Запрягайте коней! Ми вирушаємо подорожувати російською літературою.

С е м (*дуже діловито*). Пункт призначення, сер?

Х о л м с. Прямуйте до струмка.

У о т с о н. До струмка? Для чого?

Х о л м с. Не ставте зайвих запитань. Сем уже зрозумів мене.

Ідуть мовчки.

Х о л м с (*раптом, ніби знічев'я*).

У сильного безсилий винен завсігди:
Цих прикладів в історії ми досить знаєм...[2]

У о т с о н (*навіть здригнувся*). Що з вами, Холмсе? Ви заговорили віршами? Перевтома? Дайте ваш пульс...

Х о л м с. Віршами Крилова, Уотсоне. Я просто хочу нагадати вам байку «Вовк і Ягня», щоб наступні події не були для вас несподіваними. (*Продовжує.*)

У спеку до струмка зайшло Ягня напитись;
І треба ж тут біді лучитись,
Що поблизу тих місць голодний Вовк бродив.
Ягнятко бачив він, і хоче поживитись,

[1] *Диліжа́нс* — багатомісна карета для кінного перевезення пасажирів і пошти.

[2] Тут і далі байку Івана Крилова «Вовк і Ягня» подано в перекладі Миколи Терещенка.

Та він цьому надать законних прав хотів,
І каже...

Стій, Семе! Приїхали. Тепер, Уотсоне, слухайте і дивіться! (*Промовляючи останні слова, Шерлок Холмс надає їм особливого значення, і нам з вами тільки залишається уявити себе на місці Уотсона, який сам спостерігає всі події.*)

Вовк. Як, нахабо, смієш ти мутити
Потік цей прохолодний мій,
Напій піском бруднити?
За це бо, далебі,
Зірву я голову тобі!

Холмс. Якщо ви уважно вчитаєтесь у байку Крилова, то, можливо, почуєте: відповідь Ягняти, яка пролунає відразу ж, важко проказати інакше, ніж несміливим голосом (спробуйте зовсім не злякатися). Але Ягня говоритиме з почуттям власної гідності, говоритиме чисту правду, і, звісно, на цю правду сподівається. Вірить, що Вовк зрозуміє марність своїх звинувачень. Отже, слухаємо. Вслухаймося...

Ягня. Якщо пресвітлий Вовк дозволить,
Насмілюсь вам сказать, що воду в ручаю
Від Світлості я нижче кроків на сто п'ю;
І гніватися він даремно зволить:
Адже мутить пиття ніяк не можу я.

Вовк. Так це брехня моя?
Негіднику! Звідкіль таке нахабство в світі?
Пригадую, як ти в позаторішнім літі
Зі мною надто грубший був.
Цього я, друже мій, ще не забув!

Ягня (*щиро бажає пояснити Вовкові, що той помилився*).
Та зглянься, нема мені ще й року з роду.

Грізний співрозмовник Ягняти не те, щоб знітився, але все ж його безпардонне нахабство знову наштовхнулося на якусь перешкоду.

Вовк (*напевно, людина у такому випадку почесала б потилицю: мовляв, чорт забери, що б ще таке збрехати? А хоч би і так*).
То, певно, був твій брат.

Ягня. Не маю я братів.

Вовк (*ось тут він уже остаточно перестає прикидатися, ніби карає Ягня за щось*).
То, може, кум, чи сват,
Чи інший хтось такий із вашого ж бо роду.
Самі ви, ваші пси і ваші пастухи
Мене б хотіли збути,
І шкодите мені ви всі по змозі всюди:
«Та розквитаюсь я за ваші всі гріхи!»

Ягня. Ах, чим же винен я?

Вовк. Мовчи, гоноровисте!
Чи час тут розбирать провини всі, щеня?
Ти винен тим уже, що хочу я, бач, їсти...

Уотсон. Гей! Що ви робите! Припиніть це насильство.

Холмс. Дорогий друже, не вистачало ще покликати на допомогу полісмена. На жаль, байка закінчується цілком однозначно: «Сказав і в темний ліс Вовк поволік Ягня». Можу вас втішити лише тим, що, незважаючи на сумний фінал, Ягня, зрештою, як і Вовк, і всі інші великі й малі мешканці Країни Літературних Героїв, безсмертне...

Уотсон. Як же він посмів? У присутності нас!..

Холмс. Ну, тримайтеся. Скажіть краще, чи помітили ви у цій байці якесь порушення логіки?

Уотсон (*роздратовано й ображено*). Про що ви, Холмсе? Після того, як я став свідком цієї жахливої драми, мені, вибачте, не до вашої логіки!

Холмс. Як ви сказали? До моєї?... Адже байка «Вовк і Ягня» зовсім не про те, що проголошено в першому її рядку. Поміркуйте, мій вразливий друже! Хіба варто було б розповідати цю історію тільки для того, щоб обґрунтувати найпростішу думку: «У сильного безсилий винен завсігди». І хіба зміст байки не в тих брехливих звинуваченнях, які адресує Ягняті Вовк?

Уотсон. Так... Справді... Хоча, відверто, мені зараз важко зосередитися. Я ще не оговтався від хвилювання.

Холмс. Ще б не хвилюватися! Те, що ми з вами бачили і чули, насправді драматично, як ви точно підмітили. І зовсім непросто, я б навіть сказав — дивно! Здавалося б, ми повинні лише радіти, коли Ягнятко спритно і переконливо заперечує все, у чому його звинувачує Вовк. І перемагає в суперечці!

Уотсон. Так, саме так! (*І тут же розчаровано.*) Так, але... Чому ж тоді ми не радіємо його перемозі? Навпаки, вона викликає тривогу.

Холмс. У цьому і полягає дивний секрет байки Крилова. Так, Ягня нібито перемагає, але ми постійно пам'ятаємо, що перемога його не врятує. Більше того! Кожна відповідь Ягняти, яка, безсумнівно, доводить його правоту, наближає нещасного до загибелі. І коли Вовкові вже нічого заперечити, він вдається не до слів, а пускає в хід зуби.

Уотсон. Так! Отже, мова лише про те, що багатообразний зміст байки неможливо звести до одного рядка моралі?

Холмс. Чудово, Уотсоне! І саме для того, щоб ви це зрозуміли, я й запропонував вам взяти участь у розслідуванні, яке здалося вам на початку безглуздим.

Уотсон. Так, тепер я все зрозумів! Ви переконали мене.

Холмс. Переконав вас не тільки я. І навіть не зовсім я... Головне, що переконало вас — це ваші власні відчуття. Ті відчуття, які може викликати лише художній твір. У чому полягала сила і новизна байок Крилова в порівнянні з тим, як їх писали в давніші часи? У тому, що, беручи стародавні сюжети, які мали довести ту чи іншу істину, Крилов ставився до них, як поет. Як художник. Бачив і відкривав у них складність істинного людського життя — ось чому з історії про Вовка і Ягня, яку розповіли до нього і римлянин Федр, і француз Лафонтен, у Крилова вийшла «маленька драма»...

За книгою Станіслава Рассадіна і Бенедикта Сарнова «В стране литературных героев»

Запитання й завдання

1. Чому байкарі запозичували відомі сюжети своїх попередників?
2. Які ви знаєте байки, що написані на один і той самий сюжет?
3. Дайте відповідь на запитання «Чому ворона каркнула?».
4. Чи вичерпується зміст байки лише мораллю? Підтвердіть свою відповідь прикладами з текстів.
5. У чому полягала новизна байок Івана Крилова?
6. Як ви розумієте слова: *«У байці «Вовк і Ягня» Крилов показав «маленьку драму»*?

ТОВСТИЙ ТОНКОГО ЗАПИТАВ

Гена прийшов до Архипа Архиповича, переповнений свіжими враженнями: перечитав чеховські оповідання.

Професор. Молодець! Тільки чому ти виявляєш своє захоплення так, ніби хочеш вибачитись?

Гена (*ніби вибачаючись*). Так це ж тільки так говорю, що читав Чехова! Я ж не якийсь там роман читав, а просто оповідання. Гумористичні. Іноді так хочеться відпочити.

Професор. Так ось у чому справа?.. І що ж такого гумористичного ти прочитав? Доповідай. Кайся.

Гена. Перечитав, точніше. Багато! «Смерть чиновника»... «Товстого і тонкого»... (*Всміхається.*) Ну й потіха! Здається, ще з першого прочитання все пам'ятаєш, а знову читаєш — і регочеш.

Професор. Думаєш, чим письменник смішніше пише, тим він, так би мовити, менш серйозний?

Гена. Ну, може, не завжди. А взагалі...

Професор. Зрозуміло. І все це стосується, ну, хоча б оповідання «Товстий і тонкий»?

Гена. А що, хіба не так?.. А-а, я розумію, що ви зараз скажете: це ж Чехов! Класик! Як же ти, Геночко, посмів? Як тобі не соромно — і таке інше. Але, відверто, хіба ж тут є якийсь дуже серйозний смисл? Зізнайтесь, Архипе Архиповичу! Ну, зустрілись два старих приятелі. Ну, один товстий, другий тонкий. Один...

Професор. Ні, будь ласка, не переказуй своїми словами. Візьми з полиці другий том Чехова... І прочитай початок оповідання...

Гена. «На вокзалі Миколаївської залізниці зустрілися два приятелі: один товстий, другий тонкий...»

Професор. Стоп! Дякую. А тепер поспішаймо на місце безпосередньої дії. Добре?

Вокзал. Шум натовпу, гудки паровозів, вигуки.

Товстий. Порфирій! Чи це ти? Голубчику мій! Скільки зим, скільки літ!

Тонкий. Матінко! Миша! Друг дитинства! Звідки ти взявся?

Тричі цілуються і дивляться один на одного очима, повними сліз.

Тонкий. Любий мій! От не чекав! От сюрприз! Ну, та глянь же на мене гарненько! Такий же красень, як і був! Такий же душечка і чепурун! Ах, ти, господи! Ну, як же ти? Багатий? Одружений? Я вже

одружений, як бачиш... Це ось моя дружина, Луїза, уроджена Ванценбах... лютеранка... А це мій Нафанаїл, учень третього класу. Це, Нафаня, друг мого дитинства! В гімназії разом учились! (*Знову хлюпає носом.*) Так, в гімназії! Пам'ятаєш, як тебе дражнили? Тебе дражнили Геростратом за те, що ти казенну книжку цигаркою пропалив, а мене Ефіальтом за те, що я ябедничати любив. Хо-хо... Дітьми були! Не бійся, Нафаня! Підійди до нього ближче... А це моя дружина, уроджена Ванценбах... лютеранка...

Т о в с т и й (*сердечно*). Ну, як живеш, друже? Служиш де? Дослужився?

Т о н к и й. Служу, милий мій! Колезьким асесором уже другий рік, і Станіслава маю. Платня погана...

Г е н а (*він слухав, слухав і нарешті не витерпів*). Не розумію, Архипе Архиповичу! Ну, для чого нам усе це? Що ж, думаєте, я встиг забути, про що вони тут говорили? А головне, я таки правий. Де ж тут серйозний смисл? Гумор — і все. Ні, ось якби той самий товстий раптом... раптом...

П р о ф е с о р. Ну? То чого ти замовк?

Г е н а. Якби раптом... Наприклад... Ага! Придумав! От, якби я міг все по-своєму повернути, тоді б ви побачили!

П р о ф е с о р. То що, що б я побачив? Ти можеш пояснити?

Г е н а. А те, що тоді товстий взяв би й запитав у тонкого одну річ...

П р о ф е с о р. Розумію. Нехай запитає. Поступаюсь тобі місцем — повертай сюжет по-своєму!

Г е н а. А що? І поверну!

На перший погляд нічого ніби й не змінилося. Тонкий продовжує розмову.

Т о н к и й. Так, тепер тут буду служити. Начальник, кажуть, тварюка, та чорт з ним! Звикну якось. У нього таке прізвище, як у тебе. Ну, а ти як? Либонь уже статський? Га?

Ось тепер уже ясно; зміни відбулися. Товстого ніби підмінили. Він наїжачився, і голос його став по-начальницьки басистий.

Т о в с т и й. Тек-с... Так це ви, отже, секретарем до мене призначені? Пізно, дорогенький, на службу з'являєтесь! Пізно-с!

Т о н к и й (*лепече розгублено*). Вв... ви? Це ви? Я, ваше превосходительство... Я, ваше превосходительство... Дуже приємно! Друг, можна сказати, дитинства, і раптом вийшли в такі вельможі! Хи-хи.

Т о в с т и й (*повільно, ніби диктує*). Не — слід — запізнюватися!

Т о н к и й. Вибачте, ваше-ство, не міг вчасно прибути, тому що дружина, ось, хвора... Луїза ось... лютеранка... Не буде цього більше, ваше-ство...

Т о в с т и й. Сподіваюсь, шановний. Сподіваюсь. Прощавайте. Завтра на службу прошу. Так-с.

Розмову закінчено. Товстий і тонкий можуть залишитись на своєму вокзалі. Гені вони більше не потрібні. Та дивно: зробивши те, що йому хотілося, він не поспішає святкувати перемогу.

П р о ф е с о р. Ну що? Задоволений таким поворотом?

Г е н а. Навіть не знаю, Архипе Архиповичу. Ніби все правильно придумав, адже так було б серйозніше. Глибше! Тут уже не просто два якихось добрячка розмовляють, а... Бачили цього товстого? Він такий грізний! Відразу видно — самодур. Тут вже тонкому є чого лякатися: такий начальник йому спуску не дасть!

П р о ф е с о р. Однак, як я помічаю, ти чимось невдоволений?

Г е н а. Якось відразу сумно стало. Якось...

П р о ф е с о р. Можливо, ти хочеш сказати: примітивніше?

Г е н а. Саме так. (*Самокритично.*) Ні, я тут дав маху. Зізнаюсь.

П р о ф е с о р. Хвалю за чесність. Тільки чому — ти?

Г е н а. А хто ж іще?

П р о ф е с о р. Антон Павлович Чехов. Точніше, поки ще Антоша Чехонте... Так, так. Я не жартую. Те, що ти зараз побачив і почув,— це найперший варіант оповідання «Товстий і тонкий», який з'явився за підписом «А. Чехонте» у журналі «Осколки». У 1883 році. А вже через три роки Чехов повернувся до оповідання, переробив його і потім, пізніше, продовжував переробляти і редагувати.

Г е н а (*його це повідомлення дуже підбадьорило*). Ви серйозно? Отже, у самого Чехова так було? Тобто, я...

П р о ф е с о р. Не зазнавайся. Чехов же переробив оповідання, покращив його, а ти, друже, вчинив навпаки. Взяв прекрасне, досконале, відшліфоване — і в що його перетворив?

Г е н а. Але ж я хотів як краще! Серйозніше!

П р о ф е с о р. Гено, Гено! У тому й секрет, що перший варіант оповідання «Товстий і тонкий» одночасно і менш смішний, і менш серйозний.

Г е н а. Як же так може бути?

П р о ф е с о р. Дуже просто. Бачиш... А зрештою, для чого слова? На місце дії! На місце тієї дії, яка відбувається в остаточній редакції оповідання.

Чути звук, ніби перемотують магнітофонну плівку.

Т о н к и й (*як ні в чому не бувало*). Перебиваємось сяк-так. Служив, знаєш, у департаменті, а тепер сюди перевели столоначальником по тому ж відомству... Тут буду служити. Ну, а ти як? Либонь уже статський? Га?

Т о в с т и й. Ні, голубе мій, бери вище. Я вже до таємного дослужився... Дві звізди маю...

Т о н к и й (*із ним, на відміну від товстого, відбувається така ж метаморфоза, що і в ранній редакції*). Я, ваше превосходительство... Дуже приємно! Друг, можна сказати, дитинства, і раптом вийшли в такі вельможі! Хи-хи.

Т о в с т и й (*дуже щиро*). Ну, годі! Навіщо цей тон? Ми з тобою друзі дитинства — і до чого тут це чинопочитання?

Т о н к и й. Та як же ж... Що ви... Милостива увага вашого превосходительства... ніби життєдайна волога... Це ось, ваше превосходи-

тельство, син мій Нафанаїл... дружина Луїза, лютеранка, певним чином...

Архип Архипович і Гена самі.

П р о ф е с о р. Бачиш? В одному випадку старий приятель по гімназії, який досягнув високих чинів, поводить себе з цим нікчемним чоловічком суворо. В іншому, навпаки, залишається милим і люб'язним. А з тим в обох випадках відбувається те саме.

Г е н а. Бачу. Ну й що?

П р о ф е с о р. А ти поміркуй. Що було в першому варіанті оповідання? Адже в ньому все, навіть гумор, ґрунтується на випадковості. Зустрілись два приятелі, безтурботно радіють нежданій зустрічі, і раптом один із них випадково виявляється начальником іншого. Тільки й усього.

Г е н а. Чому? Не тільки. Не просто ж начальником, а он якою тварюкою — тонкий вірно підмітив.

П р о ф е с о р. Цілком справедливо. Тварюкою. Отже, ще одна неприємна випадковість. Словом, не повезло бідному тонкому. А в другому випадку? О, тут зовсім інша справа! Тут йому, навпаки, повезло. Старий товариш як був, так і залишився людиною добродушною, зовсім не схильною до чинопоклоніння. Як говорять, живи й радій, а тонкий однак схиляється, блазнює. Не хоче відмовитися від звички, хоча йому це прямо пропонують. Він поводить себе, як раб, що звик до рабства і якому його рабство дуже дороге,— настільки, що воно в'їлося в нього, стало його невід'ємною частиною. Як і він сам став його, рабства, частиною... Ну, скажи мені, будь ласка, хіба такий поворот подій, такий поворот сюжету не говорить щиру серйозну правду про тодішню сувору і сумну дійсність? Про всю дійсність в цілому, про її закони, а не про якого-небудь одного негарного начальника. Ось чому цей варіант оповідання значно серйозніший, ніж той, що з'явився в журналі.

Запитання й завдання

1. Чому Архип Архипович і Гена вирішили мандрувати до героїв Антона Чехова? У який твір вони потрапили?
2. Чому Гена вирішив змінити сюжет оповідання «Товстий і тонкий»? Який варіант оповідання він вважав «серйознішим»?
3. Чим відрізняється ранній варіант оповідання від остаточної редакції? У чому полягає «серйозність» остаточної редакції оповідання?

ГУБЕРНАТОР БЕЗЛЮДНОГО ОСТРОВА

У 1676 році в містечку Ларго, у Шотландії, у родині черевичника Джона Селькірка народився син, якого назвали Олександром. Про це свідчить запис у церковній книзі, що зберігся і до нашого часу.

Хлопчик з дитинства мріяв про морські подорожі, пригоди, романтику піратських нападів. Коли Олександру виповнилося вісімнадцять років, він залишив батьківський дім і вирушив подорожувати морем. Плавання закінчилося для нього невдало: на судно

напали французькі пірати. Молодого матроса взяли в полон і продали в рабство. Але йому вдалося втекти і найнятися на піратський корабель. З цього часу почалися пригоди і невдачі, які наполегливий юнак дивовижним чином долав, залишаючись цілим та неушкодженим. Додому Селькірк повернувся в розкішному одязі і з повним гаманцем.

Вдома не сиділося. Осіле життя здавалося нудним і одноманітним. Випадково юнак дізнався, що капітан Вільям Дамп'єр готується відплисти в Індію за золотом. Селькірк запропонував йому свої послуги і став боцманом на галері «Сенк Пор». У флотилію Дамп'єра, окрім галери «Сенк Пор», входив двадцятишестигарматний бриг «Сент-Джордж». Кораблі вийшли з гавані не одночасно і зустрілися лише біля берегів Ірландії. Ось тут і трапилась подія, яка відіграла в житті Олександра Селькірка дуже важливу роль.

Несподівано помер капітан Дамп'єр, і на його місце призначили жорстокого і свавільного Томаса Стредлінга. Під час плавання між капітаном і боцманом не раз виникали сутички. Упертий шотландець Селькірк не сподобався владолюбному капітанові. Дійшло до того, що у судовому журналі з'явився запис: «Олександр Селькірк списаний із судна «за власним бажанням». У шлюпку завантажили одяг і білизну, кремінну рушницю, фунт пороху, кулі і кресало, декілька фунтів тютюну, сокиру, ніж, казан, не забули навіть Біблію.

Олександр Селькірк залишився один на безлюдному острові Мас-а-Тьєрра, який входив до архіпелагу Хуан-Фернандес, що поблизу берегів Чилі. Це був той самий острів, який сьогодні має назву «Острів Робінзона Крузо».

Селькірк насправді опинився в становищі Робінзона. І він виявив у цій ситуації неабиякі винахідливість, вигадливість, терпіння і працездатність. Коли одяг його зносився, він із звичайного гвіздка змайстрував голку і пошив новий одяг із козячих шкур. Олександр збудував собі дві хатини з колод та листя і сам обладнав їх. Тобто він поводив себе точнісінько так, як справжній Робінзон.

Але це зараз ми кажемо «як Робінзон». А в той час так сказати ніхто не міг, оскільки ніякого Робінзона Крузо ще не існувало. Робінзон з'явився саме завдяки Олександрові Селькірку. Справді, історія, яку розповів Даніель Дефо, детально відтворює всі ті події, які трапилися з Олександром Селькірком.

Робінзон Крузо також у вісімнадцять років залишив батьківський дім, найнявся на корабель і відплив у відкрите море. Він також потрапив у полон до піратів, а коли звільнився — не заспокоївся і знову вирушив у нову подорож.

Робінзон, правда, опинився на безлюдному острові не «за власним бажанням», а через катастрофу. Всі його товариші загинули, тільки він один врятувався.

Робінзон, як і Селькірк, також сам збудував житло, змайстрував побутове приладдя. Він також шив собі одяг із козячих шкур.

Історія «моряка з Йорка Робінзона Крузо» майже повторила дивовижну історію Олександра Селькірка.

Насправді історія Робінзона неймовірна. Людина не може прожити усамітнено двадцять вісім років і при цьому не здичавіти. Наука підтверджує це з упевненістю.

То для чого ж Даніель Дефо ввів у роман неправдоподібні, немислимі, неймовірні обставини?

Виняткова ситуація, у якій опинився Робінзон, не тільки допомогла письменникові побачити приховану сутність багатьох речей і явищ, а й примусила самого Робінзона виявити ті несподівані резерви своєї вдачі, які він не міг реалізувати у звичайному житті. Герой виявив неабияку силу духу.

Історія Робінзона була б більш реальною і правдивою, якби вона закінчилася так, як історія Селькірка (боцман здичавів). Але Дефо створив свій роман не для того, щоб показати можливості однієї, окремо взятої людини. Його цікавила Людина з великої літери. Він хотів осягнути поступ усього людства.

Так, окрема людина могла відступити у важкій боротьбі з дикою природою. Але людство цю боротьбу витримало. Людство перемогло, як переміг Робінзон.

За книгою Станіслава Рассадіна і Бенедикта Сарнова «Рассказы о литературе»

Запитання й завдання

1. Хто став прототипом головного героя роману Даніеля Дефо «Робінзон Крузо»? Використовуючи матеріали статті, перекажіть історію Олександра Селькірка.

2. Чи подібні історії Селькірка і Робінзона Крузо? Аргументуйте свою відповідь.

3. З якою метою автор уводить у роман неймовірні обставини?

4. Як ви розумієте зміст твердження: «*Окрема людина могла відступити у важкій боротьбі з дикою природою. Але людство цю боротьбу витримало. Людство перемогло, як переміг Робінзон*»?

КОРОТКИЙ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Алегорія (грец. allegoria — інакомовлення) — художній засіб, за допомогою якого узагальнене поняття розкривається через конкретний образ. Алегорія використовується в байках. Суть алегорії становить внутрішнє порівняння певного явища з іншим. В образах тварин, предметів, різних природних явищ у байці відображаються людські стосунки і характери.

Антитеза (від грец. antithesis — суперечність) — протиставлення явищ, понять, почуттів, думок, характерів. Для створення антитези письменники використовують антоніми. Наприклад, образи товстого і тонкого в оповіданні Антона Чехова.

Байка — невелике, переважно віршоване оповідання повчального змісту, героями якого виступають люди, тварини, рослини чи предмети.

Гіпербола (від грец. hyperbole — перебільшення) — художнє перебільшення.

Гумор (від англ. humour — настрій) — різновид комічного; весела, добродушна насмішка над кимось або чимось.

Езопова мова — алегоричне висловлення думок з іронічними натяками й недомовками. Широко використовується в байках.

Епітет (від грец. epitheton — означення) — художнє означення, що виділяє та образно змальовує якусь характерну рису чи ознаку людини, предмета, явища.

Ідея твору — основна думка, висвітленню якої автор підпорядковує всі змальовані ним картини та образи. Наприклад, ідея уславлення сили людського характеру в оповіданні «Любов до життя» Джека Лондона.

Іронія (від грец. eironeia — удаване незнання) — різновид комічного, прихована насмішка.

Жанр (франц. genre — вид, жанр) — вид художнього твору за його формою, обсягом та іншими ознаками. Наприклад, роман, повість, оповідання, новела та ін.

Комічне (від грец. komikos — смішний, веселий) — смішне в житті та мистецтві. Літературні різновиди комічного: гумор, іронія, сарказм, сатира.

Композиція (від лат. compositio — складання) — побудова художнього твору.

Метафора (від грец.metaphora — переміщення) — перенесення властивостей і ознак одного явища на інше на основі подібності.

Міф (від грец. mythos — сказання) — стародавня оповідь про явища природи і надприродні сили, про богів, духів, першопредків і героїв, у якій часто пояснювалося походження світу і життя на Землі. Наприклад, давньогрецькі міфи «Прометей», «Геракл».

Міфологія — система фантастичних уявлень предків про світ і світобудову; сукупність міфів певного народу; наука про міфи.

Науково-фантастична література — художні твори, у яких автори під впливом науково-технічного прогресу намагаються в образній формі прогнозувати майбутнє, показувати прийдешню долю людства. Наприклад, романи «Подорож до центра Землі» Жуля Верна, новела «Усмішка» Рея Бредбері.

Новела (італ. novella — новина) — один із прозових жанрів, близький до оповідання; невеликий за обсягом прозовий твір переважно про одну незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом. Наприклад, «Усмішка» Рея Бредбері.

Образ художнього твору — це індивідуалізована і разом з тим узагальнена картина людського життя, створена письменником за допомогою вигадки.

Оповідання — невеликий художній розповідний прозовий твір про одну чи кілька подій у житті персонажа. Наприклад, «Хамелеон», «Товстий і тонкий» Антона Чехова.

Пейзаж (від франц. pays — країна, місцевість) — у художньому творі — словесне зображення картин природи. Найчастіше пейзаж допомагає відобразити душевний стан героя або служить тлом, на якому розгортаються події. Наприклад, в оповіданні «Любов до життя» Джека Лондона.

Переказ художнього твору — передача змісту твору своїми словами в довільній формі.

Переклад художнього твору — передача змісту й форми твору, написаного однією мовою, за допомогою засобів іншої мови.

Повість — розповідний художній твір, у якому змальовано картину життя ряду персонажів протягом тривалого часу. За повнотою відтворення подій, кількістю описів, характеристикою образів і за обсягом повість перебуває на межі між оповіданням та романом. У повісті, на відміну від роману, менша кількість подій, менше персонажів, відсутня їх детальна характеристика.

Порівняння — пояснення якоїсь особливості, риси чи ознаки одного предмета за допомогою чимось подібного до нього іншого предмета. Порівняння увиразнюють зображуване, концентрують увагу на найхарактернішому.

Пригодницька література — твори із захоплюючим сюжетом про складні випробування, через які проходять герої. В основі цих творів — напружені конфлікти особистого чи громадського життя, в яких найбільш повно виявляються риси характеру героїв. Наприклад, романи «Робінзон Крузо» Данієля Дефо, «Острів скарбів» Роберта Льюїса Стівенсона, «П'ятнадцятирічний капітан» Жуля Верна, повість «Пригоди Тома Сойєра» Марка Твена.

Притча — алегоричний повчальний твір про людське життя із прихованою мораллю. У притчі немає описовості, природа та речі згадуються лише за потреби, а дія відбувається мовби без декорацій. Наприклад, казка-притча «Маленький принц» Антуана де Сент-Екзюпері.

Робінзонада — різновид пригодницької літератури, у якому зображено життя та діяльність героїв, що з певних причин опинилися поза

цивілізацією. Започаткував робінзонаду Даніель Дефо романом «Робінзон Крузо».

Роман (від франц. romans — оповідь романською мовою) — великий за обсягом і складний за будовою переважно прозовий твір, у якому широко охоплені життєві події, розкрито історію формування характерів багатьох персонажів. Наприклад, роман Жуля Верна «П'ятнадцятирічний капітан».

Сарказм (від грец. sarkazo — рву м'ясо) — різновид комічного, в'їдлива насмішка з відверто викривальним змістом.

Сатира (від лат. satura — суміш, усяка всячина) — різновид комічного, нещадне висміювання людських вад.

Символ (грец. symbolon — знак, прикмета) — знак (предмет, дія чи слово), що умовно виражає сутність якогось явища. Наприклад, *хліб-сіль* — символ гостинності.

Строфа (від грец. strophe — поворот, зміна) — організоване поєднання рядків, яке закономірно повторюється протягом віршованого твору або його частини.

Сюжет (від лат. subjectum — підкладене) — це подія чи кілька пов'язаних між собою подій, які складають основу твору.

Тема (від грец. thema — основа) — коло життєвих явищ, зображених у творі.

Уособлення — різновид метафори, який полягає в перенесенні властивостей живих істот на предмети та явища з метою їх яскравішого зображення.

Художня деталь — виразна подробиця твору, що робить зображувану автором картину зримішою, яскравішою і глибшою за змістом. Деталі можуть викликати певні асоціації, символізувати якісь явища, готувати читача до розуміння образу, створювати відповідний настрій тощо. Наприклад, цуценя в оповіданні «Хамелеон» Антона Чехова.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Байрон Джордж (1788—1824) — англійський поет. Його перу належать поеми «Паломництво Чайльд Гарольда», «Шильйонський в'язень», «Мазепа», роман у віршах «Дон Жуан» та інші. Його твори перекладали українською Іван Франко, Борис Грінченко, Леся Українка, Павло Грабовський.

Білецький Андрій (1911—1995) — український філолог, перекладач. Досліджував давньогрецький епос і міфологію. Уклав збірник античної поезії «Золоте руно». Перекладав українською мовою деякі твори Езопа, Жуля Верна, Вальтера Скотта.

Веласкес Дієго (1599—1660) — іспанський живописець. У ранніх творах відображав життя селян і ремісників («Сніданок», «Водонос»). Писав також картини на міфологічні теми («Кузня вулкана», «Венера з дзеркалом»), портрети (зокрема Езопа). Найвизначнішими картинами є «Фрейліни» та «Пряль».

Верешмарті Мігай (1800—1855) — угорський письменник і критик. Автор поем «Втеча Залана», «Руїни», балади «Прекрасна Ілонка», драматичних творів і віршів, театрознавчих статей. Його творчість відіграла значну роль у розвитку угорської літературної мови. Вірші поета українською мовою перекладав Павло Грабовський.

Воскрекасенко Сергій (1906—1979) — український поет, перекладач. Створив збірки поезій «Штурм», «Березнева ніч», «З перцем», поеми «Еней на Україні», «За голубим парканом» та інші. Перекладав з російської мови поеми Олександра Твардовського, оповідання Антона Чехова, низку творів білоруських поетів.

Гловацька Катерина (1921) — українська письменниця, перекладачка. Автор книжок на античні теми «Міфи Давньої Греції», «Крилатий кінь», переказів для дітей «Одіссеї» та «Іліади». Перекладала твори німецьких і польських письменників.

Дюма Александр (Дюма-батько) (1802—1870) — французький письменник. Широку популярність здобули його пригодницькі романи на історичну тему: «Три мушкетери», «Граф Монте-Крісто», «Королева Марго» та інші.

Еффель Жан (1908) — псевдонім французького художника-карикатуриста Франсуа Лежена. Автор ряду альбомів, циклів малюнків «Створення світу», «Створення людини». Ілюстрував байки Жана де Лафонтена.

Йокаї Мор (1825—1904) — угорський письменник. У творах зображував різні етапи історії Угорщини, національно-визвольну боротьбу угорського народу. Автор романів «Турки в Угорщині», «Новий землевласник», «Свобода під снігом», а також пригодницьких і науково-фантастичних повістей.

Карлейль Томас (1795—1881) — англійський письменник, публіцист, історик, філософ. Вивчав і пропагував німецьку літературу,

написав статті про Йоганна Вольфганга Гете, Роберта Бернса, Вальтера Скотта. Опублікував 4 томи перекладів під загальною назвою «Німецька романтична повість».

Косач-Кривинюк Ольга (1877—1945) — українська письменниця, перекладачка. Сестра Лесі Українки. Написала спогади про родину Косачів, уклала хронологію життя і творчості Лесі Українки. Перекладала з російської мови твори Івана Тургенєва, з англійської — Чарлза Діккенса (зокрема «Різдвяну пісню в прозі...»), Редьярда Кіплінга, з французької — Александра Дюма, Віктора Гюго, з датської — казки Ганса Крістіана Андерсена та інші.

Крижевич Євген (1937—1985) — український поет, перекладач. Автор збірок «Журавлі над містом», «Шлях додому». Перекладав з англійської мови окремі твори Фенімора Купера, Роберта Льюїса Стівенсона, Данієля Дефо (зокрема роман «Робінзон Крузо»), Рея Бредбері («Усмішка») тощо.

Леонардо да Вінчі (1452—1519) — італійський живописець, скульптор, архітектор, вчений. Одним із найвідоміших його творів є портрет Мони Лізи. Збереглися також картини «Мадонна в скелях», «Таємна вечеря», «Іоанн Хреститель», пройняті глибокими філософськими ідеями. Винайшов ряд приладів і механізмів, подав ідею парашута, працював над конструкціями літальних апаратів, висував передові наукові теорії.

Лісняк Юрій (1929—1995) — український перекладач. Перекладав з англійської мови твори Чарлза Діккенса, Джека Лондона, Вільяма Шекспіра, Роберта Льюїса Стівенсона (зокрема «Острів скарбів»), а також твори багатьох німецьких, французьких і чеських письменників. Працював також як художник-графік.

Мушак Юрій (1904—1973) — український перекладач, педагог, літературознавець. Переклав твори давньогрецької літератури, зокрема збірку «Байки» Езопа. З німецької мови переклав повість «Смерть Езопа» Арнольта Броннена. Автор кількох підручників з латинської мови для вищих навчальних закладів, численних літературно-критичних статей.

Нарбут Георгій (1886—1920) — український і російський графік. У роботі використовував техніку рисунка пером, штрихове мистецтво. Ілюстрував байки Івана Крилова, «Енеїду» Івана Котляревського, українську абетку тощо. Створив серію силуетних портретів, натюрмортів, пейзажів, карикатур, давніх українських гербів.

Неруда Ян (1834—1891) — чеський письменник, публіцист. Автор поетичних збірок «Цвинтарні квіти», «Космічні пісні», «Балади і романси». Сучасне йому місто зобразив у збірках оповідань «Арабески», «Різні люди», повісті «Босяки». Видав публіцистичні збірки «Статті короткі й ще коротші», «Жарти грайливі й вразливі».

Паламарчук Дмитро (1914) — український перекладач. Перекладав з англійської мови твори Вільяма Шекспіра, Джорджа Байрона, Герберта Уеллса, а також твори багатьох французьких, німецьких, італійських, польських, білоруських і російських письменників.

Плачинда Сергій (1928) — український письменник. Автор повістей «Таня Соломаха», «Синьоока сестра», «Дума про людину», книжок нарисів «Кам'яна веселка», «Брати Місяця», книжки казок для дітей «Мандрівець із Піщаної Галявини», збірки «Міфи і легенди давньої України», численних літературно-критичних праць.

Світличний Іван (1924) — український поет, перекладач. Автор збірок «Коли згоряють метеорити», «Полум'яність», «Назустріч сонцю» та інших. Перекладав окремі байки Жана де Лафонтена.

Сковорода Григорій (1722—1794) — український поет, філософ, просвітитель, педагог. Автор багатьох віршів, байок, у яких звучать протест проти кріпосництва, соціальної нерівності, заклик до пізнання власних природних нахилів, пропагується ідея вільної праці. Створив рукописні збірки поезій «Сад божественних пісень», байок «Басні харківські». Останні 25 років свого життя мандрував по Україні, проповідуючи власні філософські погляди.

Соколовський Петро (1926) — український перекладач. Перекладав твори французьких (зокрема роман «П'ятнадцятирічний капітан» Жуля Верна), англійських («Любов до життя» Джека Лондона), італійських, німецьких, іспанських, фінських та інших письменників.

Уеллс Герберт (1866—1946) — англійський письменник. Автор науково-фантастичних романів «Машина часу», «Невидимець», «Війна світів». Основою фантастики Уеллса були його наукові й технічні передбачення.

Хуторян Антон (1892—1955) — український письменник, перекладач. Автор книги поезій «Гасла». Перекладав твори Миколи Гоголя, Льва Толстого, Антона Чехова та інших російських письменників.

Чуковський Корній (1882—1969) — російський письменник, критик, учений, перекладач. Автор казок «Крокодил», «Мийдодір», «Тараканище», «Муха-цокотуха», «Бармалей», «Лікар Айболить». Упорядкував низку збірок поезій Тараса Шевченка, а також дитячі англійські пісні у власному перекладі російською мовою.

Шевченко Тарас (1814—1861) — український письменник, художник, мислитель. Автор збірки поезій «Кобзар», численних прозових і поетичних творів, букваря для недільних шкіл. Як художник створив серії картин «Живописна Україна», «Притча про блудного сина», портретів, архітектурних пам'яток України тощо. Величезний внесок зробив у розвиток української літературної мови.

ЗМІСТ

Дорогі учні! . 3

ВСТУП

Пізнавальне значення світової літератури 4

МІФ І ЛІТЕРАТУРА

Про міф . 8

Міфи різних народів про виникнення світу 11
Міфологія Стародавнього Єгипту 11
Міфи про створення світу і людей 11
Слов'янська міфологія . 13
Як творився світ . 13
Міфологія Давньої Індії . 15
Створення світу . 15
Міфологія Давнього Китаю 17
Створення світу . 17

Міфи Давньої Греції
Прометей . 18

Джордж Байрон. Прометей (Уривок) 26

Міфи про Геракла (Скорочено) 27

БАЙКА У СВІТОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Про байку . 40

Езоп . 43
Вовк та Ягня . 46
Крук і Лисиця . 46
Мурашки і Цикада . 47
Хліборобові діти . 48

Жан де Лафонтен . 50
Зачумлені звірі . 53

Іван Крилов . 57
Вовк і Ягня . 60

ЛІТЕРАТУРА І МОРАЛЬНЕ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЛЮДИНИ

Антон Чехов . 66
Хамелеон . 69
Товстий і тонкий . 73

Чарлз Діккенс . 78
Різдвяна пісня в прозі... (Скорочено) 81

ЛЮДИНА В ЖИТТЄВИХ ВИПРОБУВАННЯХ

Данієль Дефо . 104
Життя й надзвичайні та дивовижні пригоди Робінзона
Крузо (Скорочено) . 108
Жуль Верн . 128
П'ятнадцятирічний капітан (Уривки) . 131

Джек Лондон . 150
Любов до життя (Скорочено) . 153

Шандор Петефі . 165
«Коли ти муж,— будь мужнім...» . 168

Роберт Льюїс Стівенсон . 170
Острів скарбів (Скорочено) . 172

ЛЮДИНА ТА ЇЇ СВІТ

Рей Дуглас Бредбері . 200
Усмішка . 202

Антуан де Сент-Екзюпері . 208
Маленький принц (Скорочено) . 211

ЦІКАВА НАУКА ПРО ЛІТЕРАТУРУ

Нові пригоди в країні літературних героїв 238
Чому ворона каркнула? . 238
У справу втручається Поштовий Диліжанс 239
Товстий тонкого запитав . 242
Губернатор безлюдного острова . 245

Короткий літературознавчий словник 248
Іменний покажчик . 251

ВИКОРИСТАНІ ЗРАЗКИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА:

с. 39 *Георгій Нарбут*. Ілюстрація до байки Івана Крилова «Мурашка і Цикада»;

с. 65 *Олександр Дудін*. Ілюстрація до оповідання Антона Чехова «Хамелеон»;

с. 103 *Іван Айвазовський*. Корабельна аварія;

с. 199. *Антуан де Сент-Екзюпері*. Ілюстрація до твору «Маленький принц».

Права авторів та видавничі права ДСВ «Освіта» захищені Законом України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 р. (зі змінами від 11.07.2001 р.).

Друковане копіювання книги або її частини, будь-які інші контрафактні видання тягнуть за собою відповідальність згідно зі ст. 52 цього Закону.

Навчальне видання

ПІВНЮК Надія Олександрівна
ЧЕПУРКО Олена Михайлівна
ГРЕБНИЦЬКА Наталя Михайлівна

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 6 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Відповідальна за випуск *С. С. Литвин*
Редактор *І. П. Лисюк*
Художній редактор *Н. Г. Антоненко*
Технічний редактор *Ц. Б. Федосіхіна*
Комп'ютерна верстка *С. Є. Злочевської*
Коректори *Н. Г. Сніцарук, Л. В. Липницька*

Здано до набору 30.09.05. Підписано до друку 31.05.06. Формат 70×100/16. Папір офс. Гарнітура Шкільна. Друк офс. Ум. друк. арк. 20,8+0,41 форзац. Ум. фарбовідб. 85,49. Обл.-вид. арк. 17,96+0,59 форзац. Тираж 301 140 пр. (3-ий завод 201 126—301 140 прим.). Вид. № 37093. Зам. № 6-462.

Видавництво «Освіта», 04053, Київ, вул. Юрія Коцюбинського, 5
Свідоцтво ДК № 27 від 31.03.2000 р.

Набір і верстка комп'ютерного центру видавництва «Освіта»

Віддруковано з готових діапозитивів
в ВАТ «Видавництво «Харків»
61037, м. Харків, МПС, пр. Московський, 247